

พัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์ อำเภอเกาะคา

ธวัชชัย ท่าทอง

ภายใต้โครงการ การบริหารจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการพัฒนาย่านวัฒนธรรมชุมชน
เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่อย่างยั่งยืน
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม

พัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์ อำเภอเกาะคา

โดย

ธวัชชัย ทำทอง

โครงการวิจัยการบริหารจัดการทุนทางวัฒนธรรมสู่การพัฒนาฐานเศรษฐกิจชุมชนเขตรามิจังหวัดลำปาง
ภายใต้ การบริหารจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรมและการพัฒนาฐานวัฒนธรรมชุมชน
เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งทางเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่อย่างยั่งยืน

สนับสนุนโดยหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)
กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อว.)

พัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์อำเภอเกาะคา

ผู้เขียน	ธวัชชัย ทำทอง สาขาวิชานวัตกรรมการท่องเที่ยวและธุรกิจบริการ คณะวิทยาการจัดการ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง
ที่ปรึกษา	รศ.ดร.สุพรรณิ ฉายะบุตร นายกเหล่ากาชาดจังหวัดลำปาง อาจารย์ดร.ชนกณ วัฒนกุล รศ.ดร.กิตติศักดิ์ สมุทธารักษ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง รศ.จิตติมา คุณยศยิ่ง ผู้อำนวยการสำนักวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง และ ดร.ชูชาติ คำมา นายอำเภอเกาะคา
พิมพ์ครั้งที่	1
จำนวน	100 เล่ม
พิมพ์ที่	หจก.วนิดาการพิมพ์ 14/2 หมู่ 5 ตำบลสันผีเสื้อ อำเภอเมืองเชียงใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ 50300 โทรศัพท์ 0-5311-0503-4

ข้อมูลเพื่อการอ้างอิง

ธวัชชัย ทำทอง และคณะ. (2567). พัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์อำเภอเกาะคา.

(พิมพ์ครั้งที่1). เชียงใหม่ : หจก.วนิดาการพิมพ์.

ISBN : 978-616-8074-25-1

จัดทำโดย

มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

สนับสนุนโดย

หน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.)

กระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (อว.)

คำนำ

หนังสือพัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์อำเภอเกาะคาฉบับนี้เป็นผลงานที่ผู้เขียนเรียบเรียงขึ้นจากการรวบรวมข้อมูลลงพื้นที่สำรวจ สัมภาษณ์ผู้รู้ปราชญ์ชุมชน เนื่องด้วยเหตุที่ผู้เขียนเป็นชาวอำเภอเกาะคาโดยกำเนิด จึงได้มีโอกาสสัมผัสเรียนรู้และพบเห็นพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนในท้องถิ่นอำเภอเกาะคามาโดยตลอด นอกจากนี้ยังมีโอกาสได้สำรวจค้นคว้าเอกสารโบราณต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอเกาะคาและได้ทำสำเนาเก็บรวบรวมไว้เป็นจำนวนมาก เมื่อผู้เขียนได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปางและหน่วยงานด้านการส่งเสริมและพัฒนาวิจัยของกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม ซึ่งมีวัตถุประสงค์เพื่อการสืบค้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมไปใช้ในการต่อยอดและเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจภายใต้ทุนทางวัฒนธรรม กอปรกับแผนนโยบายของท่านนายอำเภอเกาะคาในการผลักดันที่ว่าการอำเภอเกาะคาหลังเก่าให้กลายเป็นศูนย์เรียนรู้ทางด้านประวัติศาสตร์ สังคมและวัฒนธรรมอำเภอเกาะคา ซึ่งจำเป็นจะต้องใช้ข้อมูลเชิงวิชาการเพื่อนำมาประกอบในการจัดแสดงหอประวัติศาสตร์อำเภอเกาะคาในอนาคต

หนังสือพัฒนาการทางสังคมและประวัติศาสตร์อำเภอเกาะคาเล่มนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้เนื่องด้วยความอนุเคราะห์จากหลายภาคส่วน โดยผู้เขียนขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.ธนภณ วัฒนกุล และ รศ.ดร.สุพรรณณี ฉายะบุตร นายกเหล่ากาชาดจังหวัดลำปาง ที่ให้คำปรึกษาและผลักดันสนับสนุนทุนการวิจัยในครั้งนี้ขอขอบคุณ รศ.ดร.กิตติศักดิ์ สมุทธารักษ์ อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง รศ.ธิติมา คุณยศยิ่ง ผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา ดร.ชูชาติ คำมา นายอำเภอเกาะคา คุณเพ็ญภัค รัตนคำฟู นายกเทศมนตรีตำบลเกาะคา ในการให้คำปรึกษาและชี้แนะแนวทางข้อมูลการเขียนครั้งนี้ ขอขอบคุณชมรมกำนันผู้ใหญ่บ้านอำเภอเกาะคา สภาวัฒนธรรมอำเภอเกาะคา และกลุ่มผู้สูงอายุในอำเภอเกาะคา ขอขอบคุณคุณแม่ระจิต สร้างโสก อาจารย์สมคิด อินตะพรหม อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข และคุณทรงศักดิ์ แก้วมูล รวมถึงทุกท่านที่มีไต่เยื่อนาม ที่เอื้อเพื่อข้อมูลอันทรงคุณค่า รวมทั้งสำเนาภาพถ่ายโบราณที่ใช้ประกอบในหนังสือเล่มนี้ กราบขอบคุณท่านพระครูพิสุทธิพัฒนพิธาน เจ้าคณะอำเภอเกาะคา คณะสงฆ์ พระเถรานุเถระทุกรูป ที่เอื้อเพื่อข้อมูลและอำนวยความสะดวกในการลงพื้นที่

ขอขอบคุณปราชญ์ชุมชน ผู้รู้ที่ล่วงลับไปแล้วหลายท่าน ที่ผู้เขียนเคยสัมภาษณ์และบันทึกข้อมูลไว้ ผู้เขียนขออุทิศบุญกุศลของการทำทานด้วยความรู้นี้ให้กับทุกท่าน ขอขอบคุณพ่อแม่ ครูบาอาจารย์และครอบครัวของข้าพเจ้า รวมถึงผู้ทำงานอยู่เบื้องหลังหนังสือเล่มนี้ คืออาจารย์กมลวรรณ ทาวัน คุณอรปรียา รินทรท้าว คุณดวงกมล เมืองกาวา คุณวิษญ์วรา เกปปัญญา และทุกท่านที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่เป็นส่วนสำคัญทำให้หนังสือเล่มนี้ ลุล่วงไปด้วยดี

ผู้เขียนหวังหนังสือเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อผู้สนใจและนำไปใช้ต่อยอดในองค์ความรู้ต่อการศึกษาวิจัยและการพัฒนาสังคมของอำเภอเกาะคา และจังหวัดลำปางต่อไปในอนาคต จึงขอขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

ธวัชชัย ทำทอง

สิงหาคม 2567

สารบัญ

	หน้า
คำนำ.....	3
สารบัญ.....	5
บทที่ 1 หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในพื้นที่อำเภอเกาะคา.....	9
อำเภอเกาะคายุคก่อนประวัติศาสตร์.....	9
แหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านพระธาตุจอมปิง.....	13
กลุ่มโบราณสถานและเมืองโบราณในอำเภอเกาะคา.....	17
บทที่ 2 การก่อตั้งอำเภอสบยาวและอำเภอเกาะคา.....	24
การก่อตั้งอำเภอสบยาวและอำเภอเกาะคา.....	24
สนธิสัญญาเชียงใหม่กับการแทรกแซงอำนาจการปกครอง และการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลหัวเมืองล้านนาในสมัยรัชกาลที่ 5.....	24
การปฏิรูปผนวกรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม.....	35
การก่อตั้งอำเภอสบยาวและอำเภอเกาะคา.....	39
การจัดแบ่งเขตพื้นที่การปกครองในอำเภอสบยาว - เกาะคา.....	46
การดำเนินนโยบายด้านการปกครองกับการพัฒนาพื้นที่อำเภอเกาะคา.....	56
การตั้งนามสกุล การขึ้นทะเบียนราษฎร์.....	61
นโยบายเขตสุขภาพและการส่งเสริมพัฒนาสาธารณสุขปโภคในอำเภอเกาะคา.....	68
สุศาลา สถานีอนามัย และงานด้านสาธารณสุขอำเภอเกาะคา.....	70
โรงพัก สถานีตำรวจ คดีความในพื้นที่อำเภอเกาะคา.....	75
สะพานประชารัฐพวงศ์เดชกับเส้นทางคมนาคมในอำเภอเกาะคา.....	79

บทที่ 3 การก่อตั้งโรงเรียนและพัฒนาการศึกษาในพื้นที่อำเภอเกาะคา	93
การก่อตั้งโรงเรียนเกาะคาวิทยาคม	99
ที่มาของครู	100
บทที่ 4 การตั้งถิ่นฐานและการอพยพโยกย้ายของคนเกาะคา.....	106
ลัวะ ชนพื้นเมืองดั้งเดิม	107
การกวาดต้อนผู้คนในช่วงสงครามยุคม้าและอยุธยาปกครอง	109
จากเมืองแก่งสร้อย สู่ชุมชนตำบลไหล่หิน	111
ชาวเชียงแสนกับการตั้งถิ่นฐานในอำเภอเกาะคา	112
ชาวลาวจำปาสักและเวียงจันทน์ที่มาของชุมชนบ้านโป่ง สันป่าสัก	117
หลักฐานชาวไทเขิน เมืองเชียงตุง เมืองสาต ที่ตำบลวังพร้าว.....	118
การค้ากับการอพยพของผู้คนจากภายนอกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน ในอำเภอเกาะคา	121
คนในบังคับอังกฤษในอำเภอเกาะคา.....	129
ภัยแล้งกับการอพยพย้ายถิ่นฐานของชาวเกาะคา	132
บทที่ 5 วัดวาอารามและคณะสงฆ์อำเภอเกาะคา	142
วัดพระธาตุลำปางหลวง ปฐมอารามของอำเภอเกาะคา	142
สายเคี้ยววัดและหัวหมวดอุโบสถ ในอำเภอเกาะคา.....	150
การเปลี่ยนแปลงจารีตและการปกครองของคณะสงฆ์อำเภอเกาะคาในช่วง หลังจากการปฏิรูปและการผนวกรวมหัวเมืองล้านนา กับสยามประเทศ	155
บทที่ 6 ที่นาพระธาตุเจ้าลำปางหลวงและพิธีกรรมแห่ช้างเผือก.....	166
นาพระธาตุและข้าพระธาตุลำปางหลวง	166
ระบบการบริหารจัดการน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงนาพระธาตุลำปางหลวง	173
บทที่ 7 คริสต์เตียนในอำเภอเกาะคา.....	181
บทที่ 8 โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง กับความเปลี่ยนแปลงอำเภอเกาะคา.....	188
จุดเริ่มต้นโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง	189

โรงงานน้ำตาลไทยลำปางจุดเปลี่ยนและความเปลี่ยนแปลงอำเภอเกาะคา	197
สงครามมหาเอเชียบูรพา.....	200
บทบาทของโรงงานน้ำตาลภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2.....	205
บทที่ 9 สถานีเรดาห์เกาะคา	215
บทที่ 10 อำเภอเกาะคาแหล่งผลิตล้อเกวียนสกุลช่างลำปาง	223
การกระจายตัวของกลุ่มช่างทำเกวียนมาสู่อำเภอเกาะคา	224
รูปแบบและองค์ประกอบของเกวียนสกุลช่างลำปาง	226
บทที่ 11 การบริหารจัดการน้ำและระบบเหมืองฝายในพื้นที่ อำเภอเกาะคา	234
 บรรณานุกรม	247
เอกสารชั้นต้น	247
หนังสือ ตำรา และบทความ.....	247
อ้างอิงเว็บเพจ	249
สัมภาษณ์	251
 ประวัติผู้เขียน	254

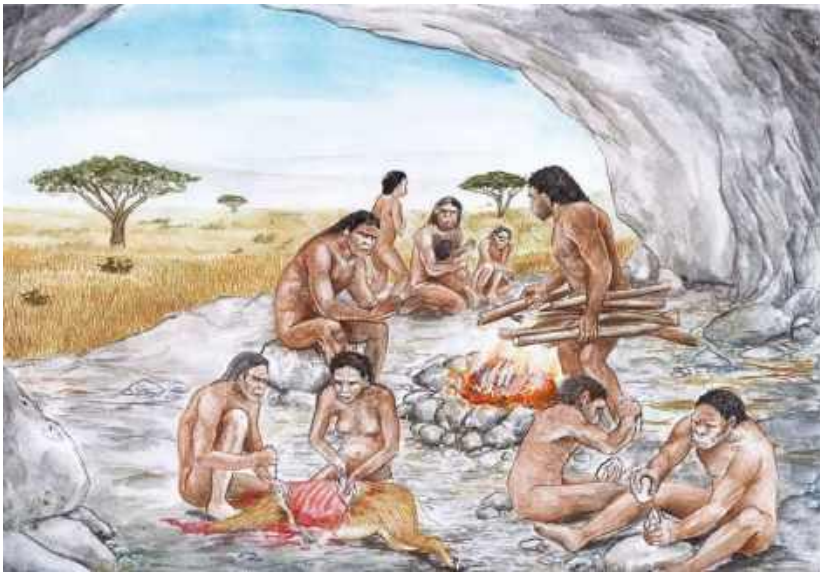
พระเทพวิสุทธิโสภณ เจ้าคณะจังหวัดลำปาง ถวายการบรรยาย และนำเสด็จ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร
มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และพระบรมวงศานุวงศ์ ในการเสด็จพระราชดำเนินมานมัสการ
วัดพระธาตุลำปางหลวง เมื่อปีพุทธศักราช 2507
ที่มา : วัดเชียงราย

บทที่ 1

หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดี ในพื้นที่อำเภอเกาะคา

❖ อำเภอเกาะคายุคก่อนประวัติศาสตร์

หลักการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในเขตพื้นที่จังหวัดลำปางนั้น พบกระจายอยู่ทั่วไปทั้งบนพื้นที่สูง หุบเขา ถ้ำ หรือเพิงผา ซึ่งพบหลักฐานทางวัฒนธรรมของมนุษย์ ยุคหินเก่า และยุคหินกลาง เมื่อเริ่มพัฒนาการเข้าสู่ยุคหินใหม่และยุคโลหะ จึงพบว่ามนุษย์ เริ่มย้ายถิ่นฐานเข้ามาตั้งชุมชนในพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำ ซึ่งในพื้นที่จังหวัดลำปางพบว่า มีการตั้ง ชุมชนโบราณ ตามสายน้ำหรือลำห้วยสายต่าง ๆ ซึ่งเกือบทั้งหมดคือลำน้ำสาขาของแม่น้ำวัง ด้วยเหตุนี้จึงมีการขุดค้นพบหลักฐานทางโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ ในยุคหินใหม่และ ยุคโลหะจำนวนมากตามที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำดังกล่าว ภายหลังเมื่อมนุษย์มีพัฒนาการเข้าสู่ ยุคประวัติศาสตร์ คือการมีอักษรใช้เพื่อการสื่อสารและบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ จึงพบว่าตำนาน หรือประวัติศาสตร์บ้านเมืองในพื้นที่จังหวัดลำปางจึงมักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำเสมอ

ภาพ สันนิษฐานรูปร่างของมนุษย์มนุษย์โฮโมอีเร็คตัส หรือมนุษย์เกาะคา
ที่มา : ศาสตราจารย์เกียรติคุณ สุรพล ดำริห์กุล

หลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ในพื้นที่จังหวัดลำปางที่พบในปัจจุบัน ได้แก่ การขุดค้นพบชิ้นส่วนกระดูกของมนุษย์โบราณบริเวณพื้นที่ที่เป็นเหมืองฟอสเฟตร้าง โดยพบฟอสซิลชิ้นส่วนของกระดูกส่วนเหนือกระดูกตาของมนุษย์โฮโมอีเรคตัส (Homo Erectus) บริเวณปากถ้ำ ในพื้นที่ชุมชนบ้านหาดปู่ดำ ตำบลนาแสง อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เมื่อปีพุทธศักราช 2541 ด้วยเหตุที่พบในพื้นที่แห่งนี้จึงได้นิยามเรียกกันว่า **มนุษย์เกาะคา** การค้นพบดังกล่าวถือเป็นการค้นพบหลักฐานทางโบราณคดีครั้งสำคัญของประเทศไทย จนมีผู้เสนอให้เปลี่ยนจากคำว่า มนุษย์เกาะคา ให้เป็น **มนุษย์สยาม**

นอกจากนี้บริเวณถ้ำผาหมานยังพบฟอสซิลของสัตว์โบราณหลายชนิด ซึ่งปัจจุบันได้นำไปเก็บรักษาไว้ที่ภาควิชากายวิภาคศาสตร์ คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดลกรุงเทพฯ นอกจากนี้ยังพบชิ้นส่วนกะโหลกศีรษะมนุษย์ด้านขวา ฟันหน้าด้านขวาและส่วนอื่น ๆ ซึ่งคนเหล่านี้คือโฮโมอีเรคตัส (Homo Erectus) ที่พัฒนาการมาจากมนุษย์ฮิวมินอยด์ (Hominoid) ตั้งแต่ยุคน้ำแข็งหรือไพลสโตซีน (Pleistocene) สำหรับฟอสซิลของมนุษย์เกาะคาดังกล่าวนี้ เป็นฟอสซิลร่วมสมัยเดียวกันกับฟอสซิลของ “มนุษย์ปักกิ่ง” ที่ค้นพบในประเทศจีน และฟอสซิลของ “มนุษย์ชวา” ที่ค้นพบในประเทศอินโดนีเซีย จากการค้นพบดังกล่าวจะเห็นได้ว่าพื้นที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มากกว่า 5 แสนปีที่แล้ว ส่งผลให้พื้นที่อำเภอเกาะคาพบหลักฐานของพัฒนาการของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เรื่อยมาเป็นลำดับผ่านยุคสมัยต่าง ๆ มาจนถึงปัจจุบัน (มนุษย์โฮโมอีเรคตัสในประเทศไทย, 2554 หน้า 35-38)

ภาพ เครื่องมือหินกะเทาะของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์พบภายในบริเวณโดยรอบวัดท่าผา และภายในบริเวณโรงเรียนเกาะคาวิทยาคม ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดท่าผา

นอกจากมนุษย์เกาะคาที่ตำบลนาแสง ในพื้นที่ตำบลใหม่พัฒนายังพบร่องรอยของการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ประเภทเครื่องมือกะเทาะหิน บริเวณชุมชนบ้านทุ่งขาม โดยเฉพาะพื้นที่โดยรอบดอยฮ้าง และถ้ำบนดอยฮ้าง ซึ่งเป็นภูเขาหินปูนที่มีบทบาทสำคัญที่มักกล่าวถึงในประวัติศาสตร์และตำนานท้องถิ่น โดยเฉพาะยุคของครูบามหาปาวัตโหล่หิน ดอยฮ้างและถ้ำบนดอยฮ้างแห่งนี้คือสถานที่ปฏิบัติธรรมวิปัสสนาของครูบามหาปาเกสระปัญโญและสถานที่เก็บคัมภีร์ไบเบิลเป็นจำนวนมาก¹

นอกจากนี้ยังพบหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ โดยพบเครื่องมือโลหะสำริดและเครื่องมือหินเป็นจำนวนมากกระจายอยู่บริเวณพื้นที่โดยรอบวัดท่าผา ในโรงเรียนเกาะคาวิทยาคมและพื้นที่ตามแนวเชิงเขาและสันเขาในพื้นที่หลังโรงเรียนเกาะคาวิทยาคม ซึ่งเรียกกันว่า **แพะผายาย** ซึ่งส่วนใหญ่พบว่าเป็นเครื่องมือกะเทาะหินที่มีลักษณะทั้งแบบหยาบและแบบละเอียด สะท้อนให้เห็นการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์นับตั้งแต่ยุคหินเก่าเรื่อยมาจนถึงยุคโลหะจนกลายเป็นที่มาของชุมชนโบราณที่อยู่โดยรอบชุมชนวัดท่าผา เชื่อมโยงกับนิทานปรัมปราท้องถิ่นกับชื่อบ้านนามเมืองของชุมชนบ้านท่าผาที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมหินตั้งของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์บริเวณแพะผายาย ซึ่งผู้คนท้องถิ่นถือว่าเป็นวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ **ชาวลัวะ**² นอกจากนี้ยังพบเรื่องเล่าถึงตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนหรือที่ตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวลัวะ ห้วยลัวะ หรือสุสานชาวลัวะที่เรียกว่า ป่าเฮ่วลัวะ ซึ่งพบอยู่ในพื้นที่ต่าง ๆ

¹ เรื่องเล่าเกี่ยวกับดอยฮ้างที่สืบทอดต่อกันมานั้นผูกเรื่องเชื่อมโยงกับตำนานอ้ายจัมฟ้า ซึ่งเป็นเรื่องราวที่เล่าขานผ่านตัวละครคืออ้ายจัมฟ้า ที่มีลักษณะเป็นยักษ์ตัวสูงใหญ่ เวลาที่ยืนหวั่งจะไปชนกับฟ้าจึงจำเป็นต้องเดินก้มหน้าตลอดเวลาจึงเป็นที่มาของชื่อ อ้ายจัมฟ้า และมักผูกเชื่อมโยงกับลักษณะภูมิศาสตร์ของพื้นที่ต่าง ๆ ในภาคเหนือ ดังนั้นในแต่ละท้องถิ่นจึงมีเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับอ้ายจัมฟ้าแตกต่างกันออกไป เช่นมักเล่าขานกันว่า แนวเทือกเขาต่าง ๆ รวมถึงแม่น้ำลำห้วยในพื้นที่ภาคเหนือทั้งหมดคือรอยไถของอ้ายจัมฟ้าทั้งสิ้น เมื่อครั้งมีการสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวง อ้ายจัมฟ้าทราบข่าวจึงมีกุศลเจตนาในการมาร่วมสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวงจึงได้ใช้ไม้คานหาบก่อนหินจำนวนสองก้อนเพื่อมาร่วมสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวง ในขณะที่หาบมานั้นไม้คานได้หักลงและพาดลงกับพื้นดิน รอยไม้คานที่พาดลงกับพื้นนั้นจึงกลายเป็นร่องลำน้ำแม่ยาว ส่วนก้อนหินที่อ้ายจัมฟ้าหาบมานั้นได้ตกลงบนพื้นดินคือ ดอยฮ้างนี้เอง ดอยฮ้างแห่งนี้เป็นภูเขาหินปูนที่มีลักษณะคล้ายทรงกลมซึ่งเชื่อมโยงกับตำนานก้อนหินของอ้ายจัมฟ้า นอกจากนี้ก้อนหินปูนจากดอยฮ้างยังถูกนำมาใช้ประโยชน์โดยการนำมาเผาเพื่อใช้เป็นปูนขาวในการก่อสร้างอาคารศาสนสถานในพื้นที่บริเวณอำเภอเกาะคาในอดีต

² ชาวลัวะในภาคเหนือมีตำนานก้อนหินลี้ภัยกับนกกระถั่วหัวหงอก เป็นตำนานดั้งเดิมที่เล่าขานสืบทอดกันมาพร้อมทั้งเชื่อมโยงกับสถานที่ทางภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชาวลัวะในอดีต ในจังหวัดลำปาง ตำนานของชาวลัวะดังกล่าว ได้ถูกนำมาผูกโยงเรื่องราวการสร้างพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งอาจจะสะท้อนถึงการเข้ามาของพุทธศาสนากับชาวลัวะซึ่งเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิม ซึ่งเล่าขานสืบทอดกันว่า เมื่อครั้ง บ่าผา หรือ ก้อนหินทราบข่าวการสร้างพระธาตุลำปางหลวง จึงได้พากันกลิ้งมาเพื่อที่จะมาร่วมเอาอานิสงส์จากการสร้างพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งเมื่อมาถึงสถานที่แห่งหนึ่งได้หยุดถามนกกระถั่วหัวหงอกว่า บริเวณที่สร้างพระธาตุลำปางหลวงอยู่ที่ใด นกกระถั่วจึงตอบก้อนหินไปว่า “บรู๋เน้อ ข้าอยู่นี้จนหัวปองหงอก ยังไม่เคยหันวัดลำปางหลวงก่าเตื่อ” จากคำตอบของนกกระถั่วดังกล่าว ส่งผลทำให้ก้อนหินเหล่านั้นหยุดขังอยู่บริเวณที่เรียกว่า วัดท่าผา และเป็นที่มาของ แพะผายาย

ของอำเภอเกาะคาจำนวนมากหลายแห่ง เช่น ที่ตำบลไหล่หิน ตำบลลำปางหลวง และตำบลนาแก้ว โดยจะพบเครื่องมือเครื่องใช้ของมนุษย์ในยุคก่อนประวัติศาสตร์กระจายตัวอยู่ในบริเวณดังกล่าว ปัจจุบันเหลือเพียงคำบอกเล่าและพิกัดตำแหน่งที่เคยมีการค้นพบโบราณวัตถุในอดีต ซึ่งไม่เหลือสภาพของแหล่งโบราณคดีอีกแล้ว

ภาพ บริเวณพื้นที่ที่เรียกว่า “แพะผายาย” ตามเส้นทางด้านหลังวัดท่าผา-แม่ฮาม บริเวณเขตพื้นที่ชุมชนบ้านสบปุงและบ้านนางแตง ตำบลท่าผา ซึ่งพื้นที่ดังกล่าวพบเครื่องมือกะเทาะหินกระจายอยู่เป็นจำนวนมาก เชื่อมกับแนวที่พบเครื่องมือกะเทาะที่พบในโรงเรียนเกาะคาวิทยาคมและวัดท่าผา ตำแหน่งแพะผายานี้ อาจเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมหินตั้งของมนุษย์ยุคก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งน่าจะเลียดายว่าหลักฐานเหล่านี้ได้หายไปเนื่องจากการตัดขยายถนนคอนกรีตทำให้ร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ถูกทำลาย

ภาพ ปูยาลัวะ มูยาลัวะ หรือกล้องยาสูบโบราณที่พบกระจายในชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง
ที่มา : พัฒนาการประวัติศาสตร์เชรามิกลำปาง

❖ แหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ชุมชนบ้านพระธาตุจอมปิง

นอกจากมนุษย์เกาะคาที่กล่าวมานั้น ในพื้นที่อำเภอเกาะคายังพบแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ที่สำคัญของประเทศอีกแห่งหนึ่ง คือ แหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ชุมชนบ้านพระธาตุจอมปิง ตั้งอยู่ที่หมู่ที่ 8 ตำบลนาแก้ว อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง พื้นที่ตั้งของแหล่งโบราณคดีตั้งอยู่บนเนินดินซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดพระธาตุจอมปิง โดยตำแหน่งที่ตั้งของหลุมขุดค้นนั้นอยู่บริเวณเนินดินที่ลาดต่ำลงมาจากเนินที่ตั้งของวัดพระธาตุจอมปิง ซึ่งอยู่ห่างจากแม่น้ำวังด้านทิศตะวันตกราว 1 กิโลเมตร การค้นพบดังกล่าวเป็นการค้นพบจากหลุมที่มีความลึกประมาณ 1-1.5 เมตร เรื่องราวเหตุการณ์การค้นพบแหล่งโบราณคดีแห่งนี้บันทึกและเอื้อเพื่อข้อมูลโดยท่านอาจารย์สมคิด อินต๊ะพรม เจ้าของฟิฟิธภัณฑ์เฮือนพองคำหวี ได้บันทึกไว้ในปีพุทธศักราช 2518 ในขณะที่เจ้าหน้าที่กรมการเร่งรัดพัฒนาชนบท (ร.พ.ช.) ได้เข้ามาดำเนินการสร้างถนนบริเวณหลังวัดพระธาตุจอมปิง ในขณะที่ทำการตัดถนนนั้น ได้มีการค้นพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณโดยเฉพาะชิ้นส่วนของกะโหลกศีรษะ ฟัน แขนและขา นอกจากนี้ยังพบโบราณวัตถุอีกจำนวนหลายชนิด อันได้แก่ เครื่องประดับสำริด ลูกปัดหินและลูกปัดแก้ว รวมถึงภาชนะเครื่องปั้นดินเผาและโบราณวัตถุอื่น ๆ อีกจำนวนมาก ต่อมาเมื่อวันที่ 14 มิถุนายน 2531 ในบริเวณพื้นที่ห่างจากวัดพระธาตุจอมปิงไปทางทิศใต้ประมาณ 100 เมตร ขณะที่ดำเนินการวางท่อประปาในหมู่บ้าน ได้มีการขุดร่องในระดับความลึกประมาณ 60-70 เซนติเมตร ได้มีการค้นพบโบราณวัตถุอีกจำนวนมาก ในครั้งนั้นเจ้าหน้าที่จากหน่วยศิลปากรที่ 4 กองโบราณคดี กรมศิลปากรได้มาสำรวจพื้นที่ร่วมกับ อาจารย์ธีรศักดิ์ วงศ์คำแน่น สถาบันราชภัฏลำปาง เลขาธิการศูนย์วัฒนธรรมจังหวัดลำปาง และอาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย นายกสมาคมเพื่อรักษาสมบัติวัฒนธรรมประจำจังหวัดลำปางและได้บันทึกเป็นข้อมูลเพื่อเผยแพร่ แต่ยังไม่ได้รับการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นทางการ ปัจจุบันโบราณวัตถุทั้งหมดถูกเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานของวัดพระธาตุจอมปิง

หากพิจารณาถึงสภาพภูมิประเทศในการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณบ้านจอมปิงแห่งนี้ ถือว่ามีความเหมาะสมและสอดคล้องกับการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ยุคหินใหม่ ยุคสำริด และยุคเหล็ก เนื่องจากที่ตั้งชุมชนเป็นเนินที่ตั้งอยู่ใกล้แหล่งน้ำ คือแม่น้ำวัง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิต ในส่วนโบราณวัตถุที่พบจากแหล่งโบราณคดีชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงได้มีการจัดแยกหมวดหมู่ตามประเภทของวัตถุซึ่งจัดแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ประเภทสำริด

- 1.1 กำไล ประดับด้วยลูกกระพรวนเล็ก ๆ แหวนอยู่โดยรอบ จำนวน 3 วง
- 1.2 กำไล มีลักษณะคล้ายกำไลแขน มีลวดลายประดับ จำนวน 4 วง
- 1.3 กำไลหรือปล็อกแขน มีลักษณะทรงกระบอก สามารถปรับขนาดโดยมีรอยผ่าแยกจากกันมีลวดลายประดับที่ขอบ จำนวน 1 วง
- 1.4 ชิ้นส่วนเครื่องประดับ ลักษณะรูปลาย ชำรุดเป็นท่อน ประดับด้วยลูกกระพรวนเล็ก ๆ ทางด้านข้าง จำนวน 2 ชิ้น
- 1.5 แหวนจำนวน 2 วง

2. ประเภทหิน

- 2.1 กำไลลักษณะหินอ่อน จำนวน 2 วง
- 2.2 ลูกปัดทำจากอาเกต ในตระกูลควอตซ์ มีสีดำ สีขาว สีน้ำตาล ซ้อนเป็นวง ๆ สลับสี

3. ประเภทแก้ว

- 3.1 กำไลหรือต่างหูตัดเป็นร่องบริเวณข้อกำไล สามารถหดหรือขยายได้ในเวลาสวม จำนวน 6 วง
- 3.2 ลูกปัดขนาดเล็กมีสีต่าง ๆ ได้แก่ ฟ้ำ เทา เหลือง และเขียว เป็นต้น

4. ประเภทกระดูก

- 4.1 ลูกปัดขนาดเล็กสีขาวขุ่น

5.ประเภทเหล็ก

- 5.1 ใบหอก มีร่องรอยคราบสนิมเกาะจับ 2 ใบ

6.ประเภทดินเผา

- 6.1 เศษภาชนะดินเผาแบบผิวเรียบแบบรอยเชือกทาบ มีร่องรอยการขัดมัน
- 6.2 หินดูจำนวน 2 อัน
- 6.3 แวดินเผาจำนวน 2 อัน

ภาพเครื่องประดับหินสีและลูกปัด รวมถึงเครื่องประดับสำริดที่ขุดค้นพบภายในพื้นที่ชุมชนบ้านจอมปิง
ที่มา : อาจารย์สมคิด อินตะพรหม

เรื่องราวจากแหล่งโบราณคดีของชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงนั้น นายแพทย์บัญชา พงษ์พานิช ได้วิเคราะห์และเสนอแนวคิดเกี่ยวกับหลักฐานโบราณวัตถุที่ได้จากการขุดค้นของแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ของชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงไว้ในบทความเรื่อง ไขความร้อยลูกปัดในพื้นที่ภาคเหนือ ได้รับการเผยแพร่ตีพิมพ์ ในวารสารเมืองโบราณ ซึ่งกล่าวโดยสรุปว่า เครื่องประดับหินสีและลูกปัดแก้วที่ขุดค้นพบในบริเวณพื้นที่แหล่งโบราณคดีส่วนใหญ่เป็นลูกปัดแก้วสีชนิดอินโด-แปซิฟิก ต่างหูเป็นแก้วผลึกน้ำค้าง (rock crystal) และแก้วลูกปัดหินปูน หินอะเกต รวมถึงวัตถุคล้ายกระดุกยาว หรืออาจทำจากเขาสัตว์เจาะรูบริเวณตรงกลางตามแนวยาวซึ่งอาจถูกใช้เป็นเครื่องร้อยอย่างลูกปัด โดยเครื่องประดับหินสีและลูกปัด รวมถึงภาชนะเครื่องปั้นดินเผาเครื่องประดับสำริดและอาวุธเล็ก จากหลักฐานที่พบในแหล่งโบราณคดีชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงแห่งนี้ มีความสอดคล้องเชื่อมโยงกันกับแหล่งโบราณคดีบ้านวังไฮ จังหวัดลำพูน และแหล่งโบราณคดีบ้านวังหาด จังหวัดสุโขทัย ซึ่งมีข้อสรุปว่าแหล่งโบราณคดีดังกล่าว เป็นแหล่งโบราณคดีในยุคก่อนประวัติศาสตร์ในช่วงยุคโลหะ หรือช่วงยุคเหล็กตอนปลาย มีอายุราว 1,500 ปีที่แล้ว ซึ่งในช่วงยุคเหล็กตอนปลายนี้ถือเป็นช่วงปลายยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งเริ่มมีประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น และเกิดการรวมตัวกันเป็นชุมชนใหญ่และพัฒนาการเป็นศูนย์กลางชุมชนพร้อมกับการจัดระเบียบทางสังคมที่ซับซ้อนขึ้นพร้อม ๆ กับการรับกระแสวัฒนธรรมจากภายนอกและส่งผลก่อให้เกิดเป็นบ้านเป็นเมืองในเวลาต่อมาหรือเรียกว่าช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อทางประวัติศาสตร์ (วารสารเมืองโบราณปีที่ 46 ฉบับที่ 4 เดือนตุลาคมถึงธันวาคม 2563)

จากหลักฐานข้างต้น สอดคล้องกับตำนานทางประวัติศาสตร์ที่เล่าถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในยุคสมัยล้านนา ที่บันทึกเรื่องราวของชุมชนวัดพระธาตุจอมปิง ที่กล่าวไว้ในตำนานวัดพระธาตุจอมปิง³ ถึงตำแหน่งที่สร้างพระธาตุจอมปิงนั้นเป็นวัดร้างที่มีมาตั้งแต่สมัยพระนางจามเทวี โดยระบุไว้ว่า ในยุคสมัยพระเจ้าติโลกราช มีชายชาวบ้านจุมภิตตะเมืองนครเชียงใหม่ได้เดินทางไปบวชเรียนที่สำนักวัดสวนดอกได้ 10 พรรษาแล้วจึงลาสิกขาออกมารับราชการในราชสำนักเมืองเชียงใหม่ นันทะประหยาทำหน้าที่เป็นพระพี่เลี้ยงดูแลพระเจ้าติโลกราชเป็นเวลานานจนอายุเริ่มแก่ชรา จึงขออนุญาตพระเจ้าติโลกราชกลับไปอยู่กับญาติพี่น้องที่บ้านจุมภิตตะ ริมแม่น้ำวัก เมืองนคร(ละคอน) เมื่อทราบความดังนั้นพระเจ้าติโลกราชอนุญาตและได้พระราชทานข้าวของสมบัติให้เป็นจำนวนมาก เมื่อกลับมาที่หมู่บ้านจุมภิตตะ นันทะประหยาทได้สร้างวัดขึ้นบริเวณซึ่งเป็นวัดร้างในพื้นที่ชุมชนของตน และตั้งชื่อว่าวัดจอมพี่เลี้ยง อันมีที่มาจากเหตุที่ตนเองเป็นพระพี่เลี้ยงของพระมหากษัตริย์ล้านนา ครึ่งหนึ่งกองทัพจากเมืองใต้หรือกรุงศรีอยุธยายกขึ้นมารุกรานเขตแดนของอาณาจักรล้านนา เพื่อชนช้างกับเจ้าเมืองนคร (นครลำปาง) ขณะนั้นเจ้าเมืองนครไม่อยู่ มหาเทวีจึงออกนำทัพรบกับกองทัพกรุงศรีอยุธยาในขณะที่ตั้งครุภียุ⁴ โดยใช้อุบายกลศึกให้กองทัพเมืองใต้เข้าใจว่า เป็นกองทัพหลวงของพระเจ้าติโลกราช กองทัพกรุงศรีอยุธยาจึงพากันแตกพ่ายหนีไป ต่อมาพระเจ้าติโลกราชได้ยกทัพมาติดตามขับไล่กองทัพของกรุงศรีอยุธยา และมาพักทัพที่บ้านจุมภิตตะแห่งนี้⁵ โดยช่วงเวลาที่พระเจ้าติโลกราชยกกองทัพออกตามรอยกองทัพกรุงศรีอยุธยานั้น มหาเทวีแห่งพระเจ้าติโลกราชพร้อมบริวารพักรออยู่ที่บ้านจุมภิตตะ และพระนางได้สร้างเจดีย์ขึ้นบนเนินเจดีย์เก่าที่สร้างมาแต่ครั้งพระนางจามเทวี เมื่อพระเจ้าติโลกราชเสด็จกลับ ก็พบว่านางเทวีได้สร้างเจดีย์เพื่อรอพระองค์เสด็จกลับมาก็ชื่นชมยินดี และร่วมสร้างบรรจุพระธาตุไว้ภายในองค์เจดีย์ เสร็จแล้วพระองค์จึงได้ตรัสถามพระพี่เลี้ยงนันทะประหยาทว่า " จึ่งถามจา พี่เลี้ยงอันรัก ที่บ้านซ้อสันใด พี่เลี้ยงนั้น จิงขาบทูลไซ กฏชื่อนาม แต่เดิมมาเฝ้า วัดจุมภิตตา ว่าอันแลเจ้า เดียวนี้ชื่อแลมมี วัดจอมพี่เลี้ยง ว่าอันดีหลี ตนบุญมี ลกคำเป็นเจ้า มีอาชญา ปลงตัดไล่เกล้า แต่งชื่อนามใส่ไว้ วัดจอมปิง แต่นั้นเอนไ้ เป็นชื่อด้านมีชัย เหตุท่านยก ลูกแต่ปิงไกล มามีชัย ชนะเข้มกล้า" ด้วยเหตุนี้ วัดจอมพี่เลี้ยงจึงได้รับการสถาปนาเปลี่ยนชื่อ

³ ตำนานพระธาตุจอมปิง เป็นหนึ่งในผลงานการประพันธ์ตำนานพระธาตุสำคัญของเมืองนครลำปาง ของครูบามหาปาเกสระปญโญ แห่งสำนักวัดโหล่หินหลวงเมื่อ ปีพุทธศักราช 2256 อันได้แก่ตำนานพระธาตุลำปางหลวง ตำนานพระธาตุเสด็จ และตำนานพระธาตุจอมปิง ซึ่งเป็นตำนานที่ครูบาได้รวบรวมจากข้อมูลหลักฐานจารึกทางประวัติศาสตร์และมุขปาฐะมาร้อยเรียงใหม่ และได้รับการคัดลอกสืบทอดต่อกันมา

⁴ บุตรชายที่เกิดมาจึงได้ชื่อว่า หาญแต่ทอง ภายหลังได้ขึ้นเป็นเจ้าผู้ครองเมืองนครชื่อว่า หมื่นหาญแต่ทอง

⁵ จากการรวบรวมข้อมูลของอาจารย์สมคิด อินตะพรหม ได้กล่าวว่า ปัจจุบันในชุมชนบ้านจอมปิงยังพบว่ามีตำนานประเภทมุขปาฐะที่บอกเล่าเรื่องราวและตำแหน่งสถานที่ที่ปรากฏตามตำนานที่เคยเป็นสมรภูมิในสงครามระหว่างกรุงศรีอยุธยาและล้านนาในบริเวณชุมชนบ้านจอมปิงเช่น โด่งหนองหลวง หรือ ป่าตองหลวง อันมีที่มา คือ พื้นที่นาที่กองทัพทั้งสองปะทะกันจนดินโคลนแหลกเหลว หรือป่าที่ต้นไม้ใบไม้ฉีกขาดกระจายอยู่กระจายเนื่องจากการรบ เป็นต้น

ใหม่โดยพระเจ้าติโลกราชว่า วัดจอมปิงชัยมงคล ตั้งแต่นั้นมา (ธวัชชัย ท่าทอง, 2564, น. 144-145)

จากตำนานข้างต้นที่ระบุว่า วัดแห่งนี้ตั้งอยู่บนเนินเจดีย์เก่าที่สร้างขึ้นมาแต่ครั้งสมัยพระนางจามเทวีนั้น อาจตีความหมายได้สองนัย คือ ประการที่หนึ่ง พระนางจามเทวีถูกกำหนดขึ้นเพื่อเป็นบุคลาธิษฐานในการใช้กล่าวอ้างถึงบุคคลสำคัญในยุคสมัยโบราณที่เก่าแก่ที่สุด เท่าที่จะสามารถระบุชื่อหรือตัวตนได้ เพื่อเชื่อมโยงถึงความเก่าแก่ของโบราณสถานที่ไม่สามารถพิสูจน์ทราบได้ถึงที่มาของโบราณสถานนั้น ๆ ด้วยเหตุที่ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรของคนโบราณ หรืออาจเป็นชนกลุ่มใหม่ที่อพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งถิ่นฐานในภายหลังนั่นเอง ประเด็นที่สอง ถึงแม้การกล่าวอ้างถึงโบราณสถานวัดพระธาตุจอมปิงที่สร้างยุคสมัยของพระนางจามเทวีจะไม่มีหลักฐานลายลักษณ์อักษรที่เชื่อมโยงถึงยุคสมัยดังกล่าว แต่ตำนานกลับไปสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณคดีที่ถูกขุดค้นพบภายในชุมชนวัดพระธาตุจอมปิง ซึ่งมีอายุสมัยเชื่อมโยงให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในยุคก่อนประวัติศาสตร์ตอนปลายซึ่งเชื่อมโยงต่อเนื่องกับยุคสมัยหริภุญชัย

อย่างไรก็ตามปัจจุบันแหล่งโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ที่ชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงยังไม่ได้รับการขุดค้นทางโบราณคดีอย่างเป็นทางการ ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากยังคงมีการค้นพบโบราณวัตถุยุคก่อนประวัติศาสตร์กระจายตัวอยู่ในชุมชนเป็นจำนวนมาก แต่ยังไม่มีการรวบรวมจัดเก็บที่ถูกต้องตามหลักวิชาการ หากได้รับการขุดค้นทางโบราณคดีในอนาคตอาจมีข้อค้นพบใหม่ที่สำคัญในมิติโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์ของจังหวัดลำปางและในระดับชาติที่ชัดเจน รวมถึงการยกระดับศักยภาพการท่องเที่ยวของชุมชนให้เป็นที่รู้จักมากขึ้น

❖ กลุ่มโบราณสถานและเมืองโบราณในอำเภอเกาะคา

จากรายต่อของยุคก่อนประวัติศาสตร์เข้าสู่ยุคตำนาน ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของยุคประวัติศาสตร์โดยทั่วไปนั้น มักจะเป็นการรวบรวมเขียนจากคำบอกเล่าเป็นมุขปาฐะ ที่มักเชื่อมโยงกับสภาพภูมิศาสตร์หรือแหล่งโบราณคดีต่าง ๆ ซึ่งเนื้อหาอาจเล่าเรื่องราวที่เน้นอภินิหารหรือความศักดิ์สิทธิ์และความเก่าแก่ของพื้นที่ในตำนาน หรือการกล่าวถึงบุคคลสำคัญผู้มีบทบาทที่โดดเด่นในตำนานนั้น ๆ ซึ่งอาจเป็นบุคคลที่มีตัวตนจริงหรือเป็นบุคลาธิษฐานที่ถูกสมมุติขึ้นมาเพื่อเติมเต็มความสมบูรณ์ที่มาของตำนานและสถานที่ ที่ถูกกล่าวถึงในตำนานซึ่งมักปรากฏเป็นโบราณสถานร้าง เมืองโบราณ หรือร่องรอยการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์

อำเภอเกาะคา ถือเป็นพื้นที่สำคัญต่อมิติด้านประวัติศาสตร์และโบราณคดีของจังหวัดลำปาง เนื่องจากเป็นแหล่งขุดค้นพบทางโบราณคดียุคก่อนประวัติศาสตร์และโบราณสถานที่สำคัญของจังหวัดลำปางจำนวนหลายแห่ง ได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดไหล่หินหลวง และวัดพระธาตุจอมปิง ฯลฯ ซึ่งถือเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่เป็นเสน่ห์ดึงดูดนักท่องเที่ยวทั้งจากภายในประเทศและชาวต่างประเทศที่ต้องการเข้ามาศึกษาหาความรู้ สัมผัสประสบการณ์ และชื่นชมงานศิลปกรรมโบราณ สร้างรายได้และเศรษฐกิจหมุนเวียนให้กับจังหวัดลำปางเป็นจำนวนมาก

ในอดีตก่อนที่จะมีการจัดตั้งอำเภอเกาะคานั้น เอกสารโบราณมักกล่าวถึงพื้นที่อำเภอเกาะคาว่าเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เมืองละกอน หรือเมืองนคร ซึ่งพบการกล่าวถึงแหล่งชุมชนโบราณ วัด และเมืองเก่ากระจายอยู่โดยรอบศูนย์กลางการปกครอง คือพื้นที่ตัวเมืองละกอน ซึ่งปรากฏหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในราวพุทธศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา โดยในพื้นที่อำเภอเกาะคาพบว่า มีการกล่าวถึงเมืองโบราณจำนวนสองแห่ง ได้แก่ เวียงลำปาง หรือชื่อภาษาบาลีระบุว่าเมืองลัมพะกะปปะนคร หรือเวียงพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งเวียงแห่งนี้ถือเป็นเวียงที่สำคัญของเมืองละกอนในฐานะเมืองฝ่ายศาสนาจักร โดยมีวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นศูนย์กลางเวียง ส่วนกลุ่มชุมชนเมืองโบราณของอำเภอเกาะคาอีกแห่งหนึ่ง ได้แก่ เมืองจุมพิตตะนคร ซึ่งเป็นเมืองสำคัญในสถานะเมืองหน้าด่านการค้า ซึ่งถือเป็นประตูสู่เมืองละกอน ปัจจุบันคือบริเวณพื้นที่ชุมชนบ้านจอมปิง

เวียงลำปางหรือเวียงพระธาตุลำปางหลวง เป็นชุมชนโบราณซึ่งตั้งอยู่ในเขตกำแพงเมืองคูเมือง ที่ยังคงปรากฏร่องรอย แนวคูน้ำและคันดินรวมถึงประตูเมือง มีแผนผังลักษณะรูปทรงสี่เหลี่ยม โดยแนวคูน้ำและคันดินของเวียงพระธาตุลำปางหลวงนั้น เป็นรูปแบบผังเมืองที่พบได้ในกลุ่มเมืองโบราณสุโขทัยซึ่งอาจส่งผลอิทธิพลต่อกันในอดีต นอกจากนี้ยังพบกลุ่มโบราณสถานต่าง ๆ โดยเฉพาะวัดวาอารามซึ่งกระจายตัวอยู่รอบชุมชนทั้งในเขตกำแพงเมืองและนอกกำแพงเมืองกว่า 13 วัด สะท้อนให้เห็นว่าเคยเป็นชุมชนขนาดใหญ่ ต่อมาภายหลังอาจเนื่องด้วยภัยแล้งและศึกสงครามบ่อยครั้งจึงทำให้ชุมชนอพยพโยกย้ายหรือถูกกวาดต้อนไปยังถิ่นอื่น⁶ สถานะของความเป็นเวียงพระธาตุของเวียงลำปางหลวง นอกจากการเป็นจุดหมายของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ คือสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า วัดแห่งนี้ยังเป็นศูนย์กลางการศึกษาและการปกครองของฝ่ายศาสนาจักรของเมืองละกอน หรือเมืองนครลำปาง ชื่อของเมืองดังกล่าวอาจเกิดความสับสนผู้เขียนจึงอธิบายได้ยกตัวอย่างว่า ในอดีตหากมีการระบุ

⁶ พบหลักฐานเอกสารโบราณที่เขียนขึ้นในปีพุทธศักราช 2285 ที่กล่าวระบุถึงหมื่นมะโน บ้านลำปางหลวงได้พาชาวบ้านอพยพหนีภัยสงครามไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านสองแคว

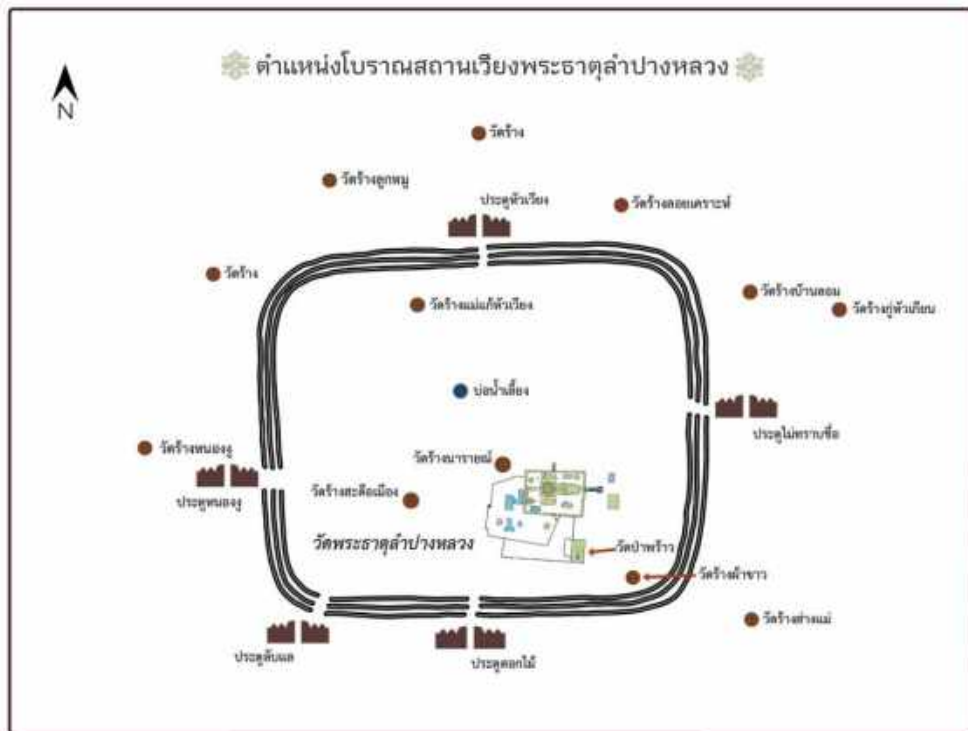
ว่าจะเดินทางมายังเมืองลำปาง แสดงว่าจะต้องเดินทางมาที่เวียงพระธาตุลำปางหลวง หรือหากบอกว่าจะเดินทางไปยังเมืองละคอน แสดงว่าจะเดินทางไปสู่ตัวเมืองที่เป็นศูนย์กลางการปกครองในเขตอำเภอเมืองลำปาง⁷

ในส่วนชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงเป็นลักษณะชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่กันเป็นกลุ่ม โดยมีศูนย์กลางคือวัดพระธาตุจอมปิงชัยมงคล ซึ่งหลักฐานจากภาคเอกสารของชุมชนแห่งนี้ขาดความต่อเนื่อง ด้วยเหตุวัดพระธาตุจอมปิงชัยมงคลเคยเป็นวัดร้างมาก่อนและเพิ่งได้รับการบูรณะมาเมื่อราว 100 ปีที่ผ่านมา อย่างไรก็ตามชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงในอดีตถือเป็นชุมชนสำคัญ ในฐานะเมืองหน้าด่านริมแม่น้ำวังด้านทิศใต้ของเมืองนครลำปาง ซึ่งปรากฏชื่อเมืองในตำนานว่าเมืองจุมพิตตะนคร แต่เนื่องด้วยเหตุปัจจัยบางอย่างส่งผลให้ชุมชนจำเป็นต้องปล่อยวัดพระธาตุจอมปิงชัยมงคลให้เป็นวัดร้างและไปสร้างวัดใหม่ในบริเวณริมแม่น้ำวังคือวัดจอมปิงลุ่ม ต่อมาครุบาอาโนชัยธรรมจินตามณีเจ้าอาวาสวัดปงสนุกเหนือ อดีตเจ้าคณะจังหวัดลำปางรูปแรก ได้เข้ามาบูรณะองค์พระธาตุจอมปิงเป็นปฐม ภายหลังครุบาศรีวิชัยได้เข้ามาบูรณะองค์พระเจดีย์และวิหารหลวง และครุบาอภิชัยชาวปีได้มาสร้างกำแพง ด้วยเหตุนี้วัดพระธาตุจอมปิงชัยมงคลจึงได้ฟื้นกลับมาอีกครั้ง นอกจากนี้ยังพบว่า โดยรอบชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงชัยมงคล มีกลุ่มโบราณสถานกระจายตัวอยู่โดยรอบเป็นจำนวนมาก เช่นเดียวกับชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง สะท้อนให้เห็นว่าชุมชนวัดพระธาตุจอมปิงเดิมเป็นที่ตั้งถิ่นฐานของผู้คนเป็นจำนวนมาก และเป็นชุมชนขนาดใหญ่ซึ่งสอดคล้องกับตำนานที่เล่าขานกันในพื้นที่ชุมชนแห่งนี้ว่าเมืองจุมพิตตะนคร

นอกจากกลุ่มเวียงหรือเมืองโบราณทั้งสองที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ในพื้นที่อำเภอเกาะคา ยังมีเวียงโบราณอีกแห่งหนึ่งซึ่งเป็นพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่างอำเภอเกาะคาและอำเภอเมืองลำปางคือเวียงโบราณที่ชื่อว่า เวียงกีย ตั้งอยู่บริเวณพื้นที่ชุมชนบ้านม่กลาง ตำบลลำปางหลวง และชุมชนบ้านแม่กีย ตำบลปงแสนทอง ซึ่งพบกลุ่มโบราณสถานวัดร้างและเศษอิฐหรือโบราณวัตถุกระจัดกระจายอยู่บริเวณทุ่งนาในพื้นที่ดังกล่าว ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนเรียกว่าพื้นที่กู่บ้านจว้าย หรือบ้านจ้อย ซึ่งมีเรื่องเล่าที่ผูกโยงกับตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่และตำนานท้องถิ่นของลำปางที่กล่าวถึงเจ้าผู้ครองนครลำปางสำคัญคนหนึ่ง คือ หมื่นกียหาญแต่ทอง ซึ่งสันนิษฐานกันว่าบริเวณพื้นที่เวียงกียดังกล่าวอาจจะเป็นถิ่นฐานบ้านเดิมของหมื่นกียหาญแต่ทอง

⁷ ภายหลังในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ ได้เริ่มมีการนำชื่อเมืองละคอน และเมืองลำปางเข้าผนวกรวมกันจึงเรียกกันว่า เมืองละคอนลำปาง หรือนครลำปางเรื่อยมา จนกระทั่งมีการจัดตั้งเป็นจังหวัดในสมัยรัชกาลที่ 5 ช่วงแรกก็ยังใช้ชื่อจังหวัดนครลำปาง จนภายหลังมีการตัดคำว่านครออกไป จึงเหลือเพียงชื่อจังหวัดลำปางมาจนถึงปัจจุบัน

อดีตเจ้าผู้ครองนครลำปาง ในสมัยพระเจ้าติโลกราชก็เป็นได้ อย่างไรก็ตามเรื่องราวดังกล่าวยังขาดหลักฐานเชื่อมโยงอีกมากควรมีการตรวจสอบชำระต่อไป

ภาพ แผนผังเวียงพระธาตุลำปางหลวงและกลุ่มโบราณสถานที่อยู่โดยรอบ

นอกจากนี้ยังพบกลุ่มชุมชนโบราณที่กระจายตัวอยู่ตามพื้นที่ริมแม่น้ำวัง ซึ่งมักจะเป็นที่ตั้งชุมชนโบราณและเป็นพื้นที่ที่มีประชากรหนาแน่นสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เนื่องจากแม่น้ำวังถือเป็นสายน้ำสำคัญสำหรับการคมนาคมสัญจรของผู้คนในอดีตทั้งเส้นทางการค้าและเส้นทางการเดินทาง ด้วยเหตุนี้ในช่วงใดก็ตามที่บ้านเมืองสงขมรัมย์เศรษฐกิจการค้าก็จะดีขึ้น การเดินทางของพ่อค้าที่เลาะเลียบบตามแม่น้ำวังก่อให้เกิดชุมทางการค้าตามทำนน้ำต่าง ๆ แต่หากเกิดภาวะสงคราม ชุมชนริมฝั่งน้ำเหล่านั้นก็มักจะประสบกับปัญหาการถูกขูดรีดเสียดเบียน หรือ การเกณฑ์เพื่อไปเป็นกำลังทัพ ด้วยเหตุนี้ชุมชนที่อยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำวังหลายชุมชนจึงอพยพโยกย้ายหนีภัยสงครามอยู่บ่อยครั้ง จึงมักพบกลุ่มโบราณสถานที่กระจายตัวอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำวังในลักษณะวัดร้างหรือชุมชนโบราณที่เคยตั้งถิ่นฐานมาก่อน แต่อาจอพยพโยกย้ายออกไปด้วยเหตุปัจจัย

ที่ปีบบังคับเป็นเหตุให้ต้องทิ้งถิ่นฐานที่อยู่ รวมถึงอาคารศาสนสถานวัดวาอารามไว้ โดยคนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในรุ่นหลังไม่ทราบว่าเคยเป็นที่ตั้งชุมชนหรือวัดอะไร

ภายหลังจากการฟื้นฟูบ้านเมืองโดยการนำของกลุ่มเจ้า 7 คน หรือนับตั้งแต่ช่วงต้นกรุงรัตนโกสินทร์เป็นต้นมา ได้มีการอพยพโยกย้ายของผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัดลำปางเป็นจำนวนมาก ซึ่งบ่อยครั้งจะเลือกตั้งทำเลจากพื้นที่ที่เคยเป็นชุมชนที่เคยมีผู้คนอาศัยตั้งชุมชนอยู่มาก่อน โดยชุมชนที่มาอยู่ที่หลังมักสร้างเรื่องราวหรือตำนานที่ผูกขึ้นมาเพื่อเชื่อมโยงกับแหล่งโบราณสถานและเล่าต่อกันมาเป็นมุขปาฐะที่มักกล่าวอ้างถึงความเก่าแก่ อภินิหารความศักดิ์สิทธิ์หรือความน่ากลัวลึกลับของสถานที่นั้น ๆ โดยทั่วไปเรื่องเล่าที่เชื่อมโยงกับชุมชนหรือโบราณสถานในพื้นที่อำเภอเกาะคามักกล่าวอ้างเตือนถึงความเก่าแก่ของสถานที่ ที่มาจากรื่องราวที่เล่าขานโดยคนที่มาตั้งถิ่นฐานอาศัยในยุคหลัง ซึ่งมักจะมีปลายทางคล้ายคลึงกัน โดยเฉพาะการเชื่อมโยงกับตำนานของพระนางจามเทวี ซึ่งถือเป็นบุคลาธิษฐานที่สมมุติขึ้นว่าเป็นปฐมกษัตริย์ที่ปกครองดินแดนแห่งนี้มาแต่ครั้งบรรพกาล ดังนั้นจึงพบว่าในหลายชุมชนที่มีโบราณสถานร้างภายในชุมชนมักมีเรื่องเล่าที่เกี่ยวข้องกับตำนานพระนางจามเทวีอยู่เสมอ แต่ในทางหลักฐานทางประวัติศาสตร์โบราณคดีที่พบในอำเภอเกาะคา ยังไม่พบหลักฐานใดที่เกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับพระนาง

ภาพ ครูบาถา ถาวโร เจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง คณะกรรมการวัดพระธาตุลำปางหลวง
ถ่ายภาพร่วมกับคณะสำรวจทางโบราณคดี นำโดยอาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย
ที่มา : อาจารย์อริยะ เลิศรัตนกร

นอกจากนี้ยังพบเรื่องราวของพระนางจามเทวีในตำนานพระธาตุสำคัญในพื้นที่อำเภอเกาะคาสองตำนาน ได้แก่ ตำนานพระธาตุลำปางหลวงและตำนานวัดพระธาตุจอมปิง ซึ่งแต่งประพันธ์ขึ้นในปีพุทธศักราช 2256 -2257 โดยพระมหาเถระสำคัญของอำเภอเกาะคาคือ ครูบามหาป่าเกสระปัญญาแห่งวัดไหล่หินหลวง ซึ่งตำนานของพระธาตุสององค์นี้ ครูบามหาป่าเกสระปัญญา ได้รวบรวมจากตำนานพระเจ้าเลียบโลก จารึกต่าง ๆ และตำนานมุขปาฐะนำมาเรียบเรียงเป็นต้นฉบับและได้รับการคัดลอกสืบทอดกันมา ซึ่งกระบวนการดังกล่าวทำให้เกิดปัญหาที่เกิดจากการคัดลอกที่อาจคลาดเคลื่อนหรือผิดเพี้ยน เมื่อผู้เขียนนำเนื้อหาตำนานที่เขียนในยุคหลังมาชำระกับต้นฉบับของครูบามหาป่าจึงพบว่า ข้อความในตำนานต้นฉบับที่ครูบามหาป่าเกสระปัญญาได้แต่งไว้นั้นมีความแตกต่างจากตำนานในยุคหลังที่คัดลอกกันมาในหลายส่วน ดังนั้นการศึกษาตำนานพระธาตุทั้งสององค์นี้จึงจำเป็นต้องทำการชำระเทียบเคียงและนำมาสังเคราะห์ให้เห็นระหว่างส่วนตำนานที่เป็นนิทานปรัมปรา และส่วนประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานรองรับเพื่อนำไปใช้เป็นประโยชน์ต่อการอธิบายความที่ถูกต้องต่อไป

ภาพ ขบวนแห่พระแก้วของวัดไทรใหญ่หลวงเพื่ออัญเชิญออกมาสร้างน้ำในช่วงเทศกาลสงกรานต์
ที่มา : คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล

บทที่ 2

การก่อตั้งอำเภอสบยาวและอำเภอเกาะคา

❖ การก่อตั้งอำเภอสบยาวและอำเภอเกาะคา

นับตั้งแต่เจ้ากาวิละเจ้าเมืองนครลำปางพร้อมกับพี่น้องเจ้าเจ็ดตนได้เข้าสวามิภักดิ์ต่อสมเด็จพระเจ้าตากสิน และสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช หัวเมืองล้านนาจึงอยู่ในสถานะเมืองประเทศราชของราชอาณาจักรสยามมาโดยตลอด สยามได้ให้อิสระแก่ล้านนาในการปกครองตนเองตามจารีตเดิม โดยมีเงื่อนไขคือ การส่งเครื่องบรรณาการให้กับราชสำนักกรุงเทพฯ ตามระยะเวลาที่กำหนด จนกระทั่งมีการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลและการรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม ในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่งผลให้รัฐบาลกลางสยามได้เข้ามาจัดการเขตการปกครองหัวเมืองล้านนาอย่างเต็มรูปแบบ ซึ่งการจัดการเขตการปกครองของหัวเมืองประเทศราชล้านนานั้นได้มีการปรับเปลี่ยนมาหลายครั้ง ดังจะอธิบายโดยสังเขปดังนี้

❖ สนธิสัญญาเชียงใหม่กับการแทรกแซงอำนาจการปกครอง

และการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลหัวเมืองล้านนาในสมัยรัชกาลที่ 5

ภายใต้กระแสการค้าอาณานิคมจากโลกตะวันตกส่งผลให้รัฐบาลสยามจำเป็นต้องทำสนธิสัญญากับเจ้าอาณานิคมโดยเฉพาะฝรั่งเศสและอังกฤษจำนวนหลายฉบับ ซึ่งส่วนใหญ่เน้น มักจะเป็นข้อตกลงเรื่องการค้า ภาษีและสิทธินอกอาณาเขตของคนบังคับอังกฤษ โดยเฉพาะอังกฤษนั้นรัฐบาลสยามได้ทำข้อตกลงสนธิสัญญาเบอร์นีในเดือนมิถุนายน ปีพุทธศักราช 2369 นับเป็นสนธิสัญญาทางพระราชไมตรีและการพาณิชย์ฉบับแรกที่สยามได้ทำกับประเทศตะวันตก ในสมัยรัตนโกสินทร์ โดยร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี (Henry Burney) ทูตของอังกฤษ เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีกับสยาม ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 โดยมีความประสงค์ที่จะขอเปิดสัมพันธไมตรีกับสยาม และขอความสะดวกในการค้าได้โดยเสรี สนธิสัญญาเบอร์นีมีสาระสำคัญคือ พ่อค้าสยามและพ่อค้าอังกฤษสามารถทำการค้าได้อย่างเสรี แต่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายและระบบภาษีและกฎหมายของสยามทุกประการ หลังจากสนธิสัญญาดังกล่าว เซอร์จอห์นเบอร์วริงได้เข้ามาทำการแก้ไขสนธิสัญญาระหว่างอังกฤษและสยามนี้ใหม่จึงเรียกว่า สนธิสัญญาเบอร์วริง ซึ่งเนื้อหาสนธิสัญญาดังกล่าวสยาม

จำต้องยินยอมเป็นฝ่ายเสียเปรียบอังกฤษในหลายประเด็น ต่อมาภายหลังรัฐบาลสยามและรัฐบาลอังกฤษได้ตกลงทำสนธิสัญญาระหว่างรัฐบาลสยามกับรัฐบาลอินเดีย เพื่อการส่งเสริมการพาณิชย์ ระหว่างพม่าของอังกฤษกับอาณาจักรเมืองเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน ซึ่งเรียกกันว่า สนธิสัญญาเชียงใหม่ ในปีพุทธศักราช 2416 เพื่อเป็นการย้าเตือนให้อังกฤษได้ตระหนักว่า ดินแดนประเทศราชล้านนา ถือเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม เพื่อป้องกันการรุกรานหรือการล่าอาณานิคมของอังกฤษ ซึ่งมีผลต่อฝรั่งเศสด้วย สัญญาดังกล่าวได้ส่งผลกระทบต่อข้อบังคับ ในการบริหารจัดการบ้านเมืองหัวเมืองล้านนาเดิม ให้เปลี่ยนแปลงจากการควบคุมให้อยู่ในสายตาของรัฐบาลกลางสยามมากขึ้น ในปีพุทธศักราช 2427 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าอน้อยยาเธอ กรมหมื่นพิชิตปรีชากร เป็นข้าหลวงใหญ่ขึ้นไปรักษาเมืองเชียงใหม่ พระองค์ได้ทรงจัดการศาลต่างประเทศ และจัดการระเบียบการปกครองหัวเมืองประเทศราชล้านนาใหม่ นอกจากนี้ยังเริ่มมีการส่งข้าหลวงประจำเมืองราชการกรมกองต่าง ๆ ให้มากำกับดูแลการทำงานของข้าราชการท้องถิ่นรวมถึงการปรับแก้ตราบทกฎหมายของล้านนาในบางประการให้สอดคล้องกับกฎหมายของทางรัฐบาลกลางสยาม (สร้อยดี อ่องสกุล, 2552, น.399)

นอกจากนี้ในหลวงรัชกาลที่ 5 และรัฐบาลกลางสยามยังได้มีแนวคิดในการวางรากฐานการปกครองแบบมณฑลเทศาภิบาล ซึ่งเริ่มขึ้นในปีพุทธศักราช 2417 เนื่องจากสถานการณ์ข้อพิพาทระหว่างสยามกับชาติตะวันตก หรือกรณีพิพาทระหว่างเจ้าเมืองและคนในบังคับอังกฤษ โดยเฉพาะในบริเวณหัวเมืองล้านนา ส่งผลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงส่งข้าหลวงไปประจำที่เมืองเชียงใหม่ เพื่อทำหน้าที่ชำระคดีความที่เกี่ยวข้องกับคนในบังคับอังกฤษ ต่อมาในปีพุทธศักราช 2435 เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงดำเนินการปฏิรูปการปกครองและยกเลิกระบบจตุสดมภ์ และตั้งสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย เมื่อสมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพได้เสด็จออกตรวจหัวเมือง จึงทรงเห็นถึงปัญหาของการบริหารราชการในหัวเมืองต่าง ๆ จากเส้นทางที่ทุระกันดารอีกทั้งอยู่ห่างไกลจากกรุงเทพฯ ทำให้เสนาบดีไม่สามารถเดินทางไปตรวจงานด้วยตัวเองได้ การส่งงานไปยังหัวเมืองต่าง ๆ ทำให้ช้า ติดขัดปัญหาหลายอย่าง สอดคล้องกับที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริให้รวมหัวเมืองเข้าเป็นมณฑล โดยให้มีเจ้านายหรือข้าราชการผู้ใหญ่ดำรงตำแหน่งเป็นข้าหลวงใหญ่ในมณฑลนั้น เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบริหารราชการ (โดม ไกรปกรณ์, 2560) ซึ่งหัวเมืองล้านนาในสมัยนั้น รัฐบาลสยามได้ตั้งเป็นมณฑลที่ชื่อว่า มณฑลลาวเฉียง อย่างไรก็ตามสถานะของมณฑลลาวเฉียงในขณะนั้นยังไม่ถือว่าเป็นมณฑลของรัฐบาลสยามอย่างเต็มตัว

เนื่องจากหัวเมืองล้านนาหรือมณฑลลาวเฉียงที่ถูกกำหนดขึ้นใหม่นั้น ยังคงอยู่ในสถานะประเทศราชของสยาม ด้วยเหตุนี้รัฐบาลกลางสยาม จึงจำเป็นต้องใช้นโยบายในการปรับเปลี่ยนหรือแทรกซึมอำนาจการปกครองในหัวเมืองล้านนาอย่างค่อยเป็นค่อยไป นอกจากการส่งข้าหลวงและข้าราชการกรมต่าง ๆ มาประจำในหัวเมืองล้านนา ยังได้มีการปรับปรุงแก้ไขกฎหมายของล้านนาให้สอดคล้องกันกับสยาม รวมถึงการจัดการแบ่งเขตพื้นที่การปกครองและผู้ปกครองในหัวเมืองล้านนาใหม่ เพื่อสะดวกต่อการบริหารจัดการให้เป็นระบบมากขึ้น ซึ่งปัจจุบันยังพบหลักฐานที่เป็นเอกสารโบราณที่บันทึกเรื่องราวการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวรวมถึงตราบทกฎหมายตามลูกหลานสายตระกูลของขุนท้าวพญาผู้ปกครองท้องถิ่นในอดีต

ภาพ สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยและคณะ เสด็จเยี่ยมชม
วัดพระธาตุลำปางหลวง โดยมีเจ้าหลวงบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ เจ้าผู้ครองนครลำปาง
ถวายการต้อนรับ เมื่อครั้งเสด็จตรวจราชการมณฑลพายัพ
ที่มา: หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพ แคว้นและแก่งบ้านที่ได้รับบรรดาศักดิ์ เป็นขุน และหมื่น รวมถึง แสน ท้าว พญา
ในอำเภอสบยาว-เกาะคา พ่อรับเสด็จสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์
กรมพระนครสวรรค์วรพินิต เสด็จมานมัสการพระธาตุลำปางหลวงปีพุทธศักราช 2464
ที่มา : พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านท่าทอง

ตัวอย่างเอกสารโบราณต้นฉบับของท้าวปึงชัย บ้านศาลาหม้อ อดีตเจ้าแคว้น
ตำบลศาลา อำเภอเกาะคา ต้นฉบับเป็นพับสาเขียนด้วยอักษรล้านนาซึ่งเป็นเอกสาร
ที่เกิดขึ้นหลังจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว โดยขุนนางท้องถิ่นคือ แสน ท้าว พญา
จะต้องคัดลอกจากเค้าสนามหลวงหรือกรมการเมืองเพื่อนำไปศึกษาและนำไปใช้ปฏิบัติ
เป็นตราบทกฎหมายในการปฏิรูปเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่การปกครอง การกำหนด
ลักษณะว่าด้วยตำแหน่งผู้ปกครองท้องถิ่นไว้ดังนี้

“มหาดไทย หมวด 1 ว่าด้วยได้หัวเมืองแคว้นแขวงนั้น ข้อ 1. ต้องจัดหมู่บ้านใหญ่
บ้านน้อยต่าง ๆ คือให้เป็นหมวดเป็นชั้นกัน คือหมู่บ้านใหญ่ตั้งแต่ 200 หลังคาเรือนขึ้นไป
มีก็ตำบล ตำบลอย่างนี้ต้องมี พญา คนหนึ่ง รักษา เรียกว่า แคว้น ได้บังคับบัญชาถ้อย
ความและระวางกวดกลา⁸ แลรักษาผ่อกอย โจรผู้ร้ายแลทำการต่าง ๆ ต้องกลาพญา

⁸ กวดกลา ในที่นี้เขียนด้วยสำเนียงพื้นเมือง หมายถึง ตรวจตรา

มหาดไทย จะบังคับหมู่บ้านตั้งแต่ 100 หลังคาเรือนขึ้นไป ตำสองร้อย ดังนี้ ต้องมี ท้าว เป็นนายแขวง ได้รักษาหมู่บ้าน ตำร้อยหลังเรือนลงมา ต้องมี แสน เป็นแก้ว ได้รักษา

2. ตำแหน่งพญาตำแหน่งท้าวนี้ ต้องมีกลาตั้งประทับสำหรับแผ่นดินของ เจ้าหลวงและมีกลาพญามหาดไทยนำแจ้งความแล จัดให้ราษฎรทราบว่าเป็นเจ้า ได้แต่งตั้งด้วยฉบับหนึ่งเป็นสำคัญตำแหน่งแสนนั้นแคอยู่ในแขวงเมืองใดเจ้าเมืองนั้น ได้ตั้งถ้าแขวงเมืองหลวง พญามหาดไทยตั้งด้วยหมายประทับตรา

3. เมื่อก่อนจัดตั้ง พญา ท้าว แสน นายแคว้นแขวง แก่บ้านนั้น เป็นหน้าที่ ของพญาผู้ช่วยหรือถ้าไม่มี ก็พญาหลวงในกรมมหาดไทย ยุติธรรม ต้องเรียกเอา กฎหมายยังธรรมเนียมฉบับนี้แลกฎหมายอาญาอื่น ๆ ซึ่งยังใช้อยู่ในเวลานั้นจากผู้จะได้ เป็นที่แคว้นแขวงแก่บ้านนั้นมากวดดู ให้มีจึงถูกอย่างแล ให้ถ้ถ้วนถูกต้องถ้าอาจต้อง บังคับให้สร้างให้หาขึ้น ถ้าผิดต้องแก้ ถ้าได้มาครบแล้ว ให้ไล่เรียงซักใช้ไต่ถามดู เขาจะ เข้าใจถูกต้อง ถ้ายังไม่เข้าใจ ต้องชี้แจงสั่งสอนให้รู้แล ให้พญาทั้งสองผู้กวสอบทำ หนังสือลงชื่อประทับตราให้เป็นสำคัญให้ผู้จะเป็นที่นำหนังสือนั้นมายื่นต่อพญา มหาดไทย เมื่อจะรับตราตั้งตรานำไปเป็นทีนั้นแล้ว ให้พญารองมหาดไทยศึกษาหนังสือ นั้นไว้สำหรับสนาม ถ้าพญาผู้ช่วยมหาดไทย ยุติธรรม ทั้งสองสั่งสอนไม่ได้ไม่ไว้ใจ จะรับผิดชอบที่จะให้ไปสอบกวदनั้น ก็ให้แจ้งความแก่พญาผู้ใหญ่ในกรมของตัว ให้ปรึกษากันดู ถ้าเห็นจะสอนมิได้ ก็อย่าให้ตั้งผู้ไม่รู้การนั้น เป็นที่แคว้นแขวงแก่บ้าน เป็นอันตราย ถ้าหากพญามหาดไทยออกตรานำตั้งแก่ผู้ไม่รู้การที่ไม่ได้ไปตรวจสอบ หากมีความผิดขึ้นภายหลังพญามหาดไทยต้องรับผิดชอบด้วยผู้นั้นทุกครา

4. แคว้นแขวงแก่บ้านทุกตน ต้องรู้ตราของพญาทั้งสองจริงถูกต้องด้วย แลต้องรู้วิธี จะใช้ตราในราชการตามกรมนั้นทุกประการ เป็นหน้าที่พนักงานของพญาผู้ช่วย มหาดไทยจะต้องชี้แจงสั่งสอนให้เคำรู้จรรจบครอบ

5. เมื่อเปลี่ยนตัวแคว้นแขวงแก่บ้านคนเก่าออก เอาคนเป็นหรือคนเก่าตายไป ต้องเอาตัวหรือเสมียนคนรอง หรือบุตรภรรยา มาชำระเรียกกลัฟพะหนังสืออาญาตราสั่ง อันมิไปแต่สนามแต่ปางก่อนมาจทุกฉบับ ก็ทั้งบัญชีเส้นช้างม้าผู้คนแลบัญชีไร่นา บ้านสวน แลกลัฟพะหนังสือราชการทั้งปวงมามอบให้แก่ผู้จะเป็นใหม่ให้คนใหม่ปรึกษา อ่านทวนตรวจตราดูจงเข้าใจ ตรวจแล้วรักษาไว้สืบไปอย่าให้เป็นอันตรายหายเสียได้ลัก อัน แลต่อไปจะมีหนังสืออาญาตราสั่งอันใดก็ต้องเก็บรักษาไว้ต่อไปจงดี ดุจเดียวถ้าเกิด

⁹ คำว่าแก่บ้าน หมายถึง ผู้ใหญ่บ้าน ยังคงใช้มาจนถึงปัจจุบัน

อุบัติเหตุไฟไหม้หรืออันตรายอันใดซึ่งเหลือกำลังจะรักษาได้ของทั้งปวงนี้หายไปต้องเข้ามาแจ้งความกับพญามหาไทย แล้วเอาผู้ร่างหนังสือเหล่านั้นต่อเจ้าพนักงานต่าง ๆ ไปไว้แทนด้วยเร็ว ให้ผู้ทำของหายเสียค่าคันตันฉบับแก่เสมียนผู้ต้องคันกรมละ 5 แถบ ไม่ว่าหนังสือหายมากแลน้อย ถ้ามีการขึ้นเรียกหนังสือไม่ได้ต้องมีโทษ

6. ข้อความอันเจ้าพนักงานกรมมหาไทยจะมีอาชญาประทับตราไปได้ดวงเดียวไม่ต้องมีตราอื่นกำกับนั้นคือนำตราหลวงตั้งถอดเรียนแคว้นแขวงแก่บ้าน แลมีตราเกณฑ์คน เกณฑ์ช้างม้า ไปทำราชการต่าง ๆ ซึ่งใช้แต่แรงมิได้เรียกเอาทรัพย์สินสมบัติข้าวของฯ ”

ข้อความดังกล่าว เป็นข้อกำหนดใหม่ซึ่งรัฐบาลกลางสยามได้เข้ามาแทรกแซงปรับกฎหมายล้านนาเดิมและประกาศใช้ในปีพุทธศักราช 2427 โดยเป็นการจัดระเบียบการปกครองในส่วนกรมมหาไทย ดูแลการปกครองส่วนท้องถิ่นโดยจะมีพญาใหญ่เป็นผู้ดูแลกรมกองต่าง ๆ ซึ่งตำแหน่งนี้จะต้องเป็นชาวพื้นเมือง และจะมีพญารองเป็นผู้ช่วยจำนวนสองคน เป็นพญารองคนพื้นเมืองและพญารองที่จากรัฐบาลสยาม เรียกว่าพญารองไทย และพญารองลาว¹⁰ เพื่อให้มากำกับดูแลการทำงานในทุกกรมกอง อันได้แก่ กรมมหาไทย กรมทหาร กรมคลัง กรมยุติธรรม กรมนา และกรมวัง โดยแต่ละกรมจะมีบทบาทหน้าที่ที่แตกต่างกันออกไป กล่าวคือ กรมมหาไทย มีหน้าที่กำกับดูแลเขตพื้นที่การปกครองหัวเมืองขึ้นแคว้นแขวงหมู่บ้านต่าง ๆ รวมถึงดูแลบัญชีช้างม้า สำมะโนครัวชาย หญิง งานสืบราชการ ดูแลความมั่นคง งานดูแลสาธารณูปการ เช่น ถนนหนทาง คูเมือง ห้วย ลำคลอง แม่น้ำ รวมถึงบัญชีบ้านเมืองต่าง ๆ ทุกอย่าง และเป็นผู้ดำเนินการประชุมกรมการเมืองหรือเคำสนาม ในการหารือปรึกษางานราชการต่างพระเนตรพระกรรณและต้องรับผิดชอบในสิ่งที่เกิดขึ้น หากตนเองได้รู้เห็นและมีส่วนร่วม กรมที่สองคือ กรมทหาร รับผิดชอบงานหัวเมืองหน้าด่านหรือหัวเมืองชั้นนอก รอบอาณาเขตดูแลราชการสงคราม บัญชีคนฉกรรจ์หัวเมือง ดูแลรักษาอาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ รวมถึงควบคุมการซื้อขายอาวุธในบ้านเมือง ดูแลวางแผนงานราชการศึกสงคราม ดูแลรักษาใบบอกหนังสือศุภอักษรท้องตราว่าด้วยศึกสงครามต่าง ๆ กรมที่ 3 คือ กรมพระคลัง ดูแลรักษาเศรษฐกิจควบคุมค่าเงินอัตราแลกเปลี่ยน เก็บส่วยภาษีอากรทั้งหลายอันจำเป็นต้องเรียกเก็บตามปี จ่ายเงินข้าราชการตามกำหนด รวบรวมตรวจสอบบัญชีเงินของบ้านเมืองในแต่ละปี ดูแลการจัดการและการผ่อนผันภาษีอากร

¹⁰ ในยุคสมัยดังกล่าวชาวสยามจะเรียกคนล้านนาว่า ลาว ดังปรากฏเป็นชื่อมณฑล ลาวเฉียง หรือบางครั้งก็เรียกลาวพุงดำ ดังนั้นเอกสารที่ระบุว่า พญารองลาว นั้น หมายถึง พญารองชาวล้านนา ที่ทำงานควบคู่กับพญารองชาวสยามที่เริ่มเข้ามาทำกาการทำงานของขุนนางล้านนา

สำหรับประชาชน กรมที่ 4 คือ กรมยุติธรรม มีหน้าที่ในการจัดการคดีความ รวมถึงดูแล การจัดการศาลต่างประเทศ ดูแลนักโทษหรือลงโทษผู้กระทำความผิด กรมที่ 5 คือ กรมวัง มีหน้าที่ดูแลกิจการที่เกี่ยวข้องกับคัมภีร์เจ้าหลวงทุกอย่าง รวมถึงการดูแล ทรัพย์สินส่วนพระองค์รวมถึงเชื้อพระวงศ์ งานดูแลต้อนรับแขกบ้านแขกเมืองและ ควบคุมดูแลบัญชีชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในเมือง กรมที่ 6 คือ กรมนา มีหน้าที่ดูแล รักษาป่าไม้ เรือกสวนไร่นา และวัวควายในบ้านเมือง รวมถึงการออกใบอนุญาตในการ ถือครองที่ดินของราษฎร และการขออนุญาตเก็บของในป่า ดูแลคดีความอันเกี่ยวกับ ที่ดินรวมถึงเป็นเจ้าของงานดูแลรักษาเสบียงคลังของบ้านเมืองโดยเฉพาะเสบียงอาหาร ยามศึกสงคราม

นอกจากนี้ยังรวมถึงการเปลี่ยนแปลงตราบทกฎหมาย ซึ่งในอดีตล้านนา จะมีกฎหมายดั้งเดิมที่มีการพัฒนาปรับปรุงมาตั้งแต่ยุคล้านนาและใช้เป็นกฎหมายหลัก เรื่อยมา จนกระทั่งถึงช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่เรียกว่า กฎหมายมังรายศาสตร์ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในครั้งนี้ส่งผลให้มีการนำเอากฎหมายตรา 3 ดวง ซึ่งเป็นกฎหมาย ของสยามนำมาเปลี่ยนแปลงบังคับใช้ในหัวเมืองล้านนา และยังออกกฎข้อบังคับให้ ประกอบพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยาหรือพิธีถือน้ำสัจจา สำหรับขุนนางท้องถิ่น ตั้งแต่ ระดับหัวหน้าชุมชน แคว้น แขวง แก่บ้าน ทุกคนในพื้นที่แต่ละเมือง โดยเมืองนครลำปาง จะจัดพิธีถือน้ำสัจจากันที่วัดหลวงกลางเวียงหรือวัดบุญญาวาสวิหาร ซึ่งจะป่าวประกาศ เป็นหมายกำหนดการตายตัวอีกทั้งยังมีกฎระเบียบข้อบังคับต่าง ๆ มากมายสำหรับ ผู้ที่เข้าร่วมในพิธีถือน้ำพิพัฒน์สัตยานี้ตามข้อความตัวอย่างดังนี้

“พระองค์เป็นเจ้าอยู่เกล้าอยู่หัวมีรับสั่งให้อเจ้าราชบุตร มีหนังสือประกาศ แก่เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งรับอาชญาบัตร แลสิ่งสาตราชบุตร พญา ท้าว แสน แลแคว้น แก่บ้าน ชุคนได้แจ้งตั้งแต่สักราช 1246 ปีออก ฉอสก เดือน 12 แรม 11 ค่ำนี้ไปบายหน้า แม่น้ำไค้จักเป็นแคว้นเป็นแคว้น ให้อได้รู้ทั่วกันชุนทั่วต่อไป ที่กินน้ำสัจจานั้นนี้ปีแล สองหนเดือน 7 ขึ้น 3 ค่ำหน 1 เป็นกุดหัวปี เดือน 12 เดือน 13 ค่ำหนหนึ่ง เป็นน้ำสาต กลางปี เวลาเช้าสามโมงเช้าให้อมาพร้อมที่สนาม ให้อเลี้ยงทุกแคว้นแคว้น ทุกแคว้นอย่าให้อหวิดแต่ชุนแคว้นแคว้น มาถึงสนามแล้ว ให้อมีขี้ซื้อตัวซื้อแคว้น ซื้อบ้านขึ้นเส้นสนาม ไม้แต่แคว้นแคว้นเจ็บป่วยไข้ประการใดให้อจดหมายบับสนามให้อรู้ ให้อลูกให้อหลานพี่น้องมารับเอาน้ำไปกินแต่ยังอยู่บ้านปกติขัดเสีย บ่มาเอาเป็นโทษเสมอ กบฏ อาชญาขาดถือน้ำในวันจกมากินน้ำสัจจานั้น ให้อมีส่วยเข้าดอกดอกไม้เทียนคู่หนึ่ง ชุคน ห้ามบ่ให้อขัดยันต์ สบปอบสบแหวน กินยา เสพสุรายาเมา เป็นอันขาด วันนั้น เมื่อจกมากินน้ำสัจจานั้น ให้อนุ่นเสื้อขาว กินน้ำแล้วให้อเอาน้ำสัจจาสูบหัวชุน ถ้ากินแล้ว

เหลืออยู่ส่งหื้อคนอื่นกินลอกขวางเสียมีโทษ จักถือว่าคนผู้นั้นคิดกบฏ อันนี้ แต่เจ้านาย ซึ่งรับสัญญาบัตรนั้น เถิงกำหนดถือน้ำสัจจาแลไปถือนั้น จักหื้อมีโทษการวะอาชญา ตามนามะศักดิ์ผู้ใหญ่ อันนี้ขุนแคว้นแก่บ้านตั้งมวลง คั้นเถิงกำหนดถือน้ำสัจจาไปถือนั้น จักหื้อแคว้นแก่บ้านเป็นโทษการวะอาชญา แคว้นหกร้อยทีก แก่บ้านสามร้อยทีก ตามผู้ใหญ่ผู้น้อยหื้อแคว้นได้ส่อปาวหื้อรู้ทั่วกัน ถ้าแคว้นแก่บ้านบปาวจักเอาเป็นโทษ จักมีอาชญาตามฉบับเดียนี้ ใช้ไปได้ทุกส่นปี บ่ต้องมีอาชญาบอกมาแต่ปีหลังเป็นอันขาด ประกาศมาวัน ณ วันจันทร์ เดือน 12 แรม 11 ค่ำ สักราช 1246 ตัวปีวอกฉกคกแล”

ภาพ เงินเจียงหรือเงินที และเงินท็อก ซึ่งเป็นอัตราเงินล้านนาโบราณก่อนที่เงินแถบหรือเงินรูปปี จะเข้ามาแทนที่และเป็นที่ยอมรับใช้กันมากในหัวเมืองล้านนา ก่อนที่อัตราเงินบาทจากสยาม จะเริ่มเข้ามามีบทบาทในหัวเมืองล้านนาในช่วงสมัยรัชกาลที่ 5 แต่อย่างไรก็ตามในช่วงสมัย ดังกล่าว ชาวล้านน่ายังคงนิยมใช้เงินแถบหรือเงินรูปปีกันมากกว่าเงินบาทด้วยเหตุเงินแถบ ผลิตจากเนื้อเงินบริสุทธิ์แต่น้ำหนักเงินแถบนั้นมีเพียง 11.2 กรัม ซึ่งน้ำหนักไม่ถึง 1 บาท คือ 15.2 กรัม ด้วยเหตุนี้ ชาวสยามจึงมีคำพูดในลักษณะดูแคลนชาวล้านนาว่า พวกเขาใช้เงินแถบ เป็นพวกไม่เต็มบาท

จากประกาศข้างต้น ส่งผลให้มีการรายงานเป็นใบบอกจากข้าราชการสยาม ที่อยู่ในหัวเมืองล้านนาเพื่อแจ้งข่าวการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาในทุกหัวเมือง ดังตัวอย่างการ ประกอบพิธีถือน้ำสัจจาที่วัดหลวงกลางเวียง¹¹ เมืองนครลำปาง ในสมัยเจ้าหลวงพรหมมา ภิพงษ์ธาดา ในเดือนมีนาคมพุทธศักราช 2432 ซึ่งมีผู้ร่วมพิธีทั้งเจ้านายเมือง พ่อเมือง

¹¹ วัดหลวงกลางเวียง วัดหลวงไชยสถานกลางเวียง หรือวัดหลวงราชฐานกลางเวียง เป็นวัดที่สร้างขึ้นใน สมัยเจ้าหลวงคำมอญ ภายหลังจากการย้ายศูนย์กลางการปกครองเมืองลเกอน หรือนครลำปางจากเวียงเหนือ มาสู่เวียงใต้ในปีพุทธศักราช 2348 ต่อมาในสมัยเจ้าบุญวาทย์วงศ์มานิตย์ เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้าย ได้ ทำการบูรณปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ โดยถวายเป็นพระราชกุศลแด่ในหลวงรัชกาลที่ 6 ซึ่งพระองค์ได้พระราชทาน นามของวัดใหม่ คือ วัดบุญวาทย์วิหารและยกสถานะเป็นพระอารามหลวงแห่งแรกของจังหวัดลำปาง

และขุนนาง พ่อแคว้น แก่บ้าน ของเมืองนครลำปาง รวมถึงข้าหลวงจากสยาม ที่เข้ามาร่วมพิธี ในส่วนข้าหลวงชาวสยามทั้งหมดที่เข้ามาร่วมพิธีมีทั้งหมด 9 คน ที่เหลือเป็นชาวพื้นเมืองนับตั้งแต่เจ้านายขุนนางรวมทั้งสิ้น 115 คนมีผู้ขาดไม่สามารถมาร่วมพิธีได้ เนื่องจากไปราชการและเจ็บป่วยอีกจำนวน 21 คน (พระครูวาทิตโนภาส ,2558 น.17-18) ซึ่งในจำนวนนี้ปรากฏชื่อเจ้าเมืองพ่อเมืองรวมถึงพ่อแคว้นแก่บ้าน ของเมืองนครลำปางจำนวนมาก ซึ่งผู้เขียนได้ยกตัวอย่างชื่อขุนนางในพื้นที่อำเภอเกาะคา ที่เข้าร่วมพิธีถือน้ำสำเภาในครั้งนี้ คือ พญานันทะปราการ พ่อแคว้นลำปางหลวง พญานันทเสน พ่อแคว้นเกาะคา พญาปิงแก้ว พ่อแคว้นศาลา พญาธรรมเลิศ พ่อแคว้น แม่ป๋ม พญาวงศ์ พ่อแคว้นจอมปิง พญาอินทปัญญา เจ้าเมืองเสริม พญาวิหารปัญญา เจ้าเมืองเสริมขวา แสนเมืองขึ้น เจ้าเมืองเสริมซ้าย เป็นต้น

ภาพ พัสสาโบราณบันทึกข้อความด้วยอักษรล้านนาประกาศการกำหนดเขตพื้นที่การปกครอง และตำแหน่งผู้ปกครองท้องถิ่นของท้าวปิงชัย บ้านศาลาหม้อ
ที่มา: พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านท่าทอง

นอกจากการจัดระเบียบการปกครองรวมถึงการถือน้ำพิพัฒน์สัตยาตั้งกล่าวนั้น รัฐบาลสยามได้เข้ามาดูแลจัดการผลประโยชน์จากการทำสัมปทานป่าไม้และเข้ามาจัดการ

ระบบภาษีของหัวเมืองประเทศราชล้านนา ซึ่งก่อนหน้านี้หัวเมืองล้านนาได้จัดเก็บภาษีอากรในลักษณะของการเก็บส่วยหรือส่งส่วยเป็นผลผลิตที่ได้ในแต่ละรอบปี เช่น ปลุกข้าว ก็จะส่งข้าวให้กับยังฉางหลวง ในลักษณะที่กำหนดเป็นอัตรา เช่น ลิบชักหนึ่ง คือผลผลิต 10 ถึงจะต้องส่งเป็นภาษีให้กับยังฉางหลวงจำนวนหนึ่งถึง เป็นต้น นอกจากการเปลี่ยนแปลงระบบภาษีที่เดิมจ่ายเป็นผลผลิตกลายเป็นการเก็บเป็นเงิน ปัญหาที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การดึงผลประโยชน์ที่เดิมภาษีจะถูกนำไปใช้บริหารจัดการภายในหัวเมือง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นอำนาจสิทธิขาดของเจ้านาย ถูกปรับเปลี่ยนและนำภาษีเหล่านั้นส่งเข้ารัฐบาลกลางสยาม มีการจัดเก็บภาษีอย่างเข้มงวดโดยใช้ระบบนายอากรภาษี ซึ่งอำนวยความสะดวกให้กับรัฐบาลกลางสยาม สิ่งสำคัญคือการได้เงินภาษีตามเป้าหมายที่ต้องการ อีกทั้งยังเป็นการประหยังบประมาณรายจ่ายที่เกิดจากบุคลากรที่เป็นข้าราชการ ซึ่งในสมัยนั้นยังมีจำนวนไม่มากนัก โดยนายอากรภาษีมักจะเป็นชาวจีนและชาวยุโรป จะเป็นผู้ประมูลเก็บภาษีในราคาที่แตกต่างกันออกไป ซึ่งมักจะเกินกว่าที่รัฐบาลกำหนดตามแต่นายอากรจะเห็นสมควร ภาษีดังกล่าวได้แก่ ภาษีหมากพลู ภาษีต้มเหล้า ภาษีต้นมะพร้าว ภาษีฆ่าหมู ฯลฯ ซึ่งภาษีเหล่านี้สร้างความลำบากให้กับชาวล้านนาเป็นอย่างมาก หากใครที่ไม่มีเงินจ่าย ก็จะถูกจับไปผูกมัดล่ามไว้หรือเขียนตีให้ทุกข์ทรมาน จนกลายชนวนเหตุให้เกิดการก่อกบฏขึ้น โดยการนำของพญาปราบสงคราม แม่ทัพเมืองเชียงใหม่ ผู้ต่อต้านการขูดรีดภาษีจากรัฐบาลสยามซึ่งเหตุการณ์ในครั้งนั้น ทำให้สยามผ่อนปรนภาษีชั่วคราว (สร้อย อ่องสกุล, 2552, น. 243-436) แต่ทว่าภายหลังได้กลับมาเก็บภาษีแบบเดิมอีกครั้ง

ในพื้นที่อำเภอเกาะคา ผู้เขียนได้พบหลักฐานบัญชีการเก็บภาษีของพญาปิงแก้ว เจ้าแคว้นศาลา¹² ซึ่งมีพื้นที่อาณาเขตปกครอง อันได้แก่ บ้านศาลาดงลาน บ้านศาลาหลวง บ้านศาลาไชย บ้านศาลาเม้ง บ้านศาลาบัวบก บ้านศาลาหม้อ บ้านท่าช้าง บ้านนาเวียง บ้านสบตาน บ้านต้นผึ้ง และ บ้านเหล่า ซึ่งรายการภาษีของแคว้นศาลานั้นระบุการเก็บภาษีไร่นา ภาษีไร่ฝ้าย ภาษีต้นจั่วและภาษีต้นจ้าว¹³ ซึ่งการจัดเก็บภาษีที่ระบุในเอกสารดังกล่าว สะท้อนภาพของสถานการณ์การบังคับขูดรีดภาษีที่ชัดเจน โดยเฉพาะต้นจั่วและต้นจาวนั้นถือเป็นต้นไม้ที่ไม่ได้ก่อให้เกิดประโยชน์ในเชิงเศรษฐกิจใด ๆ มักจะขึ้นเองตามธรรมชาติตามหัวไร่ปลายนา จึงทำให้ชาวบ้านเกิดความเดือดร้อนกันโดยทั่วไป

¹² แคว้นศาลา ภายหลังการปฏิรูปกระทรวงมหาดไทยว่าด้วยการตั้งหมู่บ้านตำบลอำเภอ ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นตำบลศาลา โดยมีเขตการปกครองแบบเดิมที่ระบุมาข้างต้น จนกระทั่งตำบลศาลาดั้งเดิม ถูกยุบในปีพุทธศักราช 2481 และถูกตั้งขึ้นใหม่อีกครั้งในปีพุทธศักราช 2516 ทำให้เขตการปกครองของตำบลศาลาเปลี่ยนแปลงมาจนถึงปัจจุบัน

¹³ ต้นจ้าว หมายถึงต้นจั่วดอกขาว หรือต้นนุ่น

โดยเอกสารนี้ได้บันทึกไว้ในช่วงปีพุทธศักราช 2436 โดยผู้เขียนได้บิวรรตบางตอนนำมาเป็นตัวอย่างไว้ดังนี้

“**บ้านศาลา** อ้ายตาคำ มีไร่กับ 3 งาน เป็นเงิน 5 หวัน¹⁴ ปู่หนานกิตติ มีไร่ 2 งาน เป็นเงิน 3 สลึง ปู่น้อยยะ มีไร่ฝ้าย 2 ไร่ 2 งาน เป็นแถบกับสลึง บ่ได้ไปเสียด แสนคำลือ มีไร่ฝ้ายงานหนึ่ง เป็นเงินหวันหนึ่ง ท้าวคำบุญเรือง มีไร่ฝ้าย 5 ไร่ปลายงาน เป็นเงิน 2 แถบ 5 หวัน อี้แก้ว มีไร่ฝ้าย 3 ไร่เป็นเงิน 2 แถบ เจ้าพญาบังห่าน มีไร่ฝ้าย 7 ไร่เป็นเงิน 3 แถบ 3 สลึงยกหื้อเจ้าพญา น้อยสุปินะ จ้าวตันหนึ่ง เป็นเงินหวันหนึ่ง แสนพิมसार มีไร่ฝ้าย 3 ไร่ปลายงาน เป็นเงินแถบ 5 หวัน ท้าวบุญสูง มีไร่ฝ้าย 3 งาน เป็นเงิน 3 สลึง อ้ายทา มีไร่ฝ้าย 2 งาน เป็นเงินสลึง ฎีกาปได้เตื่อ น้อยชุมปุไร่ฝ้าย 2 งาน เป็นเงินสลึง ฎีกาปได้เตื่อ น้อยปลังกา มีไร่ฝ้าย 3 ไร่ 2 งาน เป็นเงิน แถบกับสามสลึงบ่ได้แก่เงินเตื่อ.. **บ้านนาเวียง** แสนสิทธิวังราช มีจ้าวดอกแดง 51 ต้น ได้เสียภาษี แถบ 5 หวันจ้าว 36 ต้น เสีย 2 แถบกับสลึง **บ้านท่าช้าง** ย่าไฟมีไร่ฝ้าย 3 งานเป็นเงิน 3 หวัน ท้าวโองการ มีไร่ฝ้ายงานหนึ่ง เป็นเงินหวันหนึ่ง ท้าวพิมพิสาร**บ้านหม้อ** มีจ้าวดอกแดง 42 ต้น เอา 16 ต้น เป็นเงิน 2 แถบ จ้าว 5 ต้น เป็นเงินสลึง ท้าวสี **บ้านตันแฝง** มีจ้าวดอกแดง 47 จ้าวมี 19 ต้นเป็นเงินแถบกับหวัน พญาเตจ๊ะ**บ้านเม็ง** มีจ้าวดอกแดงต้นหนึ่งเป็นเงินหวันหนึ่ง...”

ภาพ เงินแถบ หรือเงินรูปอินเดีย ที่เข้ามาพร้อมกับช่วงการสัมปทานป่าไม้ เป็นอัตราเงินที่นิยมใช้จ่ายในหัวเมืองล้านนาในช่วงรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 7

¹⁴ หวัน เป็นหน่วยย่อยของเงินแถบ หรือเงินรูป มีค่าเท่ากับ 1/8 แถบ

❖ การปฏิรูปผนวกรวมหัวเมืองประเทศราชล้านนาให้เป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม

แผนการในการรวบอำนาจหัวเมืองประเทศราชล้านนารวมเป็นหนึ่งเดียวกันกับสยาม เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 เนื่องด้วยสถานการณ์การล่าอาณานิคมของประเทศอังกฤษและฝรั่งเศสที่บีบบังคับให้สยามจำเป็นต้องจัดการหัวเมืองขึ้นต่าง ๆ ในดินแดนของตนอย่างรอบคอบและรัดกุม เนื่องจากอาจเสียดินแดนให้กับชาติตะวันตกหรือเสี่ยงต่อการขัดขึ้นและการก่อกบฏจากหัวเมืองขึ้นต่าง ๆ ได้ นอกจากการปฏิรูปการปกครอง การจัดการผลประโยชน์จากการสัมปทานป่าไม้และระบบการจัดเก็บภาษีแล้ว รัฐบาลสยามยังได้ดำเนินการจึงเริ่มดำเนินนโยบายด้านต่าง ๆ เช่น การสำรวจสำมะโนครัวเพื่อให้แยกแยะจำนวนประชากรระหว่างคนท้องถิ่นขึ้นทะเบียนเป็นคนในบังคับสยามและคนต่างถิ่นโดยเฉพาะคนบังคับอังกฤษ อีกทั้งการว่าจ้างชาวต่างประเทศขึ้นมาสำรวจและทำแผนที่กำหนดเขตแดนของสยามที่ชัดเจนเป็นครั้งแรก¹⁵ รวมถึงการวางรากฐานการศึกษาและเริ่มแทรกซึมระบบการปกครองของคณะสงฆ์ล้านนาให้มีลักษณะแบบเดียวกันกับกรุงเทพฯ และการส่งเสริมคณะมิชชันนารีชาวอเมริกันเข้ามาเผยแพร่คริสต์ศาสนา อีกทั้งสยามยังใช้วิธีตามจารีตเดิมคือการแต่งงานระหว่างสองราชวงศ์เพื่อสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติ ดังจะเห็นได้จากกรณีการสู่ขอเจ้าหญิงดารารัศมีพระธิดาในพระเจ้าอินทวิชยานนท์ ไปเป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังมีการปรับเปลี่ยนชื่อนามของมณฑลในเขตหัวเมืองล้านนาใหม่ ด้วยเหตุที่แต่เดิมเมื่อครั้งปฏิรูปการปกครองในช่วงแรกนั้นรัฐบาลกลางสยามได้เรียกพื้นที่หัวเมืองล้านนาว่า มณฑลลาวเฉียงหรือมณฑลลาวพุงดำ ซึ่งคำว่าลาวนั้น ภายหลังถูกมองว่าเป็นคำที่แปลกแตกแยกไม่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ภายหลังจากการผนวกรวมหัวเมืองล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามแล้วจึงใช้คำว่า มณฑลพายัพแทน (โดม ไกรปรกรณ์, 2560)

ในปีพุทธศักราช 2442 ได้มีการยกเลิกสถานะหัวเมืองประเทศราชล้านนาพร้อมยกสถานะหัวเมืองทั้งหมดเป็นมณฑลพายัพและได้มีการจัดระเบียบแผนเขตการปกครองในพื้นที่แต่ละหัวเมืองใหม่โดยในระยะแรกนั้น ได้อ้างอิงตามขอบเขตการปกครองหัวเมืองตามจารีตเดิม ซึ่งในพื้นที่เมืองนครลำปางนั้นได้ยกสถานะ

¹⁵ รัฐบาลสยามได้ว่าจ้างให้นาย เจมส์ ฟิตซ์รอย แมคคาร์ที (James Fitzroy McCarthy) ซึ่งภายหลังได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระวิภาคภูวดล เจมส์ แมคคาที เป็นนักสำรวจและนักทำแผนที่ชาวไอริชที่มีบทบาทสำคัญในการกำหนดเขตแดนของสยาม ตามแบบอย่างตะวันตกเป็นครั้งแรก ภายหลังจากได้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมแผนที่คนแรก ในปี พุทธศักราช 2428 โดยดำรงตำแหน่งนี้เป็นเวลา 16 ปีก่อนจะลาออกจากราชการในปีพุทธศักราช 2444

เป็นจังหวัดนครลำปางและแบ่งเขตการปกครองในพื้นที่เมืองนครลำปางเป็นแขวงต่าง ๆ ซึ่งพื้นที่อำเภอเกาะคาในปัจจุบัน ถูกจัดให้อยู่ในเขตพื้นที่การปกครองของการปกครองของแขวงเมืองนครลำปาง ดังความปรากฏในเอกสารของหอจดหมายเหตุแห่งชาติ เรื่อง รายงานต่าง ๆ จัดราชการเมืองนครลำปาง (20 ธ.ค. ร.ศ 116 – 11 เมษายน ร.ศ. 127) ความว่า

การปกครองที่เมืองนครลำปาง

20 มกราคม ร.ศ.118 (พุทธศักราช 2443)

เรื่อง ให้จัดแบ่งเขตแขวงเมืองนครลำปางเป็น 6 แขวง

1. แขวงนครลำปาง ให้รวมบ้านในเวียงแขวงใกล้เคียง 38 แขวงได้แก่ **แขวงเกาะคา แขวงบ้านศาลา แขวงขมภู แขวงบ้านปาง แขวงนาแก้ว แขวงน้ำล้อม แขวงไหล่หิน แขวงบ้านเป้า แขวงพิไชย แขวงบ่อแก้ว แขวงบ้านเอี่ยม แขวงบ้านคำ แขวงทุ่งกวาว แขวงบ้านขอ แขวงบ้านฮี แขวงทุ่งฝ้าย แขวงบ้านเสด็จ แขวงบ้านทราย แขวงป่าจั่ว แขวงนาคว์ แขวงป่าตัน แขวงหัวเสือ แขวงดอนไฟ แขวงป่าขาม แขวงลำปางหลวง แขวงทางสัตว์ แขวงป่าไคร้ แขวงหนองหล่ม แขวงบ้านน้ำแขวงปงพล แขวงป่ากล้วย แขวงแม่ปืม แขวงแม่สัน เมืองเสิมขวา เมืองเสิมซ้าย เมืองยาว เมืองจาง เมืองเมาะ ให้ตั้งที่ว่าการแขวงในเมืองนครลำปาง¹⁶**

2. แขวงลอง รวมเมืองลอง เมืองต้า ให้ตั้งที่ว่าการแขวงที่บ้านฮ้องอ้อ เมืองลอง.¹⁷

3. แขวงวังเหนือ รวมเมืองวังเหนือ เมืองวังใต้ เมืองเตาะ เมืองแจ้ซ้อน เมืองปาน เมืองแจ้ห่ม เมืองมาย บ้านทุ่ง ให้ตั้งที่ว่าการแขวงที่เมืองแจ้ห่ม.

4. แขวงวังใต้ รวมแขวงสบปราบ แขวงสมัย แขวงแม่กัวะ ให้ตั้งที่ว่าการแขวงที่บ้านสบปราบ.

5. แขวงงาว รวมเมืองงาว เมืองต๊ิบ ให้ตั้งที่ว่าการแขวงที่เมืองงาว

6. แขวงแม่ือง รวมเมืองพยาว เมืองพาน ให้ตั้งที่ว่าการแขวงที่เมืองพยาว

¹⁶ แขวงที่ทำเครื่องหมายตัวหนาไว้นั้นต่อมาถูกแยกตัวออกมาเป็นอำเภอสบยาว และอำเภอเกาะคาในเวลาต่อมา

¹⁷ ในอดีต แขวงเมืองลอง หรืออำเภอลอง (รวมถึงอำเภอวังชิ้น) เป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่เมืองนครลำปางมาโดยตลอด ภายหลังถูกแยกจากจังหวัดลำปางไปขึ้นกับจังหวัดแพร่ในปีพุทธศักราช 2474

แขวงหนึ่งให้มีประมาณ 10 แคว้น แคว้นหนึ่งให้แบ่งเป็นหมู่บ้านประมาณ 10 หมู่บ้าน หมู่บ้านหนึ่งให้มีเจ้าบ้านประมาณ 20 เจ้าบ้าน. แขวงหนึ่งให้มีนายแขวง 1 คน รองแขวง 1 คน หรือหลายคนตามการมากน้อย ให้มีสมุหบาญชี 1 คน กับเสมียน แคว้นหนึ่งให้มีนายแคว้น 1 คน มีตำแหน่ง “พญา” ให้มีผู้ช่วย 1 หรือ 2 คนตามความเหมาะสม หมู่บ้านให้มีแก่บ้านมีตำแหน่งยศเป็นชั้น “แสน”

ภาพ แผนที่การแบ่งเขตการปกครอง จังหวัดนครลำปาง มณฑลพายัพ ปีพุทธศักราช 2442

ภาพ แผนที่การแบ่งเขตการปกครอง จังหวัดนครลำปาง มณฑลมหาสารคาม
ปีพุทธศักราช 2457

❖ การก่อตั้งอำเภอสบยาวและอำเภอเกาะคา

ภายหลังจากการตราพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พุทธศักราช 2457 ในสมัยสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 6 ได้มีการปรับเปลี่ยนรูปแบบแนวทางการบริหารจัดการท้องที่ใหม่ ซึ่งเป็นผลพวงสืบเนื่องมาจากการปฏิรูปในสมัยรัชกาลที่ 5 เพราะทรงเล็งเห็นว่าการปกครองในระดับนี้จำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งต่อการบริหารราชการแผ่นดิน เนื่องจากเป็นแนวทางและกระบวนการจัดการบ้านเมืองจากหน่วยใหญ่ในระดับมณฑล จังหวัด อำเภอ ตำบล และหมู่บ้าน ซึ่งสามารถเข้าถึงประชาชนได้ง่ายและมีประสิทธิภาพ

ภายหลังการผนวกรวมหัวเมืองล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยาม พื้นที่จังหวัดนครลำปางอยู่ในเขตการปกครองของมณฑลพายัพเรื่อยมาจนกระทั่งในปีพุทธศักราช 2457 ได้มีการแบ่งแยกหัวเมืองในภาคเหนือออกเป็นสองส่วน ได้แก่ มณฑลพายัพและมณฑลมหาสารคาม ประกอบด้วยจังหวัดนครลำปาง จังหวัดแพร่และจังหวัดน่าน ถูกแยกมาขึ้นตรงกับมณฑลมหาสารคาม ซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่จังหวัดแพร่ อีกทั้งยังมีการปฏิรูปเขตการปกครองใหม่ โดยการจัดแบ่งเขตพื้นที่แขวงนครลำปางเดิมออกเป็นอำเภอต่าง ๆ ได้แก่ อำเภอเมืองลำปาง อำเภอป่าตัน¹⁸ อำเภอหางสัตรี¹⁹ และอำเภอสบยาว ซึ่งอำเภอสบยาวนี้ เป็นชื่อเดิมก่อนการปรับเปลี่ยนเป็นอำเภอเกาะคาในเวลาต่อมา

การจัดตั้งแขวงอำเภอสบยาวในครั้งนั้นได้รวบรวมเอาแคว้นต่าง ๆ ที่อยู่บริเวณใกล้เคียงกันรวมกันจัดตั้งขึ้นเป็นแขวงอำเภอสบยาว โดยที่มาของชื่ออำเภอนั้นเนื่องจากที่ตั้งของที่ว่าการอำเภออยู่บริเวณแม่น้ำยาวมาบรรจบกับแม่น้ำวัง ปัจจุบันยังคงเรียกชุมชนบริเวณดังกล่าวว่าชุมชนบ้านสบยาว พื้นที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอหลังแรกเป็นที่ดินของพ่อสำอาง บุญชายของพ่อสำอางฮ้อย หรือจองอารียะ พ่อค้าวัวต่างแห่งบ้านเกาะคา โดยพ่อสำอางนอกจากจะประกอบอาชีพการค้าขาย ยังมีกิจการสัมปทานป่าไม้ ร่วมกับเครือข่ายคนในบังคับอังกฤษ โดยตำแหน่งที่ตั้งของที่ว่าการ

¹⁸ เหตุที่ใช้ชื่ออำเภอป่าตันนั้น เนื่องจากที่ตั้งของที่ว่าการอำเภอเดิมตั้งอยู่ที่ชุมชนบ้านป่าตันหลวง ภายหลังได้ย้ายไปอยู่ใกล้กับเส้นทางรถไฟเขตชุมชนบ้านแม่ทะ จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอแม่ทะมาจนถึงปัจจุบัน

¹⁹ อำเภอหางสัตรี หรืออำเภอหางสัตรี เป็นชื่อเดิมที่มีความหมายเกี่ยวกับชุมชนบ้านหางสัตรีเป็นหมู่บ้านสำคัญในการหาญดาบสัตรีจำลองและสัตรีที่เป็นเครื่องพลีกรรมถวายผีเจ้าพ่อขุนตานเพื่อความอุดมสมบูรณ์หรือคำบอกเล่าที่กล่าวถึงพื้นที่ชุมชนหางสัตรีเดิมเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์จึงมักมีการคาค้างสำหรับยิงสัตรี ภายหลังการตั้งอำเภอหางสัตรี นั้นได้มีการเป็นให้ชื่อของอำเภอมีความไพเราะตามความเข้าใจของข้าราชการจากส่วนกลาง จึงได้แก้ไขชื่ออำเภอใหม่ในภายหลังให้เป็น อำเภอหางฉัตรมาจนถึงปัจจุบัน

อำเภอสบยวานั้น ตั้งอยู่บริเวณสถานีไม้ ซึ่งใช้สำหรับเป็นสถานที่ตรวจตราขงไม้สัก ที่ไหลมาตามลำน้ำแม่วัง และน้ำแม่ยาว นอกจากนี้ยังถือเป็นบริเวณชุมทางการค้า ที่สำคัญและเดินทางได้อย่างสะดวก นอกจากนี้ว่าการอำเภอแล้วยังมีสถานีตำรวจแห่งแรกของอำเภอสบยวตั้งอยู่บริเวณเดียวกัน ปัจจุบันไม่พบหลักฐานที่ตั้ง ที่ว่าการอำเภอหลังเดิมเนื่องจากได้ถูกแม่น้ำวังกัดเซาะตลิ่งพังไปทั้งหมด จาก คร่าวเมืองละกอน กลันข้าวอยากน้ำ ที่สร้างขึ้นในปีพุทธศักราช 2464 (ญเดช แสนสา, 2556) ยังกล่าวถึงตำแหน่งที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและโรงพักอยู่ที่บ้านสบยว ซึ่งเป็นหลักฐานที่แสดงให้เห็นว่ายังไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและการเปลี่ยนชื่อเป็นอำเภอเกาะคา โดยช่วงเวลาในการย้ายที่ว่าการอำเภอและโรงพักมายังตำแหน่งที่ว่าการอำเภอหลังเก่า ในปัจจุบัน ตรงกับสมัยของขุนวันซัชชาญคดี หรือชาวบ้านมักเรียกว่า เจ้าพ่อขุนวัน²⁰ อดีตนายอำเภอเกาะคาที่เป็นผู้นำในการสร้างที่ว่าการอำเภอเกาะคาหลังที่สอง ในราวปีพุทธศักราช 2467 - 2472 ซึ่งท่านได้ตั้งบ้านเรือนของท่านอยู่หน้า ที่ว่าการอำเภอหลังเก่าและยังคงปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบัน

ภาพ วัดพระธาตุลำปางหลวง เมื่อราว 100 ที่ผ่านมา บริเวณด้านหน้าวัดจะมีศาลาที่พักสำหรับคนเดินทางมานมัสการวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งสร้างถวายโดยขุนวันซัชชาญคดี อดีตนายอำเภอเกาะคาคนที่ 9 โดยชาวบ้านมักเรียกกันติดปากว่า ศาลาขุนวัน ซึ่งในภาพนี้ยังไม่มี การตัดถนนผ่านหน้าวัดดังปรากฏในปัจจุบัน (ถนนตัดผ่านหน้าวัดเมื่อราวปีพุทธศักราช 2506) ต่อมาราวปีพุทธศักราช 2510 ได้มีการรื้อถอนอาคารหลังนี้ออกไปเนื่องจากอาคารมีความทรุดโทรมและมีการปรับปรุงภูมิทัศน์บริเวณหน้าวัด

ที่มา: ผศ.ฐาปกรณ์ เครือระยา

²⁰ เหตุที่เรียกว่า เจ้าพ่อขุนวันนั้น เนื่องจากท่านมีเชื้อสายเจ้านายฝ่ายเหนือสายตระกูลจากบ้านเชียงราย ตำบลสวนดอก อำเภอเมืองลำปาง

ภาพ บริเวณคู้้งน้ำบริเวณสบแม่น้ำยาวกับแม่น้ำวังที่เคยเป็นตำแหน่งที่ตั้งของที่ว่าทำการอำเภอเกาะคา
บริเวณเชิงสะพานพระแก้วฝั่งชุมชนบ้านท่าผา เมื่อปีพุทธศักราช 2504
ภาพถ่ายโดย ปลัดมณู คันธะระ อดีตปลัดอำเภอเกาะคา
ที่มา:อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ที่	นามเดิม	นามขอเปลี่ยนใหม่	คำชี้แจง
๑๑	อำเภอเกาะคา	อำเภอสมบยาว	ราษฎรในท้องที่อำเภอเกาะคาเดิมก็เรียก ตามนามเดิมว่า อำเภอสมบยาวแต่ทุกวันนี้เมื่อสม บวมถึงชื่ออำเภอเกาะคาที่มีคนรู้จักน้อย คงตามถึง อำเภอสมบยาวจึงเข้าใจผิดว่าชื่อเดิมแล้วสม บวมนั้นก็หมายความว่า เป็นที่สมบวากับแม่น้ำวัง ซึ่งคำว่า เกาะ เขาไปตั้งเป็นชื่ออำเภอใน มณฑลก็ย่อมถูกเขาตั้งกว่าเกาะ ๑๑๑ พิกัดนี้รู้จัก จักกระเจี๊ยกอย่างเรารู้ จึงเห็นควรเปลี่ยนชื่อชื่อ เกาะดีกว่า.

ภาพ ลำเนาพระวินิจฉัยเสนอการเปลี่ยนแปลงชื่ออำเภอเกาะคา ของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรง
ราชานุภาพ เพื่อกลับมาใช้ชื่ออำเภอสมบยาวอีกครั้ง
ที่มา : .หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

การเปลี่ยนแปลงจากชื่ออำเภอสบยาวมาเป็นอำเภอเกาะคานั้นมีมูลเหตุมาจากพื้นที่ตั้งที่ว่าการอำเภอสบยวมนั้นอยู่ในเขตการปกครองของแคว้นเกาะคา ซึ่งเจ้าแคว้นในสมัยนั้นคือพญาสิริสุภา หรือพญาศรีสุภา ถือว่าเป็นผู้ที่มีอำนาจและเป็นทีเกรงขามของผู้คนโดยทั่วไปอีกทั้งยังเป็นเครือญาติกับสายตระกูลพ่อจ้องอารียะ ผู้เป็นคนบทใหญ่ในพื้นที่ พญาศรีสุภา ได้ยืนยันที่จะเปลี่ยนชื่ออำเภอสบยาวมาเป็นอำเภอเกาะคาจนสำเร็จ (สัมภาษณ์ ร.ต.ท.อินปัน ชัยมณี) ถึงแม้จะมีการคัดค้านจากทั้งฝ่ายราชการโดยเฉพาะสมเด็จพระยาตำราจราชานุภาพ แต่ท้ายที่สุดก็ยังยืนยันที่จะใช้ชื่ออำเภอเกาะคาต่อไป ถึงแม้ภายหลังจะย้ายที่ว่าการอำเภอมาตั้งอยู่บริเวณชุมชนบ้านท่าผาก็กยังมีผู้เสนอให้ใช้ชื่ออำเภอท่าผา แต่ก็ไม่ได้รับการเปลี่ยนแปลงใด ๆ จนกระทั่งถึงปัจจุบัน

มูลเหตุในการย้ายที่ว่าการอำเภอเกาะคาพร้อมโรงพักหรือสถานีตำรวจจากที่ตั้งเดิมคือบ้านสบยาวมาอยู่บริเวณชุมชนบ้านท่าผานั้น เกิดจากพื้นที่บริเวณดังกล่าวอยู่ใกล้ริมแม่น้ำวังและแม่น้ำยาวมาบรรจบกัน ซึ่งเป็นที่ลุ่มต่ำและประสบปัญหาน้ำท่วมในช่วงฤดูน้ำหลากเป็นประจำทุกปี อีกทั้งตลิ่งยังถูกแม่น้ำกัดเซาะอยู่ทุกปี ทำให้การประสานติดต่อราชการเป็นไปด้วยความยากลำบาก ทางหน่วยงานและภาคประชาชนจึงได้เลือกหาทำเลที่ตั้งที่ว่าการอำเภอและสถานีตำรวจใหม่ จึงได้ทำการเจรจาขอบริจาคที่ดิน จากพ่อศรีใจ และแม่หลวงแห้ว อินตะชัย ชาวบ้านหนองหนิ้ว ผู้เป็นคนบทใหญ่ที่ประกอบอาชีพการค้าด้วยกองคาราวานวัวต่าง หรือนายฮ้อยวัวต่าง จนมีฐานะร่ำรวยและมีที่ดินในบริเวณบ้านท่าผาจำนวนมาก จึงได้เสียสละที่ดินของตนเพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ให้กับชาวเกาะคามาจนถึงทุกวันนี้ (สัมภาษณ์ ร.ต.ต.เจริญ อินตะชัย)

ภาพ แม่หลวงแห้ว อินตะชัย ภรรยาพ่อหลวงศรีใจ อินตะชัย คหบดีผู้ประกอบการค้าวัวต่างชาวบ้านหนองหนิ้ว ผู้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างสถานีตำรวจและที่ว่าการอำเภอเกาะคาลังที่สอง
ที่มา : คุณแม่ปราณี กล้าณรงค์

ภาพ แผนที่การแบ่งเขตพื้นที่การปกครองอำเภอสอยดาว - เกาะคา
ปีพุทธศักราช 2457-2481

ภาพ แผนที่การแบ่งเขตพื้นที่การปกครองอำเภอเกาะคา ปี พุทธศักราช 2481-2500

❖ การจัดแบ่งเขตพื้นที่การปกครองในอำเภอสบยาว - เกาะคา

ในช่วงแรกของการจัดตั้งอำเภอสบยาวนั้น ได้มีการจัดแบ่งเขตพื้นที่การปกครองตามเขตแคว้น แขวง หมู่บ้าน ตามแบบแผนที่มามีมาตั้งแต่ยุคหัวเมืองประเทศราชล้านนา และใช้รูปแบบนี้มาจนกระทั่งถึงยุคมณฑลพายัพ ต่อมาได้มีการเปลี่ยนแคว้นต่าง ๆ ให้กลายเป็นตำบล สืบเนื่องจากเขตพื้นที่ตำบลในยุคแรกของการก่อตั้งแขวงนครลำปาง จนกระทั่งการแยกตัวมาตั้งเป็นอำเภอสบยาว ประกอบด้วยตำบลต่าง ๆ คือ ตำบลเกาะคา ตำบลไหล่หิน ตำบลแม่ปืม ตำบลบ้านจู้ด ตำบลน้ำล่อม ตำบลลำปางหลวง ตำบลศาลา ตำบลนางแตง ตำบลจอมปิง²¹ (นาแก้ว) ตำบลวังพร้าว ตำบลทุ่งงาม ตำบลเสริมซ้าย และตำบลเสริมขวา ซึ่งในแต่ละตำบลจะมีผู้ปกครองสูงสุดคือ กำนัน โดยตำแหน่งกำนันนั้น ในช่วงแรกของการจัดตั้งมณฑลพายัพ ยังเป็นตำแหน่ง แสน ท้าว พญา ตามกฎหมายแบบจารีตล้านนา ต่อมาภายหลังจากการปฏิรูปเป็นมณฑลมหาธาราญ์นั้น ตำแหน่งผู้ปกครองท้องถิ่นเหล่านี้ได้ถูกปรับเปลี่ยนให้เป็นตำแหน่งแบบสยาม กล่าวคือ ผู้ใหญ่บ้านให้กินตำแหน่ง **หมื่น** ถือศักดินา 300 ส่วนกำนัน ให้กินตำแหน่ง **ขุน** ถือศักดินา 400 โดยมีการสำรวจบัญชีขุนนางท้องถิ่นแล้วส่งไปยังส่วนกลาง จากนั้นได้มีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งให้ใหม่ นอกจากนี้ยังมีการแต่งตั้งบุคคลที่มีอำนาจ มีสถานะทางสังคมและเศรษฐกิจ เป็นลูกหลานของท้าวพญาผู้ปกครองในพื้นที่ก่อนหน้านี้ ให้กินตำแหน่งดังกล่าว ส่วน พญา ท้าว แสน ที่ชราภาพแล้ว ส่วนใหญ่ก็จะปล่อยให้กินตำแหน่งเดิมต่อไปจนกระทั่งสิ้นอายุ แล้วจึงแต่งตั้งคนใหม่ขึ้นแทน ดังนั้นช่วงเวลาของการเปลี่ยนแปลงตำแหน่งหรือรอยต่อของตำแหน่งผู้ปกครองท้องถิ่นแบบจารีตล้านนากับแบบสยามของแต่ละตำบลจึงไม่เหมือนกัน ยกตัวอย่างผู้ปกครองของแต่ละแคว้นตำบลในพื้นที่อำเภอสบยาว-เกาะคา นับตั้งแต่ระบบการปกครองแบบจารีตล้านนาจนกระทั่งถึงยุคปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาล เช่น

ตำบลลำปางหลวง พบหลักฐานเจ้าแคว้นตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 ปรากฏชื่อตำแหน่งแสนมหาธาตุเรื่อยมาหลายยุคสมัย ต่อมาในช่วงต้นรัชกาลที่ 5 พบชื่อพญานันทปราการ พญาเชื่อนคำ (ตันสกุล ตงโย) พญาไจย (ตันสกุล ถาวรธนา)

²¹ กรณีตำบลจอมปิงนี้เมื่อ พญาวงศ์ เจ้าแคว้นจอมปิง สิ้นอายุ เขตพื้นที่แคว้นจอมปิง จึงมาขึ้นกับ พญาเสมอใจ เจ้าแคว้นนาแก้ว เมื่อมีการปรับเปลี่ยนตำแหน่งตามรูปแบบในสมัยรัชกาลที่ 6 หลังจากที่พญาเสมอใจเสียชีวิตลง ได้มีการแต่งตั้ง ท้าวแก้ว หรือนายแก้ว ลาคำ เจ้าแคว้น ตำบลนาแก้ว เป็นขุนรัตนเขตร ในปี 2464 ถือศักดินา 400 และตั้งแสนคำปิง หรือนายแสน คำปิงจอม แก่บ้านจอมปิง เป็นหมื่นแสนจอมปิง ถือศักดินา 300 ในปี 2466 ภายหลัง ขุนรัตนเขตร เสียชีวิตได้แต่งตั้ง นายเรือน โภกา(ลูกเขยพญาเสมอใจ) เป็นขุนประเสริฐนาแก้ว เป็นเจ้าแคว้นหรือกำนันตำบลนาแก้วในปี 2474 ขุนประเสริฐนาแก้วเสียชีวิตราวปี 2480

พญาแสน (ต้นสกุลคำหนัก) พญามังคละวรรณโวรหาร (ต้นสกุลวรรณโวรหาร) ซึ่งต่อมาเปลี่ยนเป็น ขุนเลิศลำปาง และแคว้นปัญญา วารณา ต่อมาปี 2481 ได้ยุบตำบลลำปาง หลวงเข้ากับตำบลเกาะคา และตั้งใหม่เมื่อ 27 กรกฎาคม พุทธศักราช 2504²² จนถึงปัจจุบัน

ตำบลบ้านจู้ด พญาบุญเรือง²³ (ต้นสกุล ต๊ะวิชัย) พญาจ่อม (ต้นสกุล วงธิดา กันธิดา) แคว้นปัน และหมื่นจู้ดเจษราชภรณ์ (อ้าย ต๊ะวิชัย) ต่อมาเปลี่ยนเป็น ขุนวิชัยเชษฐราชภรณ์²⁴ หลังจากนั้นได้ยุบรวมกับตำบลเกาะคาในปีพุทธศักราช 2481 ภายหลังการจัดตั้งตำบลลำปางหลวงขึ้นใหม่ในปีพุทธศักราช 2504 ได้รวมเอาตำบลบ้านจู้ดไปเป็นส่วนหนึ่งของตำบลลำปางหลวงด้วย

ตำบลศาลา พญาเตจ๊ะ พญาปิงแก้ว (ต้นสกุลปิงแก้ว) พญาสุธรรม (ต้นสกุลสุธรรมเม็ง มโนธรรม ธรรมวันทา) ท้าวปิงชัย (ต้นสกุลเรืองมณี) แสนไชยวงศ์ ต่อมาได้รับการปรับเปลี่ยนเป็นตำแหน่งขุนไชยศาลา²⁵ ขุนไชยศาลา (จันทร์ สุภาแสน ต้นสกุลสุภาแสน จันสุภาแสน แพงแสน แพงสาย แพงสี) ขุนจันสุนะแสน และแคว้นถา ชันวาทา จากนั้นได้ยุบรวมตำบลศาลาเข้ากับตำบลเกาะคาในปี 2481 และตั้งใหม่อีกครั้งในปี 2516

ตำบลวังพร้าว พญาอินถา (ต้นสกุลแปกนุจา) ขุนเดชวังพร้าว หรือนายทา แก้วธิดา ต้นสกุลแก้วธิดา²⁶ ภายหลังยุบตำบลวังพร้าวเข้ากับตำบลเกาะคา ในปีพุทธศักราช 2481 และตั้งตำบลวังพร้าวใหม่ในวันที่ 27 กรกฎาคม พุทธศักราช 2504²⁷

ตำบลแม่ปืม พญาธรรมเลิศ พญาสิทธิปัญญา พญาพลเมฆ ขุนแม่ปืมปริพันธ์ (นายวงศ์ พลเมฆ) จากนั้นได้ยุบตำบลแม่ปืมรวมเป็นส่วนหนึ่งของตำบลไหล่หิน ภายหลังได้มีประกาศในวันที่ 3 พฤศจิกายน ปีพุทธศักราช 2536 ได้มีการแยกเขตตำบลแม่ปืมเดิมจากตำบลไหล่หินอีกครั้ง แต่ใช้เปลี่ยนมาชื่อตำบลแม่ปืมเดิมนี้อีกว่า ตำบลใหม่พัฒนา มาถึงปัจจุบัน²⁸

²² ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 78 ตอนที่ 63 หน้า 1817-1818

²³ ผู้นำในการสร้างวัดม้าใต้ ตำบลลำปางหลวง

²⁴ ผู้บริจาคที่ดินและผู้นำสร้างโรงเรียนบ้านจู้ด (วิชัยสามัคคีราชภรณ์)

²⁵ ผู้นำในการสร้างวัดไชยศาลา ตามชื่อของขุนไชยศาลา ภายหลังเปลี่ยนเป็นวัดศาลาไชย

²⁶ ผู้นำในการบูรณะสร้างวัดแม่หลวง

²⁷ ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 78 ตอนที่ 63 หน้า 1818-1819

²⁸ ราชกิจจานุเบกษา ฉบับพิเศษ เล่ม110 ตอนที่ 217 หน้า 59

ตำบลไหล่หิน พญาอินต๊ะ (ต้นสกุลปจจักร์) พญาศรีวรรณ (ต้นสกุลวรรณมณี) พญาอินทจักร (ต้นสกุลเกษรา) พญาอุตม์ (ต้นสกุลเชียงพรหม) และ แคว้นสม วรรณมณี ภายหลังจากนั้นตำบลไหล่หินได้ขยายอาณาเขตเพิ่มขึ้นเนื่องจากการยุบตำบลแม่ป๋ม เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ตำบลไหล่หินในปีพุทธศักราช 2481 จากความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวพบหลักฐานตั้งขุนนางท้องถิ่นจากประกาศในราชกิจจานุเบกษาซึ่งเท่าที่สำรวจ พบในปัจจุบันมีขุนนางแสน แสนท้าวพญา และบุคคลทั่วไป ซึ่งเป็นตำแหน่งเก่าบ้านและ กำนันในพื้นที่อำเภอสบยาว - เกาะคาช่วงสมัยนั้นที่ได้รับการปรับเปลี่ยนตำแหน่งแบบ สยาม ดังนี้

ปีพุทธศักราช 2457 - 2462

-ตั้ง พญามังคละวรรณโวหาร (อินคำ วรรณโวหาร) กำนันตำบลลำปาง หลวง อำเภอสบยาว จังหวัดลำปาง เป็น ขุนเลิศลำปาง ถือศักดินา 400

-ตั้ง แสนไชยวงศ์ (จันทร์ สุภาเสน) กำนันตำบลศาลา จังหวัดลำปาง อำเภอสบยาว เป็น ขุนไชยศาลา ถือศักดินา 400

ปีพุทธศักราช 2464

-ตั้ง นายแก้ว ลาคำ (ท้าวแก้ว) กำนันตำบลนาแก้ว อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็นขุนรัตนเขตร ถือศักดินา 400

-ตั้ง นายวงศ์ พลเมฆ (ท้าววงศ์) กำนันตำบลแม่ป๋ม อำเภอกะเคา เป็นขุนแม่ป๋มปริพันธ์ ถือศักดินา 400

ปีพุทธศักราช 2466

-ตั้ง นายมูล อุ๋นปิง กำนันตำบลเสริมขวา อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็น ขุนเสริมสิทธิเขตร ถือศักดินา 400

-ตั้ง นายทา แก้วธิดา กำนันตำบลวังพร้าว อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็น ขุนเดชวังพร้าว ถือศักดินา 400

-ตั้ง นายเฮือน ยะตะนัง กำนันตำบลกะเคา อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็น ขุนกะเคาคณินท์ ถือศักดินา 400

-ตั้ง นายแสน คำปิงจอม ผู้ใหญ่บ้านจอมปิง ตำบลนาแก้ว อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็นหมื่นแสนจอมปิง ถือศักดินา 300

ปีพุทธศักราช 2467

- ตั้ง นายวัน จันสุภาเสน กำนันตำบลศาลา อำเภอกะเคา จังหวัดลำปาง เป็น ขุนจันสุภาเสน ถือศักดินา 400

- ตั้ง นายศรีวงศ์ ศรีสองเมือง (เจ้าน้อยศรีวงศ์) กำนันตำบลน้ำล้อม²⁹ อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นขุนศรีสองเมือง ถือศักดินา 400

ปีพุทธศักราช 2473

- ตั้ง นายยอด เทพเสาร์ กำนันตำบลเสริมซ้าย อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นขุนเสริมเขตพิพัฒน์ ถือศักดินา 400
- ตั้ง นายกา วังโน กำนันตำบลสมัย อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นขุนสมัยนิคมบำรุง ถือศักดินา 400
- ตั้ง นายลี เชื้อนแก้ว กำนันตำบลทุ่งงาม อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นขุนโสภณเขตนิवास ถือศักดินา 400

ปีพุทธศักราช 2474

- เลื่อน หมื่นจู้ดเจษราชกูร์ (อ้าย ต๊ะวิชัย) กำนันตำบลบ้านจู้ด อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็น ขุนวิชัยเชษฐราชกูร์ ถือศักดินา 400
- ตั้งนายเรือน โปกกา กำนันตำบลนาแก้ว อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เป็นขุนประเสริฐนาแก้ว ถือศักดินา 400

ภาพ พญามังคละวรรณโวหาร หรือขุนเลิศลำปาง
(อินคำ วรรณโวหาร) กำนันหรือพ่อแคว้น
ตำบลลำปางหลวง
ที่มา : คุณอ่อง เลิศรัตนกร

ภาพ ภาพแสนไชยวงศ์ หรือ ขุนไชยศาลา
(พ่อหนานจัน สุภาเสน) กำนันหรือพ่อแคว้น
ตำบลขยาลา³⁰
ที่มา : อาจารย์น้อม จันสุภาเสน

²⁹ ตำบลน้ำล้อม ได้ถูกยุบรวมเป็นส่วนหนึ่งของตำบลเกาะคาในปีพุทธศักราช 2481 พื้นที่ตำบลน้ำล้อมในอดีตนั้น ปัจจุบันคือพื้นที่เขตการบริหารของเทศบาลเกาะคา - แม่ยาว

³⁰ ขุนไชยศาลา ได้เป็นผู้นำในการแยกชุมชนบ้านศาลาหลวงมาตั้งวัดใหม่ ซึ่งใช้ชื่อว่า วัดไชยศาลา ตามชื่อบรรดาศักดิ์ที่ท่านได้รับ ภายหลังได้มีการเปลี่ยนชื่อวัดเป็นวัดศาลาไชยในปัจจุบัน

ภาพ ขุนตันตันเชตร
กำนันหรือพ่อแคว่น
ตำบลนางแตง
ที่มา : อาจารย์นิกร พรหมแสน

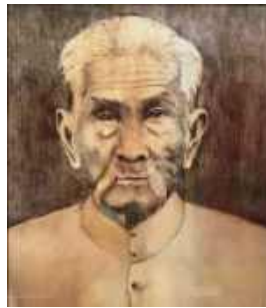
ภาพ ขุนเกาะคาฉินท์
(พ่อหนานเฮื่อน ยะตะนัง)
กำนันหรือพ่อแคว่นตำบลเกาะคา
ที่มา : คุณแม่สุวรรณา ยอดคำ

ภาพ ขุนโสภณเชตนิวาส
(นายลี เชื้อนแก้ว)
กำนันหรือพ่อแคว่นตำบลทุ่งงม³¹
ที่มา : คุณพ่อพรหมมินทร์
ยะอินทร์

ภาพ ขุนวิชัยเชษฐราชกุล
(อ้าย ต๊ะวิชัย)
กำนันตำบลบ้านจู้ด³²
ที่มา : โครงการ U2T
ตำบลลำปางหลวง

ภาพ แคว่นปัน โยสิทธิ์
พ่อแคว่นตำบลบ้านจู้ด
ผู้บริจาคที่ดินสร้างวัดไชยาทุ่งล้อม
หรือวัดจู้ดทุ่ง
ที่มา : วัดไชยาทุ่งล้อม

ภาพ แคว่นปัญญา วารณา
พ่อแคว่นตำบลลำปางหลวง
คนสุดท้ายก่อนจะมีการยุบ
ตำบลลำปางหลวงเดิมเข้ากับ
ตำบลเกาะคาในปีพ.ศ. 2481
ที่มา: คุณอ่อง เลิศรัตนกร

³¹ คุณพ่อพรหมมินทร์ ยะอินทร์ ในวัย 93 ปี หลานชายของขุนโสภณเชตนิวาสไว้ว่า เหตุที่ท่านชื่อ ลี เนื่องจากจากพ่อกับแม่ของท่านไปดูแลกิจการช่างรับจ้างลากไม้ซุงให้กับบริษัทสัมปทานป่าไม้ของชาวพม่าไทใหญ่ที่เมืองลี และได้คลอดพ่อขุนลีที่นั่น จึงได้ให้ชื่อว่าเด็กชายลี โดยพ่อขุนลีเป็นคนที่มีคณาอาคมสามารถสะเดาะกุญแจมือได้อย่างง่ายดายอีกทั้งยังมีความเชี่ยวชาญในการบังคับช้าง และบ่อยครั้งท่านจะเดินทางมาประชุมที่อำเภอเกาะคาด้วยการขี่ช้าง นอกจากนี้ท่านยังเป็นผู้ที่มีความเด็ดขาดจึงเป็นที่เกรงขามของชาวบ้านในท้องที่เสริมงามในอดีต

³² ขุนวิชัยเชษฐราชกุล เป็นบุตรชายของพญาบุญเรือง ต้นสกุลตะวีชัย พญาบุญเรือง เป็นผู้นำในการสร้างวัดบ้านม้าใต้ ส่วนขุนวิชัยเชษฐราชกุล เป็นผู้บริจาคที่ดินเพื่อสร้างโรงเรียนบ้านจู้ด (วิชัยสามัคคีราษฎร์)หรือโรงเรียนประชาบาลตำบลเกาะคา

ภาพ ขุนประเสริฐนาแก้ว (นายเฮื่อน โฟกา) กำนันตำบลนาแก้วและครอบครัว³³

ที่มา : พระปลัดเกียรติชัย กลวัชรศิลป์

ภายหลังการเปลี่ยนการปกครองในปีพุทธศักราช 2475 รัฐบาลจากคณะราษฎรได้ยกเลิกการแต่งตั้งตำแหน่งขุนนางแบบเดิม จึงไม่มีกำนันผู้ใหญ่บ้านที่มีศักดิ์นาแบบเก่า ผู้ที่เป็นกำนันผู้ที่เป็นผู้ใหญ่บ้านในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองจึงไม่มีบรรดาศักดิ์อีกต่อไป เหลือเพียงตำแหน่งกำนันหรือที่ชาวบ้านมักนิยมเรียกว่า พ่อแคว้น เช่น แคว้นเถา ชันวาทา กำนันตำบลศาลา แคว้นปัญญา วารณา ตำบลลำปางหลวงฯ และตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านที่จะเรียกว่า แก่บ้าน นอกจากนี้ในปีพุทธศักราช 2481 ยังมีการปฏิรูปเขตการปกครองใหม่โดยการยุบพื้นที่ปกครองในอำเภอเกาะคาให้เหลือเพียง 3 ตำบล คือตำบลไหล่หิน ตำบลเกาะคา และตำบลนาแก้ว อีกทั้งได้มีการแยกพื้นที่ตำบลสมัย ตำบลแม่กัวะ ตำบลสบปราบ ได้แยกไปเป็นอำเภอสบปราบในปีพุทธศักราช 2496 และตำบลเสริมขวา ตำบลทุ่งงาม ตำบลเสริมซ้าย ได้แยกเป็นอำเภอเสริมงาม ในปีพุทธศักราช 2518 จากการแยกตัวของอำเภอเสริมงามถือเป็นการเปลี่ยนแปลงเขตพื้นที่การปกครองในระดับอำเภอครั้งสุดท้ายสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

³³ ภรรยาของขุนประเสริฐนาแก้วนั้น มีแม่เป็นบุตรของพญาเสมอใจ อดีตเจ้าแคว้นตำบลนาแก้ว ซึ่งต่อมาได้เป็นหม่อมหรืออนุภรรยาของเจ้าหลวงบุญวาทย์วงมณีตย์ เจ้าผู้ครองนครลำปางองค์สุดท้าย ซึ่งได้ให้กำเนิดลูกสาวคือแม่จันท์ ผู้เป็นภรรยาของขุนประเสริฐนาแก้ว ดังนั้นหากเรียกตามศักดิ์ในอดีตนั้นอาจเรียกว่าเจ้าแม่จันท์ หรือแม่นายจันท์ ตามศักดิ์ของบิดาคือเจ้าบุญวาทย์วงมณีตย์ ภายหลังจากนั้นเจ้าบุญวาทย์จึงได้มาทำนุบำรุงวัดนาแก้วซึ่งยังคงปรากฏหลักฐานเครื่องไทยทานที่เจ้าหลวงนำมาถวายอยู่ที่วัดนาแก้วตะวันตกในปัจจุบัน

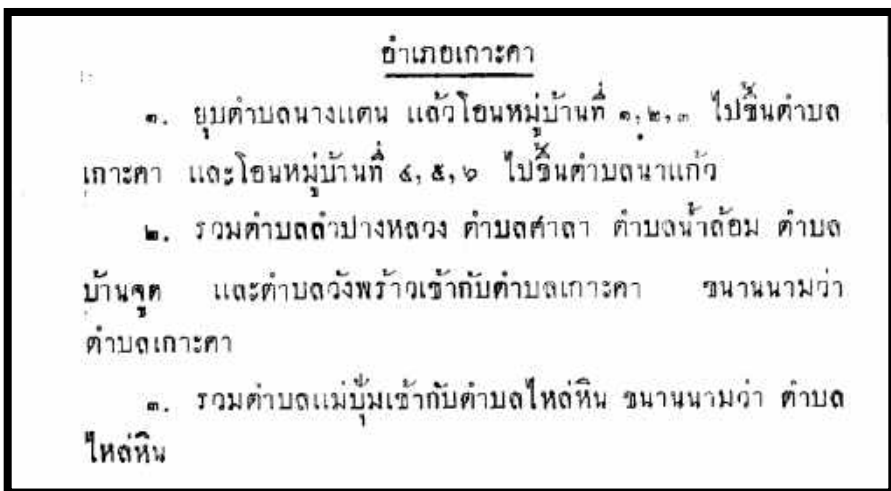

ภาพ นายอำเภอพงเดช จงกล และคณะร่วมกันปักหมุดเขตแดนระหว่าง
อำเภอเกาะคาและอำเภอสบปราบ
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

จากการปฏิรูปเขตการปกครองในปีพุทธศักราช 2481 ได้มีการเปลี่ยนแปลงเขตการปกครองในระดับตำบลอีกครั้ง โดยได้ฟื้นตำบลเดิมที่เคยถูกยุบไปแล้ว ให้กลับมาตั้งใหม่อีกครั้งนับตั้งแต่ปีพุทธศักราช 2504 เป็นต้นมา อันได้แก่ ตำบลลำปางหลวง และตำบลวังพร้าว ต่อมาในปีพุทธศักราช 2516 ตั้งตำบลศาลา ปีพุทธศักราช 2526 มีการแบ่งเขตตำบลนาแก้วฝั่งตะวันออกแม่น้ำวังเป็นตำบลนาแสง ในปีพุทธศักราช 2534 ตั้งตำบลท่าผา ซึ่งเดิมเคยเป็นเขตปกครองของพื้นที่ตำบลศาลาและตำบลเกาะคามาก่อน และในปีพุทธศักราช 2536 แยกพื้นที่ตำบลแม่ป๋มเดิมซึ่งเคยรวมอยู่กับตำบลไหล่นินมาเป็นตำบลอีกครั้งแต่ใช้ชื่อว่า ตำบลใหม่พัฒนา ซึ่งถือเป็นตำบลสุดท้ายทั้งหมดนี้คือพัฒนาการการแบ่งเขตพื้นที่การปกครองของอำเภอเกาะคาตั้งแต่เมื่อครั้งเป็นอำเภอสบยาว อำเภอเกาะคาและผ่านยุคสมัยต่าง ๆ สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพ เหรียญตราลึงห์กระทรวงมหาดไทยที่มอบให้แก่ผู้ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์ เป็นขุนหรือหมื่น ที่ทำหน้าที่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน สารวัตรกำนัน และแพทย์ประจำตำบล นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 6 จนกระทั่งถึงช่วงการเปลี่ยนแปลงการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 7
ที่มา : ผศ. ฐาปกรณ์ เครือระยา

ภาพ ประกาศปฏิรูปเขตพื้นที่การปกครองในระดับตำบล ของอำเภอเกาะคาครั้งแรก นับตั้งแต่ยุคจารีตลำนานาจนกระทั่งมีการปฏิรูปโดยรัฐบาลในสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ในวันที่ 9 มกราคม ปีพุทธศักราช 2481
ที่มา : ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 55 หน้า 3364

ภาพ แผนที่การแบ่งเขตพื้นที่การปกครองอำเภอเกาะคา ปี พุทธศักราช 2500-2520

ภาพ แผนที่การแบ่งเขตพื้นที่การปกครองอำเภอเกาะคา ปี พุทธศักราช 2520 ถึงปัจจุบัน

❖ การดำเนินนโยบายด้านการปกครองกับการพัฒนาพื้นที่อำเภอเกาะคา

จากการค้นคว้าข้อมูลในปัจจุบัน ผู้เขียนยังไม่พบหลักฐานรูปแบบหรือบทบาทหน้าที่การใช้งานอื่นใด ของอาคารสำนักงานที่ว่าการอำเภอหลังแรกที่ตั้งอยู่บริเวณสนามน้ำยาว ภายหลังการย้ายอาคารที่ว่าการอำเภอเกาะคามายัง ณ ตำแหน่งชุมชนบ้านท่าผา โดยสร้างเป็นอาคารไม้ตามรูปทรงแบบแปลนที่กระทรวงมหาดไทยได้กำหนดขึ้นเป็นมาตรฐานทั่วประเทศ ซึ่งคาดว่าเป็นอาคารหลังที่สองของที่ว่าการอำเภอเกาะคา โดยบทบาทหน้าที่ของสำนักงานที่ว่าการอำเภอและในบริเวณพื้นที่เดียวกันนี้ในอดีตจะเป็นศูนย์รวมของหน่วยงานราชการทุกหน่วยงานอยู่ที่เดียวกันทั้งหมด เช่น ห้องทำงานของนายอำเภอและปลัดอำเภอ เสมียนตรา หรือนายทะเบียน การเงิน ศึกษาธิการอำเภอ สัสดีอำเภอ สรรพสามิต สุขศาลา สำนักงานสุขาภิบาล และสถานีตำรวจ โดยฝั่งตรงข้ามจะเป็นที่ตั้งของโรงเรียนบ้านท่าผา ซึ่งมักจะใช้พื้นที่สนามของโรงเรียนในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ของอำเภามาโดยตลอด ภายหลังได้มีการย้ายที่ว่าการอำเภอเกาะมาตั้งบริเวณพื้นที่ปัจจุบัน ซึ่งถือเป็นจุดที่สามที่มีการโยกย้ายตำแหน่งที่ตั้งศูนย์ราชการของอำเภอนับตั้งแต่มีการตั้งอำเภอเกาะคาเป็นต้นมา รูปแบบของหน่วยงานและการบริหารจัดการการปกครองท้องถิ่นในระดับอำเภอที่มีการแยกจัดหมวดหมู่เป็นหน่วยงานกรมกองต่าง ๆ เริ่มมีความชัดเจนเป็นรูปธรรมและส่งผลต่อเนื่องถึงปัจจุบันเริ่มต้นในช่วงปลายสมัยรัฐบาลของจอมพลป.พิบูลสงคราม สมัยที่ 2 ต่อเนื่องกับรัฐบาลของจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ราวปีพุทธศักราช 2500 เป็นต้นมา เนื่องจากก่อนหน้านี้สถานภาพทางการเมืองการปกครองของประเทศไทยนั้นยังไม่มีคามแน่นอน นับตั้งแต่การปฏิรูปเขตการปกครองในสมัยรัชกาลที่ 6 ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของการก่อตั้งอำเภอ และการปฏิบัติเปลี่ยนแปลงการปกครองของคณะราษฎรในสมัยรัชกาลที่ 7 สืบเนื่องมาถึงช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ยืดเยื้อกินเวลามากกว่า 5 ปี รวมถึงการปฏิวัติรัฐประหารอีกหลายครั้ง อาจกล่าวได้ว่าเป็นช่วงที่ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ที่ส่งผลกระทบต่อการบริหารบ้านเมืองทุก ๆ สิบปีก็ว่าได้ ส่งผลทำให้ระบบการบริหารจัดการบ้านเมืองในระดับท้องถิ่นยังไม่มีเสถียรภาพ

ในปีพุทธศักราช 2499 อำเภอเกาะคาได้มีนายอำเภอหนุ่มไฟแรงย้ายเข้ามาประจำการอยู่ที่อำเภอเกาะคาคือ ท่านนายอำเภอพงษ์เดช จงกล³⁴ ซึ่งถือเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาเปลี่ยนแปลงพื้นที่อำเภอเกาะคา ทั้งการปกครอง งาน

³⁴ ดำรงตำแหน่งนายอำเภอครั้งแรกปีพุทธศักราช 2499- 2506 ต่อมาท่านได้ย้ายไปตามระบอบราชการไปเป็นนายอำเภอที่อื่นเป็นเวลา 1 ปีจากนั้นท่านได้ขอกลับมาเป็นนายอำเภอเกาะคาอีกครั้งในปีพุทธศักราช 2507-2509 และถูกโยกย้ายขึ้นไปเป็นปลัดจังหวัดอุดรธานี

ทะเบียนราษฎร งานสุขาภิบาล การศึกษา รวมถึงการพัฒนาท้องถิ่นโดยเฉพาะการสร้างสะพานและถนนหนทางทั่วทั้งอำเภอเกาะคา ถึงแม้ท่านจะถูกย้ายออกไปตามวาระภายหลังไม่นานท่านได้ขอย้ายกลับมาเพื่อสานต่องานในพื้นที่อำเภอเกาะคาเป็นสมัยที่ 2 จนท่าน เป็นที่ถูกลกล่าวขานถึงความดีงามและการเสียสละร่างกายแรงใจเพื่อการพัฒนาอำเภอเกาะคาอย่างไม่เคยย่อท้อจนท่านอยู่ในความทรงจำของชาวอำเภอเกาะคามานานถึงทุกวันนี้

ภาพ นายอำเภอพงเดช จงกล
อดีตนายอำเภอเกาะคา และคุณนายสม
สนิท จงกล
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ ข้าราชการ เจ้าหน้าที่ ร่วมกันเตรียมงานกิจกรรมภายในบริเวณหน้าอาคาร
ที่ว่าการอำเภอเกาะคาหลังเก่า
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ บรรยากาศการเข้าแถวรายงานตัวก่อนการจัดประชุมอบรมของกำนันผู้ใหญ่บ้าน
ในอำเภอเกาะคา บริเวณสนามโรงเรียนบ้านท่าผา โดยภาพอาคารด้านหลังคือที่ว่าการอำเภอ
ภาพถ่ายโดยปลัดมณฑล คั่นธวะ ปลัดอำเภอเกาะคา
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ในสมัยที่ท่านได้เข้ามาประจำการอยู่ที่อำเภอเกาะคานั้น เขตการปกครองในพื้นที่อำเภอเกาะคาแบ่งออกเป็นทั้งหมด 8 ตำบลได้แก่ ตำบลไหล่หิน ตำบลเกาะคา ตำบลนาแก้ว ตำบลวังพร้าว ตำบลลำปางหลวงตำบลเสริมขวา ตำบลทุ่งงามและตำบลเสริมซ้าย ซึ่งถือว่าเป็นอำเภอที่มีอาณาเขตกว้างขวางมาก โดยการแบ่งเขตการปกครองในสมัยนั้นมีข้อกำหนดว่าการจัดตั้งหมู่บ้านได้นั้นจะต้องมีจำนวนหลังคาเรือนมากกว่า 80 หลังคาเรือนขึ้นไป หากมีจำนวนไม่ถึงจะต้องไปรวมกับหมู่บ้านอื่น ดังเช่นกรณีหมู่บ้านไร่้อยรวมกับบ้านหนองแหวน หมู่บ้านศาลาหม้อรวมกับหมู่บ้านศาลาบัวบก หมู่บ้านท่าช้างรวมกับบ้านนาเวียง บ้านนาгимเหนือรวมกับบ้านจอมปิง หมู่บ้านสบจางรวมกับบ้านแม่หลง บ้านสันป่าสักรวมกับบ้านโป่งร้อน เป็นต้น โดยแต่ละตำบลหรือหมู่บ้านจะมีการเลือกตั้งกำนันผู้ใหญ่บ้านผ่านมติการโหวตยกมือในที่ประชุม ซึ่งถือเป็นระบบประชาธิปไตยรูปแบบแรกที่ประชาชนในท้องถิ่นรู้จักมีส่วนร่วม นอกจากนี้สืบเนื่องจากนโยบายการปกครองจากรัฐบาลในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้มีการส่งเสริมองค์ความรู้ในศาสตร์ต่าง ๆ จากภาครัฐบาลสู่ท้องถิ่นผ่านหน่วยงานระดับจังหวัด อำเภอ ตำบลและหมู่บ้าน รับสนองนโยบายกันลงมาตามขั้นตอน โดยปลายทางที่อำเภอเกาะคาในช่วงเวลาดังกล่าว ได้จัดให้มีกิจกรรมการฝึกอบรมกำนันผู้ใหญ่บ้านในด้านต่าง ๆ

ทั้งการป้องกันสาธารณภัยและปราบปราม เทคโนโลยีการเกษตร และการศึกษาดูงาน ซึ่งถือเป็นเรื่องแปลกใหม่สำหรับกำนันผู้ใหญ่บ้าน โดยส่วนใหญ่จะใช้พื้นที่ที่ว่าการ อำเภอศาลาประชาคมและโรงเรียนบ้านท่าผาเป็นสถานที่ประชุมและจัดกิจกรรมต่าง ๆ

จากการจัดกิจกรรมฝึกอบรมกำนันผู้ใหญ่บ้านในอดีตนั้นถือเป็นจุดเริ่มต้นของความร่วมมือระหว่างชุมชนกับอำเภอมากขึ้นเนื่องจากผู้ปกครองท้องถิ่นคือนายอำเภอ ปลัดอำเภอ ได้มีโอกาสได้ใกล้ชิดและรับฟังถึงปัญหาของประชาชนทุกหมู่บ้านผ่านกำนันและผู้ใหญ่บ้านตลอดเมื่อรับทราบปัญหามายอำเภอพงเดชและคณะจะลงพื้นที่เพื่อพบประชาชนโดยตรงและแก้ไขปัญหาร่วมกับประชาชนมาโดยตลอด ไม่ว่าถนนหนทางจะรุดกันดารอย่างไร นายอำเภอและคณะก็เข้าถึงประชาชนได้ทุกพื้นที่ อีกทั้งท่านยังเป็นผู้ที่มีบุคลิกภาพอ่อนน้อมถ่อมตนสามารถพูดคุยอยู่กับชาวบ้านอย่างเป็นกันเองและในเวลาที่ต้องเดินทางในพื้นที่ห่างไกลโดยเฉพาะในเขตตำบลเสริมขวา และตำบลเสริมซ้าย ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยหลับนอนค้างแรมในพื้นที่ โดยท่านได้ไม่ย่อท้อต่อความยากลำบาก จึงทำให้ท่านเป็นที่รักใคร่ของประชาชนโดยทั่วไป ด้วยเหตุนี้กลุ่มพ่อค้าประชาชนในพื้นที่อำเภอเกาะคา จึงได้ร่วมกันลงขันรวบรวมเงินเพื่อซื้อมอเตอร์ไซค์ให้กับนายอำเภอพงษ์เดช เพื่อเอาไว้ใช้สำหรับการลงพื้นที่ชุมชนในถิ่นทุรกันดาร มิตรภาพดังกล่าวยิ่งทำให้ท่านมีความผูกพันกับอำเภอเกาะคามากขึ้น

ภาพ บรรยากาศก่อนการออกกำลังกายก่อนการเข้าประชุมอบรมกำนันผู้ใหญ่บ้านบริเวณ
สนามโรงเรียนบ้านท่าผา โดยภาพอาคารด้านหลังคือสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะคา ภาพถ่าย
โดยปลัดมนู คันธะ ปลัดอำเภอเกาะคา
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ คณะกำนันผู้ใหญ่บ้าน อำเภอเกาะคา ศึกษาดูงานการใช้เครื่องจักรเพื่อการเกษตร
ภาพถ่ายโดยปลัดมณู คั่นธวะ ปลัดอำเภอเกาะคา
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ กำนันในอำเภอเกาะคาเข้าร่วมอบรมกำนันผู้ใหญ่รุ่นที่ 7 ประจำปีพุทธศักราช 2506
เรียงจากซ้ายประกอบด้วย กำนันหน่อ สุวรรณกุล ตำบลนาแก้ว กำนันอินสม วรรณณี
ตำบลไหล่หิน กำนันเปียง สุปิน กำนันตำบลทุ่งงาม กำนันอ้าย ทาเรีย กำนันตำบลเสริมชัย
กำนันคำ คำปัน กำนันตำบลเสริมขวา และกำนันประเสริฐ นันทพันธ์ กำนันตำบลเกาะคา
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ เหล่าพ่อค้าประชาชนในพื้นที่อำเภอเกาะคา มอบจักรยานยนต์เป็นของขวัญให้กับ นายอำเภอพงศ์ จงกล จากการทำงานนี้ทุ่มเทและเสียสละให้ชาวเกาะคา โดยก่อนหน้านี้ นายอำเภอจะปั่นจักรยานเพื่อลงพื้นที่ในทุกตำบล ซึ่งการเดินทางสมัยนั้นค่อนข้างลำบากและ ลำบาก ภาพถ่ายบริเวณสนามหน้าว่าการอำเภอเกาะคา ซึ่งในภาพนี้ยังคงปรากฏรูปปั้นช้าง หมอบสำหรับเป็นเครื่องวัดระดับน้ำฝน อยู่ด้านหน้าโถ้วางของ ซึ่งปัจจุบันช้างดังกล่าว ได้ถูกรื้อถอนไปแล้ว

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

❖ การตั้งนามสกุล การขึ้นทะเบียนราษฎร

ก่อนหน้ารัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 ประเทศ สยามยังไม่มีระบบนามสกุล การระบุตัวตนในเอกสารราชการจึงใช้วิธีการระบุชื่อตัว ชื่อพ่อแม่ ตำนานรูปพรรณสัณฐาน และถิ่นฐานที่อยู่ ซึ่งเป็นเรื่องที่ทำให้เกิดความสับสน ได้ง่าย เนื่องจากมีกรณี ชื่อ และลักษณะรูปพรรณสัณฐานที่เหมือนหรือคล้ายกัน หรือ ชื่อเดียวกัน มาจากชุมชนเดียวกัน ถึงขั้นบังเอิญที่มีชื่อพ่อแม่ตรงกันอีกด้วย ทั้งนี้ เนื่องจากชื่อของคนโบราณนั้นมักเป็นคำไทยที่เป็นพยางค์เดียวเช่น ชื่อคำ ชื่อแก้ว ชื่อจันทร์ ชื่อมูล ชื่อแหม่ม ชื่อทอง ชื่อบุญ ฯลฯ ด้วยเหตุนี้ จึงจำเป็นต้องมีการระบุ ลักษณะเฉพาะของบุคคลตามบุคลิกลักษณะที่สามารถสังเกตได้ง่าย เพื่อบ่งชี้ถึงตัวบุคคล ยกตัวอย่างเช่น คนชื่อแก้วในหมู่บ้านเดียวกันอาจมีห้าคน จึงจำเป็นต้องระบุชื่อที่เป็น ฉายาพ่วงท้ายของคนชื่อแก้วทุกคนเช่น แก้วโว แก้วเป แก้วแมว แก้วปอก แก้วเต็ง เป็นต้น

ในขณะที่ประเทศที่เจริญแล้วเช่น ในโลกตะวันตก หรือประเทศในเอเชียหลายประเทศ มีการใช้นามสกุลเพื่อบ่งชี้ตัวตนรวมถึงระบบเครือญาติวงศ์ตระกูล และเป็นการง่ายต่อการบริหารจัดการบุคคลในระบบราชการ ด้วยเหตุนี้ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงเล็งเห็นประโยชน์ของการใช้นามสกุล จึงได้ทรงตราพระราชบัญญัติขนานนามสกุล มีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 กรกฎาคม ปีพุทธศักราช 2456 เพื่อให้คนไทยทุกคนต้องมีชื่อตัวและชื่อสกุลให้แพร่หลายทั่วถึงพลเมือง ตลอดจนพระราชอำนาจจักรเพื่อที่จะได้ทราบรูปพรรณสัณฐานบุคคล และเทือกเถาเหล่ากอ สืบมาแต่บิดามารดาได้เพื่อที่หน่วยงานราชการจะได้จัดทำทะเบียนคนเกิด คนตาย และการจดทะเบียนสมรสได้สะดวกและชัดเจนขึ้น โดยพรบ.ขนานนามสกุลนี้ ระบุให้มีการนับถือสายสกุลตามฝั่งบิดาหรือตามสายตระกูลฝั่งผู้ชาย ซึ่งยึดเป็นธรรมเนียมและกฎหมายบังคับใช้มาจนถึงปัจจุบัน

ในอดีตการนับถือสายตระกูลในสังคมและวัฒนธรรมล้านนาจะมีระบบการนับถือสายตระกูลตามสายผู้หญิงหรือตามสายฝั่งแม่ ผ่านระบบการนับถือผีปู่ย่า ซึ่งเป็นโครงข่ายสายตระกูลที่ยึดโยงกันอย่างเป็นระบบ อีกทั้งยังมีประโยชน์ในเรื่องของการควบคุมความประพฤติของหนุ่มสาว รวมถึงเป็นการควบคุมการแต่งงานในสายตระกูล อันถือเป็นข้อห้ามของคนที่นับถือสายผีเดียวกัน โดยระบบดังกล่าวยังคงใช้สืบเนื่องกันมาจนถึงปัจจุบัน อย่างไรก็ตาม ระบบโครงข่ายสายตระกูลที่นับถือผ่านระบบผีปู่ย่านั้นมิได้มีประโยชน์ในเชิงการระบุตัวตนแบบนามสกุลที่เอื้อประโยชน์ต่อการจัดทำทะเบียนราษฎรของหน่วยงานราชการ ดังนั้นในภาคเหนือจึงได้มีการเปลี่ยนแปลงตั้งนามสกุลขึ้นครั้งแรกตามพระราชบัญญัติขนานนามสกุลที่ประกาศใช้ดังกล่าว โดยรูปแบบของการตั้งนามสกุลในภาคเหนือนั้นพบว่ามีที่มาของนามสกุลหลากหลายรูปแบบ โดยยกตัวอย่างสายสกุลในอำเภอเกาะคาดังนี้

1. นามสกุลพระทานที่ในหลวงรัชกาลที่ 6 ทรงพระราชทานแก่เจ้านายฝ่ายเหนือ เช่น ณ ลำปาง ณ ลำพูน ณ เชียงใหม่ ณ น่าน ฯ หรือนามสกุลที่ตั้งตามบรรดาศักดิ์ที่พระราชทานแต่งตั้งให้บุคคลที่รับราชการกินตำแหน่งถือศักดินาตามระดับชั้นยศ เช่น ขุนวันชัยชาญคดี อดีตนายอำเภอเกาะคา ลูกหลานใช้นามสกุล วันชัยชาญคดี ขุนเกาะคาคณินท์ อดีตกำนันตำบลเกาะคา ลูกหลานใช้นามสกุล เกาะคาคณินท์ เป็นต้น

2. นามสกุลที่ตั้งตามบรรดาศักดิ์ของบรรพบุรุษยุคจารีต เช่น ลูกหลานของพญามังคละวรรณโหวหาร เจ้าแคว้นตำบลลำปางหลวง ใช้นามสกุลวรรณโหวหาร ลูกหลานพญาปิงแก้ว เจ้าแคว้นตำบลศาลา ใช้นามสกุลปิงแก้ว ลูกหลานแสนคำปิงจอม แก่บ้านจอมปิง ใช้นามสกุล คำปิงจอม ลูกหลานท้าวคำฟู บ้านนาแสง ใช้นามสกุล

ทองคำฟู ลูกหลานพญาพลเมฆ กำนันตำบลแม่ปืมลูกหลานใช้นามสกุล พลเมฆ ลูกหลานแสนรินพล แก่บ้านน้ำล้อมใช้นามสกุล รินพล เป็นต้น

3. การตั้งนามสกุลตามชื่อของบรรพบุรุษ หรือชื่อพ่อแม่เช่น นามสกุลคำอ้าย ในตำบลไหล่หินมาจากชื่อบิดาของผู้จดทะเบียนนามสกุล นามสกุลมอญแก้วของบ้านท่าช้าง นามสกุลสุขป้อม นามสกุลแปงแก้ว บ้านศาลา มาจากชื่อพ่อแม่ของผู้จดทะเบียนนามสกุล เป็นต้น

4. ตั้งนามสกุลตามชื่อฉายาของบรรพบุรุษที่เคยบวชเรียนมาก่อนหรือเป็นคำภาษาบาลีแบบสั้น ๆ เช่น นามสกุล ยะตะนัง นามสกุลอินทปัญญา นามสกุลจะวะนะ นามสกุลมโนธรรม นามสกุลยะติน เป็นต้น

5. ตั้งนามสกุลตามชื่ออาชีพ นามสกุลในกลุ่มนี้ปรากฏไม่มากนักจึงยกตัวอย่าง นามสกุลทำทองของผู้เขียนซึ่งบรรพบุรุษเคยประกอบอาชีพเป็นช่างหล่อทองสำริด หรือ นามสกุล ธิช่างเงิน จากบ้านพิชัย อำเภอเมืองลำปางที่อดีตเคยเป็นช่างตีเครื่องเงิน เป็นต้น

6. ตั้งนามสกุลตามเชื้อชาติหรือถิ่นฐานที่มาดั้งเดิม เช่น นามสกุลชาติเงี้ยว ลูกหลานชาวไทใหญ่แห่งบ้านท่าผาและบ้านเกาะคา นามสกุลจันทร์ใหม่และจำปาวัน ของบ้านโป่งสันป่าสักที่ตั้งเดิมบรรพบุรุษมาจากเมืองลาว หรือนามสกุลไทยใหม่ บรรพบุรุษเป็นชาวขมุที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัดลำปางและกระจายอยู่ในอำเภอเกาะคา เมื่อครั้งการสัมปทานป่าไม้ เป็นต้น

7. กรณีสุดท้ายคือกรณีการตั้งนามสกุลโดยเสมียนตราจังหวัดในสมัยนั้น เป็นผู้ตั้งให้ เนื่องจากผู้ที่ไปขึ้นทะเบียนไม่ได้เตรียมตัวตั้งนามสกุลไว้ก่อน ยกตัวอย่างเช่น กรณีนามสกุล ยอดศาลา และนามสกุล มูลศาลา ของชาวบ้านในตำบลศาลา โดยผู้ที่ไปขึ้นทะเบียนนามสกุลชื่อนายมูลและนายยอด ซึ่งเสมียนตราได้ไต่ถามว่า ต้องการใช้นามสกุลอะไร ทั้งสองอ้างอิงไม่มีคำตอบนายเสมียนตราจึงถามว่า มาจากหมู่บ้านอะไร ทั้งสองจึงตอบว่ามาจากบ้านศาลา นายเสมียนตราจึงตั้งนามสกุลให้นายยอดว่า ยอดศาลา ส่วนนายมูลนั้นให้ใช้นามสกุล มูลศาลา (สัมภาษณ์ พ่อน้อย ยอดศาลา วัย 93 ปี บุตรชายพ่อยอด ยอดศาลา)

นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ที่เป็นที่มาของชื่อสกุลของผู้คนในอดีตซึ่งภายหลังการประกาศใช้พร.ขนานนามสกุลในปีพุทธศักราช 2456 พบว่าการบังคับใช้กฎหมายดังกล่าวเป็นไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป เนื่องจากปรากฏหลักฐานว่าเมื่อครั้งมีการเวนคืนที่ดินของโรงงานน้ำตาลเพื่อทำแปลงทดลองปลูกอ้อยในปีพุทธศักราช 2478 พบว่า

ที่ยังไม่มีนามสกุล เป็นหลักฐานที่ชี้ให้เห็นว่าการตั้งนามสกุลของประชากรในพื้นที่อำเภอเกาะคาแต่ละครอบครัว จะมีช่วงเวลาที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้อาจขึ้นกับเหตุผลส่วนบุคคล ซึ่งภายหลังได้มีการมอบหมายให้แก่บ้านและกำนันในสมัยนั้นติดตามเร่งรัดให้มีการตั้งชื่อนามสกุลทั่วทุกครอบครัว

ในส่วนของการขึ้นทะเบียนราษฎรนั้น แต่เดิมเป็นบทบาทหน้าที่ของขุนท้าวพญา ผู้ปกครองท้องถิ่นที่จะทำหน้าที่ในการสำรวจสำมะโนครัวประชากรภายในเขตพื้นที่ปกครองของตนเอง เพื่อรายงานให้กับกรมการเมือง ภายหลังจากการปฏิรูประดมหัวเมืองล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม ในช่วงแรกยังคงมีการดำเนินการขึ้นทะเบียนราษฎรตามรูปแบบเดิม โดยกรมการเมืองแต่ละจังหวัดจะส่งเรื่องไปที่ว่าการมณฑล และส่งเรื่องต่อไปยังกระทรวงหรือรัฐบาลกลางตามลำดับ การขึ้นทะเบียนราษฎรดังกล่าวมีพัฒนาการในการปรับปรุงแก้ไขระเบียบการขึ้นทะเบียนราษฎรมาโดยตลอด โดยมีการออกพระราชบัญญัติสำหรับทำบัญชีคนในพระราชอาณาจักร ปีพุทธศักราช 2453 (ร.ศ. 128) พระราชบัญญัติ ตรวจสอบบัญชีสำมะโนครัว การจดทะเบียนคนเกิดคนตายคนย้ายตำบล ปีพุทธศักราช 2461 และฉบับปรับปรุงปีพุทธศักราช 2479 และพระราชบัญญัติการทะเบียนราษฎรปีพุทธศักราช 2499 ทำให้การขึ้นทะเบียนราษฎรมีประสิทธิภาพมากขึ้น

ในอดีตการขึ้นทะเบียนราษฎรจะจัดแบ่งเป็นหมวดหมู่ต่าง ๆ เช่นทะเบียนบ้านทะเบียนคน ทะเบียนคนเกิด ทะเบียนคนตาย และทะเบียนคนย้ายที่อยู่ โดยมีนายทะเบียนระดับจังหวัด ระดับอำเภอและระดับท้องถิ่น เป็นผู้กำกับดูแลการขึ้นทะเบียนตามลำดับ โดยในระดับท้องถิ่นนั้นเป็นบทบาทหน้าที่ของแก่บ้านและกำนันที่จะเป็นผู้จัดทำทะเบียนสำมะโนประชากร รวมถึงการรับแจ้ง หรือการย้ายที่อยู่ของบุคคลในเขตพื้นที่ปกครองของกำนันในตำบลนั้น ๆ โดยกำนันจะเป็นผู้สรุปผลสถิติของสำมะโนประชากรในรอบปี ส่งรายงานไปยังปลัดอำเภอและนายอำเภอตามลำดับ โดยในอดีตระบบทะเบียนการแจ้งเกิดหรือการแจ้งตายยังไม่เคร่งครัดมากนัก ดังนั้นทะเบียนการเกิดหรือการตายในพื้นที่จึงมักเกิดความคลาดเคลื่อน โดยเฉพาะการแจ้งเกิดที่ล่าช้า ส่งผลให้วันเดือนปีเกิดที่แท้จริงของเด็ก กับรายละเอียดที่แจ้งนายทะเบียนอาจจะไม่ตรงกัน เช่น เด็กเกิดในปีพุทธศักราช 2495 แต่พ่อแม่ไปแจ้งเกิดที่บ้านกำนันในปีพุทธศักราช 2496 ทำให้ทะเบียนที่แจ้งเกิดกับอายุจริงของเด็กไม่ตรงกัน นอกจากนี้ปัญหาจากการแจ้งเกิดล่าช้าทำให้พ่อแม่ของเด็กหลงลืมวัน เดือน ปีที่เกิด จึงไม่สามารถระบุวันเกิดหรือเดือนเกิดในเอกสารราชการได้ กรณีดังกล่าวเป็นปัญหาของบุคคลที่มี

อายุราว 70 ปีขึ้นไป ซึ่งหลายคนไม่สามารถระบุวันเกิดเดือนเกิดในบัตรประชาชน โดยจะระบุเฉพาะปีพุทธศักราชที่เกิด เนื่องด้วยปัญหาที่กล่าวมานี้

อีกเหตุผลปัจจัยหนึ่งของการจดบันทึกที่คลาดเคลื่อนของการแจ้งเกิดในอดีตนั้น เนื่องมาจากในอดีตยังไม่มีปฏิทินสำเร็จรูป หรือระบบวันที่ตามปฏิทินสากลเหมือนดังเช่นปัจจุบัน การจะกำหนดรู้หรือหมายจำวันเกิดของเด็กที่เกิดนั้น คือการใช้วันเกิดมาตั้งเป็นชื่อของเด็กเช่น เกิดวันจันทร์ชื่อจัน เกิดวันพุธชื่อปุต เกิดวันพฤหัสบดีชื่อผัด เกิดวันศุกร์ชื่อสุข เป็นต้นในกรณีพ่อแม่ของเด็กให้ความสำคัญกับวันเกิดของลูก จะให้พ่อน้อย พ่อหนานหรือพระสงฆ์ผู้รู้เขียนจดบันทึกวันเดือนปีเกิดของเด็กไว้บนใบลาน พับสา หรือแผ่นไม้ไผ่ โดยจะระบุนามที่เกิด วันเกิด วันข้างขึ้นข้างแรม เดือนทางจันทรคติ และปีนักษัตรหรือจุลศักราช ยกตัวอย่างเช่น “ลูกอ๋มมุล บ้านทางปายาง เกิดยามกองงาย วันจันทร์ เดือนห้า แรมแปดค่ำ ปีกาบสี ศักราชได้ 1266 ตัว เป็นผู้ยิงใส่ชื่อว่า อ้อจันคำ” นอกจากนี้ยังมีการมีความเชื่อที่แฝงอยู่กับการขึ้นทะเบียนราษฎรในสมัยนั้น เช่น กรณีเด็กฝาแฝดมักจะมีการจงใจจดบันทึกวันเดือนปีเกิดของฝาแฝดนั้นให้มีความคลาดเคลื่อนกัน โดยมักขึ้นทะเบียนแจ้งเกิดให้แฝดผู้น้องเกิดก่อนพี่หนึ่งหรือสองปี เนื่องด้วยความเชื่อในเรื่องของการมีอายุยืนยาวของเด็กที่เกิดในลักษณะฝาแฝด ซึ่งสุขภาพมักจะไม่แข็งแรงนัก

จากระเบียบการขึ้นทะเบียนสำมะโนประชากร นำมาสู่การออกกฎหมายว่าด้วยบัตรประชาชนขึ้นมาบังคับใช้เป็นครั้งแรก เรียกว่า พระราชบัญญัติบัตรประจำตัวประชาชน พุทธศักราช 2486 ในสมัยจอมพลป.พิบูลย์สงคราม เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ทว่าระเบียบดังกล่าวยังไม่มีมีการบังคับใช้อย่างทั่วถึง จนกระทั่งมาถึงยุคสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรี ได้มีการปรับปรุงกฎหมายฉบับนี้ใหม่กลายเป็นพระราชบัญญัติบัตรประจำตัวประชาชน ปีพุทธศักราช 2505 จึงมีการบังคับใช้ให้ประชาชนชาวไทยทุกคนจะต้องมีบัตรประจำตัวประชาชน แต่ทว่าระเบียบดังกล่าวจะมีผลบังคับใช้มาถึงท้องที่อำเภอเกาะคาที่ใช้เวลานานพอสมควรเนื่องจากจะต้องมีการคัดสำเนาทะเบียนบ้านเดิม ซึ่งถือเป็นเอกสารหลักฐานเพียงฉบับเดียวที่บ้านที่ข้อความรายละเอียดของตัวบุคคลที่เป็นเจ้าบ้านและลูกบ้านภายในหลังคาเรือนเดียวกันนั้น โดยในราวปีพุทธศักราช 2513 -2515 ได้มีการรื้อคัดสำเนาทะเบียนบ้านฉบับเก่าให้เป็นแบบฟอร์มใหม่ทั้งอำเภอ รวมถึงการตรวจสอบความถูกต้องของชื่อและนามสกุล เพื่อการออกบัตรประชาชนให้กับชาวบ้านในท้องที่อำเภอเกาะคาเป็นครั้งแรก ซึ่งเอกสารทะเบียนบ้านฉบับเก่านั้นเป็นกระดาษแผ่นเดียวที่ชาวบ้านมักจะพับเก็บไว้ในกล่องหรือหีบไม้ หรือซุกซ่อนไว้ตามใต้เสื่อใต้ที่นอน จึงมักจะทำให้เอกสารชำรุด

เสียหาย ด้วยเหตุผลนี้เองทำให้การคัดสำเนารายชื่อและนามสกุลของบุคคลในท้องที่อำเภอเกาะคาเกิดความคลาดเคลื่อน เนื่องจากรอยพับ รอยฉีกขาดหรือร่องรอยหมึกปากกาที่ซีดจาง จึงทำให้ผู้คัดสำเนาจำเป็นต้องเดาสุ่มว่าอักษรที่ไม่ชัดเจนนั้นอ่านว่าอย่างไร โดยเฉพาะนามสกุลหลายนามสกุลที่เปลี่ยนแปลงหรือผิดเพี้ยนอันเนื่องมาจากการคัดสำเนาในครั้งนี้อย่างเช่น นามสกุล มโนธรรม กลายเป็นนามสกุลมโนชัย นามสกุล ธรรมวันทา กับ ธรรมวันตา นามสกุล ปอนแก้ว และนามสกุล ปวนแก้ว นามสกุล เชื้อนคัก กับ นามสกุล เชื้อนคัก นามสกุล ตาต๊ะ กับ ต๊ะตา นามสกุล มาลากับ นามสกุล ลามา เป็นต้น โดยการคัดสำเนาในสมัยนั้นได้ว่าจ้างข้าราชการครูหรือข้าราชการจากหน่วยงานต่าง ๆ ในท้องที่อำเภอเกาะคาในราคาค่าจ้างคัดสำเนา 10 คนจะรับค่าจ้าง 80 สตางค์³⁵ เมื่อคัดสำเนาแล้วเสร็จจึงได้ออกประกาศให้ประชาชนมาดำเนินการทำบัตรประชาชนต่อไป

ภาพคณะกรรมการผู้ก่อตั้งสุขาภิบาลเกาะคา ในสมัยนายอำเภอพงเดช จงกล (คนแรกซ้ายมือ)

ภาพถ่ายโดยปลัดมณู คั่นระ ปลัดอำเภอเกาะคา

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

³⁵ สัมภาษณ์ อาจารย์สมเริง เกี้ยวผั่น หนึ่งในข้าราชการครูที่มีส่วนร่วมในการคัดสำเนาในสมัยนั้น

ภาพ นายอำเภอพงเดชจงกล และคณะร่วมกันทดลองเครื่องดับเพลิงเครื่องแรกของ
ของสุขาภิบาลเกาะคา บริเวณกลางแม่น้ำวัง ราวปีพุทธศักราช 2506
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพคณะกรรมการสุขาภิบาลถ่ายภาพกับรถบรรทุกกระบะไฮโดรลิคหรือรถตักคันแรก
ของสุขาภิบาลเกาะคา ซึ่งหน่วยช่างโรงงานน้ำตาลเป็นผู้ทำกระบะให้ ปีพุทธศักราช 2505
ที่มา:อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

❖ นโยบายเขตสุขาภิบาลและการส่งเสริมพัฒนาสาธารณูปโภคในอำเภอเกาะคา

นอกจากการจัดการเรื่องเอกสารทะเบียนราษฎรที่เป็นระบบระเบียบมากขึ้น ยังมีการส่งเสริมและพัฒนาระบบสาธารณูปโภคด้านต่าง ๆ มากมาย โดยการพัฒนาบบสาธารณูปโภคในพื้นที่อำเภอเกาะคาเริ่มจากการประกาศเขตสุขาภิบาลเกาะคาในปีพุทธศักราช 2499 ซึ่งเป็นเขตการปกครองแบบหนึ่งที่มีคณะกรรมการบริหารโดยคณะกรรมการสุขาภิบาล ซึ่งประกอบด้วยนายอำเภอ ปลัดอำเภอ นายแพทย์สุขาภิบาล นายช่างสุขาภิบาล กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงตัวแทนพ่อค้าประชาชนในท้องที่เป็นกรรมการ โดยมีรายละเอียดการประกาศจัดตั้งสุขาภิบาลตามที่ระบุไว้ในพระราชบัญญัติการปกครองท้องที่ฉบับแก้ไข ปีพุทธศักราช 2495 และได้แบ่งเขตสุขาภิบาลออกเป็น 2 ระดับ คือ สุขาภิบาลเมือง และ สุขาภิบาลตำบล มีจุดมุ่งหมายเพื่อเป็นหน่วยงานดูแลด้านการปกครองท้องที่ ที่มีภาระหน้าที่หลัก 3 ประการ ได้แก่ (1) รักษาความสะอาดภายในท้องที่ (2) ป้องกันและรักษาโรคภัยไข้เจ็บภายในท้องที่ (3) บำรุงรักษาเส้นทางสัญจรภายในท้องที่ ซึ่งระบบสุขาภิบาลนี้ได้ยกเลิกในปีพุทธศักราช 2542 โดยเปลี่ยนระบบสุขาภิบาลให้กลายเป็นเทศบาลตำบลทั่วประเทศด้วยเหตุนี้เขตสุขาภิบาลเกาะคาจึงต้องปรับเปลี่ยนเป็นเทศบาลตำบลเกาะคามจนถึงปัจจุบัน

ภาพ ชาวบ้านไหลหินร่วมกันสร้างเมรุเผาศพเป็นครั้งแรก เนื่องจากมีนโยบายในการจัดการศพที่เป็นมาตรฐานและป้องกันโรคระบาดที่อาจเกิดขึ้นได้ ซึ่งก่อนหน้านี้อาจฝังหรือหากมีการเผาศพจะใช้พื้นที่กองซ้อนกันขึ้นในที่โล่งที่เรียกว่า กองฟอน

ที่มา : คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล

ภายหลังจากการประกาศเขตสุขาภิบาลเกาะคาได้ไม่นานในราวปีพุทธศักราช 2504 ได้มีการขออนุมัติงบประมาณในการสร้างสะพานพระราชวังพิเศษ เพื่อเชื่อมเส้นทางระหว่างตัวเมืองลำปาง ฝั่งโรงงานน้ำตาลและที่ว่าการอำเภอเกาะคา ซึ่งผลสืบเนื่องจากการสร้างสะพานดังกล่าวทำให้การต้อยอดในการตัดถนนเส้นทางคมนาคมในพื้นที่ตำบลและหมู่บ้านต่าง ๆ ในเขตพื้นที่อำเภอเกาะคาอย่างทั่วถึงโดยการตัดถนนในยุคแรกนั้นได้อาศัยกำลังของชาวบ้านในพื้นที่ในการแผ้วถางป่าหรือบุกเบิกทุ่งนาเพื่อทำเส้นทางรถยนต์เข้าสู่ชุมชนอย่างทั่วถึง อีกทั้งมีการส่งเสริมให้แต่ละชุมชนการจัดทำระบบกักเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง โดยเฉพาะแท้งค์น้ำ ที่สร้างด้วยปูนขนาดใหญ่ โดยมักจะมีการสร้างไว้ในบริเวณพื้นที่วัดโรงเรียนและสถานีนามัยประจำชุมชน นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้มีการจัดสร้างศาลาและเมรุเผาศพมาตรฐานเหมือนกันทุกชุมชน เนื่องจากก่อนหน้านี้การจัดการศพเป็นไปตามจารีตมีทั้งการเผาและการฝัง อีกทั้งสถานที่จัดการศพนั้นไม่มีความแน่นอน บางครั้งอาจเผาหรือฝังที่ป่าช้า หากฤดูฝนการเดินทางไม่สะดวกอาจเผาหรือฝังตามทุ่งนาหรือสวนของชาวบ้าน รวมถึงการนำศพลงไปเผาบริเวณเกาะทรายริมแม่น้ำวังตามแต่สะดวก จากนโยบายการส่งเสริมให้มีการสร้างเมรุและป่าช้าทุกหมู่บ้านอย่างเป็นรูปธรรม ส่งผลให้จารีตธรรมเนียมการทำศพแบบโบราณเปลี่ยนแปลงไปเป็นมาตรฐานเดียวกัน คือการเผาที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพขบวนศพชาวบ้านศาลาไชย แห่ศพลงมาเผาบริเวณเกาะทรายท่าบ่าแฮ่ ริมแม่น้ำวัง
ที่มา : วัดศาลาไชย

❖ สุขศาลา สถานีอนามัย และงานด้านสาธารณสุขอำเภอเกาะคา

หนึ่งในหน่วยงานที่อยู่ภายในพื้นที่ที่ว่าการอำเภอเกาะคาในอดีตนั้นคือ หน่วยงานด้านสาธารณสุข ซึ่งมีจุดเริ่มต้นจากการจัดตั้งสุขศาลาตามนโยบายของกระทรวงสาธารณสุขซึ่งเดิมก่อนที่จะมาเป็นสุขศาลานั้น เป็นสถานที่จ่ายยาให้กับราษฎรที่เรียกว่า โอสถศาลา ภายหลังในปีพุทธศักราช 2475 โอสถศาลา ได้เปลี่ยนชื่อเป็นสุขศาลา โดยสุขศาลายังแบ่งออกเป็นประเภทต่าง ๆ ต่อมาเมื่อมีการสถาปนากระทรวงสาธารณสุข ในปีพุทธศักราช 2485 กรมการแพทย์ซึ่งอยู่ในสังกัดกระทรวงดังกล่าวได้รับโอน สุขศาลาขนาดใหญ่ที่มีชุมชนหนาแน่นไปปรับปรุงขึ้นเป็นโรงพยาบาลประจำอำเภอ โรงพยาบาลประจำจังหวัด ในส่วนท้องถิ่นได้ยกให้หน่วยงานกรมอนามัย ซึ่งภายหลังจึงพัฒนามาเป็น สถานีอนามัย และในปัจจุบันคือ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล โดยก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งสุขศาลาหรือสถานีอนามัยนั้นระบบสาธารณสุขและการรักษาพยาบาลในพื้นที่อำเภอเกาะคายังเป็นไปตามวิถีจารีตดั้งเดิมคือการรักษาด้วยสมุนไพรจากหมอเมืองหรือการรักษาที่มาจากประเพณีความเชื่อเช่นการเสกเป่าและการประกอบพิธีกรรมอันเชื่อว่าจะทำให้ความเจ็บป่วยนั้นหายไปได้ด้วยเหตุนี้ผู้คนในอดีตจึงมีความเสี่ยงสูงที่จะมีการรักษาผิดโรคและเสียชีวิตได้ง่าย

ในมิติของหมอเมืองแต่เดิมจะเรียกว่า **พ่อเลี้ยงหมอยา** ซึ่งในอดีตนั้นการที่จะเป็นพ่อเลี้ยงหมอยาได้จะต้องผ่านการศึกษาศึกษาและได้รับการถ่ายทอดจากครูผู้มีประสบการณ์จึงสามารถจะออกไปรักษาผู้คนที่เจ็บป่วยได้สิ่งสำคัญของการเป็นพ่อเลี้ยงหมอยาคือการวินิจฉัยโรคและการใช้ยาสมุนไพรให้ถูกโรคซึ่งการใช้สมุนไพรนี้เมื่อถูกโรคหรือสามารถรักษาโรคนั้นได้ชาวบ้านทั่วไปอาจจะจำสักรับยานี้โดยเฉพาะ³⁶ เพื่อใช้รักษายามเจ็บป่วยฉุกเฉินและบอกกล่าวสืบทอดกันต่อ ๆ มาโดยขาดภูมิความรู้ที่สำคัญอันเป็นองค์ประกอบของการเป็นพ่อเลี้ยงหมอยา ดังนั้นคนที่เป็หมอยาในอดีตจึงมีหลากหลายระดับ ทั้งที่เป็นพ่อเลี้ยงหมอยามืออาชีพ และพ่อเลี้ยงหมอยาแบบครุพักลักจำ นอกจากนี้คนที่เป็พ่อเลี้ยงหมอยานั้นจำเป็นจะต้องมีวิชาอาคมในการเสกเป่าทำน้ำมันต์หรือน้ำมันมนต์เพื่อใช้เป็นองค์ประกอบในการรักษาโรค เช่น การถูกตะขาบหรือแมงป่องกัดไปหาผู้เฒ่าผู้แก่ที่สามารถใช้มนต์คาถาให้พิษของแมลงสัตว์เหล่านี้ทุเลาหายไป หมอเป่าตุ้มหรือจอบตุ้มที่เกิดจากระบบภูมิแพ้และน้ำเหลือง หรือกรณีผู้คนที่

³⁶ ในอดีตชาวบ้านมักจะมีถุยาสำหรับใส่ชุดสมุนไพรไว้ประจำบ้านเสมอโดยมักเรียกว่ายาหางหรือยาฝน ซึ่งตัวยาส่วนใหญ่จะมาจากพืชวัตถุ เช่น ต้น ราก ผล ดอก ของสมุนไพร รวมถึงตัวยาคือเป็นสัตว์วัตถุและธาตุวัตถุ เช่น เขากวาง งาช้าง กระดุกสัตว์ ดีสัตว์ ดินโป่ง ฯลฯ ซึ่งเมื่อใช้งานก็จะทำเอาตัวยาเหล่านั้นมาแช่น้ำแล้วถูหรือฝนกับหินฝนยาพอประมาณจนครบตามตัวยาก็มีแล้วจึงดื่มกินโดยใช้น้ำเปล่าหรือน้ำข้าวสารเป็นน้ำกระสายยา

ประสบอุบัติเหตุเส้นเอ็นพลิกกระดูกแตกหักก็จะไปหาผู้เฒ่าผู้แก่ที่มีวิชาการต่อกระดูก ต่อเส้นเอ็นโดยการเสกเป่าและใช้น้ำมันมนต์นวดหรือควบคู่กับการใช้ไม้เฒ่าเฒ่าเพื่อกาย่าง่าย ๆ จากการรักษาดังกล่าวอาจส่งผลทำให้ผู้ประสบอุบัติเหตุนั้นมีแขนขาที่ผิดรูปอ้วน เนื่องมาจากการรักษาที่ไม่ถูกต้อง สิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือระบบผดุงครรภ์ หรือการทำคลอด ซึ่งจะเป็นบทบาทหน้าที่ของผู้หญิงที่ทำหน้าที่เป็นหมอดำแย ที่ถ่ายทอดภูมิความรู้ส่งต่อกันจากรุ่นสู่รุ่น โดยเรียกกันในภาษาท้องถิ่นว่า **แม่ฮับ** หรือ **แม่ช่าง** โดยสามารถทำคลอดได้ในกรณีที่เป็นการท้องแบบปกติ แต่หากเกิดกรณีที่ผิดปกติ เช่น เด็กในท้องไม่กลับหัว หรือนอนขวาง หรือการท้องเด็กผ่าแฝดมักมีความเสี่ยงสูง หมอดำแยอาจไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้ ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงในอดีตจึงมีความเสี่ยงต่อการเสียชีวิตเนื่องจากการคลอดบุตร เนื่องด้วยระบบสาธารณสุขที่ยังไม่มีความเจริญ ดังเช่นปัจจุบัน จากความทรงจำของผู้สูงอายุในอำเภอเกาะคาพบว่าในอดีตมีพ่อเลี้ยงหมอยา ที่มีชื่อเสียงจำนวนหลายท่าน เช่น พ่อสล่าก่องแก้ว สิทธิ เจ้าตำหรับยาสมุนไพรสูตรพม่า ไทใหญ่แห่งบ้านท่าผา พ่อเลี้ยงขึ้นชาวเมืองแพร่ย้ายถิ่นฐานมาอยู่ที่บ้านท่าผา พ่อเลี้ยงหนานตา บ้านศาลาหม้อ พ่อเลี้ยงหนานตัน บ้านสาต เป็นต้น ภายหลังจากการก่อตั้งอำเภอและมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างการปกครองส่วนท้องถิ่นนั้นได้ระบุให้มีตำแหน่งแพทย์ประจำตำบลขึ้น ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการช่วยเหลือกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ในจัดการรักษาความสงบเรียบร้อยในตำบลอีกทั้งการแนะนำแนวทางการป้องกันและตรวจตราความเจ็บไข้ได้ป่วยที่เกิดขึ้นแก่ราษฎรในตำบล ตลอดจนรายงานโรคระบาดร้ายแรงรวมถึงการชันสูตรศพการตายของชาวบ้านในกรณีต่าง ๆ เพื่อรายงานให้กรมการอำเภอรับทราบ

จุดเริ่มต้นของการสร้างสุขศาลาของอำเภอเกาะคานั้นไม่ปรากฏหลักฐานว่าก่อตั้งขึ้นเมื่อใด แต่พบว่าเมื่อมีการก่อตั้งสุขาภิบาลเกาะคาในปีพุทธศักราช 2499 ซึ่งได้มีการสร้างอาคารสุขศาลาของอำเภอเกาะคาไว้บริเวณด้านหลังที่ว่าการอำเภอ โดยมีหมอสาวาณสุขอำเภอคนแรกคือพ่อหมอศรีนวล ท่งแจ้ง ชาวบ้านท่าผา เป็นหัวหน้าสำนักงานหรืออาจเรียกว่าสาธารณสุขอำเภอ และมีเจ้าหน้าที่พนักงานประจำการอีกจำนวน 3 คน ได้แก่ คุณแม่แสงมอน คุณแม่กาบแก้ว และคุณแม่สว่างจิตร์ พันธุ์เจริญ ซึ่งเป็นชาวเกาะคาที่จบการศึกษาด้านการผดุงครรภ์ในยุคแรก มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาระบบสาธารณสุขของอำเภอเกาะคา ต่อมาในราวปีพุทธศักราช 2503 ได้เริ่มมีการขยายแบ่งหน่วยงานอนามัยไปสู่ท้องที่ตำบลต่าง ๆ ได้แก่ สถานีอนามัยบ้านจู้ด สถานีอนามัยบ้านวังพร้าว สถานีอนามัยบ้านไหล่หิน สถานีอนามัยบ้านสองแควใต้ และการขยายเพิ่มขึ้นอีกจึงเกิดเป็นสถานีอนามัยประจำตำบล มาจนถึงปัจจุบัน โดยแรกเริ่มเมื่อมีการจัดตั้งสถานีอนามัยนั้นส่วนใหญ่จะเป็นการขอบริจาคที่

จากชาวบ้านในพื้นที่ทั้งสิ้น เนื่องจากหน่วยงานภาครัฐในอดีตยังไม่มียงบประมาณเพียงพอสำหรับการจัดสรรซื้อที่ดินดังกล่าว (สัมภาษณ์ คุณแม่สว่างจิตร์ พันธุ์เจริญ)

บทบาทภาระหน้าที่ของสุขศาลาหรือสถานอนามัยในยุคแรกนั้น คือการรณรงค์ให้ชาวบ้านมีสุขภาวะที่ดี รู้ทันโรคและมีความรู้ความเข้าใจในการดูแลรักษาอาการเจ็บป่วยขั้นพื้นฐานรวมถึงการป้องกันโรคภัยต่าง ๆ โดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในยุคแรกนั้นจำเป็นต้องลงพื้นที่ด้วยความยากลำบากเนื่องจากต้องทำการสำรวจลงพื้นที่และให้ความช่วยเหลือให้ความรู้แก่ชาวบ้านทุกหมู่บ้านในอำเภอเกาะคา โดยเฉพาะพื้นที่ตำบลรอบนอกที่อยู่ห่างไกลเช่นตำบลเสริมขวาหรือตำบลเสริมซ้าย โดยการปั่นจักรยาน ซึ่งบางครั้งจำเป็นต้องอาศัยหลับนอนในพื้นที่เนื่องจากไม่สามารถเดินทางกลับได้ทันก่อนมืดค่ำ โดยบทบาทหน้าที่ของอนามัยโดยเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในสุขยุคนั้นจะดำเนินตามเป้าหมายของกรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข ตามแผนนโยบายในการพัฒนาเรื่องสุขภาวะอนามัยของชาวบ้านในแต่ละปีที่แตกต่างกันไปดังยกตัวอย่างดังนี้

การรณรงค์ฉีดวัคซีนต่าง ๆ ทั้งในส่วนชาวบ้านทั่วไปและนักเรียนตามโรงเรียนประถมศึกษา ซึ่งวัคซีนที่ฉีดให้ชาวบ้านในยุคแรกนั้นส่วนใหญ่จะเป็นวัคซีนป้องกันอหิวาตกโรค โรคฝีดาษหรือการปลูกฝี บางครั้งชาวบ้านจะเรียกว่า **ปลูกสุก** ในส่วนของเด็กอ่อน จะมีการเยี่ยมหลังคลอดและฉีดวัคซีนป้องกันโรคคอตีบและบาดทะยัก จากแผนนโยบาย ลดอัตราเพิ่ม ของประชากรไทยตามเจตนารมณ์ของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 2 พุทธศักราช 2510-2514 ในสมัยรัฐบาลจอมพลถนอม กิตติขจร ได้มีการส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักการคุมกำเนิดด้วยสโกลแกนที่ว่า ลูกมากยากจน จึงมีการรณรงค์ให้ชาวบ้านฉีดยาคุมกำเนิด และการแจกจ่ายยาคุมกำเนิด รวมถึงการสอนให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการคุมกำเนิดด้วยวิธีการใส่ห่วงหรือถุงยางอนามัย นอกจากนี้ยังมีการสอนให้ชาวบ้านรู้จักยาสามัญประจำบ้านพร้อมทั้งการแจกจ่ายยาที่เป็นยาพื้นฐานให้กับชาวบ้านเช่นยาธาตุน้ำแดง โซดามัน ผงเกลือแร่ ยาแดง แอลกอฮอล์ และแอสไพริน เป็นต้น รวมถึงการแจกจ่ายเกลือไอโอดีนให้กับชาวบ้านสำหรับการใช้ปรุงอาหารเพื่อเพิ่มสารไอโอดีนด้วยเหตุที่ชาวบ้านในอดีตมักจะเป็นคอหอยพอกหรือเรียกกันในท้องถิ่นว่า **โรคคอเอิม** ในส่วนการทำคลอดนั้นยังจำเป็นต้องอาศัยหมอตำแยเนื่องจากระบบการขนส่งและถนนหนทางในพื้นที่อำเภอเกาะคายังไม่สะดวก การเดินทางมาที่สถานอนามัยหรือโรงพยาบาลจึงอาจไม่ทันท่วงที จึงได้มีการจัดอบรมให้ความรู้ในเรื่องการผดุงครรภ์ขั้นพื้นฐานและการรักษาความสะอาดในการทำคลอด พร้อมทั้งมี

การแจกจ่ายกระเป๋าชุดอุปกรณ์การทำคลอดให้กับหมอดำแยประจำหมู่บ้านทุกหมู่บ้าน
อีกด้วย

ภาพ พ่ออ้อยแม่อ้อย ต้นตระกูลฉิมพลี
ชาวบ้านเกาะคา ในภาพแม่อ้อยเป็น
โรคคอเอิม ซึ่งเป็นโรคที่พบได้ทั่วไป
ของชาวบ้านในอดีตเนื่องจากขาด
สารไอโอดีน
ที่มา : คุณกริ ฉิมพลี

นอกจากการฉีดยาวัคซีนและการแจกจ่ายยาที่กล่าวมานั้น บทบาทหน้าที่ของ
เจ้าหน้าที่สาธารณสุขยังต้องดูแลรับผิดชอบในการกระตุ้นส่งเสริมเรื่องของสุขภาพ
อนามัยในประเด็นต่าง ๆ เช่น สุขภาพอนามัยในช่องปาก เนื่องจากชาวบ้านในอดีต
มักจะมีการเคี้ยวหมาก อมเมี่ยง สูบบุหรี่และไม่มีระบบการดูแลรักษาฟันที่ถูกวิธี
บ่อยครั้งพบว่าชาวบ้านมักจะมีปัญหาที่เกี่ยวกับโรคในช่องปากจึงได้มีการณรงค์และ
สอนให้ชาวบ้านรู้จักวิธีการแปรงฟันและการดูแลรักษาอนามัยในช่องปาก นอกจากนี้ยัง
มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการดูแลสุขภาพเรื่องอาหารการกินอาหารที่มีประโยชน์
ภายหลังเป็นการส่งเสริมให้กินอาหารให้ครบห้าหมู่ เนื่องจากชาวบ้านในอดีตนั้นมักเป็น
โรคขาดสารอาหารที่เรียกกันว่า โรคป๋มใส่ไตเหลือง อันเนื่องมาจากความแร้นแค้นและ
ยากจน รวมถึงการไม่รู้จักรักคุณค่าของสารอาหารต่าง ๆ ที่ควรรับประทานในแต่ละวัน
หรือปัญหาจากการกินอาหารสุก ๆ ดิบ ๆ โดยเฉพาะ ลาบ หลู้ ส้า ที่ทำจากเนื้อดิบ
เป็นเมนูยอดนิยมของชาวบ้านรวมถึงเมนูที่ทำจาก ปลาดิบ ไก่ดิบ ซึ่งส่งผลต่อเชื้อโรค
ที่มากับเนื้อสัตว์และโรคพยาธิต่าง ๆ รวมถึงการขับถ่ายที่ไม่เป็นที่เป็นทางก่อให้เกิดการ
แพร่กระจายของเชื้อโรคและพยาธิที่มากับอุจจาระ ซึ่งในอดีตนั้นชาวบ้านยังไม่มีส้วม
ที่ถูกสุขลักษณะ บางบ้านที่มีก็จะเป็นส้วมหลุม ซึ่งงานต่อการแพร่เชื้อโรค หรือส่วนใหญ่
ยังเข้าป่าเข้าสวนหรือขับถ่ายกลางทุ่ง ด้วยเหตุนี้หน่วยงานอนามัยโดยเจ้าหน้าที่
สาธารณสุขของอำเภอ จะต้องรับผิดชอบดูแลในการสอนชาวบ้านให้รู้จักการสร้าง
ส้วมซึม โดยเฉพาะหมอสาวาณสุขผู้ชายจะเป็นผู้ลงมือสอนชาวบ้านทำคอก่านและ

วิธีการทำส้วมที่ถูกสุขลักษณะ³⁷ นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมให้ชาวบ้านรู้จักการใช้น้ำดื่มที่สะอาดโดยการกรอง หรือต้ม ไว้สำหรับดื่มกิน อีกทั้งในทุกตำบลของอำเภอเกาะคาจะได้รับการจัดสรรงบประมาณเพื่อการสร้างแท่งน้ำสะอาดสำหรับชุมชนต่าง ๆ ไว้ใช้ดื่มกิน ในส่วนน้ำสำหรับการอุปโภคใช้นั้นนอกจากเรื่องความสะอาดยังมีการแจกจ่ายผงทรายอะเบทสำหรับใส่ในน้ำเพื่อป้องกันยุงลายซึ่งเป็นพาหะของโรคไข้เลือดออก (สัมภาษณ์คุณแม่สายบัว บัวศรี)

ด้วยการที่เป็นหน่วยงานที่ต้องดูแลรับผิดชอบประชาชนในพื้นที่ทั้งอำเภอซึ่งกว้างขวางและมีประชากรมากเมื่อเทียบจำนวนของเจ้าหน้าที่สาธารณสุขซึ่งมีจำกัดจึงจำเป็นต้องมีผู้ประสานงานหรือผู้ช่วยในพื้นที่แต่ละชุมชนโดยในยุคแรกนั้น กรมอนามัยกระทรวงสาธารณสุข โดยนพ.อมร นนทสุต อดีตปลัดกระทรวงสาธารณสุข ได้ริเริ่มการจัดตั้งหน่วย ผสส.ซึ่งย่อมาจาก ผู้สื่อข่าวสาธารณสุข เพื่อเป็นตัวกลางในการสื่อสารงานสาธารณสุขระหว่างชาวบ้านโดยมีเป้าหมายคือ การแจ้งข่าวร้ายกระจายข่าวดีให้กับประชาชน ภายหลังหน่วย ผสส.ได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็น หน่วย อสม.ซึ่งย่อมาจากอาสาสมัครประจำหมู่บ้านซึ่งยังคงเป็นหน่วยงานจากคนในชุมชนที่ทำงานประสานร่วมมือกับสาธารณสุขอำเภอมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขและพระภิกษุวัดไหล่หินหลวงพร้อมทั้งกรรมการหมู่บ้านไหล่หินร่วมถ่ายภาพเป็นที่ระลึก ภายหลังจากการสร้างแท่งน้ำไว้ใช้ภายในชุมชนตามนโยบายของกระทรวงสาธารณสุข
ที่มา : คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล

³⁷ อำเภอเกาะคา ถือเป็นเป็นอำเภอแรกของจังหวัดลำปาง ที่สามารถรณรงค์ จูงใจ ให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมใช้ครบทุกหลังคาเรือนในสมัยของคุณแม่สว่างจิตร์ พันธุ์เจริญ เป็นสาธารณสุขอำเภอเกาะคา ซึ่งคุณแม่ได้รับเกียรติบัตรไว้เป็นอนุสรณ์จาก กรมอนามัย กระทรวงสาธารณสุข เมื่อปีพุทธศักราช 2539

ภาพ ชาวบ้านศาลาเม็งและ
บ้านศาลาดงลานร่วมกัน
สร้างขัวแตะในช่วงฤดูแล้ง
ที่มา : พิพิธภัณฑ์บ้านท่าทอง

ภาพ ขัวแตะข้ามแม่น้ำวังบริเวณบ้าน
ท่าผาที่ชำรุดขาดไปเนื่องจากถูกน้ำ
พัดในช่วงฤดูน้ำหลาก จึงจำเป็นต้อง
สะพานขัวแตะใหม่ทุกปี
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

❖ โรงพัก สถานีตำรวจ คดีความในพื้นที่อำเภอเกาะคา

คำว่าโรงพักเป็นคำสามัญที่ใช้เรียกสถานีตำรวจในอดีตถึงแม้จะมีการเปลี่ยนชื่อหน่วยงานเป็นสถานีตำรวจหรือสถานีตำรวจภูธร ชาวบ้านก็ยังคงนิยมเรียกกันว่าโรงพักอันเนื่องมาจากที่มาตำรวจในยุคแรก ๆ ที่ถือกำเนิดขึ้นในราวปลายรัชกาลที่ 4 ซึ่งเรียกตำรวจว่ากองโปลิส ต่อมาในช่วงต้น รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนนามกองโปลิสเป็นกองตระเวน ต่อมาใน พุทธศักราช 2433 โปรดเกล้าฯ ให้รวมกองตระเวนทั้งหลายเข้าเป็นกรม เรียกว่า “กรมกองตระเวน” มีหน้าที่ตรวจตราความสงบเรียบร้อยรวมถึงบทบาทหน้าที่การเป็นพลตระเวน ซึ่งมีหน้าที่ตรวจตราความสงบเรียบร้อยในเขตพระนครและมีจุดพักเหนื่อยจากการลาดตระเวนซึ่งสร้างเป็นอาคารไว้สำหรับให้พลตระเวนเหล่านั้นได้พักตามจุดต่าง ๆ เรียกว่าโรงพักกองตระเวน ภายหลังการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลในปีพุทธศักราช 2444 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย

ตั้งกองตำรวจภูธรในหัวเมืองมณฑลต่าง ๆ ขึ้นเป็นครั้งแรกและพัฒนาการต่อมา จนกระทั่งมีการประกาศใช้ พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พุทธศักราช 2457 เป็นต้นมาได้มีการกำหนดให้ทุกพื้นที่อำเภอจะต้องมีโรงพักหรือสถานีตำรวจไว้เพื่อเป็นหน่วยงานในการดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภายหลังการจัดตั้งอำเภอสบยาวหรืออำเภอเกาะคาในปีพุทธศักราช 2457 ได้ปรากฏหลักฐานการกล่าวถึงโรงพักตำรวจมาโดยตลอด รวมถึงการตั้งสถานีโดยมี สตอ.จ้อย เป็นหัวหน้าสถานี พร้อมกันกับที่ว่าการอำเภอหลังแรก ต่อมาถูกน้ำท่วมใหญ่ ในสมัยขุนวันซัชชาญคติ จึงได้ย้ายมาอยู่ที่บริเวณชุมชนบ้านท่าผา ซึ่งเป็นที่น่าเสียดายอย่างยิ่งเนื่องจากข้อมูลในเชิงประวัติศาสตร์การก่อตั้งสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะคา ยุคแรกเริ่มนั้นไม่ปรากฏหลักฐานเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับตำรวจและบทบาทหน้าที่การดูแลรักษาความสงบเรียบร้อยในพื้นที่อำเภอเกาะคาในอดีตมากนัก ผู้เขียนจึงได้รวบรวมจากเรื่องเล่าจากผู้อาวุโสที่เป็นอดีตข้าราชการตำรวจที่เคยประจำการอยู่ที่สถานี ตำรวจภูธรอำเภอเกาะคาแห่งนี้จำนวนหลายท่าน ให้เห็นถึงบทบาทหน้าที่และบรรยากาศการทำงานของเจ้าหน้าที่ตำรวจในอดีตพอสังเขปดังนี้

นอกจากภาระหน้าที่ในการดูแลความสงบเรียบร้อยของเจ้าหน้าที่ตำรวจ ในอำเภอเกาะคาซึ่งเป็นบทบาทหน้าที่ ที่ได้รับมอบหมายเป็นนโยบายจากส่วนกลางคือ กรมตำรวจในการบำบัดทุกข์บำรุงสุขให้แก่ราษฎร ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความต่างของภาระงาน หรือบทบาทหน้าที่ของเจ้าหน้าที่ตำรวจนั้นขึ้นอยู่กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของแต่ละพื้นที่ซึ่งมีความแตกต่างกันไปในพื้นที่อำเภอเกาะคาบทบาทพิเศษที่เจ้าหน้าที่ตำรวจจากสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะคาในอดีตนั้น จะได้รับมอบหมายในการอารักขา พระแก้วมรกตของวัดพระธาตุลำปางหลวงในการอัญเชิญหรือเคลื่อนย้ายให้ชาวบ้าน ในหมู่บ้านต่าง ๆ ไปสักการะบูชายามเมื่อฝนแล้ง หากชุมชนใดก็ตามที่ประสบภัยแล้ง ติดต่อกันมาเป็นเวลานาน ก็จะส่งตัวแทนกันผู้ใหญ่บ้านไปเจรจาขออนุญาตอัญเชิญ พระแก้วมรกตจากวัดพระธาตุลำปางหลวงมาสรงน้ำและทำพิธีเจริญพระพุทธรณ์ เมื่อตกลงวันเวลาที่แน่นอนแล้วทางคณะศรัทธาวัดพระธาตุลำปางหลวง จะมาแจ้งยังสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะคาเพื่อขอเจ้าหน้าที่เดินทางร่วมขบวนไปอารักขา พระแก้วมรกต นับตั้งแต่เริ่มอัญเชิญออกจากวัดพระธาตุลำปางหลวงจนกระทั่ง อัญเชิญกลับ เนื่องด้วยในอดีตนั้นถนนหนทางรถยนต์ยังไม่มีการอัญเชิญพระแก้วมรกต จึงเป็นขบวนแห่ที่ชาวบ้านจะร่วมเดินทางตามเส้นทางข้ามทุ่งนา ลัดเลาะไปตามหมู่บ้าน ซึ่งตามจารีตคณะศรัทธาบ้านลำปางหลวง จะเตรียมการอัญเชิญพระแก้วอย่างดี โดยอัญเชิญพระแก้วขึ้นสะเหลียงคานหาม พร้อมด้วยขบวนอาวุธโบราณ เครื่องสูง

สัปทน พร้อมทั้งประโคมดนตรีฆ้องกลองและตีกังสดาลนำขบวนตลอดทาง ในขณะที่ชาวบ้านตามรายทางก็จะเตรียมข้าวตอกดอกไม้สำหรับโปรยบนเส้นทางที่ขบวนพระแก้วเดินผ่านนั้น เหตุที่จำเป็นต้องมีตำรวจไปอารักขานั้นเนื่องด้วยในอดีต ย้อนกลับไปเมื่อราวทำสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีคดีความที่เกี่ยวข้องกับการโจรกรรมพระพุทธรูปสำคัญประจำบ้านประจำเมืองที่เกิดจากใบสั่งของผู้มีอำนาจหรือพ่อค้าที่นำส่งโบราณวัตถุออกต่างประเทศ อีกทั้งพระแก้วมรกตวัดพระธาตุลำปางหลวง ถือเป็นพระพุทธรูปสำคัญสูงสุดของจังหวัดลำปาง จึงจำเป็นต้องดูแลอารักขาเป็นอย่างดี ครั้งสุดท้ายที่มีการอัญเชิญพระแก้วมรกต จากวัดพระธาตุลำปางหลวงไปสร่งน้ำตามชุมชนต่าง ๆ ได้แก่ ชุมชนวัดม้าเหนือและชุมชนบ้านนางแล เขตอำเภอห้างฉัตร ภายหลังจารีตประเพณีดังกล่าวมานั้นได้เลือนหายไป ภายหลังจากช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ได้มีกระแสนิยมในการอัญเชิญพระพุทธรูปสำคัญประจำบ้านเมืองออกสร่งน้ำรอบเมืองในช่วงเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งหน่วยงานจังหวัดหรือเทศบาลนครลำปางในสมัยนั้น จะเอารถยนต์แห่อัญเชิญพระมรกตจากวัดพระธาตุลำปางหลวงให้ประชาชนทั่วไปในอำเภอเมืองลำปางได้สร่งน้ำสักการบูชาซึ่งจำเป็นจะต้องมีเจ้าหน้าที่ตำรวจจากสถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะคาตามมาอารักขาไปในครั้งนี้ด้วย (สัมภาษณ์ ร.ต.ท.อินปัน ชัยมณี)

ในส่วนของคติความ ในอดีตก่อนที่จะมีถนนหนทางและไฟฟ้า มักเป็นคติความที่ไม่ร้ายแรงนัก ส่วนใหญ่เป็นคติลักทรัพย์ซึ่งเกิดขึ้นบ่อยโดยเฉพาะคดีลักวัว ควาย ซึ่งถือเป็นคติที่เกิดขึ้นบ่อยเนื่องจากพื้นที่อำเภอเกาะคาในอดีตนั้นมีความกว้างขวาง ซึ่งรวมถึงพื้นที่อำเภอเสริมงามในปัจจุบันด้วยดังนั้นการดูแลความสงบเรียบร้อยในพื้นที่อาจไม่ทั่วถึงเนื่องจากจำนวนเจ้าหน้าที่ตำรวจมีน้อยบ่อยครั้งชาวบ้านอาจต้องติดตามกันเอง ในกรณีคดีขโมยลักวัวควายนั่น ส่วนใหญ่ต้นทางของโจรมักจะมาจากเขตพื้นที่ตำบลแม่สันและตำบลเมืองยาวเขตอำเภอห้างฉัตร มีสายสืบอยู่ภายในชุมชน โดยชาวบ้านจะเรียกสายสืบของโจรนี้ว่า หมาใน ซึ่งจะทำหน้าที่คอยชี้เป้าบ้านเรือนที่มีวัวควายรวมถึงคอยสอดส่องดูช่องทางที่เปลือยของเจ้าของวัวควายนั่นแล้วแจ้งให้กับโจร เมื่อเจ้าของวัวควายนั่นรู้ตัวว่าตนเองได้ถูกขโมยลักวัวควายไปนั้นก็อาจจะไปแจ้งยังกำนันผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่ จากนั้นกำนันและผู้ใหญ่บ้านประกาศให้ชาวบ้านออกมา ร่วมกันตามรอยโจรขโมยที่มาลักวัวควายนั่น โดยการส่งเสียงสัญญาณจากการตีกะหลกหรือเขย่าผางกลาง จากนั้นชาวบ้านจะออกติดตามตามรอยเท้าของวัวควายไปตามเส้นทางที่คาดว่าขโมยจะนำพาไปซึ่งกรณีดังกล่าว หากโชคดียังจะได้วัวควายนั่นคืนมา หากโชคร้ายวัวควายนั่นอาจถูกฆ่าหรือส่งขายต่อข้ามจังหวัด โดยในอดีตนั้นพื้นที่รอยต่อระหว่างจังหวัดลำปางและลำพูนเปลี่ยนเส้นทางการค้าวัวควายเถื่อนของเสือปวงโจรผู้มีชื่อเสียงชาวลำพูน ที่ออกปล้นขโมยวัวควายชาวบ้านรวมถึงรับซื้อวัวควาย

ที่ถูกขโมยมา จนอยู่ในบัญชีรายชื่อของอาชญากรของกรมตำรวจในสมัยนั้น นอกจากนี้ยังมีคดีที่ชาวบ้านในตำบลไหล่หินร่วมกันวางแผนในการสกัดจับกลุ่มโจรที่มาขโมยลักวัวควายในพื้นที่ตำบลไหล่หิน ซึ่งชาวบ้านสามารถจับโจรได้ทั้งหมด 4 ราย โดยเป็นชาย 3 รายและหญิง 1 ราย ซึ่งในการสกัดจับครั้งนั้น ได้มีการต่อสู้ขัดขืนทำให้ชาวบ้านได้ทำการสังหารผู้ชายทั้ง 3 รายนั้นและปล่อยผู้หญิงไป จากกรณีดังกล่าวทำให้กลุ่มโจรที่เข้ามาขโมยวัว ควาย ในพื้นที่อำเภอเกาะคาสงบไปหลายเดือน ภายหลังได้มีคดีโจรบุกรัดแวงวัดท่าผา เพื่อพยายามขโมยโบราณวัตถุ จึงได้มีการร้องขอเจ้าหน้าที่ตำรวจเพื่อเข้ามาดูแลรักษาความปลอดภัยที่วัด ซึ่งในขณะที่ยังกำลังเดินทางตรวจตราโดยรอบวัดเวลาราวเที่ยงคืนได้พบชาย 3 คนเดินทางมาพร้อมกับการต้อนควายมาจำนวน 3 ตัว ตำรวจได้แสดงตัวเฝ้าถามถึงที่มาของวัวควายนั้นปรากฏว่าชายทั้ง 3 ได้ทำการต่อสู้ และเกิดการยิงปะทะกับกลุ่มโจร ซึ่งกลุ่มโจรดังกล่าวได้หลบหนีหายไป จึงได้นำควายดังกล่าวไปไว้ที่สถานีตำรวจภูธรอำเภอเกาะคาเพื่อรอให้เจ้าของนำหลักฐานมาแสดง ซึ่งภายหลังพบว่า เป็นควายที่มาจากบ้านสองแควใต้ (สัมภาษณ์ ร.ต.ต.เจริญ อินตะชัย)

นอกจากเสือปวงที่กล่าวมานั้น ในพื้นที่อำเภอเกาะคายังปรากฏชื่อเสือเสาร์และเสือตา ซึ่งทั้งสองเป็นคนพื้นเพในอำเภอเกาะคา เสือเสาร์เป็นคนบ้านวังพร้าว ส่วนเสือตาเป็นคนบ้านนาแยะ ทั้งสองเป็นเสือที่มีอิทธิพลและเป็นเกรงกลัวแก่คนทั่วไปในสมัยนั้น อีกทั้งเสือเสาร์และเสือตามีคาถาอาคมและมีเครื่องรางของขลังจึงมีความคงกระพันชาตรีฟันแทงหรือยิงไม่เข้า เมื่อไหร่ก็ตามที่เสือเสาร์และเสือตาขโมยวัว ควายของชาวบ้านไปแล้วนั้นจะทำเครื่องหมายโดยการใช้เหล็กเผาไฟนาบไปที่ตัวของวัว ควายอักษรย่อส.เสือและต.เต่า เป็นอันรู้กันว่าควายเหล่านั้นเป็นของเสือเสาร์และเสือตา ด้วยความเป็นผู้มีอิทธิพลและไม่เกรงกลัวต่อกฎหมายบ้านเมืองทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจวางแผนในการจัดการขั้นเด็ดขาด โดยการร่วมมือกับฝ่ายสาธารณสุขอำเภอในขณะนั้น ซึ่งจะต้องออกพื้นที่ในการฉีดวัคซีนป้องกันโรคต่าง ๆ ได้ออกอุบายให้เจ้าหน้าที่สาธารณสุขหลอกให้เสือตาดูดพระและเครื่องรางของขลังออกเพื่อจะฉีดยา ทำให้เสือตาหลงเชื่อ จึงทำให้เจ้าหน้าที่ตำรวจทำการวิสามัญฆาตกรรมเสือตาได้ในที่สุด ซึ่งถือเป็นการปิดคดีผู้มีอิทธิพลในท้องที่อำเภอเกาะคาอีกรายหนึ่ง ส่วนเสือเสาร์ ภายหลังได้หลบหนีไป (สัมภาษณ์คุณพ่อแก้วมา ปันคำ)

นอกจากนี้ยังมีคดีฆาตกรรมอีกหลายคดีที่เป็นเรื่องราวการขัดผลประโยชน์จากการสัมปทานทรัพยากรในพื้นที่ โดยเฉพาะการลอบยิงกำนันผู้ใหญ่บ้านในหลายตำบล เช่น คดีลอบยิงกำนันตำบลไหล่หิน กำนันตำบลเสริมซ้ายจนเสียชีวิต อันมีสาเหตุมาจากการสัมปทานป่าไม้และการทำเหมืองแร่ในพื้นที่ตำบลเสริมขวาและเสริมซ้าย นอกจากนี้

ยังมีกำนันผู้ใหญ่บ้านในพื้นที่อำเภอเกาะคา จำนวนหลายคนที่ถูกลอบยิง แต่รอดมาได้ ด้วยเหตุนี้จึงมีการอนุมัติให้กำนันผู้ใหญ่บ้าน สามารถครอบครองอาวุธปืนได้ (สัมภาษณ์ คุณพ่อแก้ว เทพเสาร์)

❖ สะพานประชารัฐพงศ์เดชกับเส้นทางคมนาคมในอำเภอเกาะคา

ถึงแม้ว่าการตั้งโรงงานน้ำตาลจะส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในพื้นที่อำเภอเกาะคาเป็นอย่างมาก แต่ก็ไม่สามารถที่จะกระจายความเจริญก้าวหน้าโดยเฉพาะ สาธารณูปโภคต่างๆ ข้ามฝั่งมายังศูนย์ราชการของอำเภอที่ตั้งอยู่บริเวณบ้านท่าผา ตรงข้ามกับโรงงานน้ำตาลซึ่งยังคงเป็นชุมชนแบบดั้งเดิม และยังไม่มีการพัฒนามากนัก ถึงแม้จะมีการประกาศเขตสุขาภิบาลแล้วก็ตาม การจะไปมาหาสู่ระหว่างปากโรงงาน น้ำตาลกับที่ว่าการอำเภอจึงจำเป็นต้องอาศัยเรือข้ามฟากในช่วงฤดูน้ำหลาก หรือการเดินทางข้ามสะพานไม้ไผ่ที่เรียกว่า ขัวแตะ ในช่วงฤดูแล้ง

ในอดีตเส้นทาง การไปมาหาสู่ของผู้คนในสองฝั่งแม่น้ำวังบริเวณตัวอำเภอเกาะคานั้นจะมีท่าน้ำที่สามารถสร้างสะพานเชื่อมระหว่างชุมชนสองฝั่งจากบ้านท่าผามายังฝั่งบ้านเหล่าจำนวนสามสะพาน ได้แก่ ขัวแตะบริเวณเยื้องปากซอยวัดท่าผา และขัวแตะที่ซอยข้างสหกรณ์การเกษตรเกาะคา และขัวแตะท่าพ่อน้อยมา ศิลปพรหม โดยตำแหน่งที่คนนิยมข้ามมากที่สุดคือท่าน้ำของพ่อน้อยมา ศิลปพรหม ซึ่งอยู่ตำแหน่งตรงปลายสุดถนนหน้าโรงงานน้ำตาลและตรงข้ามที่ว่าการอำเภอเกาะคาพอดี โดยในช่วงฤดูน้ำหลากพ่อน้อยมาจะมีเรือรับจ้างสำหรับรับส่งผู้คนและสินค้าจากชาวบ้านที่มาทำการซื้อขายบริเวณตลาดหน้าโรงงานน้ำตาล ส่วนในช่วงฤดูแล้ง พ่อน้อยมาจะลงทุนสร้างสะพานไม้ไผ่สำหรับคนได้เดิมข้ามไปมาได้สะดวกโดยเก็บค่าข้ามสะพาน ในรูปแบบรายวันและรายเดือน³⁸ ซึ่งสร้างรายได้ให้พ่อน้อยมาไว้ใช้จ่ายและเลี้ยงดูครอบครัวมาโดยตลอด แต่เนื่องจากท่าน้ำของพ่อน้อยมาอยู่ในตำแหน่งสำคัญที่เชื่อมระหว่างฝั่งเมืองใหม่คือฝั่งโรงงานน้ำตาลกับฝั่งศูนย์ราชการของอำเภอเกาะคา จึงทำให้นายพงเดช จงกลนายอำเภอเกาะคาในสมัยนั้น ได้เจรจาขอบริจาคที่ดินทั้งสองฝั่งแม่น้ำ จากพ่อน้อยมา

³⁸ ค่าข้ามรายวันสำหรับบุคคลทั่วไปอาจคิดเป็นรอบไปโดยเก็บคนละห้าสิบบatang ส่วนรายเดือนนั้นจะเป็นกลุ่มข้าราชการที่ต้องข้ามมาทำงานบริเวณที่ว่าการอำเภอซึ่งจะเก็บแบบรายคาพิเศษราว 30 บาท ถึงแม้จะมีสะพานขัวแตะของสุขาภิบาลเกาะคาที่อยู่ถัดสะพานของพ่อน้อยมาไปทางด้านเหนือไปราวห้าร้อยเมตร ซึ่งข้ามฟรีไม่เสียค่าใช้จ่าย แต่สะพานนั้นค่อนข้างไกลและเดินอ้อม จึงไม่เป็นที่นิยมของคนทั่วไป

ศิลปินพรหม เพื่อสร้างสะพานถาวรเชื่อมเส้นทางคมนาคมให้ผู้คนชาวอำเภอเกาะคาได้สัญจรมาจนถึงทุกวันนี้ นับได้ว่า พ่อน้อยมา ศิลปินพรหมและครอบครัว ได้เสียสละทรัพย์สมบัติรวมถึงรายได้ประจำของตนและครอบครัว เพื่อสร้างคุณูปการแก่ชาวอำเภอเกาะคาได้ใช้ประโยชน์สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพ พ่อน้อยมาและแม่ปุย
ศิลปินพรหม ผู้บริจาคที่ดินทำน้ำ
ทั้งสองฟากแม่น้ำวัง เพื่อสร้าง
สะพานเชื่อมที่ว่าการอำเภอเกาะ
คา กับฝั่งโรงงานน้ำตาล รวมถึง
บริจาคที่ดินบางส่วนให้กับโรงงาน
น้ำตาลไทยลำปาง
ที่มา : วัดท่าผา

ก่อนหน้าที่พ่อน้อยมา ศิลปินพรหม จะมอบที่ดินทำน้ำของตนเองนั้น ครั้งหนึ่งจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นผู้บังคับบัญชาการค่ายสุรศักดิ์มนตรี ท่านได้เดินทางมาที่อำเภอเกาะคาบ่อยครั้ง และได้ข้ามสะพานไม้ไผ่ไปฝั่งที่ว่าการอำเภอ และได้กล่าวกับชาวบ้านว่า “สะพานแบบนี้เดินข้ามกันได้อย่างไร” ภายหลังจากนั้นไม่นานจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรี จึงได้บารองว่าให้ตัวแทนชาวอำเภอเกาะคาเดินทางไปพบท่านเรื่องสะพานข้ามแม่น้ำวังที่กรุงเทพฯ โดยท่านจะเป็นธุระจัดการทางงบประมาณสร้างสะพานมาให้ ด้วยเหตุนี้ภายหลังจากที่พ่อน้อยมาได้ตกลงมอบที่ดินทำน้ำของตนให้กับทางการ จึงได้มีการส่งตัวแทนประชาชนชาวเกาะคาจำนวน 4 ท่าน พร้อมกับเอกสารการลงชื่อขอการสนับสนุนงบประมาณสร้างสะพานข้ามแม่น้ำวัง ของชาวอำเภอเกาะคาจำนวนกว่า 5,301 คน เพื่อเดินทางไปเสนอต่อ พล.อ. จอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นายกรัฐมนตรี ประกอบด้วย 1.นายกองแก้ว สิทธิ 2.นายเทียมจิต พิมพิธรา 3.นายแก้ว หุ่นแจ้ง 4.นายปรีชา วันชัยชาญคดี แต่ทว่าการเดินทางในครั้งนั้นจำเป็นต้องใช้งบประมาณสำหรับการเดินทางและการประสานงานมากพอสมควร จึงทำให้ชาวบ้านในตัวอำเภอเกาะคาช่วยกันเรียรายเงินได้เป็นจำนวน 3,000 บาท เพื่อให้ตัวแทนชาวอำเภอเกาะคาทั้ง 4 ท่านได้เดินทางในครั้งนั้น (สัมภาษณ์ คุณแม่ระจิต สร้างโสภ/ศิลปินพรหม)

ภาพถ่ายตัวแทนประชาชนอำเภอเกาะคาจำนวน 4 ท่านที่เดินทางไปขอนแก่นโครงการก่อสร้างสะพานพระราชวังพิเศษ เรียงจากซ้ายไปขวา ประกอบด้วย 1.นายกองแก้ว สิทธิ 2.นายเทียมจิต พิมพ์ธารา 3.นายแก้ว หุ่นแจ้ง 4.นายปรีชา วันชัยชาญคดี
ที่มา : คุณแม่ระจิต สร้างโสภ (ศิลปินพรหม)

ภาพ นายช่างกรมโยธาธิการ นายช่างโยธาจังหวัด นายช่างกรมทางหลวง นายอำเภอและปลัด
สุขาภิบาลอำเภอเกาะคา ร่วมสำรวจและการวางแผนสร้างสะพานพระราชวังพิเศษ
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนลุ่ม

ภาพกองไม้ซุงที่ใช้ซ่างชักลากเพื่อใช้งานในการสร้างสะพานพระราชวังเดช
บริเวณท่าน้ำหน้าอำเภอเกาะคา
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ ทีมช่างก่อสร้างสะพาน
และการสร้างโครงสร้างไม้เพื่อ
รับน้ำหนักโครงสร้างสะพานแท้จริง
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภายหลังจากการเดินทางไปพบจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ ทั้ง 4 ท่าน ก็กลับมาพร้อมข่าวดีเรื่องการอนุมัติงบประมาณจำนวนเพื่อสร้างสะพานเชื่อมระหว่างที่ว่าการอำเภอเกาะคาและโรงงานน้ำตาล โดยสะพานที่ได้รับการอนุมัติดังกล่าวเป็นสะพานแบบแบลีย์ (Bailey bridge) แต่ชาวบ้านมักออกเสียงเป็นสะพานแบริง คือ สะพานเหล็กสำเร็จรูปแบบถอดประกอบได้ โดยวิธีการคือยกมาประกอบเฉพาะตัวโครงสร้างสะพานก่อน แล้วใช้เครื่องจักรลาก ยก ดึง ข้ามไปยังอีกฝั่งหนึ่ง จากนั้นจึงเริ่มวางแผ่นพื้นสะพานทีหลัง โดยสะพานลักษณะนี้จะมีความรวดเร็วในการติดตั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ

ความยาวของสะพาน ในส่วนการรับน้ำหนักของตัวสะพานนั้นจะสร้างฐานรับน้ำหนักด้วยตอม่อปูนคอนกรีตเสริมเหล็ก โดยตัวสะพานพระราชวังพุดเทพนี้มีขนาดความกว้าง 4 เมตร ยาวทั้งสิ้น 172 เมตร ซึ่งโครงสร้างหลักที่นำมาสร้างสะพานพระราชวังพุดเทพนี้ ส่วนหนึ่งเป็นโครงสร้างจากสะพานแบริงข้ามแม่น้ำจากบนเส้นทางถนนพหลโยธินบริเวณบ้านแม่หลง-สบจาง ที่ถูกรื้อถอนปรับเปลี่ยนในช่วงเวลาเดียวกัน (สัมภาษณ์คุณพ่อแก้วมาปันคำ) นอกจากนี้วัสดุคอนกรีตและเหล็กที่กล่าวมาข้างต้นยังพบว่าการสร้างสะพานครั้งนี้จำเป็นต้องใช้ไม้ซุงเป็นจำนวนมาก เพื่อนำมาใช้วางทำพื้นสะพานและองค์ประกอบอื่น ๆ ของสะพานโดยทำการสั่งซื้อจากบริษัททำไม้ในตัวเมืองลำปาง และปล่อยให้ไม้ซุงไหลล่องมาตามแม่น้ำวัง เมื่อถึงบริเวณทำน้ำที่สร้างสะพาน จึงใช้ช่างชักลากให้มากองรวมกันเป็นระเบียบ ก่อนจะนำไปแปรรูปเพื่อนำมาใช้งานต่อไป มีการใช้ล้อเกวียนเพื่อขนลำเลียงไม้สำหรับงานปูพื้นสะพานซึ่งจำเป็นต้องอาศัยแรงวัวชักลากและคนที่มีประสบการณ์ในการยกหรือย้ายไม้ขึ้นลงจากล้อเกวียน นอกจากสร้างตัวสะพานยังมีการสร้างท่อนไม้รูปทรงสามเหลี่ยมแยกออกมาในระยะห่างไปทางทิศเหนือของสะพานราว 10 เมตรโดยมีตำแหน่งตรงกันกับตอม่อของตัวสะพาน เพื่อป้องกันมิให้ไม้ซุงหรือกองวัชพืชขนาดใหญ่ไหลมาปะทะกับเสาตอม่อของสะพานที่มักไหลมาในช่วงฤดูน้ำหลาก การทำตอม่อรูปสามเหลี่ยมลักษณะนี้จะช่วยให้วัชพืชหรือไม้ซุงไหลลอดใต้สะพานได้สะดวก เป็นการป้องกันสะพานชำรุดเสียหาย

สะพานพระราชวังพุดเทพแห่งนี้เริ่มสร้างเมื่อปีพุทธศักราช 2504 สามารถเปิดให้ใช้งานได้ในวันที่ 5 พฤษภาคมปีพุทธศักราช 2505 โดยนายสุบิน เกษทอง ผู้ว่าราชการจังหวัดเดินทางมาเปิดสะพาน ใช้งบประมาณทั้งสิ้น 789,400 บาท โดยเป็นงบประมาณที่ได้รับการบริจาคจากประชาชนจำนวน 245,741 บาท ที่เหลือเป็นงบประมาณที่ได้รับจากรัฐบาล โดยการว่าจ้างบริษัท สง่าพานิช จำกัด กรุงเทพฯ เป็นผู้ก่อสร้าง โดยก่อนการเปิดสะพานได้มีการประชุมกำนันผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนข้าราชการและประชาชนได้มีมติพร้อมใจกันตั้งชื่อสะพานแห่งนี้ว่า สะพานพระราชวังพุดเทพ เพื่อเป็นเกียรติแก่นายอำเภอพุดเทพและประชาชนชาวอำเภอเกาะคา ที่ร่วมแรงร่วมใจกันขับเคลื่อนเพื่อให้ได้มาซึ่งความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง โดยในงานเปิดสะพานพระราชวังพุดเทพนี้ถือเป็นงานฉลองที่ยิ่งใหญ่สำหรับชาวอำเภอเกาะคา มีการทำบุญตักบาตรตามจารีตประเพณีพร้อมทั้งจัดให้มีมหรสพต่าง ๆ โดยใช้หาดทรายในแม่น้ำวังเป็นสถานที่จัดงาน นอกจากนี้ยังมีแห่ขบวนครีวตานและคณะช่างฟ้อนจากทุกหมู่บ้านในอำเภอเกาะคา มาร่วมถวายเป็นสาธารณะประโยชน์เพื่อนำปัจจัยมาร่วมสมทบในการสร้างสะพานแห่ง

นี้ สะพานพระราชวังพุดเดเปิดใช้งานเป็นเวลา 9 ปี จนกระทั่งปีพุทธศักราช 2514 ได้รื้อถอนออกไปเนื่องจาก รัฐบาลได้อนุมัติงบประมาณในการสร้างสะพานคอนกรีตแบบถาวรที่ใช้กันในปัจจุบัน

ภาพ ทีมช่างสร้างสะพานพระราชวังพุดเดถ่ายภาพภายหลังการวางโครงเหล็กแบร้งเชื่อมถึงกันทั้งสองฝั่งแต่ยังไม่ได้วางพื้นสะพาน
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ ผู้บริหารและทีมช่างจากโรงงานน้ำตาลถ่ายภาพร่วมกับนายอำเภอและปลัดอำเภอเกาะคาภายหลังการทำป้ายชื่อสะพานพร้อมติดตั้งแล้วเสร็จ ก่อนงานฉลองสะพานปีพุทธศักราช 2505

ภาพ คณะกรรมการการก่อสร้างสะพานน้ำโดยนายอำเภอพงเดช จงกล
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ บรรยากาศสะพานประชารัฐพงเดชในฤดูน้ำหลาก ถ่ายจากบริเวณฝั่งที่ว่าการอำเภอ
ในภาพยังคงปรากฏต้นไม้สามเหลี่ยมใช้กันเศษวัชพืชหรือต้นไม้ที่ไหลมาตามกระแสน้ำเพื่อ
เบี่ยงให้ตะกอนเหล่านั้นลอดใต้สะพานได้สะดวกและไม่เกิดความเสียหายต่อสะพานแข็ง
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

นอกจากการสร้างสะพานพระราชวังพetchในช่วงเวลาเดียวกันได้มีการสร้างสะพานเพื่อข้ามแม่น้ำยาว บริเวณพื้นที่เขตชุมชนบ้านท่าผากับบ้านสบยาว เพื่อเชื่อมเส้นทางการคมนาคมไปสู่พื้นที่อำเภอเกาะคาด้านทิศเหนืออันได้แก่ตำบลไหล่หิน ตำบลใหม่พัฒนาและตำบลลำปางหลวง โดยสะพานแห่งนี้ได้รับการอนุมัติงบประมาณในการสร้างเป็นสะพานคอนกรีตเสริมเหล็กตัวสะพานสร้างจากโครงเหล็กปูด้วยพื้นไม้ ด้วยเป็นสะพานที่มีระยะทางสั้นกว่าทำให้สะพานแห่งนี้สร้างเสร็จและเปิดใช้ก่อนสะพานพระราชวังพetch โดยมีร้อยตรีชาญ สุทธิพิณธ ปลัดจังหวัดลำปาง เป็นประธานเปิดสะพาน โดยใช้ชื่อสะพานแห่งนี้ว่า **สะพานพระแก้ว** อันเนื่องมาจากเป้าหมายของการสร้างสะพานเชื่อมเส้นทางจากที่ว่าการอำเภอเกาะคาและถนนพหลโยธินเข้าสู่วัดพระธาตุลำปางหลวงเพื่อกราบมัสการองค์พระธาตุลำปางหลวงและพระแก้วมรกตซึ่งเป็นพระพุทธรูปคู่บ้านเมืองจังหวัดลำปาง โดยการขับเคลื่อนของคณะกรรมการสุขาภิบาลอำเภอเกาะคาในขณะนั้นอันประกอบด้วย นายอำเภอพetch จงกล ปลัดมณู คันธะว ศึกษาแก้ว พุ่งแจ้ง หมอศรีนวล พุ่งแจ้ง พ่อเลี้ยงตาคำ เทพสันต์ กำนันผาบ วงศ์เรืองศรี ผู้ใหญ่ (กำนัน) ประเสริฐ นันทพันธ์ เจ้าปรีชา วันชัยชาญคดี และคณะกรรมการสุขาภิบาลทุกท่าน ผลจากการสร้างสะพานพระแก้วและสะพานพระราชวังพetch ถือเป็นจุดเปลี่ยนสำคัญต่อการพัฒนาบ้านเมืองอำเภอเกาะคาในมิติอื่น ๆ ที่ตามมาภายหลังดังกล่าวต่อไป

ภาพคณะกรรมการก่อสร้างสะพานพระแก้ว ปีพุทธศักราช 2504

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพบรรยากาศการสร้างสะพานพระแก้ว ขณะที่ทีมงานก่อสร้างกำลังใช้เกวียนลากไม้ซุง
มาทำโครงรับน้ำหนักโครงสร้างเหล็กตัวสะพาน โดยถ่ายจากฝั่งบ้านท่าผา
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพร้อยตรีชาญ สุทธิพิณรุ ปลัดจังหวัดลำปาง เป็นประธานเปิดสะพานพระแก้ว
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

การสร้างสะพานพระราชวังพงเดชและสะพานพระแก้ว ถือเป็นผลจากนโยบายที่อยู่ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศฉบับที่ 1 (พุทธศักราช 2504 – พุทธศักราช 2509) ในช่วงสมัยรัฐบาลจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์และจอมพลถนอม กิตติขจร มีเป้าหมายในการพัฒนาสร้างสาธารณูปโภคสำคัญ เช่น ไฟฟ้า ประปา ถนน ให้กระจายไปทั่วทั้งใน เมืองและชนบท ซึ่งเรียกว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางสะดวก” ซึ่งภายหลังจากการสร้าง สะพานพระราชวังพงเดชและสะพานพระแก้วแล้วเสร็จ นโยบายต่อเนื่องจากนั้นคือการ เชื่อมเส้นทางคมนาคมไปสู่ชุมชนในพื้นที่ต่าง ๆ รอบนอกของอำเภอเกาะคาโดยเฉพาะ พื้นที่ตำบลที่ห่างไกลเช่น ตำบลเสริมซ้าย ตำบลเสริมขวา ตำบลทุ่งงาม ตำบลไหล่หิน ตำบลนาแก้ว โดยการตัดถนนในพื้นที่เหล่านี้จะอาศัยเส้นทางการคมนาคมสายจรเดิม เช่น เส้นทางเดินเท้า ทางเดินพ่อค้าวัวต่าง เส้นทางล้อเกวียน หรือบางชุมชนพัฒนาถนนจาก เส้นทางลำเลียงไม้ซุงของพ่อค้าที่ได้รับสัมปทานป่าไม้ในพื้นที่เขตป่าในอำเภอเกาะคา โดยถนนในยุคแรกนั้น เป็นเพียงการปรับถมพื้นที่ดินเดิมให้เรียบเสมอกัน และมีความ กว้างตามมาตรฐานถนนทั่วไป ซึ่งในอดีตนั้นถือว่าเป็นเรื่องใหม่ เนื่องจากการคมนาคม สายจรของผู้คนในอดีตนั้นไม่มีถนนหนทางที่เป็นมาตรฐาน ซึ่งมักจะเลี้ยวลดคดเคี้ยวไป ตามสภาพภูมิศาสตร์ โดยผู้นำในการตัดเส้นทางถนนดังกล่าวจะเป็นหน้าที่ของ นายอำเภอ โดยเฉพาะท่านนายอำเภอพงษ์เดช จงกล ซึ่งถือว่าเป็นผู้มีบทบาทสำคัญใน การลงพื้นที่สำรวจเส้นทางและควบคุมการตัดถนนหลายเส้นทางในพื้นที่อำเภอเกาะคา ร่วมกับ ปลัดอำเภอ กำนันและผู้ใหญ่บ้าน รวมถึงการเกณฑ์แรงงานจากชาวบ้านให้ มาร่วมกันสร้างเส้นทางดังกล่าว เนื่องจากในสมัยนั้นยังไม่มีเครื่องจักรกลประเภทไถ ดันปรับถนนอย่างเช่นปัจจุบัน จึงจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจากชาวบ้านในการขุดดินหรือ การขนดินใส่ล้อเกวียนเพื่อปรับถมถนนให้เรียบไปตลอดทั้งสาย โดยเส้นทางสายสำคัญ ที่ถูกซ่อมแซมและตัดใหม่ภายหลังจากการสร้างสะพานพระราชวังพงเดชและสะพานพระ แก้วเชื่อมโยงเส้นทางทุกพื้นที่ในอำเภอเกาะคาโดย สามารถแบ่งเป็นเส้นทางสายต่าง ๆ ดังนี้

1. เส้นทางสายเหนือได้แก่เส้นทางที่เชื่อมโยงต่อจากสะพานพระแก้วไปสู่ชุมชน บ้านลำปางหลวง บ้านนาแยะ บ้านม้าและบ้านจู้ด โดยก่อนที่จะถึงชุมชนลำปางหลวงนั้น ได้มีการตัดทางแยกไปสู่สองพื้นที่ ได้แก่ ทางแยกแรก ถนนสายเส้นทางจากบ้านสบตาล นาเวียงจนถึงบ้านศาลาเม็ง ทางแยกที่สองจากบ้านหนองเหนียว บ้านน้ำล้อม ผ่านทุ่งนา มุ่งตรงสู่ตำบลไหล่หินโดยเส้นทางตัดใหม่นี้ไปบรรจบกับเส้นทางบ้านท่าผากับบ้าน ไหล่หินสายเก่า ซึ่งเดิมเส้นทางจากที่ว่าการอำเภอเกาะคาจะเดินทางไปบ้านไหล่หินนั้น

จะต้องเดินเลียบเลาะผ่านหน้าวัดท่าผา ผ่านชุมชนบ้านเกาะคา บ้านห้วยเต บ้านม่วงน้อย บ้านศิลา บ้านสันทุ่งแถม บ้านหนองหลาย บ้านเข้าซ้อนและบ้านไหล่หิน นอกจากนี้ยังมีการตัดเส้นทางจากชุมชนในเขตตำบลใหม่พัฒนาเพื่อเชื่อมโยงกับเส้นทางบ้านไหล่หิน เช่น การตัดเส้นทางถนนจากบ้านมะกอกนาบัว บ้านทุ่งขาม บ้านโป่งสันป่าสัก³⁹ บ้านกิวมาบรรจบกับถนนสายหลักที่บริเวณหน้าวัดไหล่หินหลวง นอกจากนี้ยังมีการตัดเชื่อมเส้นทางจากชุมชนบ้านลำปางหลวงข้ามทุ่งนาไปสู่อำเภอบ้านป่าเหียงและบ้านกิวอีกด้วย

2. เส้นทางสายใต้ฝั่งตะวันตกแม่น้ำวัง จากที่ว่าการอำเภอเกาะคา ได้มีการตัดถนนเลียบตามเส้นทางรถไฟของโรงงานน้ำตาลและตัดถนนแยกจากบริเวณหน้าวัดนาแก้วตะวันตกมุ่งสู่ตำบลทุ่งงาม ตำบลเสริมขวาและตำบลเสริมซ้าย ซึ่งในอดีตชาวเสริมงามจะเข้ามาติดต่อราชการที่อำเภอเกาะคาคานั้นเป็นไปอย่างยากลำบากเนื่องจากต้องเดินเท้าผ่านป่าตามเส้นทางเดิน หรือทางเกวียน และเส้นทางซีกลากไม้ของบริษัททำสัมปทานป่าไม้ ซึ่งจะเป็นเส้นทางที่ค่อนข้างเปลี่ยวและแคบ นอกจากนี้กลุ่มชุมชนที่อยู่ริมแม่น้ำเสริม แม่น้ำแม่ต้า จะใช้เส้นทางน้ำ ในการเดินทางโดยใช้เรือหรือแพ ขึ้นมาตามสายน้ำแม่ต้ามาบรรจบกับน้ำแม่วังที่บ้านสบต้า จากนั้นจึงเลียบฝั่งแม่น้ำวังมาที่ว่าการอำเภอเกาะคา ในส่วนเส้นทางบกนั้นพบว่ามีเส้นทางเดินเก่าหลายเส้นทางจากเสริมงามเข้าสู่เกาะคาเช่นจากบ้านปงแพ่งบ้านปงหลวงในตำบลเสริมขวา จะเดินทางตัดผ่านป่ามาที่บ้านแม่ฮวกหรือบ้านไหล่หิน เส้นทางบ้านแม่ฝั้วแม่เลียง ตัดผ่าป่าเข้าสู่บ้านมะกอกนาบัว เส้นทางบ้านมั่วครกขวาง บ้านทุ่งงาม ตัดผ่านป่ามาทะลุบ้านนาแก้วตะวันตก และบ้านแม่ฮาม ตัดออกถนนบ้านเกาะคาท่าผา

3. เส้นทางสายใต้ฝั่งตะวันออกแม่น้ำวังเส้นทางนี้อาศัยลัดเลาะไปตามเส้นทางรถไฟขนส่งอ้อยของโรงงานน้ำตาลที่มีปลายทางสถานีอยู่ที่บ้านแม่ไฮไปบรรจบกับถนนเส้นทางหลวงที่กรมทางหลวงได้ตัดจากบ้านนาгимไต้ไปสู่อำเภอบ้านป่ากา

4. เส้นทางสายตะวันออกในเขตตำบลวังพร้าว ริมแม่น้ำแม่จาง เส้นทางนี้ส่วนใหญ่เป็นการตัดถนนเชื่อมหมู่บ้านเนื่องจากเดิมมีเส้นทางสายหลักคือถนนพหลโยธินตัดผ่านมาก่อนหน้านี้แล้ว เช่นการตัดถนนเส้นทางบ้านม่อนหินแก้วสู่บ้านฝั้วนาเกลือ

³⁹ เส้นทางการเดินทางจากตัวอำเภอเกาะคาไปบ้านโป่งสันป่าสักในอดีตก่อนการตัดถนนจะเดินเลียบผ่านหน้าวัดท่าผา เข้าสู่ชุมชนบ้านเกาะคาและเลี้ยวลงทุ่งนาข้ามน้ำแม่ยาวผ่านบ้านหนองเหนียวน้ำล้อมและเดินข้ามทุ่งนามุ่งสู่บ้านกิวและบ้านโป่งสันป่าสัก

และจากบ้านผึ่งน้ำเกลือมาสู่บ้านสาด เส้นทางแยกจากถนนพหลโยธินเข้าสู่บ้านวังพร้าว และบ้านสาด หรือเส้นทางแยกจากถนนพหลโยธินเข้าสู่บ้านแม่หลง เป็นต้น

เส้นทางถนนที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้เป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนาเส้นทางหลวงชนบทและเชื่อมโยงกับเส้นทางหมู่บ้านต่าง ๆ ในทุกพื้นที่ของอำเภอเกาะคาซึ่งถือเป็นครั้งแรกที่มีการสร้างเส้นทางคมนาคมอย่างเป็นรูปธรรมโดยภายหลังได้มีการอนุมัติงบประมาณจากทางราชการในการพัฒนาเส้นทางเหล่านี้ให้กลายเป็นถนนลูกรัง ถนนราดยางและถนนคอนกรีต มาจนถึงปัจจุบัน การตัดเส้นทางถนนดังกล่าวส่งผลให้ระบบสาธารณูปโภคอื่น ๆ เข้ามาภายหลังจากการพัฒนาเส้นทางถนนโดยเฉพาะระบบไฟฟ้า ซึ่งระบบไฟฟ้าที่เข้าสู่อำเภอเกาะคาครั้งแรกนั้นเกิดจากระบบเครื่องปั่นไฟของโรงงานน้ำตาล ภายหลังการจัดตั้งเขตสุขาภิบาลเริ่มมีไฟฟ้าใช้แต่จำกัดเฉพาะพื้นที่เขตสุขาภิบาลอำเภอเกาะคาเท่านั้น โดยในยุคแรกการใช้ไฟฟ้าจะมีการเปิดปิดเป็นเวลา กล่าวคือ จะเปิดกระแสไฟฟ้าให้ใช้ได้ในเวลา 6 โมงเย็นและปิดกระแสไฟฟ้าในเวลาเที่ยงคืน ในส่วนกลางวันนั้นยังไม่มีกระแสไฟฟ้าใช้จนกระทั่ง ภายในเขตสุขาภิบาลได้มีการเปิดให้ใช้กระแสไฟฟ้าตลอด 24 ชั่วโมง และเริ่มมีการเชื่อมขยายเขตพื้นที่ไฟฟ้าออกไปสู่ชุมชนรอบนอกของอำเภอเกาะคาในราวปีพุทธศักราช 2510 เป็นต้นมา

ภาพนายอำเภอพงเดช จงกล (ยืนขวาสุด) ถ่ายภาพพร้อมกับกำนันผู้ใหญ่บ้านพร้อมถือป้ายบอกเส้นทางที่ตัดถนนใหม่ภายหลังจากการสร้างสะพานและเชื่อมโยงถนนอย่างทั่วถึงทุกพื้นที่ในอำเภอเกาะคา

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพบรรยากาศชาวบ้าน
ร่วมแรงร่วมใจตัดถนน
เส้นทางบ้านสองแคว ตำบล
นาแก้ว

ภาพ บรรยากาศชาวบ้าน
ร่วมแรงร่วมใจซ่อมถนน
เส้นทางบ้านนาแยะ ตำบล
ลำปางหลวง

ภาพ นายอำเภอพงเดช
จงกล นำชาวบ้านซ่อมถนน
สายทุ่งงาม-นาแก้ว ปี
พุทธศักราช 2508

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพขบวนแห่คร้วดำน ในประเพณีเดือนยี่เป็ง บริเวณศาลาน้ำแต้ม

หน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง ปีพุทธศักราช 2464

ที่มา : พิพิธภัณฑ์บ้านท่าทอง

บทที่ 3

การก่อตั้งโรงเรียนและพัฒนาการศึกษาในพื้นที่ อำเภอเกาะคา

จากพระราโชบายในการปฏิรูปประเทศของในหลวงรัชกาลที่ 5 ทั้งในเรื่องของการปฏิรูปการปกครอง การพัฒนาบ้านเมืองให้มีความเจริญก้าวหน้าทัดเทียมอารยะประเทศนั้น สิ่งสำคัญประการหนึ่งที่พระองค์ทรงเล็งเห็นความสำคัญคือการสร้างพื้นฐานการศึกษาของประชาชนให้มีความรู้ ด้วยเหตุนี้จึงได้มีการปฏิรูปการศึกษาภายในประเทศให้มีระเบียบและแนวทางการเรียนการสอนที่เป็นไปในทิศทางเดียวกัน นโยบายด้านการศึกษาในสมัยในหลวงรัชกาลที่ 5 นั้น ได้ผลิตออกอภผลกลายเป็นพระราชบัญญัติการประถมศึกษาที่ถูกประกาศใช้ในปีพุทธศักราช 2464 ซึ่งพระราชบัญญัตินี้ดังกล่าวเป็นรากฐานสำคัญที่ส่งผลต่อการพัฒนาการด้านการศึกษาขั้นพื้นฐานให้กับประชาชนชาวไทยมาจนถึงทุกวันนี้

เดิมระบบการศึกษาไทยนั้นจะยึดโยงกับพุทธศาสนาเสมอ เนื่องจากวัดเป็นทั้งศาสนสถานและโรงเรียน ดังนั้นผู้ที่บวชเป็นพระภิกษุสามเณรจึงมีโอกาสในการศึกษาศาสนาวิชาการต่าง ๆ จากวัดมากกว่าผู้ที่ไม่ได้บวชเรียน เมื่อลาสิกขาก็สามารถที่จะรับราชการหรือเป็นที่ยอมรับนับถือในฐานะผู้มีความรู้ ที่ผ่านประสบการณ์การเรียนจากวัดมาแล้ว ด้วยเหตุนี้ผู้หญิงในอดีตจึงมีโอกาสในการเรียนน้อยกว่าผู้ชายเนื่องด้วยอุปสรรคจากวัดหรือพระสงฆ์สามเณรซึ่งมีข้อจำกัดตามพระวินัย ภายหลังจากการปฏิรูปประเทศและการเสด็จเยือนยุโรปของในหลวงรัชกาลที่ 5 ทำให้พระองค์ได้เล็งเห็นคุณค่าและความสำคัญของระบบการศึกษาแบบตะวันตกจึงได้นำรูปแบบแนวทางการจัดการศึกษาที่ทรงได้ไปทอดพระเนตรดูงานมานั้น นำมาปรับใช้กับสยามประเทศ โดยเริ่มต้นจากการตั้งโรงเรียนเพื่อให้บุตรหลานเจ้านายเชื้อพระวงศ์และขุนนางได้เรียนการศึกษาขั้นพื้นฐานแบบสากล อีกทั้งยังมอบหมายให้สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส เป็นผู้รับผิดชอบในการปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์โดยมุ่งเน้นให้วัดเป็นศูนย์กลางการเรียนวิชาการแผนใหม่ที่เรียกว่า พระปริยัติธรรม เพื่อช่วยให้ประชาชนได้รู้หนังสือมากขึ้น เพื่อสอดคล้องกับการปฏิรูประบบบริหารราชการแผ่นดิน ให้มีความเจริญก้าวหน้าดังเช่นประเทศในโลกตะวันตก

ในส่วนของการศึกษาของหัวเมืองล้านนาในอดีตนั้น มีระบบการศึกษาเช่นเดียวกันกับสยามคือการเรียนการศึกษาจากวัด พระสงฆ์หรือครูบาเจ้าอาวาส จะเป็นครูผู้ร่ำสอนสรรพวิชาตำรา ให้กับเหล่าพระภิกษุ สามเณร หากต่างกันเพียงภาษา ซึ่งหัวเมืองล้านนานั้นมีภาษาพูดและภาษาเขียนเป็นของตนเอง คืออักษรธรรมล้านนา หรือ ตัวเมือง และมีระเบียบแบบแผนการเรียนการสอนที่พัฒนาการมาหลายร้อยปี จนกระทั่งเมื่อมีการปฏิรูปผนวกรวมหัวเมืองล้านนาเป็นส่วนหนึ่งของสยามนั้นได้มีความเปลี่ยนแปลงในระบบการศึกษาของหัวเมืองล้านนาเป็นครั้งแรก เนื่องด้วยมีการออกกฎบังคับใช้อักษรไทยในเอกสารราชการมากขึ้นส่งผลให้วัดที่เป็นสำนักเรียนจำเป็นต้องมีการสอนเขียนอ่านด้วยภาษาไทย รวมถึงกฎระเบียบในการที่จะเข้ารับราชการของบุคคลทั่วไปในช่วงหลังรัชกาลที่ 5 เป็นต้นมา จะต้องสามารถอ่านและเขียนภาษาไทยได้อย่างคล่องแคล่ว ดังนั้นจะพบว่าในช่วงแรกของการปฏิรูปหัวเมืองล้านนาเข้ากับสยามนั้น ป้ายสถานที่ราชการป้ายบอกทางหรือเอกสารหนังสือสำคัญทางราชการต่าง ๆ มักจะใช้ภาษาไทยควบคู่กับอักษรล้านนาเสมอ

ต่อมาในสมัยล้านเกล้ารัชกาลที่ 6 ได้มีการประกาศตราพระราชบัญญัติประถมศึกษา ปีพุทธศักราช 2464 ซึ่งใช้บังคับตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พุทธศักราช 2464 อย่างเป็นทางการตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการจัดตั้งโรงเรียนระดับชั้นประถมศึกษาทั่วประเทศเป็นครั้งแรก โดยในตราพระราชบัญญัตินี้ได้ระบุลักษณะโรงเรียนไว้ 2 ประเภท ได้แก่ โรงเรียนประชาบาล และโรงเรียนราษฎร์ โรงเรียนทั้งสองประเภทนี้มีนิยามความหมายที่แตกต่างกัน กล่าวคือ โรงเรียนประชาบาลหมายถึงโรงเรียนประถมศึกษาที่ประชาชนอำเภอหนึ่งหรือตำบลหนึ่งตั้งและดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของตนเอง หรือที่นายอำเภอตั้งขึ้น และดำรงอยู่ด้วยทุนทรัพย์ของประชาชนที่ว่านั้น อยู่ในความควบคุมดูแลของกระทรวงศึกษาธิการ ในหมู่บ้านหนึ่งหมู่เดียวกัน หรือตำบลหนึ่งตำบลเดียวกัน จะตั้งและดำรงโรงเรียนประชาบาลอยู่มากกว่าโรงเรียนหนึ่งก็ได้ ถ้าเป็นการจำเอน ส่วนโรงเรียนราษฎร์หมายถึง โรงเรียนประถมศึกษาที่บุคคลเดียวหรือหลายคน การจัดตั้งและดำรงอยู่ พระราชบัญญัติโรงเรียนราษฎร์ หรืออาจกล่าวโดยสรุปคือ โรงเรียนประชาบาลคือโรงเรียนรัฐบาล ส่วนโรงเรียนราษฎร์หมายถึงโรงเรียนเอกชนนั่นเอง

ภาพ นายแก้ว ทุ่งแจ้ง อดีตศึกษาธิการอำเภอเกาะคา
ผู้มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมและพัฒนาศึกษา
ขั้นพื้นฐานในพื้นที่อำเภอเกาะคา รวมถึงการเสียดส
ทรัพย์สินในการร่วมสร้างโรงเรียนจำนวนหลายโรงเรียน
ในอำเภอเกาะคาและอำเภอเสริมงาม
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

จากพระราชบัญญัติประถมศึกษาดังกล่าวทำให้เกิดรูปแบบการศึกษาภาคบังคับขั้นพื้นฐานให้กับประชาชนชาวไทยทั่วทุกภูมิภาค โดยในช่วงแรกนั้นปรากฏแผนการศึกษาแห่งชาติที่ประกาศใช้เมื่อวันที่ 17 มีนาคม 2479 การศึกษาภาคบังคับคือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ต่อมาได้มีการปฏิรูปแก้ไขแผนการศึกษาแห่งชาติอีกครั้ง และได้ประกาศใช้เมื่อวันที่ 20 ตุลาคม 2503 การศึกษาภาคบังคับ คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 7⁴⁰ หลังจากนั้นได้มีการปรับแก้ไขแผนการศึกษาแห่งชาติขึ้นใหม่ประกาศใช้วันที่ 31 มีนาคม 2520 การศึกษาภาคบังคับ คือ ชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 และสุดท้ายซึ่งมีการประกาศพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับใหม่อีกครั้งและบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2546 การศึกษาภาคบังคับต้องจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 มาจนถึงปัจจุบัน

การเรียนการสอนและสำนักเรียนในพื้นที่อำเภอเกาะคาก่อนการตราพระราชบัญญัติการศึกษาขั้นพื้นฐานที่กล่าวมานั้น เป็นการเรียนการสอนภายในวัด โดยจะใช้คำว่า สำนักเรียน ต่อด้วยชื่อวัดที่เป็นที่ตั้งของสำนักเรียน เช่น สำนักเรียนวัดพระธาตุลำปางหลวง สำนักเรียนวัดศาลาหลวง สำนักเรียนวัดไหลหิน สำนักเรียนวัดท่าผา สำนักเรียนวัดม้าเหนือ สำนักเรียนวัดป่าแข่ สำนักเรียนวัดวังพร้าว เป็นต้น โดยสำนักเรียนที่กล่าวมานี้ จะเป็นการจัดการเรียนการสอนในศาสตร์วิชาที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยเฉพาะวิชาภาษาบาลีและใช้พื้นฐานการเรียนการสอนด้วยอักษรธรรมล้านนาหรือตัวเมือง ภายหลังจากนโยบายด้านการศึกษาในสมัยรัชกาลที่ 5 ที่อาศัยวัดเป็นสถานศึกษา ได้เริ่มมีการนำภาษาไทยมาทำการเรียนการสอนตามสำนักเรียนใน

⁴⁰ ในช่วงนี้การศึกษาในระดับชั้นมัธยมต้นคือชั้น ม.ศ.3 ส่วนชั้นมัธยมศึกษาสูงสุดคือชั้น ม.ศ.5

พื้นที่หัวเมืองล้านนาเป็นครั้งแรก ต่อมาเมื่อมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการประถมศึกษาขึ้นพื้นฐานปีพุทธศักราช 2464 รัฐบาลสมัยนั้นยังไม่มั่งบประมาณเพียงพอสำหรับการจัดสร้างอาคารเรียนหรือจัดซื้อที่ดินในการจัดตั้งโรงเรียน ดังนั้นโรงเรียนประถมศึกษาในยุคแรกจึงจำเป็นต้องอาศัยสำนักเรียนตามวัดต่าง ๆ ให้อยู่ในสถานะโรงเรียนประชาบาลไปก่อน ด้วยเหตุนี้สำนักเรียนแบบดั้งเดิมจึงเปลี่ยนสถานะกลายเป็นโรงเรียนอย่างเป็นทางการและเพิ่มขยายไปตามวัดประจำชุมชนมากขึ้นและพัฒนาการจนกลายเป็นโรงเรียนประชาบาลที่สมบูรณ์ในเวลาต่อมา ตัวอย่างโรงเรียนประชาบาลในยุคเริ่มต้นของอำเภอเกาะคา เช่น โรงเรียนวัดศาลาหลวง โรงเรียนวัดศาลาเม็ง โรงเรียนวัดนาเวียง โรงเรียนวัดไหล่หิน โรงเรียนวัดพระธาตุลำปางหลวง โรงเรียนวัดม้าเหนือ โรงเรียนวัดนางแตง โรงเรียนวัดป่าแข โรงเรียนวัดบ้านจู้ด โรงเรียนวัดน้ำล้อม ฯลฯ ในการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลภายในวัดดังกล่าวนี้ ส่งผลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในการเรียนการสอนของคนท้องถิ่นเป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นครั้งแรกที่มีการรวมเอานักเรียนทั้งหญิงและชายรวมถึงพระภิกษุสามเณรมาเรียนรวมกัน

ภาพ นายสุบิน เกษทอง ผู้ว่าราชการจังหวัดลำปางนำคณะหน่วยงานราชการเดินทางมาตรวจเยี่ยมโรงเรียนวัดชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง โดยนายอำเภอพงเดช จงกล ให้การต้อนรับ ในปีพุทธศักราช 2505 ซึ่งโรงเรียนแห่งนี้ถือเป็นโรงเรียนที่มีจำนวนข้าราชการครูและนักเรียนมากที่สุดในพื้นที่อำเภอเกาะคา (สัมภาษณ์คุณแม่บุญรอด อินชัยเทพ)

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ช่วงที่ 2 ภายหลังจากการปฏิรูปการปกครองพุทธศักราช 2475 โรงเรียนประชาบาลที่อยู่ตามวัดต่าง ๆ นั้น เริ่มมีความเปลี่ยนแปลงกล่าวคือ แต่เดิมนั้นการเรียนการสอนมักจะใช้อาคารศาลาบาตรในเขตพุทธาวาสของวัดเป็นห้องเรียน ซึ่งอาคารดังกล่าวเพียงพอสำหรับการเรียนการสอนแบบเดิม ซึ่งมีจำนวนนักเรียนไม่มากนัก จากนั้นนโยบายจากภาครัฐในการขยายโอกาสทางการศึกษามากขึ้น ทำให้มีข้อจำกัดในการใช้พื้นที่เขตพุทธาวาสหลายโรงเรียนในพื้นที่อำเภอเกาะคาจึงมีการสร้างโรงเรียนขึ้นใหม่ โดยมีการสนับสนุนงบประมาณบางส่วนจากภาครัฐในการสร้างอาคารเรียน แต่ยังมีข้อจำกัดด้านงบประมาณที่ยังไม่เพียงพอ จึงต้องอาศัยการหาทุนเพิ่มเติมจากในพื้นที่ ด้วยเหตุนี้หลายชุมชนในอำเภอเกาะคาจึงจำเป็นต้องหาที่ดินเพื่อจัดสร้างโรงเรียนประชาบาลใหม่ ซึ่งเกิดขึ้นในสองกรณี ได้แก่ กรณีที่หนึ่งการจัดตั้งโรงเรียนใหม่บนพื้นที่สาธารณประโยชน์หรือพื้นที่วัด กรณีนี้จะพบว่าหลายโรงเรียนย้ายออกมาอยู่ไม่ห่างจากวัดหรือติดกับวัด เนื่องจากที่ตั้งโรงเรียนยังเป็นที่ดินของวัด เช่น โรงเรียนบ้านน้ำล้อม โรงเรียนบ้านไหลหิน หรือโรงเรียนบ้านนาเวียง เป็นต้น กรณีที่สองคือการบริจาคที่ดินโดยพ่อค้าคหบดีหรือผู้นำชุมชนหรือประชาชนร่วมมือร่วมใจกันบริจาคทรัพย์เพื่อซื้อที่ดินสร้างโรงเรียน ซึ่งกรณีนี้จะพบว่ามีการสร้างโรงเรียนห่างไกลออกไปจากตัววัดและเป็นที่ที่ชุมชนสามารถเดินทางไปมาได้สะดวก เพราะบางโรงเรียนอาจจะรวมตัวกันของชุมชน 2 หรือ 3 หมู่บ้าน ด้วยเหตุนี้จึงปรากฏชื่อของโรงเรียนประชาบาลยุคที่ 2 บางโรงเรียนที่อาจบ่งบอกที่มาของการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาลในครั้งนั้นเช่น

ชื่อโรงเรียนบ้านจู้ดหรือวิชัยราษฎร์สามัคคี เกิดจากขุนวิชัยเชษฐาราษฎร์ ผู้เป็นกำนันตำบลบ้านจู้ด ได้บริจาคที่ดินและบริจาคทรัพย์ร่วมกับชาวบ้านในชุมชนบ้านจู้ดเพื่อสร้างโรงเรียน

ชื่อโรงเรียนป่าแขนาแก้วอุดมศรีธานุกุล เกิดจากหลวงพ่พระครูอุดมสัทธาคุณ อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา เจ้าอาวาสวัดป่าแข เป็นแกนนำในการระดมทุนจัดซื้อที่ดินและสร้างโรงเรียนเพื่อชุมชนบ้านป่าแขและบ้านนาแก้ว ร่วมกับคณะศรัทธาชาวบ้าน

ชื่อโรงเรียนบ้านผึ่งเทพสันต์อุปถัมภ์ เกิดจากพ่อเลียงตาคำ แม่เลียงหมา เทพสันต์ เจ้าของตลาดเกาะคาเป็นผู้อุปถัมภ์สร้าง

ชื่อโรงเรียนบ้านศาลาสამัคคี เกิดจากชาวชุมชนบ้านศาลาจำนวนสามหมู่บ้าน คือบ้านศาลาเม้ง ศาลาบัวบก และศาลาหม้อร่วมกันระดมทุนซื้อที่ดินสร้างโรงเรียน เป็นต้น

นอกจากโรงเรียนประชาบาลหรือโรงเรียนชั้นประถมศึกษาของรัฐบาลที่กล่าวมาแล้วนั้น ในพื้นที่อำเภอเกาะคายังพบว่ามีโรงเรียนราษฎร์หรือโรงเรียนเอกชนแห่งแรกของอำเภอเกาะคา โดยได้จัดตั้งขึ้นภายหลังจากการตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง คือโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์ ซึ่งตั้งอยู่ภายในพื้นที่โรงงานน้ำตาล โดยแรกเริ่มนั้นได้เปิดทำการเรียนการสอนในระดับชั้นประถมศึกษาชั้น ป.4 ภายหลังได้มีการขยายโรงเรียนออกมาด้านนอกโรงงานด้านทิศเหนือเพื่อขยายรองรับนักเรียนในระดับชั้นป.5 ถึงป.7 และในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น ภายหลังโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์ที่ขยายออกมาภายนอกโรงงานนี้ได้ปิดตัวลง จึงได้มีการย้ายโรงเรียนบ้านฝั๋งเทพสันต์อุปถัมภ์ มาไว้บริเวณโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์ดังกล่าว ปัจจุบันโรงเรียนแห่งนี้ คือโรงเรียนอนุบาลเกาะคา ส่วนโรงเรียนบ้านฝั๋งเดิมนั้นได้ถูกปรับเปลี่ยนเป็นสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาลำปางเขต 2 นอกจากนี้ยังมีโรงเรียนอีกแห่งหนึ่งซึ่งเคยตั้งอยู่ที่บริเวณพื้นที่วัดน้ำฝั๋งขาวไร่อ้อย โรงเรียนแห่งนี้มีชื่อว่า โรงเรียนเกาะคา ซึ่งมีอักษรย่อว่า ลป.5⁴¹ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า โรงเรียนการช่างเกาะคา เปิดทำการเรียนการสอนในระดับชั้นป.5 ถึง ป.7 ซึ่งต่อมาภายหลังโรงเรียนแห่งนี้ได้ปิดตัวลง ปัจจุบันกลายเป็นพื้นที่ตั้งศาลาการเปรียญด้านหลังวัดน้ำฝั๋งขาวไร่อ้อย (สัมภาษณ์คุณแม่บุญรอด อินชัยเทพ)

ภาพคณะครูและนักเรียน โรงเรียนอนุบาลเกาะคา น้ำตาลอนุเคราะห์ ปีพุทธศักราช 2511
ที่มา : เทศบาลตำบลท่าผา

⁴¹ โรงเรียน ลป.1 หมายถึงโรงเรียนบุญวาทย์วิทยาลัย ลป.2 หมายถึงโรงเรียนลำปางกัลยาณี ลป.3 โรงเรียนการช่างชายหรือปัจจุบันคือวิทยาลัยเทคนิคลำปาง และ ลป.4 คือวิทยาลัยการช่างสตรีลำปาง หรือวิทยาลัยอาชีวศึกษาลำปาง

❖ การก่อตั้งโรงเรียนเกาะคาวิทยาคม

ต่อมาในปีพุทธศักราช 2514 ได้มีการก่อตั้งโรงเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาขึ้นครั้งแรกคือ โรงเรียนเกาะคาวิทยาคม ซึ่งจุดเริ่มต้นของการก่อตั้งโรงเรียนนั้น ยังไม่มีโรงเรียนแบบถาวร การเปิดทำการเรียนการสอนครั้งแรกนั้นได้อาศัยห้องเรียนของโรงเรียนบ้านท่าผาจำนวนสองห้องโดยในยุคแรกนั้นมีอาจารย์ประจำการอยู่จำนวน 4 ท่าน ได้แก่ อาจารย์สมาน ศรีชัย อาจารย์อารีย์ ชัยเสวก อาจารย์เหรียญ แก้วประการ และอาจารย์สมศักดิ์ มโนธรรม ต่อมากำนันเทียน จำปาวัน อดีตกำนันตำบลไหล่หิน พร้อมด้วยประชาชนตำบลไหล่หิน ได้ขอให้แบ่งห้องเรียนของโรงเรียนเกาะคาวิทยาคมไปไว้ที่โรงเรียนบ้านไหล่หิน อีกจำนวน 4 ห้อง ซึ่งได้เริ่มก่อสร้างอาคารไม้ชั้นเดียว พื้นคอนกรีต หลังคามุงกระเบื้อง ขนาด 4 ห้องเรียน จำนวน 1 หลัง และทำการเปิดสอนครั้งแรกวันที่ 17 พฤษภาคม โดยมีอาจารย์สถาพร สุติน รักษาการในตำแหน่งครูใหญ่ ภายหลังกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศจัดตั้งโรงเรียนอย่างเป็นทางการโดยให้ชื่อว่า “โรงเรียนเกาะคาวิทยาคม” ในวันที่ 23 มิถุนายน 2515 โดยเปิดทำการเรียนการสอนยุคแรกในระดับชั้น ม.ศ.3-ม.ศ. 5 ต่อมาจึงได้ย้ายมาตั้ง ณ สถานที่แห่งใหม่คือบริเวณหลังวัดท่าผา ตำบลเกาะคา ซึ่งมีพื้นที่กว้างขวางกว่าที่ไหล่หินมากโดยเป็นที่ดินที่ได้รับบริจาคจากผู้ที่มีจิตศรัทธา และได้รับจัดสรรงบประมาณ เพื่อใช้รับพื้นที่สร้างโรงเรียนแห่งใหม่ โดยการผลักดันของ ดร.ก่อ สวัสดิพานิชย์ อธิบดีกรมสามัญศึกษาในขณะนั้น ซึ่งมาลงพื้นที่ตรวจราชการและมาเยี่ยมโรงเรียนเกาะคาวิทยาคม ในช่วงที่ทำการก่อสร้างอาคารเรียนหลังที่หนึ่งนั้น ได้เริ่มทยอยย้ายนักเรียนจากไหล่หิน มาเรียนที่โรงเรียนแห่งใหม่แต่ด้วยอาคารเรียนยังไม่เสร็จ จึงได้มีการสร้างอาคารไม้มุงด้วยหญ้าคาจำนวน 4 ห้อง นอกจากนี้ยังต้องไปยืมโต๊ะและเก้าอี้จากโรงเรียนแม่สันวิทยาเพื่อนำมาใช้ทำการเรียนการสอนชั่วคราวก่อนที่อาคารและครุภัณฑ์ต่าง ๆ จะส่งมาในภายหลัง เพื่อเร่งเปิดทำการเรียนการสอน พร้อมกันนี้กรมสามัญศึกษาได้มีคำสั่งแต่งตั้งให้อาจารย์แพง สระพินครบุรี ผู้ช่วยอาจารย์ใหญ่โรงเรียนหางัดวิทยาย้ายมาดำรงตำแหน่งอาจารย์ใหญ่ของโรงเรียนเกาะคาวิทยาคมเป็นคนแรก ซึ่งนอกจากจะดูแลโรงเรียนเกาะคาวิทยาคมแล้ว อาจารย์แพงยังต้องควบคุมดูแลการเรียนการสอนโรงเรียนมัธยมที่เสริมงามให้เป็นไปตามแผนการเรียนการสอนของโรงเรียนเกาะคาวิทยาคม

ก่อนที่จะมีการจัดตั้งโรงเรียนเสริมงามวิทยาและการแยกตัวอำเภอเสริมงามจากอำเภอเกาะคาในเวลาต่อมา⁴²

ภาพ คณะครูและนักเรียน โรงเรียนบ้านปงหลวง ตำบลเสริมขวา อำเภอเกาะคา (เสริมงาม)
 ถ่ายหน้าอาคารเรียนหลังแรก ปีพุทธศักราช 2498
 ที่มา:อาจารย์สุธา ช้อนสุข

❖ ที่มาของครู

ในส่วนบุคลากรทางการศึกษาหรือครูในอดีตนั้นนับตั้งแต่การปฏิรูปการศึกษาของรัฐบาลสยามในสมัยรัชการที่ 5 จนกระทั่งถึงการประกาศพระราชบัญญัติการประถมศึกษาในปีพุทธศักราช 2464 ผู้ที่จะเป็นครูในสมัยนั้นส่วนใหญ่มักจะเป็นพระสงฆ์ที่มาจากสำนักเรียนต่าง ๆ ที่สามารถอ่านและเขียนภาษาไทยได้อย่าง

⁴² จากการสัมภาษณ์อาจารย์สมศักดิ์ มโนธรรม อดีตข้าราชการครู โรงเรียนเกาะคาวิทยาคม รุ่่นบุกเบิกจนเกษียณราชการที่โรงเรียนแห่งนี้ นอกจากประวัติที่มาของโรงเรียนแล้วอาจารย์ได้เล่าเรื่องราวของครูในสมัยนั้นต้องเป็นคนที่รักในอาชีพการเป็นครู และอดทนต่อความยากลำบากในการเดินไปสอนนักเรียน โดยเฉพาะช่วงการก่อตั้งโรงเรียนเกาะคาวิทยาคมในช่วงแรกว่า ในช่วงแรกครูแพ่งที่ต้องมาดูแลห้องเรียนทั้งที่อาคารสร้างใหม่ ที่โหล่หิน และเสริมงามนั้น ครูแพ่งค่อนข้างวุ่นวายมากจนไม่มีเวลาแต่งตัวนักเรียนเข้าใจว่าครูแพ่ง เป็นคนขายยา อีกทั้งด้วยเหตุที่ท่านเป็นคนที่ตั้งตัวแบบติดดิน ไม่หรูหรา และท่านชอบขี่มอเตอร์ไซด์แบบมีกระเป๋าทิ้งข้างสองใบคล้ายคนขายยา จึงทำให้นักเรียนจำครูใหญ่ไม่ได้

คล่องแคล่ว ภายหลังจากการจัดตั้งโรงเรียนประชาบาล ครูที่เป็นพระสงฆ์หลายรูปได้ลาสิกขามารับราชการครู โดยเกณฑ์ในการสมัครเป็นครูในยุคสมัยนั้นคือจะต้องสอบผ่านนักธรรมในระดับชั้นนักธรรมโท หรือนักธรรมเอกขึ้นไป จากนั้นจะต้องไปสอบที่ศาลากลางจังหวัดโดยมีข้อสอบกลางจากกระทรวงธรรมการ ต่อมาเปลี่ยนเป็นกระทรวงศึกษาธิการ ด้วยเหตุนี้ครูในยุคแรกส่วนใหญ่จึงมักจะเป็น หนาน หรือน้อย ซึ่งหมายถึงผู้ที่บวชเรียนมาแล้ว เช่น ครูหนานป่า เทพกุล อดีตเจ้าอาวาสวัดศาลาลวง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านศาลาลวง ครูหนานหนิ้ว อดีตเจ้าอาวาสวัดศาลาเม้ง ครูใหญ่โรงเรียนบ้านศาลาสามัคคี ครูหนานน้อยน้อยหรือครูอริยะ เลิศรัตนกร อดีตครูใหญ่โรงเรียนวัดพระธาตุลำปางหลวง ครูหนานหล้า แก้วมงคล อดีตครูโรงเรียนบ้านป่าแข-นาแก้ว เป็นต้น นอกจากนี้ อดีตครูในยุคแรกนั้นยังมีที่มาจากชาวบ้านทั่วไปที่มีโอกาสได้เรียนหนังสือภาษาไทยจากสำนักเรียนจากวัดต่าง ๆ แล้วสามารถเข้าไปสอบบรรจุผ่านเข้าระบบ ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่ได้รับการศึกษาที่ดั้นด้นมักจะมีฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมที่ดี หรืออาจเป็นบุตรหลานของขุน ท้าว พญา หรือพ่อแคว้น แก้วบ้าน ซึ่งครูในพื้นที่อำเภอเกาะคาช่วงแรกนั้น หากไม่มาจากการบวชเรียนก็จะมาจากเหตุผลดังกล่าวเสมอ โดยครูประชาบาลในช่วงแรกเท่าที่สืบทราบนั้น จะได้รับอัตราเงินเดือน 8-10 บาท (ราวปีพุทธศักราช 2484 -2490) ซึ่งถือเป็นรายได้ที่ไม่มากนัก ครูส่วนใหญ่จึงต้องมีอาชีพเสริมโดยเฉพาะการทำไร่ทำนา และการปลูกอ้อยส่งโรงงานน้ำตาล หรือบางคนออกจากราชการเพื่อไปทำการค้าขาย หรือสมัครเข้าไปเป็นเสมียนในโรงงานน้ำตาล⁴³

ภาพ เจ้าอธิการหล้า แก้วมงคล อดีตเจ้าอาวาสวัดนาแก้วตะวันตก เจ้าคณะตำบลนาแก้ว ภายหลังจากเรียนจบนักธรรมเอกแล้วได้พยายามจัดหาข้อสอบบรรจุครู. ในสมัยนั้นมาฝึกทำจนชำนาญแล้วจึงเดินทางไปสอบครูที่ศาลากลางจังหวัด เมื่อสอบผ่านแล้วจึงได้ลาสิกขามาเป็นครูประชาบาลโรงเรียนบ้านป่าแข-นาแก้ว โดยการชักนำของพระครูอุดมสัทธาคุณ อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา วัดป่าแข
ที่มา : อาจารย์ธัญญพร ธรรมวันทา

⁴³ สัมภาษณ์อาจารย์น้อม จันสุภาเสน ซึ่งบิดาของท่านคือ ครูนิล จันสุภาเสน อดีตครูใหญ่โรงเรียนประชาบาลมณฑลพายัพ ตำบลวังพร้าว ครูนิลเป็นบุตรชายของขุนไชยศาลา กำนันตำบลศาลา

การบรรจรราชการครูในยุคต่อมาเริ่มมีเกณฑ์มาตรฐานที่ชัดเจนขึ้น โดยเฉพาะในช่วงหลังปีพุทธศักราช 2500 เป็นต้นมา โดยเส้นทางของการบรรจรราชการครูนั้น จำเป็นต้องผ่านการศึกษาในระดับชั้นป.4 ซึ่งต่อมาปีพุทธศักราช 2503 ได้เปิดการเรียนการสอนในระดับชั้นป.7 ซึ่งสำหรับผู้ที่จะเดินทางสายครูนั้นมีหลายเส้นทาง ยกตัวอย่างเช่น หลังจากจบป.7 จะต้องเรียนต่อในระดับชั้น ม.ศ. 3 หลังจากนั้นจึงไปศึกษาต่อในระดับชั้นหลักสูตรประกาศนียบัตรทางการศึกษา (ปก.ศ.ต้น) เมื่อจบการศึกษาในหลักสูตรนี้แล้วสามารถสอบบรรจรราชการได้ หรือ สามารถเรียนต่ออีกสองปีในหลักสูตรประกาศนียบัตรทางการศึกษาชั้นสูง (ปก.ศ.สูง) จากนั้นจึงสอบบรรจรราชการ อีกกรณีหนึ่งคือจบม.ศ.3 และสอบบรรจรรูจะเรียกว่าครูป. เส้นทางดังกล่าวคนที่จะเรียนตามลำดับขั้นตอนที่กล่าวมานั้นในอดีตถือว่าครอบครัวมาฐานะที่ดีพอสมควร ในส่วนของคนที่เรียนดีแต่ยากจนนั้นจะมีอยู่สองแนวทางคือ กรณีที่หนึ่ง คือ มีพ่อแม่ทำงานอยู่ที่โรงงานน้ำตาล แล้วลูกสามารถสอบวัดระดับได้คะแนนมากกว่า 70 เปอร์เซนต์ขึ้นไปก็จะได้รับทุนการศึกษาจากโรงงาน กรณีที่สอง คือ การบวชเรียน กล่าวคือภายหลังจากจบการศึกษาชั้นประถมปีที่ 4 ชาวบ้านมักจะส่งลูกหลานไปบวชเรียนในสายสามัญ ในสมัยนั้นโรงเรียนสำหรับพระสงฆ์สามเณรที่สอนสายสามัญ มีอยู่เพียงแห่งเดียวคือ โรงเรียนวิสุทธิวิทยาการ ซึ่งตั้งอยู่ภายในวัดบุญญาวิทยารวิหาร เปิดสอนในระดับชั้น ป.5-ป.7 และระดับชั้น ม.ศ.3 ซึ่งมีพระภิกษุสามเณรในอำเภอเกาะคา จำนวนไม่น้อยที่เข้าไปเรียนในโรงเรียนแห่งนี้ เมื่อเรียนจบชั้น ม.ศ.3 ก็สามารถไปสอบครูป. หรือสอบเรียนในหลักสูตรประกาศนียบัตรทางการศึกษา (ปก.ศ.ต้น) ต่อไป กรณีนี้บางคนที่ยังลังเล เกรงว่าจะสอบไม่ติดก็จะยังไม่ลาสิกขา แต่จะ **สิกปก** หรือการแอบแต่งตัวเป็นฆราวาสไปสอบโดยซ่อนผ้าเหลืองไว้ภายในซึ่งถือเป็นเรื่องที่ยอมรับกันได้⁴⁴ หากสอบติดแล้วจึงค่อยลาสิกขาภายหลัง

จากการสัมภาษณ์คุณแม่บุญรอด อินชัยเทพ อดีตข้าราชการตำแหน่งเจ้าหน้าที่การเงินและบัญชี สำนักงานศึกษาธิการอำเภอเกาะคา ซึ่งดูแลด้านอัตราเงินเดือนและสวัสดิการของครูของอำเภอเกาะคามาดังแต่ปีพุทธศักราช 2501 เล่าว่า ในช่วงที่คุณแม่เข้ามาดูแลการเงินนั้นถือว่าเงินเดือนของข้าราชการครูเมื่อเทียบกับช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ถือว่าดีขึ้นกว่าเดิมมาก เนื่องจากรัฐบาลและระบบราชการเริ่มมีเสถียรภาพมากขึ้น อัตราเงินเดือนของครูที่บรรจุในปีพุทธศักราช 2501 จะเริ่มต้นเดือนละ 450 บาท

⁴⁴ การสิกปกในกรณีอื่น ๆ ในเชิงกลั่นนั้น หากถูกจับได้จะต้องลาสิกขา เช่น สิกปกไปเที่ยวผู้หญิงสาว สิกปกไปกินเหล้าเมาๆ หรือไปเที่ยวยามวิกาล เป็นต้น

เงินเดือนจะขึ้นขั้นละ 25 บาทต่อปี ต่อมาช่วงราวปี 2513-2514 โดยสำหรับผู้ที่จบประกาศนียบัตรทางการศึกษา (ป.ศ.ต้น) นั้นจะอยู่ที่ราว 720 บาท โดยจะมีการเลื่อนขั้นเงินเดือนในแต่ละปีขึ้นละ 30 บาท ในขณะที่ครูที่จบในระดับประกาศนียบัตรทางการศึกษาชั้นสูง (ป.ศ.สูง) นั้นจะเริ่มที่ราว 900 บาทและขึ้นเงินเดือนต่อปี ปีละ 40 บาท ซึ่งในสมัยนั้นถือเป็นจำนวนเงินที่มากพอสมควร⁴⁵ โดยการรับเงินเดือนในสมัยนั้นครูใหญ่จะเป็นผู้ปรับเงินเดือนจากฝ่ายบัญชีของสำนักงานศึกษาธิการอำเภอ ซึ่งตั้งอยู่ในที่ว่าการอำเภอแล้วจึงนำมาแจกจ่ายกันตามขั้นเงินเดือนที่ได้รับ ภายหลังได้มีการแต่งตั้งอาจารย์ผู้ดูแลการเงินประจำโรงเรียนไปปรับแทน โดยจำนวนข้าราชการครูในพื้นที่อำเภอเกาะคาในช่วงต้นปีพุทธศักราช 2500 จะมีข้าราชการครูราว 250-300 คน จากจำนวนโรงเรียนในพื้นที่อำเภอเกาะคาทั้งหมดที่มีอยู่ราว 60 โรงเรียน (รวมพื้นที่อำเภอเสริมงามปัจจุบันด้วย)

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 2 ปีพุทธศักราช 2510-2514 ในสมัยจอมพลถนอมกิตติขจรได้มีนโยบายพยายามลดอัตราเพิ่มของประชากรประเทศไทยด้วยการส่งเสริมและสนับสนุนวางแผนครอบครัวด้วยการคุมกำเนิดภายใต้คำสำคัญที่ใช้เป็นสื่อประชาสัมพันธ์คือ “ลูกมากยากจน” ซึ่งนโยบายดังกล่าวยังคงใช้ต่อเนื่องสืบมาอีกหลายยุคหลายสมัย โดยเป็นภาระความผิดชอบหลักของกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งถือว่านโยบายดังกล่าวประสบความสำเร็จเป็นอย่างดี ส่งผลทำให้ประชากรภายในประเทศลดลงอย่างต่อเนื่อง จนกระทั่งราว 40 ปีหลังจากการประกาศนโยบายดังกล่าวทำให้นักเรียนในโรงเรียนต่าง ๆ มีจำนวนลดลงเป็นอย่างมาก จึงไม่คุ้มกับต้นทุนหรืองบประมาณจากภาครัฐที่จะนำมาพัฒนาและส่งเสริมการเรียนการสอนให้กับโรงเรียนในระดับชั้นประถมศึกษา ทำให้หลายโรงเรียนโดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเกาะคา จำเป็นต้องปิดตัวลง เนื่องจากเหตุผลคือ นักเรียนมีจำนวนลดลงอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ยังมีปัจจัยจากภายนอก คือ การเปิดโรงเรียนเอกชนเป็นจำนวนมาก ทั้งในพื้นที่อำเภอเกาะคาและตัวเมืองลำปาง ส่งผลให้ผู้ปกครองของเด็กนักเรียนจำนวนมากต้องการทางเลือกที่ดีกว่าระบบราชการ จึงส่งลูกหลานเข้าไปเรียนในโรงเรียนเอกชน นอกจากนี้โรงเรียนที่ยังคงดำเนินการเรียนการสอนอยู่จำเป็นต้องควมรวมชุมชนในพื้นที่

⁴⁵ อาจารย์สมเด็จ เกี้ยวผั่น อดีตครูโรงเรียนบ้านศาลาสამคี่ได้เล่าว่า เมื่อครั้งบรรจุใหม่นั้นอาจารย์จะต้องขับรถจากบ้านศาลาไชย ไปสอนที่โรงเรียนบ้านม้า ซึ่งจะมีค่าใช้จ่ายประจำคือต้องเติมน้ำมันสำหรับรถมอเตอร์ไซด์ โดยเติมน้ำมันครั้งละ 2 บาท (ลิตรละหกสลึง) จะใช้ได้ 1 อาทิตย์และค่าผ่อนมอเตอร์ไซด์ประจำเดือนราว 300 บาท ก็ยังเหลือเงินเดือนสำหรับใช้จ่ายจนเจือครอบครัวได้อย่างพอเพียง

ใกล้เคียงเพื่อรวบรวมเด็กนักเรียนให้ได้มากที่สุด หลายโรงเรียนที่ถูกยุบไปนั้น ถูกปรับเปลี่ยนไปใช้ในบทบาทหน้าที่อื่น ทั้งไว้เพียงร่องรอยแห่งความทรงจำของโรงเรียน และบรรยากาศของการเรียนการสอนในอดีต

ภาพ ครูอริยะ เลิศรัตนกร มอบเกวียนจำลองที่ระลึกให้กับจอมพลถนอม กิตติขจร
นายกรัฐมนตรีในสมัยนั้นเมื่อครั้งเดินทางมาถวายกุฐินที่วัดพระธาตุลำปางหลวง
ราวปีพุทธศักราช 2514 ในครั้งนั้นได้มีการเกณฑ์ข้าราชการครูสาววัยรุ่นในอำเภอเกาะคา
จำนวนมาก ให้มาต้อนรับคณะกุฐินบริเวณหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง
ที่มา : คุณอ่อง เลิศรัตนกร

ภาพ นายอำเภอพงศ์ จงกล (ยืนขวาสุด) และคณะครูนักเรียนโรงเรียนเกาะคา (ลบ.5)
ถ่ายภาพบริเวณหน้าอาคารเรียนเพื่อเตรียมร่วมขบวนงานกุฐินพระราชทาน
ของวัดบุญวาทย์วิหาร
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ภาพ ชาวบ้านนาгимใต้ มุ่งดูรถยนต์ของคณะสำรวจเส้นทางตัดถนน นากิมใต้ - ปงกา เขตพื้นที่อำเภอเกาะคา
ภาพถ่ายโดย เจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ นายช่างกำกับการกรมทางหลวง ปีพุทธศักราช 2478
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

บทที่ 4

การตั้งถิ่นฐานและการอพยพโยกย้ายของคนเกาะคา

คำว่า **คนเมือง** ที่เป็นสรพนามแทนตนเองของประชากรส่วนใหญ่ที่อาศัยอยู่ในภาคเหนือ โดยคำว่าคนเมืองนั้น หมายถึงกลุ่มวัฒนธรรมที่ใช้ภาษาไทยวน หรือที่เรียกกันโดยทั่วไปว่า **คำเมือง** ซึ่งแท้ที่จริงแล้วโดยรากลึกคำว่า คนเมือง หมายถึงกลุ่มประชากรที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ซึ่งผสมผสานกลมกลืนภายใต้รากวัฒนธรรมเดียวกันคือ วัฒนธรรมล้านนา ดังนั้นเมื่อพูดถึงคำว่าคนเมือง อาจต้องถามต่อไปอีกว่า เป็นคนเมืองไหนหรือบ้านใด ซึ่งอาจชี้ชัดลงไปได้อีกว่า บุคคลนั้นอาจมีรากเหง้าที่มาเชื่อมโยงหรือสืบทอดความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน เช่น ชาวลัวะ ชาวปกาเกอะญอ ชาวไทเขิน ชาวไทลื้อ ชาวพม่าหรือมอญ เป็นต้น ถึงแม้ว่าคนเมืองจะพูดด้วยภาษาที่เรียกว่าคำเมืองเหมือนกัน แต่บางครั้งภาษาคำเมืองมักจะสะท้อนความเป็นอัตลักษณ์ประจำท้องถิ่นหรือความเป็นชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันผ่านสำเนียงภาษาพูด ที่สามารถบ่งบอกถึงพื้นที่อยู่อาศัยหรือที่มาบุคคลนั้นได้ เปรียบเช่นเดียวกับคำว่า คนเกาะคา ซึ่งหมายถึงบุคคลที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อำเภอเกาะคา แต่อาจมีความแตกต่างกันทางลักษณะชาติพันธุ์ดั้งเดิม รวมถึงที่มาก่อนการที่จะเข้ามาตั้งถิ่นฐานในอำเภอเกาะคา ซึ่งส่งผลให้เกิดความแตกต่างในด้านสำเนียงภาษาพูดรวมถึงศิลปะวัฒนธรรม ซึ่งภายหลังได้เข้ามาหล่อหลอมเป็นชาวเกาะคาภายใต้ห้วงมิตกาลเวลาทางประวัติศาสตร์ในแต่ละยุคสมัย จนกลายเป็นคนเกาะคาในปัจจุบัน

ในพื้นที่อำเภอเกาะคาปรากฏหลักฐานการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่ครั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์ซึ่งจากหลักฐานทางโบราณคดี เป็นภาพสะท้อนให้เห็นถึงพัฒนาการทางสังคมของมนุษย์ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่แห่งนี้มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน ซึ่งหลักฐานทางโบราณคดีและประวัติศาสตร์ที่พบในอำเภอเกาะคานั้นสามารถลำดับของพัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ตั้งแต่ครั้งยุคหิน เข้าสู่ยุคโลหะคือสำริดและยุคเหล็ก จนกระทั่งเข้าสู่สังคมยุคประวัติศาสตร์คือมีการบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษร ซึ่งมีการเขียนบันทึกเรื่องราวที่เล่าสืบเนื่องเป็นนิทานปรัมปราหรือการรวบรวมมุขปาฐะมาเขียนเป็นเรื่องราวประวัติศาสตร์กึ่งตำนานของผู้คนในพื้นที่อำเภอเกาะคาซึ่งมักโยงกับเรื่องราวของกลุ่มชาติพันธุ์ชาวลัวะเสมอ

ภาพการแต่งกายของคนโบราณจากภาพจิตรกรรมในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติลำปางหลวง

❖ ลัวะ ชนพื้นเมืองดั้งเดิม

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์กึ่งตำนานที่พบในพื้นที่อำเภอเกาะคา ทั้งเอกสารที่เป็นลายลักษณ์อักษรและเรื่องเล่ามุขปาฐะในพื้นที่อำเภอเกาะคามักกล่าวอ้างถึงการมีอยู่ของชนพื้นเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ในบริเวณพื้นที่แถบนี้ซึ่งทั้งหมดคือ ชาวลัวะ ดังปรากฏในตำนานวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งกล่าวอ้างถึงการเสด็จมาบิณฑบาตของพระพุทธเจ้ามายังบริเวณหมู่บ้านลัมมะการี โดยมีชาวพื้นเมืองซึ่งระบุว่า เป็นชาวลัวะ ชื่อว่า **ลัวะอ้ายกอน** เป็นผู้นำจิ้งห้นมาถวายมาถวายสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จ พระพุทธองค์ได้มอบพระเกศาให้ลัวะอ้ายกอนจำนวน 1 เส้น จากนั้นลัวะอ้ายกอนจึงได้นำพระเกศานั้นใส่ไว้ในผอบทองคำแล้วบรรจุลงในหลุม จากนั้นได้สร้างเจดีย์ครอบไว้ซึ่งเป็นปฐมเหตุของการสร้างองค์พระบรมธาตุลำปางหลวง

นอกจากนี้ตำนานวัดท่าผาที่เชื่อมโยงกับก้อนหินกลิ้งมาเรียงตัวกันเป็นแถว เพื่อจะมาร่วมสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวงนั้น ถือเป็นหนึ่งในตำนานดั้งเดิมของกลุ่มชาติพันธุ์ลัวะ ที่ปรากฏเรื่องราวลักษณะนี้อยู่ทั่วไปในภาคเหนือ นอกจากตำนานดังกล่าวยังพบว่าหลายชุมชนในพื้นที่อำเภอเกาะคายังคงปรากฏจาริตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับประเพณีวิถีชีวิตของชาวลัวะดั้งเดิม คือความเชื่อเรื่องผี ซึ่งเป็นที่มาและมูลเหตุของประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเลี้ยงผี โดยเฉพาะผีสายตระกูล

หรือผีป่วนและผีเสื้อบ้านหรือผีประจำหมู่บ้าน ซึ่งมักจะเป็นดวงผีที่ประกอบด้วย กลุ่มต้นไม้ขนาดใหญ่โดยเฉพาะต้นชะจาว⁴⁶ ซึ่งถือเป็นต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่ยึดเหนี่ยวของผีลัวะ ถือเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมอย่างหนึ่งที่พบในพื้นที่จังหวัดลำปาง ความเชื่อเรื่องผีของชาวลัวะนั้น ถือเป็นความเชื่อหรืออาจเทียบได้กับศาสนาดั้งเดิมที่มีการพัฒนาสืบเนื่องมาตั้งแต่ครั้งยุคก่อนประวัติศาสตร์ ภายหลังในยุคล้านนาได้มีการนำเอา พุทธศาสนาเข้ามาเผยแพร่อย่างเป็นทางการโดยการสนับสนุนจากชนชั้นปกครอง ส่งผลให้พุทธศาสนาในดินแดนล้านนานั้นเผยแพร่ไปอย่างรวดเร็ว ในอดีตชาวลัวะมีจารีตประเพณีที่สำคัญในการดูแลผีหรือหอผี โดยจะแบ่งสรรจัดส่วนหน้าที่ในการดูแลรับผิดชอบหอผีหลวง ผีประจำหมู่บ้าน ผีประจำเมือง ภายหลังจากพุทธศาสนาเข้ามา ชาวลัวะจึงได้รับเอาพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต โดยไม่ได้ละทิ้งความเชื่อหรือประเพณีดั้งเดิม ดังนั้นพุทธศาสนาและความเชื่อเรื่องผี จึงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวลัวะ ซึ่งต่อมาถูกพัฒนาและส่งต่อมาสู่วัฒนธรรมคนเมืองอย่างแยกออกจากกันไม่ได้ ปัจจุบันรูปแบบความเชื่อที่ผสมผสานระหว่างพุทธและผีดังกล่าวยังคงเป็นมรดกตกทอดมาสู่ผู้คนในท้องถิ่นภาคเหนือ

ภายหลังจากการก่อตั้งอาณาจักรหริภุญชัย ซึ่งถือกำเนิดขึ้นจากอารยธรรมของชาวมอญที่มีความเจริญรุ่งเรืองมาจากดินแดนที่ราบลุ่มทางตอนใต้ ได้ขึ้นมาครอบครองทรัพยากรและควบคุมเส้นทางการค้าในเขตพื้นที่ลุ่มแม่น้ำวังและแม่น้ำปิง ซึ่งในตำนานจามเทวีวงศ์⁴⁷ ได้กล่าวถึงสงครามข้อพิพาทระหว่างพระนางจามเทวีกับกษัตริย์ชาวลัวะซึ่งเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมคือ ขุนวิลังคะ ซึ่งท้ายที่สุดผลแห่งสงครามชาวลัวะต้องอยู่ภายใต้อำนาจการปกครองอาณาจักรหริภุญชัยอย่างราบคาบ ในยุคสมัยต่อมา เมื่ออาณาจักรหริภุญชัยล่มสลายจากการยึดครองของพญามังราย เมืองเขลางค์นครซึ่งเป็นหัวเมืองสำคัญของอาณาจักรหริภุญชัย จึงต้องอยู่ภายใต้อำนาจของพญามังรายไปด้วย จากตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ได้กล่าวว่า พญามังรายได้ให้ขุนไชยสงครามผู้เป็นราชบุตรได้เข้ามาจัดการราชการในเมืองเขลางค์นคร ภายหลังขุนไชยสงครามได้ยกให้ชาวมลิกขุหรือลัวะผู้หนึ่ง เป็นผู้ปกครองเมืองเขลางค์นครต่อไป (รัตนปัญญาเถระ น.94) จะเห็นได้ว่าความเป็นชาติพันธุ์ชาวลัวะ ในพื้นที่จังหวัดลำปางมีการกล่าวอ้างถึง

⁴⁶ จากตำนานพระธาตุลำปางหลวงและบริบทของต้นชะจาวที่เกี่ยวข้องกับความเชื่อและประเพณีพิธีกรรมของชาวจังหวัดลำปาง ไม้ชะจาว หรือต้นกะเจา จึงได้รับการคัดเลือกเป็นต้นไม้ประจำจังหวัดลำปาง

⁴⁷ เป็นตำนานเล่าเรื่องราวประวัติของพระนางจามเทวีที่แต่งขึ้นโดยพระโพธิ์รังสี หนึ่งในนักปราชญ์และกวีในยุคสมัยพระเมืองแก้วปกครองล้านนา

ในมิติทางประวัติศาสตร์ตลอดระยะเวลา ตั้งแต่ยุคตำนานมาจนถึงช่วงยุคประวัติศาสตร์ ที่มีการบันทึกด้วยลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจน จนกระทั่งถึงราชวงศ์ทิพย์จักรวงศ์ ก็ยังมีการกล่าวถึงความเป็นเชื้อสายชาวลัวะของเจ้าหนานทิพย์ช้าง ซึ่งถือเป็นต้นราชวงศ์ของเจ้านายฝ่ายเหนือในปัจจุบัน อุตลักษณ์ความเป็นชาวลัวะดั้งเดิมในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้นได้สูญหายไปแล้วเหลือเพียงเรื่องเล่าตำนานหรือรูปแบบพิธีกรรมที่สะท้อนความเป็นจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาวลัวะที่สืบทอดต่อมาตามพื้นที่ชุมชนต่าง ๆ เช่น ชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง ชุมชนบ้านศาลา ชุมชนบ้านจอมปิง ชุมชนบ้านจู้ดหลวง ชุมชนบ้านม้า บ้านนาแยะ ชุมชนบ้านท่าผา และบ้านเกาะคา เป็นต้น

❖ การกวาดต้อนผู้คนในช่วงสงครามยุคม้าและอยุธยาปกครอง

ภายหลังจากความรุ่งเรืองของอาณาจักรล้านนาที่มียาวนานมากกว่า 200 ปี อาณาจักรล้านนาก็ถึงกาลล่มสลายด้วยการขยายอำนาจของพระเจ้าบุเรงนอง กษัตริย์แห่งกรุงหงสาวดี ได้ยกทัพมายึดครองอาณาจักรล้านนาได้อย่างเบ็ดเสร็จในปี พุทธศักราช 2101 ในช่วงแรกพระเจ้าบุเรงนองได้โปรดให้พระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ ผู้เป็นกษัตริย์ล้านนาได้ปกครองบ้านเมืองต่อไปตามเดิม โดยมีเงื่อนไขในการส่งส่วยเครื่องราชบรรณาการให้กับกรุงหงสาวดีและการส่งกองกำลังและเสบียงช่วยเหลือกรุงหงสาวดีในราชการสงครามต่าง ๆ ภายหลังจากนั้นไม่นานพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ คิดก่อการกบฏต่อกรุงหงสาวดี ด้วยเหตุนี้พระเจ้าบุเรงนองจึงได้ยกทัพมาปราบล้านนาอีกครั้งพร้อมกับการจับตัวพระเจ้าเมกุฏิสุทธิวงศ์ไปขังคุกอยู่ในกรุงหงสาวดี จนสิ้นพระชนม์ พร้อมกับการกวาดต้อนผู้คนชาวล้านนาทุกหัวเมืองไปเป็นไพร่พลเมืองในกรุงหงสาวดี เหตุการณ์ในครั้งนั้นส่งผลให้ประชากรในเมืองนครลำปางและหัวเมืองอื่น ๆ ในล้านนาลดจำนวนลงไปเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยเหตุผลที่พระเจ้าบุเรงนองต้องการที่จะตัดกำลังไพร่พลของอาณาจักรล้านนาให้ลดลง เพื่อจะได้ไม่เป็นภัยคุกคามหรือการก่อกบฏในอนาคต (สร้อยสวัสดิ์ อ่องสกุล 2552 น.269-271) ถือเป็นการอพยพโยกย้ายผู้คนออกจากอาณาจักรล้านนาจำนวนมากด้วยเหตุผลจากสงครามเป็นครั้งแรก

เหตุการณ์ครั้งนั้นทำให้เมืองนครลำปางเหลือผู้คนรักษาเมืองไว้เพียงเล็กน้อย ผู้คนส่วนใหญ่ของเมืองนครลำปางจะอยู่รอบนอก โดยเฉพาะในเขตพื้นที่อำเภอเกาะคา พบเมืองโบราณที่เป็นเวียงพระธาตุ คือ เมืองลำปางหลวงหรือชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง

ซึ่งผู้คนที่อยู่ในเมืองลำปางหลวงนั้นทั้งหมดคือข้าพระธาตุ ซึ่งหมายถึงข้าทาสบริวารของเจ้านายในอดีตที่มอบถวายไว้ให้ดูแลรักษาวัดวาอารามและศาสนสมบัติรวมถึงการปรนนิบัติดูแลองค์พระธาตุหรือพระพุทธรูป เหตุที่ไม่นิยมเกณฑ์ข้าวัดหรือข้าพระธาตุให้อพยพหรือถูกกวาดต้อนไปนั้น เนื่องด้วยจารีตของผู้ปกครองในอดีตที่เชื่อว่าคนเหล่านี้คือทรัพย์สินของวัดหรือของพระศาสนา จึงไม่นำเอาทรัพย์สินสมบัติของวัดไปเป็นทรัพย์สินสมบัติของเมืองหรือของส่วนบุคคล ซึ่งหากกวาดต้อนเอาผู้คนที่เป็ข้าพระธาตุไปนั้นก็จะเป็นอกุศลกรรมบาปอันหนัก ดังนั้นชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงจึงเป็นชุมชนที่ได้รับการยกเว้นไม่ถูกเกณฑ์หรือกวาดต้อนให้ไปอยู่ในกรุงหงสาวดีในครั้งนั้น ต่อมาราว 100 ปี ได้มีการอพยพโยกย้ายชาวเมืองนครลำปางไปพม่าครั้งที่ 2 เกิดขึ้นในสมัยเจ้าฟ้าสุทธธรรมราชา ซึ่งใช้นโยบายเดียวกันกับพระเจ้าบุเรงนอง คือการกวาดต้อนผู้คนเพื่อตัดทอนกำลังไพร่พลของเมืองต่าง ๆ ในล้านนาเพื่อป้องกันการก่อกบฏ ในขณะเดียวกันเจ้าฟ้าสุทธธรรมราชาได้ให้ความสำคัญกับการทำนุบำรุงพุทธศาสนาเป็นอย่างยิ่ง ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญทำนุบำรุงวัดพระธาตุลำปางหลวง รวมถึงการอุปถัมภ์ส่งเสริมพระมหาเถระในล้านนา หนึ่งในนั้นคือพระมหาเถระชาวลำปางนามว่าครูบามหาปาเกสระปัญญา แห่งวัดไหล่หินหลวง

นอกจากการกวาดต้อนผู้คนไปยังเมืองพม่าดังที่กล่าวมานั้น ยังมีกรุงศรีอยุธยา คู่สงครามเก่าของอาณาจักรล้านนา ซึ่งได้ยกทัพเข้ามาโจมตีหัวเมืองล้านนาบ่อยครั้ง โดยเฉพาะในช่วงเวลาที่อำนาจของอาณาจักรพม่าอ่อนแอลง กรุงศรีอยุธยาจะยกทัพเข้ามาตีล้านนาและแทรกแซงอำนาจการปกครองของพม่าในล้านนาอยู่เป็นระลอก การขึ้นมามีอำนาจของอาณาจักรล้านนา นั้น เมืองนครลำปางถือเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญที่จำเป็นจะต้องตีให้แตกและลดทอนกำลังพลให้ได้ ดังนั้นชาวเมืองนครลำปางในอดีตจึงถูกกวาดต้อนลงไปเป็นเชลยในกรุงศรีอยุธยาด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ยังเกิดกรณีการกวาดต้อนเอาผู้คนที่เป็ข้าพระธาตุในชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงลงไปยังกรุงศรีอยุธยาด้วย แต่มาทราบภายหลังว่าเชลยเหล่านั้นคือข้าพระธาตุ จึงได้ปล่อยให้กลับมาตั้งถิ่นฐานตามเดิม โดยหากกลับขึ้นมาที่เมืองลำปางหลวง ได้มีกลุ่มชาวเมืองเถินติดตามมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงด้วย ดังปรากฏหอผีเจ้าเมืองเถินอยู่ในชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงมาจนถึงปัจจุบันนี้

❖ จากเมืองแก่งสร้อย สู่ชุมชนตำบลไหล่หิน

ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 22 ครอบครัวชาวบ้านแม่แก้วเวียง ซึ่งเป็นชุมชนในเวียงพระธาตุลำปางหลวง ได้ให้กำเนิดบุตรชายจำนวนสองคน ต่อมาได้บวชเป็นสามเณรจนกระทั่งได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุและจำพรรษาอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง โดยพระพี่ชายมีนามว่า **มหาเกสระปัญโญ** ส่วนน้องชายมีนามว่า **มหาพละปัญโญ** เมื่อบวชแล้วทั้งสองพี่น้องได้ศึกษาเล่าเรียนวิชาบาลีสัทธาปริมัตถ์ขั้นพื้นฐานจากสำนักวัดพระธาตุลำปางหลวง จากนั้นได้แยกกันเดินทางออกไปแสวงหาวิชาภาษาบาลีชั้นสูงในสำนักเรียนต่าง ๆ ทั่วหัวเมืองล้านนา ภายหลังจากศึกษาเล่าเรียนจบแล้ว พระน้องชายคือ พระมหาพละปัญโญได้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดนาจะลา ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่แคว้นเสริมซ้าย ก่อนที่จะย้ายกลับมาจำพรรษาอยู่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง ส่วนพระมหาเกสระปัญโญพระพี่ชายได้ไปจำพรรษาอยู่ที่วัดหลวงราชสันฐานเมืองเชียงตุง⁴⁸ และสำนักวัดแก่งสร้อยหรือเมืองสร้อย ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่อาณาเขตของเมืองฮอดและเมืองเชียงใหม่ในอดีต⁴⁹ แต่ด้วยพระมหาเกสระปัญโญเป็นผู้ต้องการความสปปายะหรือความสงบที่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรมถือธุดงค์วัตร ภายหลังจากเรียนจบจากสำนักแก่งสร้อย ท่านจึงได้เลือกตั้งสำนักวัดป่า หรือเป็นวัดฝ่ายอรัญวาสี ชื่อว่า วัดป่าหิน จึงเป็นมูลเหตุให้ชาวเมืองแก่งสร้อยได้อพยพโยกย้ายถิ่นฐานติดตามมาอุปฐากครูบามหาป่าเกสระปัญโญที่วัดป่าหิน นอกจากนี้ครูบามหาป่าเกสระปัญโญได้นำคัมภีร์ใบลานจากสำนักวัดแก่งสร้อยจำนวนมากมาไว้ใช้ศึกษาเล่าเรียน และสั่งสอนพระภิกษุสามเณรที่มาเรียนบาลีในสำนักวัดป่าหิน ซึ่งยังคงปรากฏคัมภีร์ใบลานดังกล่าวที่ระบุที่มาจากสำนักแก่งสร้อยอยู่ในวัดไหล่หินหลวง และเป็นคัมภีร์ใบลานเก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทยขณะนี้ การอพยพโยกย้ายของชาวแก่งสร้อยในครั้งนั้นส่งผลให้เกิดชุมชนต่าง ๆ ในตำบลไหล่หิน อันได้แก่บ้านสันทุ่งแถม (ทุ่งเจริญ) บ้านหนองหลาย บ้านเข้าซ้อน บ้านแม่ฮวก และ บ้านไหล่หิน ในปัจจุบันชาวชุมชนในตำบลไหล่หินยังคงรักษาอัตลักษณ์สำเนียงการพูดเฉพาะถิ่น ซึ่งถือเป็นร่องรอยความเชื่อมโยงทางวัฒนธรรมแบบเชียงใหม่สายใต้ นอกจากสำเนียงการพูดแล้วยังพบว่ามิจานศิลปะหัตถกรรมหลายชนิดที่เชื่อมโยงสัมพันธ์กับวัฒนธรรมลุ่มแม่น้ำปิงทางตอนใต้ โดยเฉพาะลวดลายผ้าขึ้นต้นจกโบราณของกลุ่มชุมชนตำบลไหล่หิน

⁴⁸ ปัจจุบันอยู่ในเขตรัฐฉานประเทศสหภาพเมียนมา

⁴⁹ ปัจจุบันอยู่ในพื้นที่เขตอำเภอสามเงา จังหวัดตาก

ที่มีลวดลายสอดคล้องเชื่อมโยงกับกลุ่มวัฒนธรรมผ้าขึ้นตีนจกที่พบบริเวณพื้นที่อำเภอฮอด และอำเภอดอยเต่าอย่างชัดเจน

ภาพตัวอย่างลวดลายผ้าขึ้นตีนจกของชาวตำบลไหล่หิน

ที่มา : ดร.อนุกุล ศิริพันธ์

❖ ชาวเชียงแสนกับการตั้งถิ่นฐานในอำเภอเกาะคา

เมืองเชียงแสน เป็นหัวเมืองสำคัญของอาณาจักรล้านนา ตั้งอยู่ในชัยภูมิที่ดี ในการควบคุมเส้นทางคมนาคมการค้า ส่งผลให้เมืองเชียงแสนเป็นเมืองที่มีความเจริญ รุ่งเรืองและมีความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจเป็นอย่างมาก นอกจากนี้เมืองเชียงแสนยังเป็น ฐานที่มั่นสำคัญทางยุทธศาสตร์ที่พม่าใช้ในการควบคุมหัวเมืองล้านนาмаโดยตลอด จนกระทั่งมีการพินม่านหรือการขับไล่พม่าออกจากล้านนา โดยการช่วยเหลือจาก กองทัพสยาม และขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงแสนได้สำเร็จ รวมถึงการกวาดต้อน ชาวเมืองเชียงแสนทั้งหมดให้ลงมาอยู่ตามหัวเมืองต่าง ๆ ในปีพุทธศักราช 2347 ด้วยการพยายามฟื้นฟูบ้านเมืองของเจ้า 7 ตนแห่งเมืองนครลำปาง

ภายหลังจากที่ล้านนาตกเป็นเมืองขึ้นของพม่ากว่า 200 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวพม่าได้ลดบทบาทเมืองเชียงใหม่ในฐานะศูนย์กลางอำนาจในการปกครองของอาณาจักรล้านนา โดยย้ายศูนย์กลางอำนาจการปกครองมาที่เมืองเชียงใหม่ จนกระทั่ง เจ้ากาวิละเมืองนครลำปาง และพญาเจ้าบ้านเจ้าเมืองเชียงใหม่หันไปสวามิภักดิ์กับสยามในปีพุทธศักราช 2317 เพื่อขับไล่พม่าออกจากล้านนา แต่ทว่าพม่ายังใช้เมืองเชียงใหม่เป็นฐานที่มั่นมาโดยตลอด จึงเป็นเหตุทำให้สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงมีนโยบายในการตีเมืองเชียงใหม่ให้แตก พร้อมกวาดต้อนผู้คนในเมืองเชียงใหม่ทั้งหมดลงมากระจายอยู่ตามเมืองต่าง ๆ โดยโปรดเกล้าให้กรมหลวงเทพหริรักษ์นำกองกำลังจากกรุงเทพพร้อมกับกองทัพจากเวียงจันทน์ และกองทัพจากหัวเมืองล้านนา คือ เมืองเชียงใหม่ เมืองนครลำปาง และเมืองน่าน ร่วมกันตีหักเอาเมืองเชียงใหม่ให้ได้ แต่ทว่าการล้อมเมืองเชียงใหม่ในครั้งนั้นใช้เวลานานทำให้กองทัพของกรมหลวงเทพหริรักษ์ขาดแคลนเสบียงจึงได้ถอยทัพกลับก่อน เหลือไว้แต่กองทัพลาวเวียงจันทน์และกองทัพหัวเมืองล้านนา จนในที่สุดภาวะการขาดแคลนเสบียงอาหารภายในเมืองเชียงใหม่ทำให้ชาวเชียงใหม่อดอยาก จึงทำให้กลุ่มเจ้านายและขุนนางภายในเมืองเชียงใหม่ได้ลักลอบออกมาสวามิภักดิ์และวางแผนอุบายเพื่อลักลอบเปิดประตูเมืองให้กองทัพที่ล้อมเมืองอยู่เข้าตีเมืองได้อย่างง่ายดาย แต่การตีเมืองเชียงใหม่ในครั้งนี้มีได้เป็นเพียงการขับไล่พม่าออกจากเมืองเชียงใหม่เท่านั้น แต่ยังคงกวาดต้อนเอาผู้คนชาวเมืองเชียงใหม่ทั้งหมดออกจากเมือง พร้อมทั้งเผาทำลายบ้านเรือนวัดวาอารามที่อยู่ภายในเมืองจนไม่เหลือซากทั้งเมืองเชียงใหม่ให้กลายเป็นเมืองร้างเป็นเวลากว่า 70 ปี จึงได้มีการฟื้นฟูเมืองเชียงใหม่ขึ้นมาอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 5 และพัฒนาสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (ธวัชชัย ทำทอง, 2563)

จากเอกสารคัมภีร์ใบลานเรื่อง ตำนานเจ้า 7 ตน ฉบับวัดป่าดัวะ อำเภอเมืองลำปาง ระบุว่า ก่อนหน้าที่เจ้า 7 ตนจะขึ้นปกครองเมืองนครลำปางและมีอำนาจปกครองอาณาจักรล้านนานั้น เมืองนครลำปางในสมัยนั้นเต็มไปด้วยปารกซัด เนื่องด้วยเหตุผลคือ ชาวนครลำปางถูกกวาดต้อนไปอยู่ในเมืองพม่าตั้งแต่สมัยพระเจ้าสุทโธทรมหาราช และทั้งผู้คนให้รักษาเมืองเพียงเล็กน้อยทำให้วัดวาอารามต่าง ๆ กลายเป็นวัดร้าง ไม่มีผู้ดูแลรักษา ส่งผลสืบเนื่องต่อมาถึงช่วงสมัยของพญาสุลวะลือชัยสงครามหรือเจ้าหนานทิพย์ช้างและเจ้าฟ้าชายแก้ว จำนวนประชากรในเมืองนครลำปางยังคงมีไม่มากนัก จนกระทั่งเจ้าฟ้าชายแก้วได้สละราชสมบัติให้เจ้ากาวิละปกครองเมืองนครลำปางแทน จำนวนประชากรเมืองนครลำปางจึงได้เริ่มขยายตัวเพิ่มปริมาณ

มากขึ้น ด้วยเหตุที่เจ้ากาวิละความหาญกล้าสามารถในการสงครามและมีพี่น้องร่วมอุทธรณ์ที่เป็นผู้ชายอีก 6 องค์ ส่งผลให้เมืองนครลำปางในช่วงเวลานั้นมีความเข้มแข็ง โดยผู้คนส่วนใหญ่จะเรียกขานนามว่าเจ้า 7 ตน

ในช่วงเวลานี้เมืองนครลำปางกลายเป็นที่พึ่งของหัวเมืองต่าง ๆ ทางตอนบนที่เดือดร้อนเพราะภัยสงครามและการกดขี่ของพม่า จึงทำให้หัวเมืองทางตอนบนโดยเฉพาะ เมืองเชียงแสน เชียงราย พะเยา เชียงของ เมืองล่อ เมืองเทิง ฯลฯ พากันอพยพครอบครัวลงมาพึ่งบารมีเจ้า 7 ตน ซึ่งเจ้า 7 ตนได้อนุญาตให้เลือกทำเลที่ตั้งถิ่นฐานชุมชนอย่างอิสระ นอกจากนี้ยังมีการนำกำลังจากเมืองนครลำปางขึ้นไปตีหัวเมืองหรือชุมชนโดยรอบเชียงแสนหลายระลอก ซึ่งผลประโยชน์จากการรบครั้งนั้นคือการกวาดต้อนผู้คนลงมา ทั้งในรูปแบบเชลยสงครามและการเจรจาโน้มน้าวให้อพยพลงมาโดยดี ถือเป็นการอพยพโยกย้ายของชาวเชียงแสนและผู้คนจากหัวเมืองที่ขึ้นต่อเมืองเชียงแสนให้เข้ามาตั้งถิ่นฐานในเมืองนครลำปางในช่วงแรก ก่อนเมืองเชียงแสนจะแตกในเวลาต่อมา

ภายหลังที่ประชากรในเมืองเชียงแสนลดน้อยลงจากการถูกกวาดต้อนและอพยพหนีภัยสงครามของชาวเชียงแสนเดิมลงมาสู่หัวเมืองทางตอนล่าง เช่น เมืองละคอน เมืองแพร่ หรือเมืองน่าน ด้วยเหตุนี้พม่าจึงได้เกณฑ์กำลังไพร่พลจากหัวเมืองตอนบน ซึ่งมีทั้งชาวไทใหญ่ ไทเขิน ไทลื้อ ให้อพยพลงมาเป็นไพร่พลเมืองในเมืองเชียงแสนและยึดเมืองเชียงแสนไว้เป็นฐานที่มั่นกองกำลัง เพื่อใช้โจมตีหัวเมืองล้านนาดังเดิม ภายหลังเมืองเชียงแสนแตกได้มีการแบ่งไพร่พลจากเมืองเชียงแสนไปไว้ตามหัวเมืองต่าง ๆ ที่นำกองทัพมาร่วมรบ ซึ่งหนึ่งในนั้นคือเมืองละคอนหรือเมืองนครลำปาง เชลยสงครามในครั้งนี้ได้ถูกให้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือและตำบลพิชัย อำเภอเมืองลำปางปัจจุบัน ดังนั้นกลุ่มชาวเชียงแสนที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองนครลำปางอาจแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนหรือหนีมาพึ่งบารมีเจ้า 7 ตนก่อนเมืองเชียงแสนแตก และกลุ่มที่สองคือกลุ่มที่มาในสถานะเชลยสงครามเมื่อครั้งเมืองเชียงแสนแตก

กลุ่มที่หนึ่ง คือ กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาเจรจาให้อพยพมา หรือหนีมาพึ่งบารมีเจ้า 7 ตนในช่วงแรกนั้น สามารถเลือกทำเลที่ตั้งได้ตามอิสระส่วนใหญ่จะตั้งถิ่นฐานชุมชนอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์โดยเฉพาะลุ่มแม่น้ำวัง แม่น้ำตุย และแม่น้ำจาง โดยเฉพาะกลุ่มชุมชนท่าครวน้อย ชุมชนปงแสนทอง ชุมชนบ้านศรีก้า ชุมชนบ้านวังแคว้ง ชุมชนบ้านหมอสม และกระจายตัวอยู่ในชุมชนบ้านลำปางกลาง บ้านพ่อน บ้านศาลา

ฯลฯ กลุ่มที่สอง คือ กลุ่มที่ถูกกวาดต้อนมาในฐานะเชลยสงครามได้ถูกจำกัดพื้นที่ในการตั้งถิ่นฐานอยู่อาศัยในเขตพื้นที่ตำบลเวียงเหนือ ตำบลต้นธงชัย และบางส่วนของตำบลพิชัย กลุ่มนี้มักจะเป็นเป้าหมายในการเกณฑ์ใช้แรงงานของกลุ่มมูลนายที่มักจะมีภารกิจให้ทำงานแรงงาน เช่น การขุดคูเมือง สร้างกำแพงเมือง รวมถึงงานช่างฝีมือต่าง ๆ จนกระทั่งในปีพุทธศักราช 2416 ได้เกิดสนธิสัญญาเชียงใหม่โดยสยามเริ่มเข้ามาลิดรอนอำนาจของเจ้านายในหัวเมืองล้านนา ทำให้บทบาทของเจ้านายในการควบคุมระบบไพร่ดั้งเดิมของตนได้ถูกลดบทบาทลง ส่งผลให้ชุมชนชาวเชียงแสนที่อยู่ในสถานะเชลยมีอิสระและออกแสวงหาทำเลที่ตั้งของการตั้งถิ่นฐานชุมชนใหม่ ซึ่งกระจัดกระจายกันออกไปทุกสารทิศทั่วเมืองนครลำปาง

ภาพครอบครัว ชาวเม็ง ต้นตระกูลดวงไย แห่งบ้านศาลาเม็ง ผู้เป็นทายาทรุ่นที่สามหลังจากการอพยพโยกย้ายจากเมืองเชียงแสนมาตั้งถิ่นฐานในเมืองนครลำปาง
ที่มา : ครอบครัวดวงไย บ้านศาลาเม็ง

ในเขตพื้นที่อำเภอเกาะคาปรากฏหลักฐานชุมชนชาวเชียงแสนเข้ามาตั้งถิ่นฐานจำนวนหลายชุมชนมีทั้งการกระจายตัวเข้ามาอยู่กับชุมชนอื่นที่มีมาอยู่ก่อนหน้านี้และอพยพมารวมตัวกันเป็นหมู่บ้านของกลุ่มชาวเชียงแสนโดยเฉพาะ กลุ่มที่กระจายตัวเข้ามาอยู่กับชุมชนอื่น ๆ ในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้น ถือได้ว่าเกือบทุกหมู่บ้านมีลูกหลานเชื้อสายชาวเชียงแสนอาศัยอยู่ โดยเฉพาะที่พบเป็นหลักฐานและคำบอกเล่าในวงศ์ตระกูลของชุมชนชาวเชียงแสนที่อพยพมาตั้งเป็นชุมชนหมู่บ้านเฉพาะกลุ่ม ได้แก่ ชุมชนบ้านศาลาเม้ง หรือเดิมเรียกว่าบ้านเม้ง คำว่าเม้งในที่นี้หมายถึงชาวมอญ ซึ่งในประวัติศาสตร์ปรากฏหลักฐานว่าพม่าได้ยกเชื้อพระวงศ์ชาวมอญให้ขึ้นมาปกครองเมืองเชียงแสนพร้อมบริวาร ต่อมาเชื้อพระวงศ์ชาวมอญนั้นได้อพยพโยกย้ายมาพึ่งบารมีเจ้า 7 ตนในเมืองนครลำปางพร้อมกับชาวเชียงราย เจ้ากาวิละจึงได้ให้ชาวมอญและชาวเชียงรายตั้งถิ่นฐานชุมชนอยู่บริเวณชุมชนบ้านเชียงราย บ้านสวนดอก และบ้านเม้ง ซึ่งบ้านเม้งดังกล่าวปัจจุบันคือชุมชนวัดสิงห์ชัย ภายหลังจากชุมชนขยายตัวทำให้มีข้อจำกัดในพื้นที่ทำกิน ส่งผลทำให้ชาวเม้งจากบ้านเม้งสิงห์ชัยได้อพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานกลายเป็น บ้านเม้ง ซึ่งอยู่ในเขตปกครองของแคว้นศาลา จึงกลายเป็นที่มาของชุมชนบ้านศาลาเม้งในปัจจุบัน ชุมชนที่สอง ได้แก่ ชุมชนบ้านนาแสง ซึ่งแต่เดิมเป็นชุมชนที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตตำบลเวียงเหนือ โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณโดยรอบวัดช่างแต้ม ซึ่งถือเป็นชาวเชียงแสน กลุ่มที่สอง ที่ถูกกวาดต้อนมาในฐานะเชลยสงครามเมื่อครั้งเชียงแสนแตก โดยได้อพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานใหม่ในเขตพื้นที่อำเภอเกาะคาราวช่วงต้นรัชกาลที่ 5 นอกจากนี้ยังพบว่ามีการตั้งชุมชนอยู่ร่วมกับชุมชนอื่นที่มีมาก่อนหน้านี้ เช่น ชุมชนบ้านนางแต่น ชุมชนบ้านวังพร้าว ชุมชนบ้านท่าผา ชุมชนบ้านศาลา ฯลฯ สายสกุลชาวเชียงแสนในอำเภอเกาะคาเท่าที่สืบค้นได้ในปัจจุบัน ได้แก่ ตระกูลดวงใย ดวงแก้ว สร้อยแก้ว ศรีชัยยา สาปคำ ไชยราช แสงแก้ว ราชจรีต สุธรรมเม้ง ไชยมุติ คำเผื่อ ปงหาญ ทองคำฟู ฯลฯ

❖ ชาวลาวจำปาสักและเวียงจันทน์ที่มาของชุมชนบ้านโป่ง สันป่าสัก

ห้วงเวลาทางประวัติศาสตร์ ราวปีพุทธศักราช 2370 ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 3 เจ้าอนุวงศ์จักรีแห่งกรุงเวียงจันทน์ได้พยายามทำการปลดแอกเป็นอิสระภาพจากอำนาจสยาม ซึ่งฝ่ายสยามมองว่าเป็นการก่อกบฏ จึงจำเป็นต้องทำการปราบปรามอย่างเด็ดขาด ด้วยเหตุนี้สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงแต่งตั้งให้กรมพระราชวังบวรมหาคักติพลเสพย์ เป็นแม่ทัพใหญ่คุมกองกำลังพลเพื่อไปปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ในครั้งนี้ นอกจากนี้ยังได้เกณฑ์หัวเมืองต่าง ๆ ที่เป็นหัวเมืองประเทศราชของสยามในขณะนั้นให้ยกกำลังเข้าร่วมปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ที่กรุงเวียงจันทน์อีกด้วย ในช่วงเวลาดังกล่าว เมืองนครลำปางมีเจ้าผู้ครองนครคือเจ้ามหาชนานชัยวงศ์ ผู้เป็นราชบุตรของเจ้าหลวงคำโสม ได้มีส่วนในการนำกองทัพเมืองนครลำปางไปร่วมในสงครามปราบกบฏเจ้าอนุวงศ์ในครั้งนี้ด้วย นอกจากนี้เจ้ามหาชนานชัยวงศ์เจ้าผู้ครองนครลำปางยังได้รับมอบหมายให้ดูแลเมืองเวียงจันทน์อยู่ช่วงเวลาหนึ่ง จนเจ้าหลวงมหาชนานชัยวงศ์องค์นี้ได้รับสมญานามว่าเจ้าหอคำเวียงจันทน์ เมื่อยกทัพกลับได้มีการกวาดต้อนผู้คนที่ยกพลหนีจากการกวาดต้อนไปยังกรุงเทพมหานครขึ้นมาไว้ที่เมืองนครลำปางจำนวนหนึ่ง

จากเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นมูลเหตุก่อให้เกิดชุมชนชาวลาวที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในเมืองนครลำปาง ซึ่งปัจจุบันอยู่ในเขตอำเภอเกาะคา ได้แก่ ชุมชนบ้านโป่ง บ้านสันป่าสัก และบ้านทุ่งขาม ในชุมชนแห่งนี้มีเรื่องราวเล่าขานสืบต่อกันมาว่าเมื่อครั้งอพยพมาจากเมืองลาวนั้นแรก ๆ ชุมชนชาวลาวได้เลือกตั้งทำเลถิ่นฐานอยู่บริเวณพื้นที่บ้านทุ่งขามหรือบริเวณโดยรอบดอยฮ้าง ซึ่งเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ ภายหลังได้มีการขยายชุมชนมาตั้งถิ่นฐานบริเวณอยู่ที่โป่งน้ำร้อนและได้มีการตั้งอารามที่พิกสงฆ์ขึ้นครั้งแรก บริเวณทุ่งสันป่าตองเขตชุมชนบ้านโป่งร้อนในปัจจุบัน จากนั้นได้ตั้งวัดขึ้นบริเวณใกล้พื้นที่โป่งน้ำร้อนโดยการนำของครูบาเตชะ ในการสร้างวัดในครั้งนั้นพบว่าพื้นที่ทำเลของวัดดังกล่าวไม่เหมาะสมสำหรับการปฏิบัติธรรม เนื่องจากโดยรอบเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำหนองคลองบึง ทำให้มักมีชาวบ้านมาหาปูหาปลาเพื่อดำรงชีพอยู่เป็นประจำ ไม่เหมาะสำหรับการเป็นที่พิกสงฆ์และประกอบศาสนพิธี จึงได้ย้ายวัดอีกครั้ง มายังบริเวณพื้นที่ตำแหน่งวัดโป่งร้อนในปัจจุบัน นอกจากนี้ในอดีตวัดโป่งร้อนยังมีสายสัมพันธ์กับคณะสงฆ์จากประเทศลาว ซึ่งมาจำพรรษาเป็นเจ้าอาวาสอยู่ที่วัดโป่งร้อนจำนวนหลายรูป

แต่เดิมนั้นชุมชนบ้านโป่งร้อนและบ้านสันป่าสักเป็นชุมชนเดียวกัน ชื่อว่าบ้านโป่งสันป่าสัก ภายหลังได้มีการแยกตัวชุมชนออกเป็นสองหมู่บ้าน ซึ่งยังมีการสืบสายตระกูลที่เล่าขานสืบต่อกันมาว่า เป็นผู้ที่อพยพมาจากเมืองลาวในอดีตเท่าที่สามารถสืบความได้ คือ สายสกุลจำปาวัน สกุลปาระมี ซึ่งมาจากเมืองจำปาสัก และสายสกุลจันทร์ใหม่ เป็นกลุ่มชาวลาวที่อพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ (สัมภาษณ์พระครูโฆสิตจันทสุนทร)

ภาพ ตัวอย่างตาลปัตรของพระสงฆ์แบบชาวไทเขิน และผ้าชิ้นไทลื้อเชียงแสน
สำหรับห่อคัมภีร์ใบลานที่พบในวัดวังพร้าว
ที่มา : วัดวังพร้าว

❖ หลักฐานชาวไทเขิน เมืองเชียงตุง เมืองสาต ที่ตำบลวังพร้าว

เมื่อราวปีพุทธศักราช 2565 ผู้เขียนได้มีโอกาสไปสำรวจโบราณวัตถุและเอกสารโบราณของวัดวังพร้าว ตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา ก่อนหน้าที่จะมีการทำกิจกรรมการสำรวจโบราณวัตถุและเอกสารโบราณของวัด ได้มีการประชุมหารือแนว

ทางการจัดการและสืบค้นข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์บอกเล่าจากผู้สูงอายุภายในชุมชนบ้านวังพร้าว ซึ่งเมื่อผู้เขียนได้สอบถามว่าชุมชนวังพร้าวเป็นใครมาจากไหน ก็ได้คำตอบเหมือนกันว่าเป็นชุมชนโบราณที่ตั้งอยู่บริเวณนี้มาแต่เดิมและมูลเหตุที่ชื่อบ้านวังพร้าวก็เนื่องด้วยในอดีตลำน้ำแม่จางเป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรและทำการค้าโดยเฉพาะจากผู้คนในเขตอำเภอแม่ทะเพื่อล่องมาบรรจบกับแม่น้ำวัง ซึ่งถือเป็นเส้นทางคมนาคมสายหลักที่บ้านสบจาง ครั้งหนึ่งมีชาวบ้านจากบ้านหลุกนาคร้วนามะพร้าวแห่งใต้แพเพื่อล่องมาขายปรากฏว่าได้ประสบอุบัติเหตุแพล่มบริเวณวังน้ำวน ทำให้มะพร้าวที่บรรทุกใส่แพมานั้นกระจัดกระจายเต็มคั้งน้ำบริเวณวังน้ำที่แพล่มดังกล่าว จึงกลายเป็นที่มาของชื่อชุมชนบ้านวังพร้าวมาจนถึงปัจจุบัน เรื่องดังกล่าวเป็นเรื่องเล่าที่นิยมเล่าขานและกล่าวถึงที่มาของชื่อบ้านนามเมืองมากที่สุด แต่ทว่าในการประชุมในครั้งนั้นได้มีคุณยายท่านหนึ่งได้เล่าว่า เมื่อครั้งยังเป็นเด็กเคยได้ยินปู่ย่าตายายเล่าให้ฟังว่า ชาวบ้านวังพร้าวนี้อพยพมาจากทางตอนเหนืออาจจะเชียงตุงหรือสิบสองปันนา เนื่องจากเป็นระยะเวลายาวนานคุณยายจึงจำชื่อเมืองที่บรรพบุรุษของท่านเล่าให้ฟังไม่ได้ หลังจากที่ได้สอบถามพูดคุยกับกลุ่มผู้สูงอายุแล้ว ผู้เขียนและคณะจึงได้ทำการลงมือสำรวจโบราณวัตถุและเอกสารโบราณของวัดวังพร้าว เพื่อสืบค้นข้อมูลและทำทะเบียนโบราณวัตถุ และเพื่อเป็นแนวทางในการจัดพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นของวัดวังพร้าวโดยกระบวนการมีส่วนร่วมต่อไป

ผลในการสำรวจครั้งนี้พบโบราณวัตถุและเอกสารสำคัญจำนวนมาก โดยเฉพาะพระพุทธรูปสำคัญของวัดที่หล่อด้วยโลหะสำริด เล่าขานกันสืบมาว่าเป็นพระพุทธรูปจากเมืองเชียงแสน และพบตาลปัตรของพระสงฆ์แบบเชียงตุงหรือแบบไทเขินเป็นจำนวนมาก รวมถึงพบเอกสารใบลานและพับสาที่เขียนด้วยอักษรไทเขินเก็บรักษาไว้ในหีบธรรมของวัดวังพร้าว นอกจากนี้ยังพบผ้าห่อธรรมหรือผ้าห่อคัมภีร์ใบลานที่ห่อด้วยผ้าไหมอย่างดีเป็นรูปทรงแบบชินของชาวไทลื้อจากเชียงแสนหรือเชียงตุงในอดีตซึ่งมีอายุมากกว่า 200 ปี จากหลักฐานดังกล่าวนี้สะท้อนให้เห็นว่า แต่เดิมชุมชนบ้านวังพร้าวแห่งนี้คือชุมชนที่อพยพโยกย้ายถิ่นฐานมาจากทางตอนบน โดยเฉพาะเมืองเชียงตุง ซึ่งเป็นกลุ่มชาวไทเขินหรือไทลื้อ ต่อมาภายหลังชุมชนไทเขินหรือไทลื้อเหล่านี้ถูกพม่ากวาดต้อนให้มาเป็นไพร่พลในเมืองเชียงแสน ซึ่งก่อนหน้านี้เมืองเชียงแสนจะแตกนั้นได้เกิดภาวะสงครามบ่อยครั้งทำให้ผู้คนชาวเมืองเชียงแสนต้องอพยพลี้ภัยไปยังพื้นที่ที่ปลอดภัย โดยเฉพาะพื้นที่ที่มีเจ้านายที่เข้มแข็งเช่นเมืองนครลำปาง ดังนั้นด้วยหลักฐานที่ค้นพบภายในวัดวังพร้าว เชื่อมโยงกับหลักฐานวัฒนธรรมไทยเขิน

และสอดคล้องกับคำบอกเล่าของคุณยายที่ได้กล่าวถึงการอพยพโยกย้ายของชาววังพร้าวมาจากเมืองทางตอนบน จึงอาจเป็นไปได้ว่ากลุ่มชาวมุขชนบ้านวังพร้าวแห่งนี้ อาจเป็นกลุ่มชาวไทยจีนที่อพยพหนีภัยสงครามมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อำเภอเกาะคาในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังพบว่าชุมชนที่อยู่ติดกันกับชุมชนบ้านวังพร้าวทางทิศตะวันออก คือ ชุมชนบ้านสาต ซึ่งที่มาของคำว่าบ้านสาตนั้น ผู้สูงอายุส่วนใหญ่มักเล่าขานกันว่า มูลเหตุที่ชื่อบ้านสาตมาจากที่มาของอาชีพการสานสาต หรือการสานทอเสื่อ แต่ทว่าไม่มีหลักฐานใด ๆ สนับสนุนในเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับอาชีพเหล่านี้ แต่หากย้อนกลับไป ในประวัติศาสตร์ พื้นที่ตัวเมืองนครลำปางปรากฏชื่อวัดเมืองศาสนาซึ่งแท้ที่จริงแล้ว จะต้องเขียนสะกดว่า เมืองสาต ซึ่งเป็นชื่อหัวเมืองขนาดกลาง ปัจจุบันถือว่าเป็นอำเภอหนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ เขตภูฐาน ประเทศสหภาพเมียนมาร์ ในอดีตนั้นเมืองสาตจะอยู่ในเขตการปกครองของเมืองเชียงตุงบ้าง บางช่วงก็ขึ้นกับเมืองเชียงแสน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางการเมืองและผู้มีอำนาจในสมัยนั้น โดยประชากรในเมืองสาตส่วนใหญ่เป็นชาวไทยจีน เช่นเดียวกับเมืองเชียงตุง ชาวเมืองสาตหรือเชียงตุงที่อพยพมาอยู่เมืองนครลำปางนั้น เริ่มต้นครั้งแรกในสมัยเจ้ากาวิละ ซึ่งมีการอพยพหนีภัยสงครามมาพึ่งบารมีเจ้า 7 ตน ต่อมาในสมัยพระเจ้าสุวรรณหอคำดวงทิพย์ เจ้าเมืองเชียงตุงได้ถวายเจ้านางสุวรรณหอคำผู้เป็นราชธิดาให้มาเป็นราชเทวีของพระเจ้าสุวรรณหอคำดวงทิพย์ ซึ่งการเดินทางเสด็จมาประทับอยู่ในเมืองนครลำปางของเจ้านางสุวรรณหอคำ ในครั้งนั้นได้นำเหล่าข้าราชการบริพารข้าทาสบริวารทั้งหลายตามเสด็จมาตั้งถิ่นฐานชุมชนอยู่ในเมืองนครลำปาง ได้แก่ ชุมชนบ้านเมืองสาต และชุมชนบ้านป่าขาม ภายหลังอาจมีชาวไทยจีนจากชุมชนบ้านเมืองสาตในเมืองหรือชาวเมืองสาตกลุ่มอื่นที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเขตบริเวณพื้นที่อำเภอเกาะคา ริมน้ำแม่จาง ซึ่งมีกลุ่มชุมชนบ้านวังพร้าวที่เป็นชาวไทยจีนมาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ก่อนหน้านี้อยู่แล้ว หลักฐานสำคัญอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนแนวคิดที่มาจากชื่อชุมชนบ้านสาตนั้นคือเอกสารโบราณที่อยู่ในวัดบ้านสาต เขียนด้วยอักษรไทยจีน เช่นเดียวกันกับที่พบในวัดวังพร้าว อีกทั้งยังมีงานพุทธศิลป์หลายอย่างที่เชื่อมโยงความเป็นอัตลักษณ์ไทยจีนภายในวิหารวัดบ้านสาต ซึ่งเป็นเครื่องยืนยันสนับสนุนได้ว่าบ้านสาตแห่งนี้อาจเป็นชาวไทยจีนจากเมืองสาตนั่นเอง

ภาพครอบครัว กันวี ซึ่งมีบรรพบุรุษอพยพมาค้าขายจากภาคกลางโดยเส้นทางเรือตามแม่น้ำวัง และมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่ชุมชนบ้านศาลาหม้อ ภาพถ่ายราวปี 2484 โปรดสังเกตในภาพแม่อยู่คนที่ 4 นับจากซ้ายยังไม่สวมเสื้อ ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการแต่งกายดั้งเดิมของสตรีชาวล้านนา
ที่มา : ครอบครัวกันวี

❖ การค้ากับการอพยพของผู้คนจากภายนอกที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในอำเภอเกาะคา

การค้า ถือเป็นหนึ่งในปัจจัยของการอพยพโยกย้ายหรือการตั้งถิ่นฐานของผู้คนในอดีต ซึ่งแต่ละภูมิภาคจะมีรูปแบบการค้าที่แตกต่างกันออกไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะทางภูมิศาสตร์ โดยรูปแบบการค้าในพื้นที่ในหัวเมืองล้านนานั้นสามารถแบ่งได้เป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ การค้าทางน้ำ คือ การค้าทางเรือหรือแพ และการค้าทางบก เช่น การค้าแบบกองคาราวานวัวต่าง หรือคาราวานเกวียน ก่อนที่ความเจริญจะนำมาซึ่งเส้นทางรถไฟและรถยนต์เข้ามาสู่อำเภอเกาะคาในเวลาต่อมา การค้าทั้งสองรูปแบบนั้น มักเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการอพยพโยกย้ายเพื่อไปตั้งถิ่นฐานทำเลที่ดีเหมาะสมแก่การซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้าหรือจุดพักสินค้า ซึ่งเรื่องราวดังกล่าวยังคงปรากฏ

เป็นคำบอกเล่าถึงการอพยพโยกย้ายของผู้คนด้วยปัจจัยทางการค้าของชาวอำเภอเกาะคาในอดีต

เนื่องด้วยสภาพทางภูมิศาสตร์ของพื้นที่อำเภอเกาะคานั้นเป็นที่ราบลุ่มแอ่งหุบเขาเดียวกันกับอำเภอห้างฉัตร อำเภอเมือง อำเภอแม่ทะ และอำเภอเสริมงาม ซึ่งถือเป็นพื้นที่แอ่งใหญ่ที่สุดของจังหวัดลำปาง อีกทั้งยังมีแม่น้ำสายสำคัญคือ แม่น้ำวัง และแม่น้ำสาขาของแม่น้ำวังไหลมาบรรจบกันที่อำเภอเกาะคาจำนวนหลายสาย ได้แก่ ลำน้ำแม่ยาว ลำน้ำแม่จาง ลำน้ำแม่ต้า แม่น้ำเหล่านี้นอกจากจะเป็นสายน้ำเพื่อใช้ในการอุปโภคบริโภคแล้วยังเป็นเส้นทางคมนาคมสัญจรและเส้นทางการค้าของผู้คนในอดีต⁵⁰ โดยมีพาหนะสำคัญคือ เรือและแพ ด้วยการที่เป็นสายน้ำขนาดไม่ใหญ่มากนัก เรือขนส่งสินค้าของพ่อค้าในอดีตจึงเป็นเรือขนาดกลางเรือแม่ปะหรือเรือหางแมงป่อง ซึ่งการค้าทางเรื่อนั้นจะสามารถเดินทางค้าขายได้เฉพาะช่วงฤดูน้ำหลากและช่วงฤดูหนาวเท่านั้น เมื่อเข้าสู่ฤดูแล้งแม่น้ำวังจะลดระดับต่ำลงมาก ในบางปีน้ำแห้งขอดเหลือเพียงดอนทรายไม่สามารถใช้เรือหรือแพในการขนส่งสินค้าได้⁵¹ เส้นทางการค้าทางเรือหรือแพนั้นเป็นเส้นทางการค้าแบบตายตัวที่ต้องเดินทางไปตามสายน้ำหรือเลาะเลียบไปตามฝั่งแม่น้ำ และหยุดเทียบท่าขนส่งสินค้าในแต่ละจุดตามแต่เครือข่ายการค้าทั้งการค้าปลีกและการค้าส่งให้กับพ่อค้ากองคาราวานวัวต่างอีกทอดหนึ่ง ซึ่งพ่อค้าที่ขึ้นมาค้าขายในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้น หากย้อนกลับไปเมื่อราวรัชกาลที่ 4 ถึงรัชกาลที่ 5 ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มพ่อค้าชาวจีนและพ่อค้าชาวสยามที่เดินทางขึ้นมาค้าขายในตัวเมืองนครลำปาง โดยมีปลายทางจุดพักสินค้าที่ทำน้ำด้านทิศตะวันตกของตัวเมือง ต่อมาได้พัฒนากลายเป็นย่านตลาดการค้าที่เรียกว่า ตลาดจีนหรือกาดกองต้า ซึ่งเป็นแหล่งชุมทางสินค้าทันสมัยที่นำขึ้นมาจากกรุงเทพ ปากน้ำโพ มาจากเมืองธานีหรือสุโขทัย เมืองระแหงหรือเมืองตาก อ่างทอง ชัยนาท ฯลฯ โดยจุดพักสินค้าหรือจุดเครือข่ายการค้าของพ่อค้าที่ขึ้นมาอำเภอเมืองลำปางนั้น บางกลุ่มได้แวะพักหรือส่งสินค้าให้ผู้ค้ารายย่อยในพื้นที่อำเภอเกาะคาหลายจุดนับตั้งแต่ชุมชนบ้านจอมปิงเป็นต้นมา

⁵⁰ การที่อำเภอเกาะคาเป็นพื้นที่ลำน้ำสาขาของแม่น้ำวังมาบรรจบกันในบริเวณนี้จึงกลายเป็นชุมทางการค้าที่สำคัญที่สามารถลำเลียงสินค้าไปสู่พื้นที่ห่างไกลได้สะดวกเช่น สายน้ำแม่จางคือเส้นทางการค้าและการคมนาคมสัญจรไปสู่พื้นที่อำเภอแม่ทะและอำเภอแม่เม้า สายน้ำแม่ต้าเป็นเส้นทางเข้าสู่พื้นที่เมืองเสริมหรืออำเภอเสริมงามในปัจจุบัน สายน้ำแม่ยาว สามารถเป็นเส้นทางไปสู่พื้นที่ตำบลไหล่หินและเขตตำบลแม่สันเมืองยาวของอำเภอห้างฉัตร เป็นต้น

⁵¹ ก่อนการสร้างเขื่อนกิ่วลม สภาพแม่น้ำวังบางปีที่อากาศแห้งแล้งมาก แม่น้ำวังจะแห้งขอดจนเหลือแต่ดอนทรายชาวบ้านจำเป็นต้องลงไปขุดบ่อน้ำบาดทรายกลางร่องแม่น้ำวังเพื่อนำน้ำมาใช้อุปโภคบริโภค

จากการค้าดังกล่าวส่งผลให้ผู้คนจากภาคกลาง และชาวลำปางสายใต้ ทั้งอำเภอแม่พริก และอำเภอเถิน อพยพขึ้นมาตั้งถิ่นฐานถาวรกระจายตัวอยู่ในชุมชนริมแม่น้ำวังของ อำเภอเกาะคาเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้พ่อค้าทางเรือและแพชาวอำเภอเกาะคายังได้มีการนำสินค้าต่าง ๆ นำสินค้าใส่เรือและแพ ล่องไปขายยังภาคกลาง โดยเฉพาะ มะพร้าว ยาสูบและเหมียง ซึ่งเป็นสินค้าที่มีความต้องการเป็นอย่างมาก สินค้าบางอย่างที่เออลงไปขายในภาคกลางนั้น พ่อค้าอาจรับซื้อมาจากพ่อค้ากองคาราวานอีกทอดหนึ่ง จากการสัมภาษณ์เรื่องราวเกี่ยวกับพ่อค้าทางเรือในอดีตพบว่า มีพ่อค้าชาวอำเภอเกาะคา โดยเฉพาะบ้านท่าผา บ้านเกาะคา บ้านศาลา ได้ล่องไปค้าขายถึงจังหวัดชัยนาท และ อุทัยธานี โดยได้นำสินค้าที่กล่าวมาข้างต้นไปขาย จากนั้นชากลับได้หาซื้อสินค้าอุปโภค บริโภคหลายชนิดกลับขึ้นมาขายในชุมชนของตน ได้แก่ เกลือทะเล ปลาแห้ง วุ้นเส้น กะปิ เครื่องถ้วยต่าง ๆ รวมถึงเสื้อผ้าพิมพ์ลายอินเดียและภาพแพรวแบบจีน ซึ่งเป็นการต้องการของชาวเกาะคาในอดีต

ในกรณีชาวจีนในพื้นที่อำเภอเกาะคา พบหลักฐานการเข้ามาตั้งถิ่นฐาน ด้วยมูลเหตุทางการค้าเป็นหลัก โดยกลุ่มแรกจะขึ้นมาค้าขายโดยเส้นทางเรือ มาตั้งถิ่นฐานและเปิดกิจการอยู่ในพื้นที่บ้านท่าผา ส่วนใหญ่เป็นชาวจีนโพ้นทะเลที่มาตั้ง รกรากทำการค้าขาย และมักจะมีภรรยาเป็นชาวพื้นเมือง ซึ่งถือเป็นความมั่นคง ทางการค้าและเศรษฐกิจอย่างหนึ่ง ผ่านระบบเครือข่ายของผู้หญิง อาจเป็นที่พึ่ง ยามต้องประสานกับหน่วยราชการ รวมถึงความมั่นคงในการอาศัยอยู่ในประเทศไทย โดยกลุ่มชาวจีนที่มาทำการค้ายุคแรกได้แก่ แปะน้อย แชน⁵² ภายหลังบุตรชายคือโกฮุย เป็นผู้สืบทอดกิจการการค้าโกฮิ่บุน แปะอู๋ โกจง โกตี้ว โกฮิ่ โกเส่ง โกตัน แปะเกียะ ซึ่งมาภายหลังจากการตั้งโรงงานน้ำตาลที่อำเภอเกาะคาส่งผลให้ชาวจีนกลุ่มใหม่ ได้เข้ามาทำการค้าขายจนกลายเป็นย่านตลาดหน้าโรงงานน้ำตาล⁵³ รวมถึงกลุ่มชาวจีน ที่ออกไปตั้งร้านค้าขายปลีกในพื้นที่รอบนอกของอำเภอเกาะคาเช่น ที่บ้านวังพร้าว บ้านจอมปิง บ้านศาลา เป็นต้น นอกจากการค้ายังพบว่ามีชาวจีนที่อพยพมาเข้ามาตั้งถิ่น

⁵² ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลย์สงครามได้ลงนามร่วมมือกับกองทัพกองทัพญี่ปุ่น ซึ่งในขณะนั้นประเทศญี่ปุ่นคู่สงครามกับประเทศจีน ส่งผลให้ชาวจีนที่อยู่ในประเทศไทยต้องปรับเปลี่ยนตนเอง เพื่อมิให้เป็นเป้าสายตาต่อกองทัพญี่ปุ่น หนึ่งในนั้นคือการเปลี่ยนนามสกุลจากแซ่แบบจีนให้กลายเป็นนามสกุลแบบภาษาไทย และเปลี่ยนแปลงสัญชาติมาเป็นสัญชาติไทย หากไม่เปลี่ยนแปลงจะมีการเรียกเก็บค่าหัวจากการเป็นชาวต่างด้าวปีละ 600 บาท ซึ่งในสมัยนั้นถือเป็นเงินจำนวนมาก ด้วยเหตุนี้ แปะน้อย จึงได้เปลี่ยนนามสกุลจากแซ่มา เป็นนามสกุลศรีสุวรรณ สืบต่อลูกหลานมาจนถึงปัจจุบัน (สัมภาษณ์คุณแม่สายบัว บัวศรี)

⁵³ สัมภาษณ์คุณแม่สว่างจิตร์ พันธุ์เจริญ คุณแม่สายบัว บัวศรีและอาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ฐานเพื่อประกอบอาชีพอื่น ๆ เช่น เป็นช่างทำเครื่องประดับ หรือช่างเงิน ช่างทอง ช่างถ่ายภาพ หรือนายช่างรับเหมาก่อสร้าง โดยเฉพาะงานโครงสร้างปูนซีเมนต์ ซึ่งถือเป็นนวัตกรรมใหม่และเป็นที่ยอมรับในการสร้างวัดและบ้านเรือนของชาวบ้านในขณะนั้น

ภาพ พ่อค้า “หาบขะหมา”

รูปแบบการค้าของชาวล้านนาในอดีต สำหรับผู้ที่ยังไม่มีทุนรอนจ้างคนลีนค้าเดินทางข้ามบ้านข้ามเมืองอีกกรณีหนึ่งคือ ผู้ที่ลงทุนทำการค้าด้วยตนเองแต่ยังไม่มีกำลังพอที่จะซื้อวัวหรือม้า

รวมถึงเงินลงทุนสำหรับการซื้อสินค้าจำนวนมากแบบพ่อค้ากองคาราวาน

ที่มา : สุธิตศักดิ์ ปาลโพธิ์

นอกจากการค้าตามเส้นทางสายน้ำที่กล่าวมานั้น รูปแบบการค้าที่สำคัญของล้านนาอีกรูปแบบหนึ่งคือการค้าแบบกองคาราวานสัตว์ต่าง คือการนำสินค้าใส่ภาชนะสานเป็นตะกร้าที่เรียกว่า **ต่าง** แล้วนำไปบรรทุกใส่หลังสัตว์ คือ วัว ม้า และช้าง

โดยสัตว์ที่นิยมใช้บรรทุกสินค้านำไปขายมากที่สุดคือ วัว จึงนิยมเรียกกันติดปากว่า **พ่อค้าวัวต่าง** หรือนายฮ้อยวัวต่าง อาชีพพ่อค้าวัวต่างนั้นถือได้ว่าเป็นอาชีพอดนียมของชายชาวล้านนา เมื่อหมดช่วงฤดูการทำนาแล้วหากไม่ออกไปเดินทางค้าขายหรือแสวงโชคจากภายนอกจะไม่มีโอกาสที่จะสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้กับครอบครัว ด้วยเหตุนี้ชาวล้านนาส่วนใหญ่จึงนิยมสร้างฐานะของตน ด้วยการออกไปเป็นพ่อค้าวัวต่าง หรือเริ่มต้นจากการไปเป็นลูกจ้างของพ่อค้าวัวต่าง ซึ่งชายวัยรุ่นที่จะไปเป็นลูกหาบของพ่อค้าวัวต่างได้นั้น จะต้องมียศทดสอบหลายประการที่เป็นตัวบ่งชี้ว่าชายหนุ่มเหล่านั้นมีความอดทนแข็งแรงและสามารถมีทักษะในการเอาตัวรอดได้ดี คุณสมบัติของการเป็นพ่อค้าวัวต่างที่สำคัญคือความซื่อสัตย์ ความอดทน ชัยชนะในการต่อสู้คาถาอาคม เนื่องจากการค้าขายในอดีตนั้นมีความเสี่ยงต่อการถูกปล้นจากโจรตามรายทาง หรือภัยอันตรายที่มาจากสัตว์ร้ายกลางป่าเขา ด้วยเหตุนี้คนที่จะเป็นพ่อค้าวัวต่างจะต้องมีทักษะและประสบการณ์ในการเดินทาง ซึ่งจะต้องเริ่มต้นฝึกฝนจากการไปเป็นลูกจ้างของพ่อค้าวัวต่างรุ่นใหญ่นั้นเอง⁵⁴

จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์พบว่า ทุกชุมชนของอำเภอเกาะคาเคยมีพ่อค้าวัวต่างมาก่อนทั้งสิ้น แต่ละชุมชนจะมีเส้นทางการค้าประจำของตนเอง โดยเส้นทางการกล่าวจะกระจายออกไปทุกสารทิศ ยกตัวอย่างเช่น พ่อสา่งฮ้อย พ่อค้าวัวต่างจากบ้านเกาะคาจะเดินทางไปค้าขายนำสินค้ามาจากรัฐฉาน เมืองฝาง เมืองเชียงใหม่และนำสินค้ามาพักไว้ที่บ้านเกาะคา เพื่อให้เหล่าผู้หญิงคือภรรยาและลูกกระจายสินค้าขายในชุมชน พ่อค้าวัวต่างบ้านศาลาหลวง บ้านศาลาไชยและบ้านนาแก้วตะวันตก บ้านป่าแข เดินทางตามลำน้ำแม่วังเพื่อลงไปที่เมืองระแหงและแม่สอดเพื่อนำสินค้าทันสมัยจากพม่าและเมืองมะละแหม่งเข้ามาขายในพื้นที่ชุมชน⁵⁵ พ่อค้าวัวต่างชุมชนบ้านลำปางหลวงเดินทางลัดเลาะตัดเส้นทางผ่านเมืองลี อำเภออมก๋อยเพื่อมุ่งตรงสู่แม่สอด เมืองพะอานและมะละแหม่ง บางกลุ่มก็แยกไปเส้นทางอำเภอแม่สะเรียงเพื่อนำสินค้าทันสมัย

⁵⁴ สิ่งที่เป็นตัวบ่งบอกถึงคุณสมบัติของวัยรุ่นที่จะไปรับจ้างเป็นลูกหาบในอดีตอีกอย่างหนึ่งคือ การมีลายสักหมึกที่ขา หรือที่เรียกกันว่า สักหมึกขา ก้อม ซึ่งเป็นวัฒนธรรมการสักเพื่อแสดงความอดทน ความเป็นชายชาติวีรที่แสดงสถานะจากความเป็นวัยเด็กสู่ผู้ใหญ่ที่พร้อมจะรับภาระหน้าที่อื่นๆด้วยความอดทน ส่งผลไปถึงการเลือกคู่ของหญิงสาวชาวล้านนาโบราณที่จะต้องมองหาผู้ชายที่มีรอยสักจนมีคำพูดของหญิงสาวที่จะเลือกชายหนุ่มมาเป็นคู่ครองว่า “สับขายาว เอาไว้เป็นฮาวตากผ้าอ้อม สับขาก้อมเอาไว้ป้องกันงูสะเลี น้ำหมึกปามักถือเอาซินมานู๋ “

⁵⁵ ชุนไชยศาลา กำนันตำบลศาลา ชุนประเสริฐนาแก้ว กำนันตำบลนาแก้ว หรือท้าวแบ่งชาวล้านนาแก้ว ถือเป็นผู้มีอิทธิพลต่อเส้นทางการค้าบนเส้นทางแม่น้ำวังสู่เมืองระแหง โดยจะมีเส้นทางแยกไปอีก คือ จากเมืองเลนแยกไปซื้อขายสินค้าที่เมืองธานี หรือสุโขทัย

จากพม่าจากชายแดนด้านแม่สามแลบ เมืองย่างกุ้ง เข้ามาขายในชุมชนบ้านลำปางหลวง⁵⁶ พ่อค้าวัวต่างจากบ้านไหล่หันนำสินค้าแลกเปลี่ยนซื้อขายกับเส้นทางเมืองเชียงตุง เมืองยาง เมืองม้า⁵⁷ พ่อค้าวัวต่างจากบ้านไร่อ้อย บ้านศาลาหม้อ ตระกูลโยธิน และตระกูลทำทองบรรพบุรุษของผู้เขียน เดินทางเอาข้าวสารไปแลกหมั้ยังที่ป่าเหมี้ยง ดอยสะเก็ดแล้วนำหมั้ยังลงมาขายในชุมชนต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอเกาะคา ภายหลังได้ย้ายไปตั้งถิ่นฐานถาวรอยู่ตำบลเทพเสด็จ อำเภอดอยสะเก็ด ฯลฯ นอกจากการเดินทางค้าขายไปยังต่างถิ่น ยังพบว่าพ่อค้าวัวต่างจากต่างถิ่นที่นำสินค้าเข้ามาขายตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อำเภอเกาะคา ดังกรณีพ่อค้าวัวต่างจากเมืองเชียงใหม่ได้มาพบรักกับหญิงชาวเกาะคาและตั้งถิ่นฐานอยู่บ้านน้ำล้อมจนกลายเป็นคนหาดัตตตระกูลอินตะชัย หรือสายตระกูลชาติเงี้ยวและอริยะกุล แห่งบ้านเกาะคา บ้านท่าผา คือพ่อค้าวัวต่างชาวไทใหญ่ที่มาแต่งงานมีครอบครัวกับสตรีชาวบ้านเกาะคา จนสืบสายกลายเป็นตระกูลคนหาดัตตใหญ่ของอำเภอเกาะคาในปัจจุบัน พ่อค้าวัวต่างชาวอำเภอเกาะคาที่ไปพบทำเลที่ตั้งที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการตั้งถิ่นฐานชุมชนใหม่ก็จะพาเครือญาติครอบครัวอพยพไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ต่าง ๆ เช่น กลุ่มพ่อค้าวัวต่างจากบ้านม่วงน้อย บ้านศิลา ตำบลเกาะคา อพยพไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัดพะเยา เป็นต้น

⁵⁶ เรื่องเล่าเกี่ยวกับพ่อค้าวัวต่างชาวลำปางหลวงที่เล่าสืบทอดกันมาของผู้เฒ่าผู้แก่ชาวอำเภอมก๋อยได้กล่าวว่า พ่อค้าวัวต่างจากบ้านลำปางจะนำสินค้าสำคัญนอกจากสินค้าอุปโภคบริโภคคือปืนแก๊ป และเครื่องมือเหล็กประเภท มีด ขวาน จอบเสียม ซึ่งถือว่ามีความสำคัญนำไปขายในพื้นที่อำเภอมก๋อย สิ่งสำคัญอีกอย่างคือเครื่องรางสำคัญที่พ่อค้าวัวต่างชาวลำปางหลวงพกติดตัวไปนั่นคือ รากไม้ชะจาวตันศักดิ์สิทธิ์บนวัดพระธาตุลำปางหลวง ที่จะขุดขึ้นได้เฉพาะปีในวันพญาวนตรงกับวันอังคารเท่านั้น

⁵⁷ นอกจากจะนำสินค้าไปขายแล้ว บางครั้งยังมีการขายวัวต่างให้กับลูกค้าปลายทางเพื่อนำไปฆ่าและ จนเป็นที่เลื่องลือกันในหมู่ชาวเชียงตุงว่า เนื้อวัวจากไหล่หินหรือเกาะคามีสชาติที่ดีกว่าเนื้อวัวที่อื่น ๆ (สัมภาษณ์, คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล)

ภาพ “ผางกลาง” หรือระฆังทรงแบนหล่อด้วยโลหะสำริด

แขวนไว้บนโครงไม้หรือโครงหวายใช้ต่างบนหลังวัวนำ ในกองคาราวานวัวต่างใช้เป็นสัญลักษณ์การค้า และเป็นเครื่องรางที่สำคัญที่สุดของพ่อค้าวัวต่างซึ่งแฝงไปด้วยความเชื่อเรื่องผางกลาง ผิผู้คุมครองกองคาราวานสัตว์ต่างให้เดินทางโดยสวัสดิภาพ อีกทั้งยังมีเสียงดังก้องกังวานเพื่อกลบเสียงรบกวนจากสัตว์ป่าอื่น ๆ ป้องกันการตื่นกลัวของสัตว์ต่างโดยเฉพาะวัว โดยในหนึ่งกองคาราวานจะมีผางกลางหนึ่งคู่เสมอ

ที่มา : พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติบ้านท่าทอง

นอกจากการค้าทั้งสองรูปแบบแล้วยังมีอีกหนึ่งอาชีพที่เกี่ยวข้องกับการค้าอันได้แก่ อาชีพการเป็นพ่อค้าล้อ คือการนำสินค้าใส่ล้อเกวียนนำไปขายในพื้นที่อื่น โดยเฉพาะภาคกลาง รวมถึงการขายล้อเกวียนในพื้นที่ปลายทาง อันเนื่องมาจากเกาะคาคือแหล่งทำล้อเกวียนขนาดใหญ่ ซึ่งเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้ชาวเกาะคามีการอพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อื่น ๆ ย้อนกลับไปยังจุดเริ่มต้นของการผลิตล้อเกวียนของจังหวัดลำปางนั้นเริ่มจากชาวพม่าได้เข้ามาตั้งเตาผลิตล้อเกวียนขึ้นที่ชุมชนท่ามะโอ จากนั้นได้มีการถ่ายทอดให้กับกลุ่มช่างในชุมชนสองชุมชน ได้แก่ ชุมชนบ้านดงชัย และชุมชนบ้านลำปางหลวง หลังจากนั้นอาชีพการทำล้อจึงเป็นอาชีพใหม่ที่เฟื่องฟูด้วยความต้องการของตลาดที่สูง ส่งผลให้อุตสาหกรรมการทำล้อเกวียนเจริญเติบโตขยายเป็นวงกว้างในพื้นที่อำเภอเกาะคา โดยเฉพาะบ้านลำปางหลวง บ้านน้ำล้อม บ้านม่วงน้อย⁵⁸ บ้านศิลา บ้านเกาะคา บ้านนาгим บ้านจอมปิง บ้านม้าและบ้านจู้ด

⁵⁸ ช่างทำล้อจากบ้านม่วงน้อย ตำบลเกาะคา อพยพขึ้นไปตั้งถิ่นฐานและประกอบอาชีพทำล้อเกวียนที่ชุมชนบ้านตาน้อย หรือ ชุมชนบ้านแม่จัว อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา

ด้วยเหตุนี้พื้นที่อำเภอเกาะคาจึงเป็นหมุดหมายของพ่อค้าลื้อเกวียนจากทั่วทุกสารทิศ ในขณะที่เดียวกันการที่มีผู้ผลิตเป็นจำนวนมาก ก่อให้เกิดการแข่งขันทางการค้าของกลุ่มผู้ผลิตลื้อเกวียนด้วยตนเอง ส่งผลให้พ่อค้าและช่างทำลื้อเกวียนชาวอำเภอเกาะคาจำนวนมากอพยพโยกย้ายไปอยู่ต่างถิ่น เพื่อสร้างจุดพักสินค้าหรือตั้งเตาผลิตลื้อเกวียนแบบลำปางหรือแบบเกาะคา ทั้งในเขตพื้นที่จังหวัดลำปาง คือ อำเภอเมืองปาน อำเภอแจ้ห่ม อำเภองาว และนอกพื้นที่จังหวัดลำปาง ได้แก่ จังหวัดพะเยา และเชียงราย เป็นมูลเหตุทำให้รูปแบบเกวียนของสองจังหวัดนี้มีรูปแบบเดียวกันกับลื้อเกวียนลำปาง โดยช่างทำลื้อเกวียนจากชุมชนบ้านลำปางหลวง ถือเป็นชุมชนที่กระจายตัวออกไปตั้งถิ่นฐานเพื่อตั้งเตาลื้อมากที่สุด⁵⁹

ภาพพ่อค้าวัวต่างจากบ้านนาแก้ว ในภาพวัวใส่ต่างเหมียงและผูกผางลงไว้บนหลัง และแขวนคอด้วยมะปอกขนาดใหญ่ วัวถูกของหรือตะกร้อครอบปากไว้เพื่อป้องกัน

วัวแะเล็มหญ้าตามรายทาง

ที่มา : เพจเฟซบุ๊ก ห้องวิจัยประวัติศาสตร์

⁵⁹ เท่าที่สืบทราบ กลุ่มช่างทำลื้อจากบ้านลำปางหลวง ไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ตำบลแม่ต้า และตำบลแม่ณาเรือ อำเภอเมืองพะเยา อำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา ตำบลดงมะดะ อำเภอแม่ลาว อำเภอพาน อำเภอเทิง อำเภอแม่จัน ฯลฯ

ภาพกลุ่มคนในบังคับอังกฤษในจังหวัดลำปาง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวพม่าและชาวไทยใหญ่
 ถ่ายรูปร่วมกันบริเวณหน้าสถานกงสุลอังกฤษประจำเมืองนครลำปาง
 ที่มา : อาจารย์สดสี ชติยวงศ์

❖ คนในบังคับอังกฤษในอำเภอเกาะคา

ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาว์ริงที่รัฐบาลสยามในสมัยรัชกาลที่ 4 ได้ทำข้อตกลงกับรัฐบาลอังกฤษเพื่อเปิดช่องทางการค้าและอำนวยความสะดวกแก่อังกฤษและคนในบังคับอังกฤษ ส่งผลให้มีการอพยพโยกย้าย ผู้คนที่เรียกว่าคนในบังคับอังกฤษ เข้ามาสู่หัวเมืองล้านนาเป็นจำนวนมากและมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์ ได้แก่ กลุ่มชาวพม่าหรือที่ชาวล้านนาเรียกว่าม่าน ไทใหญ่หรือชาวเงี้ยว ชาวตองสูหรือปะโอ ชาวเม็งหรือชาวมอญ ชาวกะเหรี่ยงหรือยางจากรัฐกะยา และชาวอินเดีย โดยกลุ่มคนในบังคับอังกฤษนี้ได้เข้ามาประกอบอาชีพหลักคือ การค้าและการสัมปทานป่าไม้ นอกจากนี้ยังประกอบอาชีพอื่น ๆ ได้แก่ ช่างฝีมือ หมอยาสมุนไพร โดยตั้งถิ่นฐานเป็นชุมชนขนาดใหญ่และกระจายตัวอยู่ทั่วภาคเหนือ โดยเฉพาะพื้นที่จังหวัดลำปาง ถือว่าเป็นพื้นที่ที่มีชาวพม่า ไทใหญ่หรือคนในบังคับอังกฤษอาศัยอยู่เป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีบริษัทการค้าของรัฐบาลอังกฤษที่เข้ามาทำการสัมปทานป่าไม้จำนวน

หลายบริษัท ส่งผลให้รัฐบาลอังกฤษเข้ามาตั้งกงสุลอังกฤษประจำจังหวัดลำปาง เพื่ออำนวยความสะดวกในการดูแลชาวอังกฤษและคนในบังคับอังกฤษที่อาศัยอยู่ในจังหวัดลำปาง

ที่มา : ลูกหลานตระกูลชาติ
เจียวและอริยะกุล

ภาพ พ่อสร้างฮ้อย หรือ จองอริยะ อดีตคหบดี
แห่งบ้านเกาะคา ซึ่งสร้างฐานะจากการเป็นพ่อค้า
วัวต่างเดินทางมาจากรัฐฉานโดยได้มาพบรักและ
มีครอบครัวอยู่ที่บ้านเกาะคา เดิมใช้นามสกุล
ชาติเจียว ภายหลังเปลี่ยนชื่อเป็น จองอริยะ เนื่องจาก
ท่านเป็นเจ้าศรัทธาในการสร้างวัดแบบพม่าขึ้นวัดหนึ่ง
อยู่บริเวณทางด้านทิศตะวันตกของวัดท่าผา และเป็น
เจ้าภาพหลักในการสร้างกุฏิถวายวัดเกาะคา โดยในอดีต
หน้ากุฏิหลังเดิมของวัดเกาะคาจะสลักชื่อย่อของท่าน
ไว้ว่า จ.อ.ร.ย. (จองตะก่าอริยะ) ภายหลังลูกหลานของ
จองอริยะได้ใช้นามสกุล อริยะกุล มาจนถึงปัจจุบัน

พื้นที่อำเภอเกาะคาในอดีตนั้นถือเป็นจุดหมายหนึ่งของการตั้งถิ่นฐานชุมชน
ของชาวพม่าไทใหญ่หรือคนในบังคับอังกฤษเป็นจำนวนมาก เนื่องจากพื้นที่อำเภอเกาะคา
ในอดีต มีทรัพยากรป่าไม้อยู่เป็นจำนวนมากจึงกลายเป็นเขตสัมปทานป่าไม้ของชาวพม่า
ไทใหญ่ไปด้วย โดยกลุ่มชาวพม่าไทใหญ่เหล่านี้ มีระบบเครือข่ายทั้งระบบเครือญาติและ
ระบบการค้าที่เชื่อมโยงถึงกัน โดยเฉพาะสายตระกูลสุวรรณอัสถ์ ของอุเชวอัสถ์ และอุโพมิน
ผู้เป็นเฮดแมนคนแรกและคนที่สองของเมืองนครลำปาง ที่เป็นผู้ประสานงานและคอย
ดูแลผลประโยชน์การด้านป่าไม้ให้กับรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งเครือข่ายของสายตระกูลนี้ได้แก่
ชุมชนในพื้นที่บ้านจู้ดทุ่ง ซึ่งปัจจุบันยังคงมีวัดศิลปะแบบพม่า คือ วัดไชยาทุ่งล้อม
เป็นหลักฐานให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของคนพม่าไทใหญ่ในพื้นที่อำเภอเกาะคา
นอกจากนี้ชุมชนบ้านเกาะคาและท่าผา ยังมีกลุ่มเครือข่ายพ่อค้ากองคาราวาน พ่อค้า
วัวต่าง ที่นำสินค้าจากพม่าเข้ามาขายในพื้นที่อำเภอเกาะคา รวมถึงการรับสัมปทาน
ป่าไม้ ได้แก่ กลุ่มเครือข่ายของสร้างฮ้อยหรือสร้างอาริยะ พ่อสร้างอ่องจันะ พ่อสร้างหมู
เป็นต้น ในกิจการป่าไม้ของกลุ่มนี้จะเชื่อมโยงสัมพันธ์ กับสายตระกูลของหม่องจันโอง
ต้นตระกูลจันทรวิโรจน์และกลุ่มเครือข่ายป่าไม้รายย่อยในพื้นที่ชุมชนบ้านท่ามะโอ ซึ่ง
สายเครือข่ายชาวพม่าไทใหญ่กลุ่มบ้านเกาะคา ท่าผา ได้รวมตัวกันสร้างวัดพม่าขึ้น

ที่รอยต่อชุมชนบ้านเกาะคาและบ้านท่าผา แต่ภายหลังวัดนี้ได้ถูกรื้อถอนไปเนื่องจากไม่มีพระพม่ามาจำพรรษาเป็นเวลานาน⁶⁰ นอกจากนี้ยังพบว่ามียุวกวามพม่าไทใหญ่จากหลากหลายอาชีพที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อำเภอเกาะคาเช่น ช่างทำวัด งานปูน ปั้นงานแกะสลักไม้และงานตอกคุณลายโลหะ ตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านศาลาดงลาน บ้านม้าได้แก่ สายตระกูลจิตมัน หรือหมอยาสมุนไพรที่มีชื่อเสียงในอำเภอเกาะคา คือ พ่อสล่าก่องแก้ว สิทธิ เจ้าของร้านสิทธิโฮสเทล และสายตระกูลของพ่อเลี้ยงคำมัน มณีนันท์ ผู้เป็นเจ้าของตราสินค้ายาผงแดงตราพระเจดีย์อินทร์แขวน หรือกลุ่มช่างทำเครื่องเงินเครื่องทองชาวพม่า ที่มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านนาเวียง นอกจากนี้ผลพวงจากการค้าไม้ของชาวอังกฤษนั้นได้มีการนำเข้าแรงงาน ซึ่งเป็นชาวกะเหรี่ยงจากรัฐกะยาและชาวขมุประเทศลาวเข้ามาเป็นแรงงานในการทำไม้ โดยชาวกะเหรี่ยงและชาวขมุต่างมีความเชี่ยวชาญในเรื่องของการเลื่อยซ้าง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในอุตสาหกรรมการทำป่าไม้ ทั้งการชักลากไม้ออกจากป่าลงสู่แม่น้ำและการนำซ้างเลาะเลียบตามริมแม่น้ำวังเพื่อลากไม้ที่เกยตื้นลงสู่กระแสน้ำเพื่อให้ไหลล่องไปสู่ภาคกลางส่งผลให้ความรู้ซ้างดังกล่าวกลายมาเป็นลูกเขยชาวอำเภอเกาะคาเป็นจำนวนไม่น้อย

ภาพ พ่อสล่าสร้างหม่อง จิตมัน (คนยืนขวามือ) นายซ้างฝีมือชาวไทใหญ่ ผู้สร้างผลงานงานตอกคุณโลหะทำฉัตรและสัปทอนสีมุมขององค์พระธาตุลำปางหลวง ยืนถ่ายภาพร่วมกับ พ่อเลี้ยงน้อยคมสัน คหบดี ผู้อุปถัมภ์ในการบูรณะปิดทองโขงพระเจ้าล้านทองภายในวิหารหลวงวัดพระธาตุลำปางหลวง

ที่มา : พระสมศักดิ์ สิริบุญโญ

⁶⁰ เนื่องด้วยเป็นวัดร้างมานานไม่มีชาวบ้านคนไหนที่จะกล้าเข้าไปจัดการทำให้วัดทรุดโทรมลงไปเรื่อย ๆ จึงได้มีการร้องขอให้ พ่อสล่าก่องแก้ว สิทธิ หรือพ่อสล่าก่องแก้ว เจ้าของร้านสิทธิโฮสเทล ร้านขายยาสมุนไพรของอำเภอเกาะคาที่มีชื่อเสียงในอดีตและเป็นบิดาของพลวงพ่อไพบูลย์ สุ่มังโคล (พระพรหมวิชิตคุณ) เป็นผู้ดำเนินการรื้อถอนวัดดังกล่าว โดยการรื้อถอนวัดเจ็บบ้านเกาะคานั้น ได้แบ่งศาสนสมบัติไปไว้ที่วัดท่าผา และวัดเกาะคา

❖ ภัยแล้งกับการอพยพย้ายถิ่นฐานของชาวเกาะคา

ปัจจัยสำคัญที่ส่งผลต่อการอพยพโยกย้ายของชาวอำเภอเกาะคามากที่สุดคือภัยแล้ง ซึ่งเกิดขึ้นหลายระลอกภายหลังจากการเข้ามาสัมปทานป่าไม้ของรัฐบาลอังกฤษ ซึ่งมีตัวแทนในการจัดการคือชาวพม่าและไทใหญ่ ส่งผลทำให้ระบบนิเวศในพื้นที่จังหวัดลำปางและในภาคเหนือเกิดความเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ โดยเฉพาะในช่วงราวปีพุทธศักราช 2450 - 2470 ถือเป็นช่วงที่จังหวัดลำปางและชาวอำเภอเกาะคาอพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานอยู่ต่างถิ่นด้วยเหตุผลของการหนีภัยแล้งเป็นจำนวนมากที่สุด เหตุผลของภัยแล้งในครั้งนั้น ท่านพระครูปัญญาศีลวิมล ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดลำปาง เจ้าอาวาสวัดท่าผา ได้เล่าไว้ว่า ก่อนหน้านั้นเมืองลำปางเป็นเมืองที่อุดมสมบูรณ์อากาศหนาวเย็นตลอดทั้งปี แต่เมื่อรัฐบาลในสมัยนั้นปล่อยให้มีการสัมปทานป่าไม้ จึงเป็นเหตุให้เกิดผลกระทบต่อระบบนิเวศ ฟ้าฝนและอากาศเปลี่ยนแปลงในเชิงลบทำให้มีการแบ่งบพประพันธ์ที่พูดกันติดปากทั่วไปของชาวเกาะคาในอดีตเป็นบทประพันธ์ที่เรียกว่า **ฮ่ำ** ความว่า

“ลิกจุงจา ไอ่หล้าจุงจ้อย มะพร้าวต้นน้อย มาควิบานใบ เป็นแต่่ม่านเจ็ก มาต่างภาษา เป็นแต่่กุลวา⁶¹ ตีตราไม้เกี้ยว เป็นแต่่ม่านเจี้ยว มาพินไม้ซุง หมูผีเลื้อนน้ำ บ่ยักษาขุน บ่หันแต่่คุณ ทื่อแม่น้ำแห้ง บ้านแห้งเมืองแล้ง ฝนบ่ตกจาย เป็นแต่่ควาย เขาหลุบตางข้าง เป็นแต่่ข้าง ตัวแม่มีงา”

จากบทฮ่ำดังกล่าว สะท้อนให้เห็นว่าชาวพื้นเมืองได้มองว่า เหตุที่บ้านเมืองแห้งแล้ง ฝนไม่ตก หรือผิขุนน้ำไม่สามารถรักษาป่าได้ ก็เนื่องด้วยเหตุที่ปล่อยให้ชาวต่างชาติต่างภาษาเข้ามาเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะการปล่อยให้ชาวพม่าไทใหญ่เข้ามาตัดไม้ทำลายป่า ซึ่งส่งผลต่อความชื้นของบ้านเมืองหรือความวิปริตของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม⁶²

⁶¹ กุลวา หรือ กุลา เป็นคำที่ชาวล้านนาใช้เรียกชาวแขกอินเดีย หรือผู้คนที่เดินทางมาจากทิศตะวันตกรวมถึงชาวชาวพม่าไทใหญ่ด้วย

⁶² นอกจากภัยแล้ง ปัญหาสำคัญอีกประการหนึ่งที่เกิดจากผลพวงการทำสัมปทานป่าไม้คือ ในช่วงฤดูฝน มักเกิดอุทกภัยน้ำท่วมบ่อยครั้ง ผลจากแรงดันน้ำที่ไหลแรงและไม่ซุงจำนวนมากที่บางครั้งติดขัดอยู่กลางแม่น้ำส่งผลให้กระแสน้ำเปลี่ยนทิศกระแทกเข้ากับตลิ่งหรือหนุน้ำที่สูงทำให้หลายชุมชนที่เคยอยู่ริมแม่น้ำต้องอพยพย้าย รวมทั้งวัดวาอารามจำนวนมากที่ตลิ่งพังจนวัดจมลงสู่แม่น้ำวัง เฉพาะอำเภอเกาะคา วัดที่จมน้ำ ในช่วงการสัมปทานป่าไม้ได้แก่ วัดศาลาหลวง วัดศาลาหม้อ วัดท่าช้าง วัดบ้านใหม่ วัดกู (หลังจากวัดจมน้ำ คณะศรัทธาได้แยกมาตั้งวัดป่าแขและวัดนาแก้ว)ฯ

เรื่องราวของภัยแล้งในพื้นที่อำเภอเกาะคานี้ นอกจากคำบอกเล่าที่สืบทอดต่อกันมานั้นยังพบหลักฐานที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรที่พบกระจายอยู่ในพื้นที่เป็นจำนวนมากส่วนใหญ่ปรากฏอยู่ที่ท้ายคัมภีร์ใบลานที่มักจะเขียนเหตุการณ์สำคัญของบ้านเมืองจนช่วงเวลานั้น ๆ ทั้งท้ายไว้เสมอตั้งยกตัวอย่างคัมภีร์ใบลานชื่อวิมังศสูตรของวัดนาแก้วตะวันตก ที่กล่าวระบุว่า “**เสด็จแล้วแก่ข้ายามเที่ยงวัน 5 ปีเก่าเข้าศักราชขึ้นแถมตัวหนึ่งเป็น พระศะ 2456 แด้มปีกันข้าว ปีที่เข้าไปขุดก๋อยนั้นแล**”⁶³

กล่าวอธิบายว่า ผู้เขียนได้เขียนคัมภีร์ใบลานฉบับนี้เสร็จตอนเที่ยงวันของวันพฤหัสบดี ซึ่งเป็นวันที่เปลี่ยนศักราชเป็นปีพุทธศักราช 2456 เขียนตอนที่บ้านเมืองอดอยาก ไม่มีข้าวกิน ต้องไปหาขุดหัวกลอยมากินแทนข้าว นอกจากนี้จากการค้นคว้าเอกสารโบราณของอาจารย์ฤเดช แสนสา ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ล้านนาได้ค้นพบเอกสารโบราณชื่อ **คร่าวเมืองลครกลั่นข้าวอยากน้ำ** ซึ่งเป็นบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์แต่งเป็นวรรณกรรมล้านนาด้วยฉันทลักษณ์แบบคร่าว หรือ คำว่ ที่บันทึกสภาพความแห้งแล้งอดอยากของชาวเมืองลำปาง ในช่วงพุทธศักราช 2464 โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอแม่ทะ อำเภอเมือง อำเภอเกาะคา และอำเภอห้างฉัตร ซึ่งผู้เขียนได้คัดลอกมาเฉพาะข้อมูลในส่วนที่เกี่ยวข้องกับอำเภอเกาะคาบางส่วนดังนี้

“พุทโธพุทธัง ทุกขังแท้แล้ว นครแคว่นเหง้า ลุ่มฟ้าโลก็ กลั่นข้าวอยากน้ำ
ทุกขพบทุกปี หาความยินดี ปีนึงบได้ ไปซิดเลื่อมสัง จานายที่ไหว เมืองนครไชย ที่นี้
บุณอัศจรรย์ คนนั้นขึ้นชี สองปีขวบเข้า มาแดง พระพุทธร ลักราชมาเถิง หกปีขวบเต็งนี้
เข้าข้าวขึ้น น้ำฝักปลา อันใดก็กลั่น แสนพัวพัน เตียมพร้อม เป็นที่ทุกขใจ เจ้าเราพี่น้อง
หลายเรื่องห้องหลายทาง กิดไปถีนัก ก็หนาใจจาง ด้วยเมืองลำปาง ปีนี้ขอเจ้า ขวตระกูลเถิง
ทำนาไร่ข้าว ฟ้าฝนพายบน ก็แล้ง ค่าอกค่าใจ ดวงทัยสะแม้ง เพราะน้ำขาดแห้ง เจริงนา
เดือนสิบรอดแล้ว เข้ากลางวัสสา ผุงพวกเจ้านา พากันหม่นหม่อม ริดฝัคลองสาบ อันใดก็ล้อม
บูชาขอมรูปพระ ทำด้วยกุศล สิ่งอันสัพพะ เอาพระเทคน์สร้างเทศธัมม์ พ้องบนอารักษ์
ขอพลิกัมม์ เอาฝักยอดดำ สี่ตีนออกตั้ง พวกชุมถือผี ไหววอนบ่จั้ง ขอเมฆะลง
ถั่งเท้า ขำหายเหมย ไปเลยแถมแล้ว หล้างเทือก่าแล้ว บดบน ฟ้าสนั่นร้อง ลวดบ่มีฝน
ข้ากลายเป็นลม เพิกพัดหายแจ้ง ร่องน้ำทั้งหลาย พอเชิงขาดแห้ง เป็นวังมุนขาดคือ

⁶³ จากภัยแล้งดังกล่าวจึงไม่สามารถปลูกข้าวได้ติดต่อกันเป็นเวลาหลายปีชาวบ้านจึงหาวิธีในการเอาชีวิตรอดโดยการหาขุดกลอยเพื่อเอามาต้ม หุงต้ม ผสมกับข้าวเพื่อเพิ่มปริมาณอาหารพอให้อิ่มท้อง นอกจากนี้ยังมีการออกไปหาเก็บขุยไม้หรือดอกไม้ไฟ มาทำความสะอาดแล้วนำมาต้มผสมเกลือหรือน้ำอ้อยเล็กน้อยพอให้มีรสชาติแล้วกินแทนข้าวต้ม ถึงแม้จะไม่มีรสชาติที่ดีหรืออาจจะฝืดคอ แต่ก็จำเป็นจะต้องกินเพื่อประทังชีวิต

พ่องก็ชุดหลุม หะบึงยั้งท้อ คคน้ำบ่อสร้างสาวเอา ทำตามพินิจ วิชาของเขา ยังพอทุเลา
หดหว่านข้าว”.....

บรรณารักษ์ได้กล่าวถึงความแห้งแล้งของเมืองลำปางที่ต่อเนื่องกันมาหลายปี จนไม่สามารถทำนาหรือทำการเกษตรอื่นได้ ชาวบ้านในหลายชุมชนต่างพากันเดินทางข้ามเทือกเขาตอยขุนตาลผ่านเส้นทางตำบลแม่สัน เมืองยาว ตัดข้ามไปฝั่งอำเภอแม่ทา เพื่อไปหาซื้อข้าวที่เมืองลำพูนกันอย่างล้นหลาม ซึ่งชาวลำพูนก็ถือโอกาสขึ้นราคาข้าว ในคราวนั้นด้วย นอกจากนี้บนรายทางยังมีผู้สร้างศาลาที่พักริมทางขึ้นเพื่อใช้เป็นของส่วนบุคคลและสร้างเป็นเพิงพักสำหรับเก็บค่าเช่าเป็นรายคืน ซึ่งรายซื้อชุมชนหมู่บ้านที่ระบุในวรรณกรรมฉบับนี้เป็นชื่อชุมชนเกือบทั้งอำเภอเกาะคาที่ประสบวิบากกรรมภัยแล้งในครั้งนั้น นอกจากการบันทึกเหตุการณ์ในการเดินทางไปซื้อข้าวจากเมืองลำพูน วรรณกรรมฉบับนี้ยังได้กล่าวต่อไปอีกว่า ด้วยเหตุนี้จึงทำให้ชาวเมืองนครลำปางพากันอพยพโยกย้ายไปอยู่ต่างถิ่นมากกว่าครึ่งเมือง อีกทั้งยังเจอเคราะห์ซ้ำกรรมซ้อนคือการเร่งรัดชุดรีดภาษีรัชชูปการ หรือที่เรียกว่าภาษี 4 บาท อันมีที่มาจากรัฐบาลสยามในสมัยนั้นต้องการเก็บจากความเป็นราษฎร เพื่อใช้เป็นแหล่งรายได้ของรัฐ โดยภาษีดังกล่าวไม่ได้เก็บจากฐานรายได้ การบริโภค ทรัพย์สิน หรือการเข้าแสวงหาประโยชน์ ในทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะเดียวกันกับอากรค่านา หรืออากรอื่น ๆ จึงทำให้ประชากรที่ไม่มีรายได้เดือดร้อน เพราะเงิน 4 บาทในสมัยนั้นถือเป็นเงินที่มีมูลค่าสูงสำหรับชาวบ้านในชนบทจึงทำให้ชาวบ้านจำนวนมากหนีจากถิ่นฐานบ้านเกิดไปอาศัยทำมาหากินอยู่ในพื้นที่ห่างไกลจากอำนาจรัฐ เนื่องจากจำเป็นต้องหาเงินมาซื้อข้าวในราคาแพงแล้ว ยังจะต้องหาเงินมาเพื่อจ่ายภาษีรัชชูปการนี้อีก ดังวรรณกรรมได้กล่าวถึงความตอนนี้อย่างนี้ว่า

“นึ่งเมินนึ่งร้าย หลายยิ่งแถมหลาย หลอนบ่ว่าวาย ก่อปี่นี้แหล่ หกสี่มา
เถิง ฝៃเทิงขึ้นแซ่ หิวแลลงเงินแท้ เชียงใหม่ละปูน เป็นขุนเอกแรร่ ดูทางเค่งข้าวขาย
แพง หลอนเขาฟูขึ้น ไม่ควรจำแข็ง เขาขายข้าวแพง ก็ควรอยู่ด้วย ตามตาเล็งหัน
ฉั่นเข้าใจด้วย คนไหลไปทวยไล่ ๆ ไปตบไปตอม อยู่หั้นไฟ ๆ บรู๊ชาติแห่ง ลักวัน มีชานี้
แท้ ตามเราไปหัน นาคตปาดัน บ้านจอมปิงแก้ว พากันไปชน เอามาแจ้ว ๆ สองสามวัน
เลย ปอกแล้ว นาดุ่นเวียง ป่าเหียงบ่อแฮ้ว แผลลันป่าแต้ว หนองยาง หล่ายหินแม่ทะ
บ้านลำปางกลาง แม่หลงสบจาง วังพร้าวบ้านกล้วย บ้านสาตบ้านต้อ สบปุง
ป่าห้วย สองแควตวยท่าช้าง พากันไปชน เอามาบ่ย่าง เหมือนมดเมาเข้า ในรูเราเที่ยว

เถี่ยวลัด ปูน่วนตาหุ ตามเขาคอยพู แม่สันโหล่งห้วย พ่องหาบชาหมา กะลามุงด้วย พ่องหาบคร้ววย เปียดป้อม พ่องหาบใบตาล ไม้คานพอค้อม คะเยาะคะย่อน ตวยวอย ตั้งสาวแม่ร้าง พ่องร้างงามสวย พ่องชราโรย แก่คั่วเถ้าด้าน พ่องละลูกหลาน ไร่เสียยัง บ้าน พ่องหาบลุยคลานเบ่งอื้อ พ่องก็ไปขอ พ่องก็ไปซื้อ นับได้กว่าตื้อ ผุงคน ชูเนรเถร พระ หากมีหลายตน เมตดาปารม แรกกับพร้อมด้วย ตั้งดูบแปลงปาง ไปตามฮ่อมห้วย พ่องมีคร้ววย มีดพรว้า ปลาบ่วงปลาทุ น้ำอ้อยเกลือฮ้า มะหินกล่องข้าว ไปชอม ไหลหลังเท้า ไปดูบไปตอม เอาของไปตอม ลำพูนเพื่อข้าว สาลา บ่อสม นาคร้วย่าเป้า หนองแหวน เกาะคาซ้านัก บ้านสบยาวที่มีโรงพัก⁶⁴ ชุมพูท่ากว้าง สบอง สะเปา ม่วงน้อย สาลาบ้านหนอง บ้านใหม่ริมคลอง ท่งขามบ้านหม้อ⁶⁵ หัวคั้งหัวฝาย ไหลกันไปบ้อ เมืองลำพูนนอ อดเฮ้า สาลาโรงไชย เต็มทุกคำเช้า คนไหลออกเข้า เมืองกวง สรีคั่วังแฟง บ้านลำปางหลวง ตึงน้องบุญยวง จันท์ผงร้างหน้อย พากันหาบ ผน เทียวตงเป็นถ้อย มาปูนตีคอย ม่วนล้า ตวยโหล่งแม่สัน ขึ้นบกตกน้ำ บ่หมองหม่นเล้า เมามัว นันอยู่อดเฮ้า เติลสุไคร้หัว พวกสาวนาคร้ว ตัวซ้าชาตด้ย พ่องหน้ามอดแก้ม ซ้าแถมเขี้ยวหุ้ย ผมแดงซอนชาตเพราะ นุ่งเลื้อดำปก เฟินดูจ่างเซาะ หาใส่ได้นอนาย มีสารพัด พ่องก่อคอกเหนียง มนุษย์ตึงเมือง สาวตัวชาตได้ สบปราบ สมัย บ้านจาวน้ำโจ้ว หัวเสือ ดอนไฟ พร้าพร้อม บ้านท่าผา นาเอียง น้ำล้อม บัวเกียงร้างต้อม จันท์คำ บ้านนาแะ บ้านจู้ตบ้านจำ จันตะเทียงบุญนำ จันท์หอมกาบแก้ว คำเพยอุสสาห์ จันดาร่างแอ้ว

⁶⁴ เป็นหลักฐานที่บ่งชี้ได้ว่าในช่วงเวลาดังกล่าว โรงพัก ยังตั้งอยู่ที่บ้านสบยาว ซึ่งอาจรวมถึงที่ว่าการอำเภอ ยังคงอยู่ที่บ้านสบยาวด้วยเช่นกัน

⁶⁵ แม่หลวงคำ บูลิงในวัย 98 เดิมเป็นชาวบ้านหม้อ หรือบ้านศาลาหม้อ ต่อมาได้มาครอบครัว อยู่ที่บ้านศาลาชัย ได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า รุ่นแม่ของแม่หลวงคำนั้นได้เดินทางไปซื้อข้าวเมืองลำพูน โดยการเดินเท้าไปอย่าง ยากลำบากไม่มีรองเท้าใส่ ไม่มีการยกเว้นว่าชายหรือหญิง เนื่องจากทุกคนไปตามภาวะจำเป็นเนื่องจากภัยแล้ง ทำให้ขาดแคลนข้าวซึ่งเป็นปัจจัยหลักในการบริโภค โดยได้เดินทางไปตามเส้นทางแม่สันเมืองยาว และ เทือกเขาคอยขุนตาลจนถึงสันปันน้ำซึ่งเป็นเขตแดนระหว่างเมืองลำปางกับเมืองลำพูน โดยการเดินทางครั้งนั้น จะใช้เวลา 3 ถึง 5 วัน ในการเดินทางแต่ละวันนั้นจะมีระยะทางที่ไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาพภูมิศาสตร์ หากค่าที่ไหนดก้นอนที่นั้น โดยการนอนในแต่ละครั้งจะนำหาบสามขา หรือสาแหรกสำหรับใส่กระบุง รวมถึง หาบชาหมา ตามแต่ละครอบครัวจะนำไป มาล้อมผู้หญิงไว้ส่วนผู้ชายจะนอนอยู่รอบนอกเพื่อคอยเฝ้าระวังภัย การเดินทางในครั้งนี้นอกจากการระงับภัยจากโจรผู้ร้าย ยังต้องระวังสัตว์ป่าโดยเฉพาะเสือ หมี รวมถึงแมลง มีพิษในป่าโดยเฉพาะ ตะขาบ ซึ่งตะขาบบ้านนั้นจะมีตัวขนาดใหญ่มาก เวลาได้ยินเสียงคนเดินตะขาบบ้า จะลงจากต้นไม้เพื่อมากัดคนเดินทาง หรือเข้าซ่อนตัวอยู่ในห่อผ้าหรือข้าวของเครื่องใช้ที่นำติดตัวมา นอกจากนี้ ยังมีข้อ ห้ามที่ต้องพึงระวังเพื่อป้องกันความขัดหรืออาเพศที่จะเกิดขึ้นภายในป่า เช่นการใช้หม้อแกงตักน้ำ ในลำห้วย ซึ่งถือว่าเป็นหนึ่งในวิธีคนโบราณที่เชื่อว่าเป็นเรื่องขี้ต หรือการไม่ระวังคำพูด ซึ่งอาจส่งผลต่ออาเพศอื่น ๆ ในการเดินทางอีกด้วย

ลัดตามนาวแนว ป่าแพะ ข้าวปุ้นดี หาหน่ยจ้งแท้ แลทำเอ็กขึ้นตัวเอง เอากริยา ไหนมา
ทำเปน สลิดเป็นเอ็น เหมือนบ่กลั่นข้าว ยะไล่งหิง พันมวยขอดเกล้า หูทือลานระกิด⁶⁶
เกล้าญี่ปุ่นกลาย องกิดพร้อมพัด หุ้มพาดผ้า สีแดง หาบเตงบ่าไว้ บ่น้อยบ่แห่ง ขึ้นดอย
ดินแดง เอาสันดาบตั้ง เทื่อโคลไหล เดินไปบ่จ้ง เถียงเดือदनน้าอ้อ...”

ภาพ ชาวลำปางอพยพด้วยการเดินเท้าขนส่งภาระเนื่องจากหนีภัยแล้งขึ้นไปหาทำเล
ตั้งถิ่นฐานใหม่ที่อุดมสมบูรณ์กว่าที่เมืองพะเยาและเมืองเชียงราย
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

“พี่จ๊กกล่าวไว้ต่อไปแถมหน้า พอหื้อเปนคำ หายเหงาสว่างหน้า ใช้แข่งโวหาร
ยุยงส่งล้า เพราะหันมีมา แน่คั้ง บ่่านเกิดเมืองนอน นคอร์ช้านั่ง เป็นการโคกเคร้า
หมองมัว มีความเดือนร้อน ทั้งเฟิ่นทั้งตัว เหมือนน้ำกับบัว เจือจานอยู่ด้วย บุญวาสนา
เราเราแสรังส่วย ก็หลิงลงทวย คู่เชื้อ ทั้งผืนวัดถา อัพพาหุ้มเนื้อ ก็หม่นเล้าหมองดำ เป็นที่
หลิงก้อย ลงไปหนาหน้า แก้วแหวนเงินคำ ฉิบหายเพือข้าว ของเช่นปิดตา สืบมาแต่เหง้า

⁶⁶ หูทือลานระกิด หมายถึงวัฒนธรรมการเจาะหู หรือการบ่งหูของคนโบราณที่จะใส่เครื่องประดับสองแบบ
คือลานหู คือแผ่นทองคำหรือเงินนำมาตีเป็นแผ่นรีดให้บางคล้ายใบลานแล้วม้วนสำหรับสอดประดับในรูหู
ส่วนระกิด หมายถึงตุ้มหูที่มีการตกแต่งเป็นลวดลายดอกไม้

เพ็กแสงแยงยันต์บ่ค้ำ ไร่นาจั่วควาย กัวยาวอดม้าง เสียเพื่อข้าว ทังมวล พ่องมีพิชชะ บ้านเรือนไร่นา ยกค้ายทังมวล เลยหนีพรากห้อง บ่แหม่มมีใจ อาลัยอ่วงซ้อง หลักฐาน เรือนจองเรานั้น พาเอาปุตตา ฉายาหน่อซ้น หนีจากหั้น ลาพา จักอยู่ไปเดอะ บ่แพ้เที่ยวหา เพราะความชรา เพราะตัวก็เฒ่า บ้านไหนเมืองไหน ม่วนใจด้วยข้าว ลวดยกรัวเอา พรากย้าย จักอยู่ร่อไป นึ่งเมินนึ่งร้าย ฉิบหายวอดเลียง ทังวัน ของมีเล็กน้อย เก็บเอาไปซ้น ประกันจำนำ กินพอชะเลียง ได้ข้าวยังยา ได้หมากยังเหมียง เขาหนีออกเมือง เพื่อนั้น ความทุกข์ใจ มีไปหลายซ้น กลั่นข้าวเท่าอัน พอดิ ซ่อนนึ่งนึ่งเดอะ อาชญากา⁶⁷ บ่มีจำมี หนีบตั้งใจ ๆ จักซื้อข้าวกิน ยังหาบได้ซ้าเสียขอมไป เปลา่วว้าง คนเก็บกันหนี ทังวัน บ่ย่าง เกือบจักเก็บบ้าน เมืองละคอน พ่องเฒ่าแก่ค้ำ หัวพอชาวพอน บ้านเกิดเมืองนอน บ่แหม่มอยู่ได้ อันเงินแถบตรา แท่งค่าบาทได้ ไซ้เก็บเอาไป ง่ายและ เก็บได้เหมือนหิน แร่ก้อนในแพะ นั้นพ่องอันยังแควน จักเก็บจ่ายซื้อ วันสองสามแสน เมาเงินค่าแดง บ่กลัวได้หื้อ นี้พวกชุมเรา งบเขาเหมือนหม้อ ฮีได้เท่าฮือบ่ค้ำ เก็บใส่ลงหน้ ทังวันบ่ย่าง เพื่อรับบ้ายจ้างเอามา เลื้อฝ้านุ่งไซ้ บ่มีบ่หนา รืออมเอามา ซ้อกินแต่ข้าว ..”

จากเนื้อหาในวรรณกรรมข้างต้นเชื่อมโยงกับคำบอกเล่าและหลักฐานเครือข่าย ชุมชนชาวอำเภอเกาะคา กับเครือญาติที่อพยพโยกย้ายเมื่อครั้งหนีภัยแล้งที่ระบุนไว้ ในเนื้อหาของวรรณกรรม โดยพบว่าในแต่ละชุมชนยังคงมีเครือข่ายญาติพี่น้อง ชาวอำเภอเกาะคาที่อพยพไปอยู่พื้นที่ต่าง ๆ เท่าที่สามารถสืบค้นได้ในปัจจุบัน ยกตัวอย่างดังนี้

⁶⁷ กรณีเรื่องภาษีรัชชูปการหรือภาษี 4 บาทนี้ ในพื้นที่อำเภอเกาะคามีชาวบ้านจำนวนมากที่ไม่มีเงินมากพอที่จะนำไปจ่ายภาษีดังกล่าว วิธีการที่ดีที่สุดคือการอพยพโยกย้ายหนีไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่อื่นหรือหากไม่ย้าย จำต้องถูกเกณฑ์แรงงาน โดยเรื่องราวดังกล่าว พ่อแก้ว เทพเสาร์ อดีตผู้ใหญ่บ้านศรีลังกา ในวัย 88 ปี หลานชายของขุนเสริมเขตพิพัฒน์ อดีตกำนันตำบลเสริมชัย อำเภอเกาะคา ผู้มีบทบาทในการเก็บภาษีในเขตตำบลเสริมชัย ในครั้งนั้น ได้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับภาษีสี่บาทให้ผู้เขียนฟังว่า ในอดีตเมื่อเรียกเก็บภาษีนี้ หากใครที่ยังอยู่ในพื้นที่และไม่มีเงินจ่ายภาษีดังกล่าวก็จะถูกเกณฑ์แรงงานไปใช้ทำงานของรัฐหรือของบ้านเมืองเช่น การตัดถนนเส้นทางต่างๆในเมืองลำปาง หรือการทำงานภาคการเกษตรเช่น เกษตไปทำงานดูแลนาหลวง ดังกรณีนาหลวงในพื้นที่ชุมชนบ้านศรีลังกา ได้มีการเกณฑ์ชาวบ้าน ที่ไม่มีเงินเสียภาษีรัชชูปการ ไปดูแลนาหลวง ภายหลังนาหลวงดังกล่าวได้มีการประมูลขายให้กับเอกชนคือพ่อเลี้ยงตาคำ เทพสันต์ เจ้าของตลาดเกาะคา โดยชาวบ้านเหล่านั้นได้อยู่รับจ้างทำนาให้กับพ่อเลี้ยงตาคำ ต่อมาภายหลังพ่อเลี้ยงตาคำ ได้แบ่งขายที่นาหลวงนี้ให้กับลูกจ้างไป ปัจจุบันกลุ่มชาวบ้านดังกล่าวได้รวมตัวกันกลายเป็นหอชมบ้านหนึ่งในเขตชุมชนบ้านศรีลังกา

ภาพบรรยากาศการเดินทางของชาวล้านนาในอดีตซึ่งตรงกับเรื่องราวภัยแล้งที่เมืองนครลำปาง
ซึ่งชาวมืองลำปางทั้งหญิงชายจำเป็นต้องเดินเท้าไปหาซื้อข้าวถึงเมืองลำพูน
หรืออำเภอสันป่าตอง เชียงใหม่
ที่มา : สุทธิศักดิ์ ปาลโพธิ์

ชุมชนในตำบลไหล่หิน อพยพไปอยู่อำเภอคลองน้ำไหลจังหวัดกำแพงเพชร
อำเภอแม่สรวยและชุมชนบ้านดงมะตะ อำเภอแม่ลาว บ้านสันมะเค็ด อำเภอเวียงป่าเป้า
จังหวัดเชียงราย ชุมชนบ้านแม่จัวใต้ จังหวัดพะเยา

ชุมชนในตำบลศาลา อพยพไปอยู่บ้านศาลาเชียงทอง อำเภอเมืองพะเยา
บ้านปง อำเภอแม่ใจ บ้านถ้ำ อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา บ้านแม่สรวยหลวง
อำเภอแม่สรวย และกระจายอยู่ในพื้นที่หลายชุมชนในอำเภอฟาน อำเภอแม่ลาว และ
อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ชุมชนในตำบลวังพร้าว อพยพไปอยู่อำเภอคลองน้ำไหล จังหวัดกำแพงเพชร
และอำเภอวังเจ้า จังหวัดตาก บ้านดงป่าคา บ้านเจริญเมืองและบ้านฮ่องยัง อำเภอฟาน
อำเภอแม่ลาว อำเภอป่าแดด อำเภอแม่จัน จังหวัดเชียงราย

ชุมชนในตำบลเกาะคา อพยพไปอยู่ที่บ้านสันปูเลย บ้านดงมะตะ อำเภอแม่ลาว และอำเภอเวียงป่าเป้าจังหวัดเชียงราย

ชุมชนในตำบลใหม่พัฒนา อพยพไปอยู่ในอำเภอพาน อำเภอเชียงแสน อำเภอแม่สาย อำเภอเวียงป่าเป้าจังหวัดเชียงราย และบางส่วนของอำเภอเมืองพะเยา

ชุมชนในตำบลนาแก้ว อพยพไปอยู่แม่สวด จังหวัดตาก อำเภอคลองน้ำไหล จังหวัดกำแพงเพชร อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย อำเภอดอกคำใต้ จังหวัดพะเยา

ชุมชนในตำบลลำปางหลวง อพยพไปอยู่ที่บ้านแม่นาเรือ และบ้านแม่ต๋ำ ในเขตอำเภอเมือง จังหวัดพะเยา บ้านดงมะตะ บ้านป่าตึง อำเภอแม่ลาว อำเภอแม่จัน และอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย เป็นต้น

นอกจากปัจจัยจากการหนีภัยแล้งและภาษีรัชชูประการในครั้งนั้น ยังพบว่า มีการอพยพโยกย้ายของผู้คนชาวอำเภอเกาะคาเรื่อยมา เนื่องจากมีการบอกต่อหรือส่งข่าวสารบอกญาติพี่น้องถึงที่ดินอันอุดมสมบูรณ์หรือช่องทางในการทำมาหากินที่ดีกว่าพื้นที่อำเภอเกาะคา นอกจากนี้ยังมีอีกปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลต่อการอพยพโยกย้ายของผู้คนในอำเภอเกาะคาโดยเฉพาะในพื้นที่ 3 ตำบล อันได้แก่ ตำบลศาลา ตำบลวังพร้าว และตำบลเกาะคา เนื่องจากพระราชกฤษฎีกาในการประกาศเวนคืนที่ดินเพื่อทำแปลงทดลองปลูกอ้อยของโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง ส่งผลให้ชาวบ้านใน 3 ตำบลดังกล่าวถูกเวนคืนที่ดิน ที่เป็นที่ทำกินโดยเฉพาะที่นาและที่สวนเป็นจำนวนมากกว่า 600 แปลง ส่งผลให้ชาวบ้านที่เป็นเจ้าของที่ดินที่ถูกเวนคืนดังกล่าว ไม่มีที่ดินทำกิน จึงได้ย้ายถิ่นฐานติดตามเครือญาติที่อพยพขึ้นไปตั้งถิ่นฐานในพื้นที่จังหวัดพะเยาและเชียงรายก่อนหน้านี้ ซึ่งถือเป็นการอพยพโยกย้ายของชาวเกาะคาครั้งใหญ่อีกรอบหนึ่ง ภายหลังจากการตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปางเศรษฐกิจในพื้นที่อำเภอเกาะคาจึงเริ่มดีขึ้น การอพยพโยกย้ายของชาวเกาะคาจึงเริ่มลดลง นอกจากนี้การตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปางส่งผลให้มีผู้คนจากต่างถิ่นเข้ามาตั้งถิ่นฐานรกรากเนื่องจากการเข้ามาทำงานที่โรงงานน้ำตาลแห่งนี้ ทั้งคนภาคกลาง ภาคอีสาน หรือชาวต่างประเทศ ซึ่งครอบครัวเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่อำเภอเกาะคาเป็นการถาวร

ภาพครอบครัวชาวบ้านสบต๋ำ ตำบลนาแก้ว เมื่อปีพุทธศักราช 2478
ที่มา : Arnold Heim, ETH-Bibliothek, Switzerland

ภาพ ขบวนแห่อัญเชิญพระพุทธรูปจากโรงงานน้ำตาลเกาะคากลับคืนสู่วัดพระธาตุลำปางหลวง เนื่องจากเมื่อครั้ง
การก่อตั้งโรงงานน้ำตาลเกาะคา ได้มีการเจรจาขอยืมพระพุทธรูปสำริดโบราณจากวัดพระธาตุลำปางหลวงมาเป็น
พระประธานของโรงงานชั่วคราวเพื่อเป็นขวัญกำลังใจให้กับคนงานที่ก่อสร้างโรงงาน แต่ทว่าเมื่อตั้งโรงงานน้ำตาล
แล้วเสร็จกลับไม่มีที่ท้าวว่าโรงงานน้ำตาลจะคืนพระพุทธรูปองค์นี้ให้กับวัดพระธาตุลำปางหลวง โดยทั้งวัดศรัทธาในชุมชน
ต่างวิงวอนเพื่อนำพระพุทธรูปกลับคืนสู่วัด แต่ก็ไม่สามารถต้านทานอำนาจของผู้ใหญ่บ้านเมืองหรือผู้บริหารโรงงานได้
จนกระทั่งมีการรวบรวมหลักฐานต่าง ๆ และมีหน่วยงานจากภาคประชาชน ซึ่งหนึ่งในผู้ร่วมขับเคลื่อนติดตามนำเอา
พระพุทธรูปองค์นี้คือ อาจารย์ลักสัณห์ รัตนชัย เมื่อการเจรจาประสบความสำเร็จคณะศรัทธาชาวบ้านได้จัดขบวนแห่
โดยใช้รถคอกหมูจำนวนหลายคันเพื่อไปรับเอาพระพุทธรูปองค์นี้คืนจากโรงงานน้ำตาลพร้อมคณะศรัทธา
บ้านลำปางหลวงเป็นจำนวนมาก มีการนำเครื่องประโคมฆ้องกลอง ชนข้าวตอกดอกไม้ไปอัญเชิญพระพุทธรูปองค์นี้
กลับคืนสู่วัดพร้อมทำพิธีสมโภชพระพุทธรูปองค์นี้ด้วยความศรัทธา

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

บทที่ 5

วัดวาอารามและคณะสงฆ์อำเภอเกาะคา

❖ วัดพระธาตุลำปางหลวง ปฐมอารามของอำเภอเกาะคา

หากจะกล่าวถึงเรื่องวัดวาอารามในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้น วัดแรกที่จะต้องพูดถึงคือ วัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งถือเป็นโบราณสถานสำคัญสูงสุดของจังหวัดลำปาง ในฐานะศูนย์กลางฝ่ายศาสนจักรของเมืองนครลำปางและเป็นหนึ่งในพระบรมธาตุที่สำคัญของอาณาจักรล้านนามาแต่ครั้งอดีต จากตำนานพระธาตุลำปางหลวงได้นั้นย้ำให้เห็นถึงความสำคัญของพื้นที่ โดยกล่าวถึงการเสด็จมาขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่หมู่บ้านลัมภการวัน ขณะที่ทรงประทับอยู่บนเนินเขาม่อนดอยน้อย พระองค์ได้พบกับชาวพื้นเมืองที่ระบือว่าเป็นชาวลัวะ ผู้เข้ามาบวชน้อมและถวายจังหัน⁶⁸ จากนั้นพระพุทธองค์ได้มอบพระเศศาธาตุให้แก่ชาวลัวะ พร้อมทั้งทรงได้ตรัสทำนายพยากรณ์การกำเนิดเมืองลัมภากับปะนคร หรือเมืองลำปาง สถานที่ที่ระบือไว้ตามตำนานจึงกลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์คือสถานที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยลัวะอำยกอนซึ่งเป็นชาวพื้นเมืองผู้ที่ได้รับพระเศศาธาตุจากพระพุทธองค์แล้วนำมาใส่ผอบแล้วบรรจุลงหลุมและได้สร้างเจดีย์ครอบพระเศศาธาตุนั้น

จากตำนานพระเจ้าเลียบโลก⁶⁹ ยังได้กล่าวอ้างถึงเหตุการณ์เมื่อครั้งพุทธกาลที่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปยังสถานที่ต่าง ๆ ในดินแดนล้านนา โดยมักจะประทับรอยพระพุทธบาทไว้และทรงทำนายถึงสถานที่ดังกล่าวว่า ต่อไปที่แห่งนั้นจะเป็นที่ตั้งมั่นของพระพุทธศาสนา ลักษณะของตำนานจะผูกเรื่องเหตุการณ์และสถานที่ต่อเนื่องกันไปตามรอยที่เชื่อว่าพระพุทธเจ้าเสด็จ ซึ่งตำนานพระบรมหรือพระพุทธบาทสำคัญต่าง ๆ ของล้านนามักจะดึงเหตุการณ์จากตำนานดังกล่าวเข้ามาเชื่อมโยงสถานที่สำคัญทางพุทธศาสนาที่สร้างขึ้นในยุคหลัง ซึ่งเป็นแนวคิดที่เคารพความเป็นจริงของอดีตและเชื่อว่าสิ่งที่ตำนานได้เขียนคำพยากรณ์ไว้นั้นมักจะเป็นจริงเสมอ เป็นการย้ำเตือนถึงความศักดิ์สิทธิ์

⁶⁸ อาหาร หรือภัตตาหาร

⁶⁹ ตำนานที่กล่าวถึงการการเสด็จมาของพระพุทธเจ้าในดินแดนล้านนา

ของพื้นที่และความสำคัญเชิงสัญลักษณ์อันชอบธรรมของพระพุทธศาสนาที่เข้ามาเผยแผ่ในภูมิภาคนี้

ความสำคัญเชิงพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของวัดพระธาตุลำปางหลวงนั้นนอกจากจะเป็นที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุแล้ว ตำนานยังได้กล่าวถึงการเดินทางมาของเหล่าพระมหาเถระที่เป็นพระสมณทูตในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราชได้นำพระบรมสารีริกธาตุมาบรรจุไว้ในเจดีย์แห่งนี้เพิ่มเติมจากพระเกศาธาตุที่มีมาแต่ครั้งพุทธกาล ด้วยห้วงเวลาทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานทำให้พระเจดีย์ที่สร้างขึ้นแต่ละยุคพังทลายไป ส่งผลให้ตำนานได้ระบุกล่าวถึง การเดินทางมาขุดค้นหาพระบรมสารีริกธาตุในซากเจดีย์เก่าหรือหลุมที่บรรจุพระบรมสารีริกธาตุของเหล่ากษัตริย์เมืองต่าง ๆ เพื่อจะนำพระบรมสารีริกธาตุกลับเมืองของตน แต่ก็ไม่สามารถนำกลับไปได้ เนื่องจากพบกับปาฏิหาริย์ของพระธาตุนอกจากนี้ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ได้มีคติใหม่เกี่ยวกับการบูชาพระธาตุศักดิ์สิทธิ์ของชาวล้านนาตามปีเกิด ทั้ง 12 นักษัตรซึ่งหนึ่งในนั้นคือคนเกิดปี ฉลู ต้องมาสักการะพระธาตุลำปางหลวงแห่งนี้

ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของวัดพระธาตุลำปางหลวงนั้นส่วนใหญ่มักจะอ้างอิงจากตำนานวัดพระธาตุลำปางหลวงที่เขียนสืบทอดต่อกันมา ซึ่งสามารถสรุปข้อมูลออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่เป็นตำนาน หรือนิทานปรัมปรา และส่วนที่เป็นประวัติศาสตร์ที่มีหลักฐานเชิงประจักษ์ ทั้งสองส่วนต่างมีความสำคัญเนื่องจากทั้งตำนานและประวัติศาสตร์ล้วนมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงพัฒนาการเชิงรูปธรรมของวัดพระธาตุลำปางหลวงและชุมชนอื่น ๆ ใกล้เคียง

ในมิติทางประวัติศาสตร์ ถึงแม้ตำนานพระธาตุลำปางหลวงจะกล่าวอ้างถึงประวัติศาสตร์ที่ย้อนไปถึงสมัยทวารวดี แต่หลักฐานที่ปรากฏคืองานศิลปกรรมและจารึกที่มีอายุสมัยอยู่ในช่วงพุทธศตวรรษที่ 20-21 หรือในช่วงยุคทองของอาณาจักรล้านนาเป็นต้นมา โดยพบว่าการสถาปนาสร้างวัดพระธาตุลำปางหลวงได้รับการอุปถัมภ์จากกษัตริย์และขุนนางสำคัญของอาณาจักรล้านนามาโดยตลอด เรื่อยจนกระทั่งช่วงปลายกรุงศรีอยุธยาถึงต้นกรุงรัตนโกสินทร์ยังคงความสำคัญในฐานะจุดยุทธศาสตร์

ทางการเมืองและสงคราม ตลอดจนถึงการเสด็จมานมัสการองค์พระธาตุลำปางหลวง
ของเจ้านายในราชวงศ์จักรีหลายพระองค์⁷⁰

ภาพ โขงพระเจ้าล้านทอง
ภายในวิหารหลวง วัดพระธาตุ
ลำปางหลวง เมื่อครั้งจัดพระ
วิหารหลวงและอัญเชิญพระ
แก้วมาประดิษฐานบนโต๊ะบูชา
เพื่อรับเสด็จพระบรมวงศานุวงศ์
เป็นภาพถ่ายก่อนการบูรณะ
พระวิหารหลวงครั้งใหญ่
ในปีพุทธศักราช 2464
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

⁷⁰ เจ้านายในราชวงศ์จักรีที่เสด็จมานมัสการพระธาตุลำปางหลวงเท่าที่ทราบพระนาม ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เมื่อครั้งดำรงตำแหน่งเป็นเจ้าพระยาจักรี และสมเด็จพระกรมพระวังบูรพาภิรมย์ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธุ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง พระบาทสมเด็จพระปรเมนทรมหาอานันทมหิดลราชกุมาร พระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว สมเด็จพระกนิษฐาธิราชเจ้า กรมสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี สมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี กรมพระศรีสวางควัฒน วรขัตติยราชนารี และทูลกระหม่อมหญิงอุบลรัตนราชกัญญา สิริวัฒนาพรรณวดี ฯ

นอกจากนี้วัดพระธาตุลำปางหลวงยังมีความสำคัญทางด้านศิลปกรรมของล้านนา เริ่มจากการจัดผังเมืองหรือเวียงพระธาตุ ซึ่งยังคงปรากฏหลักฐานคือ คูน้ำคันดินแนวกำแพงเมือง ประตูเมือง และวัดร้างกระจายอยู่ทั่วบริเวณรอบวัดพระธาตุลำปางหลวง นอกจากนี้ยังเป็นวัดที่มีความสมบูรณ์ตามแบบแผนองค์ประกอบของวัดหลวง กล่าวคือการวางตำแหน่งผังวัดตามคติความเชื่อเรื่องจักรวาลหรือโลกในอุดมคติอย่างครบถ้วน อีกทั้งรายละเอียดของอาคารแต่ละหลังส่วนใหญ่เป็นอาคารที่สร้างขึ้นเมื่อครั้งยุคทองของอาณาจักรล้านนา ซึ่งหลงเหลืออยู่เพียงแห่งเดียวในประเทศเท่านั้น

จากสภาพทำเลที่ตั้งของวัดที่เป็นเนินดินสูง กอปรกับรูปแบบแผนผังของวัดสะท้อนให้เห็นภูมิปัญญา ที่มีแนวคิดอิทธิพลความเชื่อจากวรรณกรรมทางพุทธศาสนา เรื่องจักรวาลคติ อันมีพระเจดีย์เป็นศูนย์กลางจักรวาล ซึ่งเป็นตัวแทนของเขาพระสุเมรุ ล้อมรอบด้วยอาคารสิ่งก่อสร้างประจำทิศอันสื่อความหมายเชิงสัญลักษณ์ของตำแหน่งต่าง ๆ ในจักรวาล เป็นการจำลองที่ย้ำเตือนถึงความมีอยู่จริงของโลกในอุดมคติทางพุทธศาสนา

ถัดจากเนินวัดออกไปนั้นเป็นแนวกำแพงเมืองและคูเมืองล้อมรอบสามชั้น ซึ่งเป็นขอบเขตของเวียงพระธาตุซึ่งพบว่ามี ความเชื่อมโยงกับรูปแบบกำแพงเมืองแบบสุโขทัย ในพื้นที่บริเวณรอบคูเมืองยังปรากฏโบราณสถานกระจายอยู่ทั่วบริเวณ ซึ่งหลายแห่งยังคงปรากฏหลักฐานให้เห็นร่องรอยมาจนถึงปัจจุบัน ทางด้านสถาปัตยกรรมภายในบริเวณวัด มีการจัดวางผังบริเวณวัดเป็นเขตพุทธาวาสและสังฆาวาส ลักษณะของผังบริเวณเขตพุทธาวาส มีการกำหนดขอบเขตด้วยแนวกำแพงศาลาบาตรเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าโดยให้ความสำคัญต่อแนวแกนหลัก คือแนวแกนทิศตะวันออก-ตะวันตก โดยอาคารทั้งหมดหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ด้วยความสำคัญในฐานะวัดหลวงหรือเป็นพระบรมธาตุของเมืองลำปาง จึงทำให้มีการสร้างอาคารและบูรณปฏิสังขรณ์มาตลอดทุกยุคสมัย โดยลักษณะรูปแบบทางสถาปัตยกรรมและศิลปกรรมภายในวัดพระธาตุลำปางหลวง ล้วนมีที่มาจากปัจจัยด้านประวัติศาสตร์ การเมืองการปกครอง เศรษฐกิจ สังคม รวมไปถึงคติความเชื่อ และวัฒนธรรม ในแต่ละยุคสมัย แสดงให้เห็นความเชื่อมโยงสัมพันธ์ระหว่างเรื่องราวต่าง ๆ ผ่านงานศิลปกรรม อีกทั้งสะท้อนถึงภูมิปัญญาองค์ความรู้เชิงช่างที่นำความรู้ที่สั่งสมมาหล่อหลอมและสร้างสรรค์ขึ้นมาจนเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น ที่สื่อถึงความเชื่อและแรงศรัทธาอันมีต่อพุทธศาสนาของชาวล้านนา

จากตำนานพระธาตุลำปางหลวงได้ชี้ให้เห็นว่า วัดได้ถูกสถาปนาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในสมัยพระเจ้าติโลกราช เป็นต้นมาและพัฒนาขึ้นจนเป็นวัดที่สมบูรณ์ในช่วงยุคทอง โดยการอุปถัมภ์ของกษัตริย์ล้านนา และเจ้าผู้ครองนครลำปาง โดยในช่วงยุคแรกนั้นเป็นการเน้นสร้างพระบรมธาตุให้แข็งแรงสวยงามจากนั้นจึงสร้างอาคารเสนาสนะอื่น ๆ ตามมา จนกระทั่งวัดมีความพร้อมสมบูรณ์ในช่วงสมัยเจ้าหาญศรีทนต์มหาสุรมนตรี เจ้าผู้ครองเมืองนครลำปาง และโปรดให้สร้างสังฆารามขึ้นเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของพระสงฆ์ขึ้นเป็นครั้งแรกในปีพุทธศักราช 2047 แต่ยังไม่พบหลักฐานที่ระบุชี้ชัดถึงประธานสงฆ์แห่งอารามพระธาตุลำปางหลวงแห่งนี้จนกระทั่ง ในปีพุทธศักราช 2145 ปรากฏนาม สมเด็จพระเจ้าน้อย หรือสมเด็จพระแก้วขึ้นเป็นครั้งแรก และต่อมาในปีพุทธศักราช 2192 ปรากฏหลักฐานกล่าวถึงครุฑบาทหลวงพะโยน ซึ่งเป็นพระน้องชายของครุฑบาทหลวงพะโยน แห่งสำนักเสลารัญญาวาส หรือวัดไหล่หินหลวง⁷¹ เป็นเจ้าอารามแห่งนี้

จากการบันทึกของวัดพระธาตุลำปางหลวงในปัจจุบัน พบว่ามีการระบุรายนามเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงไว้ดังนี้คือ 1.สมเด็จพระพุทธสอน 2.สมเด็จพระสุทธาวาส 3.สมเด็จพระแก้ว(สมเด็จพระเจ้าน้อย) 4.ครุฑาจารย์ 5.ครุฑาโย(มหาพะโยน) 6.พระสังฆราชวิริยะ 7.พระสังฆราชนาระทะ 8.พระสังฆราชมน 9.ครุฑาสภา 10.ครุฑาพุทธ 11.ครุฑาสังฆราชศรีวิไชย (พระครูสิงหนันทะหรือพระสังฆราชสิงหนันทะ) 12.พระครูประสาธศรีธธา(พ่อหนานหลวง/หนานหลาน อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา รูปที่ 3) 13.พระครูมหาเจติยาภิบาล (ครุฑาภา ถาวโร) 14. พระครูมหาเขลาองค์เจติยารักษ์ 15.พระณรงค์โชติธัมโม(รักษาการ) และรูปที่ 16. ปัจจุบันคือพระครูพิธานนพกิจ โดยตำแหน่งสมเด็จพระสังฆราช เป็นตำแหน่งที่ได้รับการสถาปนาแต่งตั้งผ่านพิธีอุสสาภิเษก หรือพิธีเถราภิเษก โดยกษัตริย์ล้านนา หรือเจ้าผู้ครองนคร ข้อสังเกตจากลำดับเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง จะเห็นได้ว่าในช่วงที่บ้านเมืองเกิดภาวะสงคราม บ้านเมืองไม่มีความเป็นปึกแผ่นหรือขาดเจ้าผู้ครองนครนั้น ไม่พบว่ามี การสถาปนาอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง ภายหลังจากบ้านเมืองเริ่มเป็นปึกแผ่นโดยเฉพาะในช่วงของ

⁷¹ วัดไหล่หินหลวงปรากฏหลักฐานที่จารึกบนหน้าคัมภีร์ใบลานในยุคสมัยต่างๆถึงชื่อของวัดโดยเริ่มต้นปรากฏชื่อแรกของวัดว่า วัดป่าหิน หรือชื่อภาษาบาลีคือ เสลารัญญาวาส เป็นปฐม ชื่อต่อมาได้มีการเสริมแต่งชื่อวัดใหม่ว่า วัดป่าหินแก้วหรือม่อนหินแก้วชื่อภาษาบาลีคือ เสลารัตนปัพพตาราม ภายหลังจากได้มีการสร้างวัดไหล่หินลุ่ม วัดไหล่หินเดิมจึงเปลี่ยนชื่อเป็นวัดไหล่หินหลวงมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ยังมีการนำเอาตำนานช้างอัญเชิญพระธาตุมาผนวกกับชื่อวัดไหล่หินหลวงในยุคหลัง จึงเกิดชื่อของวัดอีกชื่อหนึ่งว่า วัดไหล่หินหลวงแก้วช้างยืน

เจ้ากาวิละเป็นต้นมา จึงเริ่มมีการฟื้นฟูประเพณีการอุสสาภิเชกอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงขึ้นเป็นพระสังฆราชาอีกครั้งหนึ่งคือ ครูบาสังฆราชวิริยะ ในสมัยเจ้าฟ้าชายแก้วถึงช่วงสมัยเจ้ากาวิละ ต่อเนื่องด้วยครูบาสังฆราชนารทะ ในช่วงเจ้าคำสมถึงพระเจ้าหอคำ⁷² และครูบาสังฆราชมนโน ในสมัยเจ้ามหาชนานไชยวงศ์ตามลำดับ

ในรายเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ปรากฏหลักฐานที่ระบุการสืบต่อตำแหน่งเจ้าอาวาสและการแต่งตั้งอุสสาภิเชกพระมหาเถระเมื่อครั้งเจ้าหลวงมหาชนานไชยวงศ์ เจ้าผู้ครองนครลำปาง ได้เสด็จมานมัสการงานประเพณีบูชารอยพระพุทธรูปของวัดพระธาตุลำปางหลวงและได้ทำพิธีอุสสาภิเชกครูบามนโนขึ้นเป็นพระสังฆราชมนโน ในวันศุกร์ เดือน 6 เป็ง ปีพุทธศักราช 2370 (บันทึกพิบสาเชียงแสนละคอน ของวัดศรีก้ำ ตำบลปงแสนทอง อำเภอเมืองลำปาง) หลังจากนั้นได้ปรากฏหลักฐานการบันทึกของครูบาแก้ว หรือพระครูสิงหนันทะได้ระบุนามครูบาอดีตเจ้าอาวาสที่กินหัววัด วัดพระธาตุลำปางหลวงต่อจากพระสังฆราชมนโนและเป็นเจ้าอาวาสในสมัยที่ท่านพระครูสิงหนันทะได้ดูแลอุปัฏฐากถึงสองรูป ระบุว่า *ครูบาสุภาเกิดปี กัดแล้ว* (ตรงกับปีพุทธศักราช 2332) *เดือน 9 ออก 6 ค่ำวัน 6 อายุได้ 86 นิพพาน ศักราชได้ 1236 ตัว* (ตรงกับปีพุทธศักราช 2417) *เดือน 10 ทุติยะ ลง 6 ค่ำ ครูบาพุทธเกิดปี เปิกไข่* (ตรงกับปีพุทธศักราช 2371) *อายุ 58 นิพพาน กินหัววัดได้ 12 ปี ศักราช 1247* (ตรงกับปีพุทธศักราช 2428) *เดือน 10 วัน 1 ลง 5 ค่ำ* หลังจากนั้น ครูบาศรีวิไชยจึงได้รับตำแหน่งเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงสืบมา และได้รับแต่งตั้งเป็นสังฆราชาเมือง จนกระทั่งในปีพุทธศักราช 2450 ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์เป็นพระครูสิงหนันทะ เจ้าคณะแขวงเมืองนครลำปาง ซึ่งปัจจุบันหมายถึงเขตพื้นที่อำเภอเมือง อำเภอห้างฉัตร อำเภอแม่ทะ อำเภอแม่เมาะ อำเภอเกาะคา อำเภอสบปราบ อำเภอเสริมงาม จนกระทั่งท่านมรณะภาพราวปีพุทธศักราช 2469

จากรายนามเจ้าอาวาสของวัดพระธาตุลำปางหลวงนั้นสะท้อนให้เห็นว่าส่วนใหญ่จะเป็นพระมหาเถระสำคัญของเมืองนครลำปางมาตั้งแต่ครั้งยุคล้านนา จนกระทั่งการผนวกรวมกับสยามได้มีการคัดเลือกอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นหนึ่งในพระมหาเถระของเมืองนครลำปางที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์แต่งตั้งให้เป็นพระราชาคณะของเมืองนครลำปางเป็นครั้งแรกในสมัยรัชกาลที่ 5

⁷² ในช่วงเดียวกันกับครูบาสังฆราชนารทะนี้ เจ้าหลวงคำสมได้อุสสาภิเชกครูบาเจ้าสำนักวัดบ้านหลุกวังช้างขึ้นเป็น สมเด็จพระสังฆราช (วัดบ้านหลุก ตำบลนาครี อำเภอแม่ทะ)

อีกทั้งในอดีตวัดแห่งนี้เป็นสำนักเรียนสัทธาปรมัตถ์ หรือ ภาษาบาลีแบบล้านนา รวมถึง สัพพะวิทยาการที่สำคัญของเมืองนครลำปาง ดังนั้นพระสงฆ์ผู้ที่จะขึ้นตำแหน่งเจ้าอาวาส วัดพระธาตุลำปางหลวงนั้นจึงถือว่าเป็นบุคคลสำคัญที่เป็นเจ้าสำนักเรียน นักปราชญ์ ผู้รู้ ทั้งทางด้านพุทธศาสนาและสัพพะวิทยาการต่าง ๆ จึงมักจะได้รับการยกย่องหรือแต่งตั้งให้เป็น หนึ่งในสังฆราชาของเมืองนครลำปางอยู่เสมอ

ภาพ รูปปั้นครูบามหาป่าเกสระปัญญา
สำนักวัดป่าหิน หรือ เสลารัญญวาสี พระมหาเถระ
ผู้เป็นนักปราชญ์ทางพุทธศาสนาที่สำคัญของล้านนาและ
ได้รับการยกย่องเป็นบรมครูแห่งคณะสงฆ์
เมืองนครลำปาง
ที่มา : วัดไหล่หินหลวง

ภาพ คณะสงฆ์อำเภอเกาะคาที่วัดท่าผา เมื่อครั้งประชุมพระสังฆาธิการระดับเจ้าคณะตำบล
และเจ้าอาวาสในสมัยท่านพระครูอุดมสัทธาคุณ (นั่งกลาง) เจ้าอาวาสวัดป่าแข
เป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคา

ภาพ แผนที่การจัดแบ่งอายุสมัยของวัดในอำเภอเกาะคา

❖ สายเครือวัดและหัวหมวดอุโบสถ ในอำเภอเกาะคา

เมื่อวัดพระธาตุลำปางหลวงมีความสมบูรณ์ ทั้งอาคารเสนาสนะรวมถึงพระภิกษุสงฆ์ที่เป็นปราชญ์ผู้รู้และเป็นสำนักเรียนบาลีที่สำคัญของเมืองนครลำปาง จึงส่งผลให้วัดพระธาตุลำปางหลวงมีบทบาทสำคัญอีกอย่างหนึ่งคือการเป็นวัดเก่า หรือวัดแรก ที่ก่อให้เกิดสายเครือวัดที่เกิดจากการแยกตัวของลูกศิษย์ที่ร่ำเรียนจากสำนักวัดพระธาตุลำปางหลวงแล้วไปตั้งวัดใหม่ในชุมชนต่าง ๆ ทั่วเมืองนครลำปาง ซึ่งในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้นพบว่าวัดที่แยกตัวออกมาจากวัดพระธาตุลำปางหลวงในยุคแรก และยังคงมีพระภิกษุสงฆ์และชุมชนดูแลสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน นั้นได้แก่ ชุมชนวัดท่าผา ชุมชนวัดไหล่หินหลวง ชุมชนวัดพระธาตุจอมปิง ชุมชนวัดหนองแขวน ชุมชนวัดบ้านจู้ดหลวง ชุมชนวัดศาลาหลวง และชุมชนวัดสองแควสันติสุข ฯ เมื่อลูกศิษย์สำนักวัดพระธาตุลำปางหลวงได้แยกตัวมาตั้งสำนักวัดดังกล่าวนี้ จึงกลายเป็นมูลเหตุให้วัดเหล่านั้นกลายเป็นวัดเก่าของตำบล ในพื้นที่อำเภอเกาะคา ยกตัวอย่างเช่น

วัดไหล่หินหลวง เป็นสำนักบาลีสำคัญ และเป็นสำนักปฏิบัติสำหรับพระสายป่า หรือสายอรัญวาสีถือธุดงค์วัตรภายหลังได้มีการแยกตัวจากลูกศิษย์สำนักวัดไหล่หิน ไปสร้างวัดใหม่จำนวนมาก อาทิ วัดหนองหลาย วัดเข้าซ้อน วัดแม่ฮวก วัดปงแพ่ง วัดปงหลวง เป็นต้น⁷³

วัดจู้ดหลวง เป็นสำนักบาลี ตั้งในชุมชนบ้านจู้ดหลวง ซึ่งวัดที่ตั้งอยู่ในชุมชนนี้จะเรียกว่า วัดฝ่ายคามวาสี ภายหลังลูกศิษย์สำนักวัดจู้ดหลวงได้แยกตัวไปเป็นสำนักวัดปงใต้ วัดบ้านจำทรายมูล วัดแม่ปู้มหลวง วัดนาแยะ วัดม้าเหนือ

วัดศาลาหลวง เป็นสำนักบาลีตั้งอยู่ริมแม่น้ำวังในชุมชนบ้านศาลา ภายหลังลูกศิษย์สำนักวัดศาลาหลวงได้แยกตัวไปตั้งวัดศาลาหม้อ วัดศาลาเม้ง วัดศาลาดงลาน วัดศาลาไชย และวัดศาลาบัวบก ตามลำดับ

⁷³ สำหรับสายเครือวัดไหล่หินหลวงยังมีความเชื่อมโยงกับวัดอื่น ๆ ในพื้นที่จังหวัดลำปาง อันมีเหตุมาจากการที่ลูกศิษย์ของสำนักวัดไหล่หินได้แยกกระจายตัวไปตั้งสำนักบาลี โดยมีทั้งวัดในเขตคามวาสีและอรัญวาสี เช่น วัดท่าผา วัดศาลาหลวง วัดสองแควสันติสุข วัดพระธาตุจอมปิง วัดม่อนกระทิง วัดห้างฉัตร วัดปงยางคก วัดจู้ดหลวง วัดปงแพ่ง วัดพระเจ้าทันใจ วัดเวียง วัดดอยป่าตาลเมืองเถิน วัดบ้านหลุก วัดป่าต้นหลวง วัดป่าต้นกุ่มเมือง วัดป่ากล้วย วัดนาก่วมใต้ วัดม้าเหนือ ฯลฯ

วัดสองแควสันติสุข เดิมชื่อวัดสองแคว ภายหลังมีการแยกตัวไปตั้งวัดสองแควใต้ วัดสองแควเดิมจึงได้ชื่อว่าวัดสองแควเหนือ ภายหลังได้มีการแยกวัดสองแควเหนืออีกครั้ง ทำให้วัดสองแควเหนือเดิมกลายเป็นวัดสองแควสันติสุขในปัจจุบัน การแยกตัวจากสำนักวัดสองแควนี้กลายเป็น วัดสองแควใต้ วัดแม่หลง วัดสบจาง วัดสองแควพัฒนา วัดเกาะยะแม่หยวก

วัดท่าผา ถือเป็นวัดป่าฝ่ายอรัญวาสีเช่นเดียวกันกับวัดไหล่หินหลวง ซึ่งในพื้นที่อำเภอเกาะคาพบวัดที่เป็นฝ่ายอรัญวาสีอีกวัดหนึ่งคือวัดม้าเหนือรวมวัดสายป่าทั้งหมดมีเพียงสามวัดนี้เท่านั้น นอกจากนี้วัดท่าผายังเป็นสำนักเรียนบาลีที่สำคัญและลูกศิษย์จากสำนักวัดท่าผาแห่งนี้ได้แตกตัวไปสร้าง วัดเกาะคา วัดบ้านใหม่ วัดหัวเตา วัดหนองม่วงคำ (วัดไร่อ้อย) และวัดตันผิง เป็นต้น (ภายหลังวัดตันผิงได้ยุบรวมกับวัดชาวไร่อ้อยกลายเป็นวัดน้ำผิงชาวไร่อ้อย)

ส่วน**วัดหนองแขวน**นั้น ถือเป็นวัดและชุมชนโบราณที่ปรากฏชื่อมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 23 แต่พบว่าเคยมีการย้ายวัดหลายครั้ง ทำให้หลักฐานและเอกสารโบราณสูญหาย รวมถึงขาดผู้รู้ที่สามารถจะให้ข้อมูลได้ จึงไม่สามารถสืบค้นเรื่องราวการแยกตัวของชุมชนดั้งเดิม ยกเว้นแต่การแยกชุมชนไปตั้งเป็นชุมชนวัดม่อนหินแก้วเมื่อไม่นานมานี้

จากการแยกตัวจากวัดเก่าหรือวัดที่เป็นสำนักบาลีประจำท้องถิ่นดังกล่าว จึงเป็นมูลเหตุของการจัดแบ่งเขตการปกครองคณะสงฆ์ที่เรียกว่า **หัวหมวดอุโบสถ** ซึ่งตามจารีตคณะสงฆ์ที่มีมาตั้งแต่ยุคล้านนานั้น หนึ่งตำบลหรือหนึ่งแคว้น จะมีเจ้าคณะหัวหมวดซึ่งเทียบเท่าเจ้าคณะตำบลเป็นประธานสงฆ์ดูแลปกครองคณะสงฆ์รวมถึงเจ้าคณะหัวหมวดจะรับผิดชอบหน้าที่ในการเป็นพระอุปัชฌาย์ตามจารีตแบบล้านนา ซึ่งเจ้าคณะหัวหมวดนี้จะขึ้นตรงต่อพระราชาคณะประจำเมืองที่เรียกว่า คณะพระสังฆราชาเมือง โดยที่จังหวัดลำปางพบหลักฐานการกล่าวถึงชื่อตำแหน่งของคณะพระสังฆราชาเมืองนครลำปาง ได้แก่ ตำแหน่ง สมเด็จ สังฆราชา มหาเถระหลวง และราชครู ซึ่งตำแหน่งพระสังฆราชาของเมืองนครลำปางที่ปรากฏพบหลักฐานนอกเหนือจากอดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวงแล้วยังพบว่ามี ครูบาสังฆราชาเทวะ วัดท่าผา และครูบา มหาเถระหลวงเจ้าญาณสมุทฺธ แห่งวัดศาลาหลวง สมเด็จวังช้าง วัดบ้านหลุก ครูบาราชมณเฑียร วัดลำปางกลางตะวันออก ครูบาราชมณเฑียรวัดชุมพลหลวง เป็นต้น ซึ่งถือเป็นพระมหาเถระที่มีความสำคัญในฐานะนักปราชญ์ความรู้ทางด้านบาลีสหศาสตร์

ที่แต่งประพันธ์คัมภีร์ทางพุทธศาสนาไว้เป็นจำนวนมาก โดยตำแหน่งคณะพระสังฆราชาเมืองดังกล่าวนี้จะได้รับการสถาปนาหรือผ่านพิธีการอุสสาหิเชกโดยเจ้าหลวงเมืองนครลำปางจะเป็นผู้พิจารณาและแต่งตั้งขึ้น

ในการจัดการหัวหมวดอุโบสถนั้นเจ้าคณะหัวหมวดจะเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบสูงสุดทั้งเรื่องของการศึกษาการบวชกุลบุตรประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ดังนั้นผู้เป็นเจ้าคณะหัวหมวดมักจะเป็นพระมหาเถระผู้ใหญ่และมีพรรษาสูงสุดในตำบล การที่เรียกว่าเจ้าคณะหัวหมวดหรือหัวหมวดอุโบสถนั้นก็เนื่องด้วยในอดีตหนึ่งแคว้นหรือหนึ่งตำบลนั้น จะมีอุโบสถเพียงหลังเดียว ซึ่งพระอุโบสถนั้นจะใช้ประกอบสังฆกรรมในโดยเฉพาะการฟังปาติโมกข์ พิธีการกรานกฐินและพิธีปรีวาสกรรมเท่านั้น ส่วนพิธีอุปสมบทนิยมการบวชกลางน้ำ⁷⁴ ที่สร้างขึ้นเป็นอุทกสีมาทั้งที่เป็นอุทกสีมาแบบถาวร เช่น ที่วัดบุญญาวาสนิมิต หรือวัดน้ามอ ยังคงมีอุโบสถกลางน้ำตามจารีตเดิมอยู่ หรือที่วัดโป่งน้ำร้อน ตำบลใหม่พัฒนา ก็เคยปรากฏอุโบสถกลางน้ำอยู่ด้านเหนือของวิหารและศาลาบาตร ส่วนวัดอื่น ๆ จะใช้วิธีชุดสระน้ำหรือใช้หนองน้ำธรรมชาติ รวมถึงใช้แม่น้ำที่อยู่ใกล้ชุมชนอุปโลกน์เป็นสีมาชั่วคราว โดยการใช้เกาะทรายกลางน้ำหรือการผูกแพไวกกลางน้ำที่เรียกว่า **แพขนาน** เป็นที่ประกอบพิธีกรรมอุปสมบท ด้วยเหตุนี้ผู้ที่บวชในอุทกสีมานั้นจึงมักเรียกกันว่า **พระขนาน** หากพระขนานลาสิกขาก็ยังคงไว้ซึ่งคำว่า **ขนาน** นำหน้าชื่อเสมอ ภายหลังได้ตัดทอนคำให้สั้นลงเหลือเพียงแต่คำว่า **ขนาน** มาจนถึงทุกวันนี้ ในกรณีอุโบสถที่ใช้ประกอบพิธีที่กล่าวมาข้างต้นนั้น มักจะอยู่ในบริเวณวัดเก่าหรือวัดหลวงประจำตำบล หรืออาจอยู่นอกบริเวณวัดเช่น อยู่กลางทุ่งนา ริมชายป่า ริมแม่น้ำ ซึ่งจะเลือกสถานที่ที่สะดวกแก่การเดินทางของคณะสงฆ์ทั้งตำบลจะมารวมตัวกัน ยกตัวอย่างเช่น เดิมคณะสงฆ์ตำบลศาลาทั้ง 6 วัด จะรวมตัวกันเพื่อลงอุโบสถที่ไต่ช้างฮ้าว ซึ่งตั้งอยู่กลางทุ่งนาของชุมชนบ้านศาลาหลวงต่อมาภายหลังได้มีการออกกฎพรบสงฆ์ในปีพุทธศักราช 2484 ว่าด้วยการขอวิสุงคามสีมาเพื่อให้วัดสมบูรณ์แบบ ตามกฎหมายที่ตราขึ้นในสมัยรัฐบาลของจอมพลปพิบูลสงคราม ส่งผลให้วัดศาลาหลวงและคณะสงฆ์ตำบลศาลาต้องยกเลิกการใช้งานอุโบสถเดิมที่อยู่กลางทุ่งนานั้น

⁷⁴ หลวงพ่อพระครูสุเขตรัตนานุรักษ์ได้เล่าเรื่องการผูกสีมากลางน้ำไว้ว่า กรณีวัดนาแก้วตะวันตกในอดีตนั้นอยู่ห่างไกลจากอุโบสถวัดพระธาตุจอมปิงในช่วงพรรษาอาจเดินทางลำบากจึงได้อุปโลกน์สีมากลางน้ำบริเวณเกาะทรายกลางแม่น้ำวังขึ้นชั่วคราว เมื่อประกอบพิธีเสร็จก็ทำพิธีสูตรถอนสีมานั้นเสีย หากพื้นที่บริเวณชุมชนไม่มีเกาะดอนทรายกลางน้ำก็จะใช้วิธีการผูกแพไวกกลางแม่น้ำโดยจะใช้เชือกผูกตึงไว้กับต้นไม้ริมตลิ่ง เพื่อไม่ให้แพไหลในขณะที่พระสงฆ์ประกอบสังฆกรรม

แล้ววัดศาลาลหลวงได้ขอพระราชทานวิสุงคามสีมาที่ถูกต้องตามกฎหมายใหม่ที่บัญญัติขึ้นเป็นวัดแรกของตำบลศาลา โดยใช้อาคารวิหารหลังเดิมของวัดศาลาลหลวงเป็นอุโบสถตามจารีตแบบภาคกลาง⁷⁵ เท่าที่สำรวจพบในปัจจุบันพบว่า อุโบสถดั้งเดิมหรือโบสถ์เก่าในอำเภอเกาะคานั้น ได้แก่ หัวหมวดอุโบสถตำบลลำปางหลวงคืออุโบสถวัดพระธาตุลำปางหลวง หัวหมวดอุโบสถตำบลศาลาคืออุโบสถวัดศาลาลหลวง หมวดอุโบสถตำบลไหล่หินคืออุโบสถวัดไหล่หินหลวง หัวหมวดอุโบสถตำบลเกาะคา คืออุโบสถวัดท่าผา หัวหมวดอุโบสถตำบลนาแก้วคืออุโบสถวัดพระธาตุจอมปิง หัวหมวดอุโบสถตำบลวังพร้าวคืออุโบสถวัดแม่หลง หัวหมวดอุโบสถตำบลบ้านจู้ด ปัจจุบันกลายเป็นหัวหมวดอุโบสถตำบลลำปางหลวงเขตสองอยู่ที่วัดนาแยะ⁷⁶ หัวหมวดอุโบสถตำบลนางแตงเดิมอยู่ที่วัดสองแควสันติสุข และหัวหมวดอุโบสถตำบลแม่ป๋มเดิมหรือตำบลใหม่พัฒนาปัจจุบันอยู่ที่วัดบุญญาวาสนิมิต เป็นต้น ต่อมาภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงกฎหมายที่กล่าวระบุถึงการจะเป็นวัดที่สมบูรณ์แบบตามพรบ.คณะสงฆ์ให้เป็นมาตรฐานรูปแบบเดียวกันทั่วราชอาณาจักรไทย จะต้องได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาอย่างถูกต้อง รวมถึงมีเสนาสนะอื่น ๆ ที่จำเป็นและสำคัญตามคติแบบภาคกลาง จึงทำให้ทุกวัดในพื้นที่อำเภอเกาะคา จำเป็นต้องยื่นขอพระราชทานวิสุงคามสีมาเพื่อที่จะเป็นวัดที่สมบูรณ์ตามกฎหมาย ส่งผลทำทุกวัดในปัจจุบันต้องมีอุโบสถเป็นของตัวเองและเกิดจารีตใหม่ของคณะสงฆ์ในตำบลหรือหัวหมวดวัดต่าง ๆ โดยเฉพาะการลงอุโบสถแบบการเวียนใช้โบสถ์เพื่อประกอบปาฏิโมกข์สังฆกรรมในกลุ่มวัดที่เป็นหัวหมวดเดียวกัน

⁷⁵ ภายหลังการเปลี่ยนวิหารให้เป็นอุโบสถของวัดศาลาลหลวง ทำให้คณะศรัทธาชาวบ้าน โดยเฉพาะผู้หญิงไม่กล้าที่จะขึ้นไปทำบุญประกอบพิธีกรรมตามจารีตที่เคยปฏิบัติมา ภายหลังหลวงพ่อบุญศรีวินัยธรรม อดีตเจ้าอาวาสวัดศาลาลหลวงและคณะศรัทธา ได้ไปนิมนต์ครูบาอินตา สุขวัฑฒโก จากอำเภอสันป่าตอง มาเป็นประธานในการสร้างวิหารหลังใหม่ เพื่อทดแทนวิหารหลังเดิมที่ถูกปรับเปลี่ยนกลายเป็นพระอุโบสถ ซึ่งการสร้างวิหารในครั้งนั้น จำเป็นต้องรื้อแนวเขตศาลาบาตรเดิมของวัดซึ่งเคยเป็นเขตกันแบ่งระหว่างเขตพุทธาวาสและสังฆาวาสตามจารีตการวางตำแหน่งผังวัดแบบล้านนาไปโดยปริยาย

⁷⁶ เดิมวัดนี้มีชื่อ วัดยางแยะ จากหลักฐานจากเอกสารคัมภีร์โบราณของวัด รวมถึงบันทึกการเสด็จมาตรวจราชการ การศาสนาในมณฑลพายัพของสมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส สมเด็จพระสังฆราช เมื่อปีพุทธศักราช 2462 ซึ่งพระองค์ได้เสด็จมาที่อำเภอเกาะคาและทรงหยุดพักที่วัดแห่งนี้ ยังคงระบุชื่อว่า วัดยางแยะ ภายหลังตำนานพระนางจามเทวีฉบับบอกเล่าที่เกิดขึ้นเมื่อราว 100 ปีที่ผ่านมาได้ระบุว่าชุมชนแห่งนี้เป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางในตำนานพระนางจามเทวีเสด็จมาวัดพระธาตุลำปางหลวง จึงส่งผลให้วัดยางแยะ เปลี่ยนชื่อให้สอดคล้องกับตำนานดังกล่าวจึงเป็นที่มาของคำว่าวัดนางแยะ และต่อมาได้แปลความหมายคำว่า นางแยะ ให้เป็นภาษาไทยที่เข้าใจง่าย จึงเป็นที่มาของวัดนางเหลียวในปัจจุบัน

ภาพ ครูบาสังฆราชาศรีวิชัย หรือ พระครูสิงหนันทะ
เจ้าคณะแขวงเมืองนครลำปาง ถ่ายเมื่อปีพุทธศักราช 2452
ได้ต้นชะจาว วัดพระธาตุลำปางหลวง โดยช่างภาพที่ติดตาม
คณะของเจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์และคณะวิศวกรชาว
เยอรมัน

เมื่อครั้งเดินทางมาสำรวจเส้นทางและตรวจงานการเจาะ

อุโมงค์รถไฟขุนตาน

ที่มา : พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นบ้านท่าทอง

ภาพ ตราตั้งเจ้าคณะแขวงเมืองนครลำปาง
ของพระครูสิงหนันทเจ้าอาวาส
วัดพระธาตุลำปางหลวง พระมหาเถระ
รูปแรกของอำเภอเกาะคาที่ได้รับ
พระราชทานสัญญาบัตรพัดยศ
ในปีร.ศ.126 หรือปีพุทธศักราช 2451
ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ภายในพิพิธภัณฑ์
วัดพระธาตุลำปางหลวง
ที่มา : วัดพระธาตุลำปางหลวง

ภาพ ครูบาปินดา ปินโท ชาวเมืองเถินจากชุมชนวัดเวียง
อดีตเจ้าคณะหัวหมวกตำบลเกาะคา เจ้าอาวาสวัดท่าผา
ที่มา : วัดท่าผา

❖ การเปลี่ยนแปลงจารีตและการปกครองของคณะสงฆ์อำเภอเกาะคา ในช่วงหลังจากการปฏิรูปและการผนวกรวมหัวเมืองล้านนา กับสยามประเทศ

ภายหลังจากที่รัฐบาลสยามสามารถรวมเขตพื้นที่การปกครองหัวเมืองล้านนา ให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของราชอาณาจักรสยามแล้วนั้น ได้เริ่มเข้ามาจัดการระเบียบ การปกครองคณะสงฆ์ในหัวเมืองล้านนา ซึ่งในการจัดการคณะสงฆ์ในล้านนานั้น จำเป็นต้องรัดกุมและค่อยเป็นค่อยไป เนื่องด้วยคณะสงฆ์ล้านนามีจารีตที่ปฏิบัติสืบทอด ต่อกันมายาวนาน อีกทั้งยังมีพระสงฆ์ผู้ทรงภูมิความรู้เป็นจำนวนมาก ดังนั้นนับตั้งแต่ ปีพุทธศักราช 2442 เป็นต้นมา จึงเริ่มทยอยมีการปรับเปลี่ยนพรบ.คณะสงฆ์เรื่อยมา ส่งผลทำให้คณะสงฆ์ในล้านนาแตกแยกออกเป็นสองฝ่าย ทั้งฝ่ายที่เห็นชอบกับ พรบ.คณะสงฆ์ของสยามและฝ่ายที่ยืนยันจะทำตามจารีตดั้งเดิมของล้านนา เรียกกันว่า ฝ่ายไทย กับ ฝ่ายเมือง⁷⁷ ซึ่งปรากฏหลักฐานการเชิญพระราชกณะประจำเมืองเชียงใหม่

⁷⁷ กรณีของการแบ่งฝ่ายไทยกับฝ่ายเมืองของคณะสงฆ์ล้านนานั้น ได้ส่งผลมายังพื้นที่อำเภอเกาะคาเนื่องจาก มีกลุ่มคณะลูกศิษย์ของครูบาเจ้าศรีวิชัยมาจำพรรษาและตั้งสำนักอยู่ตำบลเสริมซ้าย ซึ่งอยู่ในเขตพื้นที่อำเภอ เกาะคา คือครูบาตา คนธวิโส แห่งวัดผาลาด ตำบลเสริมซ้าย อำเภอเกาะคาในสมัยนั้น ครูบาตาได้บรรพชา เป็นสามเณรเมื่ออายุได้ 12 ปี โดยมีครูบาเจ้าศรีวิชัยเป็นพระอุปัชฌาย์ต่อมาสามเณรตาได้ติดตามครูบาเจ้าศรี วิชัยได้ไปสร้างวัดวาอารามต่าง ๆ เมื่ออายุครบอุปสมบทจึงทำการอุปสมบทโดยมีครูบาภิษัชาวปีเป็น อุปัชฌาย์ได้รับฉายาว่า คันธวิโส หลังจากอุปสมบทแล้วครูบาตาได้ติดตามช่วยงานครูบาเจ้าศรีวิชัยและ ครูบาภิษัชาวปีมาโดยตลอด เล่าขานกันสืบมาว่าครูบาตาอยู่รับใช้ครูบาเจ้าศรีวิชัยจนกระทั่งบั้นปลาย สุดท้ายใกล้จะถึงสังขาร และเป็นผู้ทำหน้าที่สวดมนต์ 4 คัมภีร์ให้ครูบาเจ้าศรีวิชัยฟังในช่วงลมหายใจสุดท้ายจบ จนมรณภาพ หลังจากครูบาศรีวิชัยมรณภาพแล้ว ครูบาตาและคณะลูกศิษย์ได้มาอยู่จำพรรษาบริเวณชุมชน บ้านศรีลังกา แต่ทว่าวัดศรีลังกาเป็นวัดที่ขึ้นอยู่ในระบบวัดตามกฎหมายซึ่งจะต้องอยู่ในการกำกับดูแล ของคณะสงฆ์อำเภอเกาะคาในสมัยนั้น ตรงกับช่วงสมัยที่พระครูอุดมศรัทธาคุณเจ้าอาวาสวัดป่าแฉ เป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคา กล่าวกันว่าเมื่อครั้งที่พระครูอุดมศรัทธาคุณได้เดินทางไปตรวจวัดที่ตำบลเสริมซ้าย ครูบาตาก็มักจะพาลูกศิษย์พระเณรหนีเข้าป่า เนื่องด้วยเกรงภัยที่เกิดจากการปราบปรามคณะลูกศิษย์ ของครูบาเจ้าศรีวิชัยในขณะนั้น ภายหลังเมื่อเหตุการณ์เริ่มสงบลงครูบาตาได้ตั้งอารามใหม่ขึ้น ชื่อว่าวัดผาลาด ภายในบริเวณชุมชนบ้านศรีลังกา ครูบาตาเป็นผู้เคร่งครัดในพระธรรมวินัยและจารีตคณะสงฆ์แบบล้านนา อีกทั้งท่านยังเป็นช่างฝีมือเนื่องด้วยที่มาจากติดตามช่วยงานครูบาเจ้าศรีวิชัยและครูบาภิษัชาวปีมานาน จึงได้ซึมซับเรื่องงานช่างสถาปัตยกรรม วิชาการ เจตีย์ รวมถึงงานประติมากรรมปูนปั้น โดยเฉพาะงาน พระพุทธรูป ท่านมรณภาพในราวปีพุทธศักราช 2503 สิริอายุ 63 ปี

ไปเจรจาเกลี้ยกล่อมเพื่อทำความเข้าใจและยอมรับในกฎหมายใหม่⁷⁸ เช่น พรบ. การเกณฑ์ทหารหรือการแต่งตั้งพระอุปัชฌาย์ตามกฎหมายของสยาม ซึ่งเป็นปัญหาใหญ่ที่เรื้อรังมาเป็นเวลาหลายปี จนเกิดกรณีการให้ร้ายครูบาเจ้าศรีวิชัยผู้เป็นพระอุปัชฌาย์ตามจารีตล้านนา แต่ไม่ถูกต้องตามพรบ.คณะสงฆ์ที่ประกาศขึ้นมาภายหลัง นอกจากนี้ยังมีการปฏิรูปคณะผู้ปกครองสงฆ์หัวเมืองล้านนาใหม่ จากเดิมที่เป็นคณะพระสังฆราชาประจำเมือง ให้กลายเป็นระบบเจ้าคณะจังหวัด เจ้าคณะแขวง เจ้าคณะหัวมวด พร้อมทั้งการพระราชทานสมณศักดิ์แบบสยามให้กับคณะสงฆ์ในหัวเมืองล้านนาเป็นครั้งแรก พบว่ามีพระสังฆราชาประจำเมืองนครลำปางรุ่นสุดท้าย ซึ่งถือว่าเป็นคณะสงฆ์ชุดแรกของจังหวัดลำปางที่ได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เมื่อปีพุทธศักราช 2451 คือ ครูบาอาโนชัย แห่งวัดปงสนุกเหนือ ให้ดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์เป็น พระธรรมจินตามุนี เจ้าคณะจังหวัดลำปางรูปที่ 1 พร้อมกันกับครูบาศรีวิชัยแห่งวัดพระธาตุลำปางหลวงได้รับแต่งตั้งเป็นพระครูสิงหนันทะ เจ้าคณะแขวงเมืองนครลำปาง หรือที่ชาวบ้านเรียกขานนามท่านว่า พระสังฆราชาสิงหนันทะ

ภาพ ครูบาตา คันธวังโส
หนึ่งในลูกศิษย์คนสำคัญของครูบาเจ้าศรีวิชัย ภายหลัง
จากครูบาเจ้าศรีวิชัย มรณภาพ ท่านจึงมาจำพรรษา
อยู่ที่ชุมชนบ้านศรีลังกาและเป็นผู้สร้างวัดผาลาด
ตำบลเสริมกลาง อำเภอเสริมงาม (ในอดีตเป็นพื้นที่ตำบล
เสริมซ้าย อำเภอเกาะคา)
ที่มา : วัดผาลาด

⁷⁸ กรณีครูบาโสภณ วัดฝายหิน อดีตพระสังฆราชาเมืองเชียงใหม่รุ่นสุดท้ายกับความขัดแย้งกับฝ่ายบ้านเมือง โดยรัฐบาลสยามในการกำหนดพรบ.คณะสงฆ์ในประเด็นต่าง ๆ ซึ่งถือเป็นเรื่องใหม่และขัดแย้งกับธรรมเนียมหรือจารีตของชาวล้านนา จนกระทั่งได้มีการนิมนต์ท่านลงไปเจรจาปรับความเข้าใจกับระเบียบคณะสงฆ์ใหม่ที่กรุงเทพฯ หลังจากนั้นท่านครูบาจึงได้รับพระราชทานสมณศักดิ์ เป็นเจ้าคุณพระอภัยสารทระ เจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่รูปแรก

ภาพ สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระยาวชิรญาณวโรรส
สมเด็จพระสังฆราชผู้มียศบพาทสำคัญต่อการปฏิรูป
คณะสงฆ์ในสมัยรัชกาลที่ 5 ถึงรัชกาลที่ 6 ได้เคยเสด็จ
มาตรวจราชการคณะสงฆ์ในอำเภอเกาะคา ในช่วงปี
พุทธศักราช 2462 และมาพักแรมที่วัดพระธาตุลำปางหลวง
โดยพระครูสังฆรักษ์เจ้าคณะแขวงเมืองนครลำปาง
และพระครูสหัสสังคีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา วัดหลวงสบปราบ

ถวายการรับเสด็จ

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ต่อมาภายหลังจากการปฏิรูปมณฑลเทศาภิบาลแยกเมืองนครลำปางมาขึ้นกับ
มณฑลมหาสารคามและจัดแบ่งแขวงนครลำปางเป็นเขตอำเภอต่าง ๆ ซึ่งอำเภอเกาะคานั้น
ได้แยกเป็นอำเภอครั้งแรกชื่ออำเภอสบยาวและได้มีการแยกเขตการปกครองคณะสงฆ์ใหม่
ตามเขตการปกครองฝ่ายบ้านเมืองซึ่งจะมีพระมหาเถระปกครองคณะสงฆ์ ในตำแหน่ง
เจ้าคณะอำเภอรูปแรก คือ พระครูสหัสสังคีต (อินตา) วัดหลวงสบปราบ เป็นเจ้าคณะ
แขวงอำเภอสบยาวหรือต่อมาคือเจ้าคณะอำเภอเกาะคารูปแรก ภายหลังจากที่พระครู
สหัสสังคีตมรณภาพ⁷⁹ ได้มีการแต่งตั้งพระครูคันธวงศ์ วัดป่าแข เป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคา
รูปที่ 2 จนถึงปีพุทธศักราช 2475 ท่านได้มรณภาพลง ได้แต่งตั้งพระครูประสาทศรัทธา
วัดพระธาตุลำปางหลวงขึ้นเป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคารูปที่ 3 จนกระทั่งถึงปีพุทธศักราช
2489 ท่านได้ลาสิกขา ด้วยให้เหตุผลของการถูกบีบคั้นจากพระบ.สงฆ์ใหม่ในยุคของรัฐบาล
จอมพล ป.พิบูลย์สงคราม ถึงขั้นเอ่ยปากว่า “วินัยฮึดคลองเฮาบ่เหลือแล้ว บ่เหมือนเดิม
แล้ว⁸⁰” หลังจากนั้น พระเทพวิสุทธิโสภณ เจ้าอาวาสวัดเชียงราย และเจ้าคณะจังหวัด
ลำปางลำปางในสมัยนั้น ได้เลือกพระครูอุดมสัทธาคุณ วัดป่าแข ขึ้นเป็นเจ้าคณะอำเภอ
เกาะคารูปที่ 4 แต่เนื่องด้วยท่านมีปัญหาเรื่องสุขภาพจึงมรณภาพตอนอายุ 57 พรรษา

⁷⁹ข่าวการมรณภาพ ในวันที่ 11 เมษายน พุทธศักราช 2469 ประกาศในราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 43 หน้า 89
เรื่องพระครูสหัสสังคีต เจ้าคณะอำเภอเกาะคา มรณะด้วยไข้ป่า เมื่อวันที่ 10 มีนาคม พุทธศักราช 2468 สิริอายุ
52 ปี

⁸⁰ หลวงพ่อพระครูปัญญาศีลวิมลให้เล่าเรื่องราวเกี่ยวกับพระครูประสาทศรัทธาอดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา
ซึ่งได้ลาสิกขาตอนวัยชราว่า เป็นผู้ที่มีสติปัญญาเป็นเลิศ โดยมีความแตกฉานในภาษาบาลีขั้นสูงแบบจารีต
ล้านนา ทำให้ท่านมีความสามารถในการท่องจำคาถาอาคมได้อย่างคล่องแคล่วถึงแม้จะอยู่ในวัยชราก็ตาม
ซึ่งอาชีพของท่านหลังจากการลาสิกขา คือ การขายยันต์ ทำโปงเทียน หรือหรือทำคุณไสย์ต่าง ๆ

ด้วยโรคนี้ในไต ภายหลังจากที่ท่านมรณภาพ หลวงพ่อพระเทพวิสุทธิโสภณได้เลือก ลูกศิษย์ของท่าน มีพื้นเพเป็นชาวบ้านสันทุ่งแถม หรือบ้านทุ่งเจริญในปัจจุบัน ถือเป็น ชาวอำเภอเกาะคาโดยกำเนิด และเป็นเจ้าคณะหัวหมวดตำบลเกาะคา คือ พระมหาสังวร ภัททสีโล (ปธ.3) ปัจจุบันคือหลวงพ่อบ้านพระครูปัญญาศีลวิมล เจ้าอาวาสวัดท่าผา ขึ้นเป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคา รูปที่ 5 ภายหลังหลวงพ่อกะเชียณจากตำแหน่งเจ้าคณะ อำเภอแล้วนั้น ได้เลื่อนตำแหน่งขึ้นเป็นรองเจ้าคณะจังหวัด และที่ปรึกษาเจ้าคณะ จังหวัดลำปางมาจนถึงปัจจุบัน ส่วนเจ้าคณะอำเภอเกาะคา รูปต่อมาคือ ท่านพระครู พิสุทธิ์พัฒนพิธาน (ประพันธ์ ภัททสิริ/ป.ธ.4) เจ้าอาวาสวัดศาลาลงลาน เจ้าคณะอำเภอ เกาะคา รูปที่ 6 ซึ่งปกครองดูแลคณะสงฆ์อำเภอเกาะคาให้เป็นที่เรียบร้อยมาจนถึง ปัจจุบัน

ภาพ พระครูคันฉวงค์
เจ้าอาวาสวัดป่าแข
อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา
รูปที่ 2 ปกครองช่วงปี
พุทธศักราช 2469 - 2475
ที่มา : วัดป่าแข

ภาพ พระครูประสาทศรีทธา
เจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง
อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา
รูปที่ 3
ที่มา : วัดพระธาตุลำปางหลวง

ภาพ พระครูอุดมสังฆาคุณ
เจ้าอาวาสวัดป่าแข
อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา
รูปที่ 4
ที่มา : วัดป่าแข

ในช่วงรอยต่อของยุคจารีตของคณะสงฆ์กับการเปลี่ยนแปลงพรบสงฆ์ 2484 ส่งผลให้อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา รูปที่ 3 ลาสิกขา ภายหลังจากนั้นเจ้าคณะจังหวัดลำปาง ได้แต่งตั้งพระครูอุดมสังฆาคุณเจ้าอาวาสวัดป่าแข ขึ้นเป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคาแทน เนื่องด้วยหลวงพ่อบ้านพระครูอุดมสังฆาคุณนั้นมีความคล่องตัวและมีความเข้าใจและสามารถ ในการบริหารจัดการตามแนวนโยบายใหม่ที่ ประกาศในพรบ.คณะสงฆ์ในขณะนั้น ซึ่งท่านเป็นผู้ประสานงานราชการในส่วน of คณะสงฆ์ได้เป็นอย่างดี อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงในช่วงนั้น ยังคงมีพระเถระผู้ใหญ่ที่ยังยึดถือปฏิบัติตามธรรมเนียม

ล้านนาจำนวนหลายวัด โดยเฉพาะพระเถระผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าคณะหัวหมวดตำบลต่าง ๆ ซึ่งยังคงทำหน้าที่ในการเป็นพระอุปัชฌาย์ตามจารีตเดิม ซึ่งไม่ถูกต้องตามระเบียบพระ.คณะสงฆ์ที่ประกาศใช้ในภายหลัง ดังนั้นเจ้าคณะอำเภอเกาะคานับตั้งแต่ช่วงพระครูอุดมสัทธาคุณวัดป่าแข จนถึงช่วงแรกของพระครูปัญญาศีลวิมล วัดท่าผา สมัยที่ยังเป็นพระภิกษุหนุ่มไม่อาจทัดทานพระเถระผู้ใหญ่ในพื้นที่ได้ จึงจำเป็นต้องมีการปรับระเบียบข้อบังคับดังกล่าวอย่างค่อยเป็นค่อยไป กล่าวคือ มีการปล่อยให้พระเถระผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าคณะหัวหมวดแบบดั้งเดิมสามารถเป็นพระอุปัชฌาย์บวชพระภิกษุสามเณรได้ตามจารีต แต่ในการออกเอกสารหนังสือสุทธิ ซึ่งเป็นเอกสารประจำตัวของพระตามกฎหมายนั้น เจ้าคณะอำเภอจะเป็นผู้เซ็นรับรองเป็นพระอุปัชฌาย์แทน⁸¹ เมื่อพระผู้ใหญ่ที่เป็นเจ้าคณะหัวหมวดแบบเดิมได้มรณภาพไปเกือบหมดแล้ว กอปรกับหลวงพ่พระครูปัญญาศีลวิมลได้ลงไปอบรมและสอดปราดตั้งพระอุปัชฌาย์จากกรุงเทพฯ เป็นที่เรียบร้อยหลวงพ่ท่านพระครูจึงได้ดำเนินการปกครองเขตพื้นที่อำเภอเกาะคาตามระเบียบพระ.คณะสงฆ์อย่างเต็มรูปแบบ โดยการปกครองพื้นที่อำเภอเกาะคานับตั้งแต่สมัยพระครูอุดมสัทธาคุณเป็นต้นมา ได้มีการจัดแบ่งหน้าที่พระสงฆ์ พระเถระผู้ใหญ่ในการช่วยดูแลงานของเจ้าคณะอำเภอ แบ่งออกเป็น 3 ฝ่าย ได้แก่ ฝ่ายการศึกษา การเผยแพร่ และฝ่ายสาธารณูปการ โดยในสมัยพระครูอุดมสัทธาคุณนั้น จะมีพระครูบุญตา วัดสองแควใต้ พระอธิการสุข วัดนาгимใต้ และพระอธิการดี วัดท่าผา ต่อมาในยุคของท่านพระครูปัญญาศีลวิมล มีท่านพระครูก่วน วัดเกาะคา พระครูวิจิตรคันธสาร วัดศาลาชัย พระครูพุทธ วัดแม่หลง เป็นกำลังหลักในการช่วยกำกับงานบริหารคณะสงฆ์ช่วงแรกของการปกครองคณะสงฆ์อำเภอเกาะคาของท่านพระครูปัญญาศีลวิมล ซึ่งกลายเป็นบรรทัดฐานและแนวทางในการบริหารจัดการคณะสงฆ์ในอำเภอเกาะคาสืบเนื่องต่อมาจนถึงปัจจุบัน⁸²

⁸¹ กรณีตัวอย่างเรื่องราวของพระครูวินิตวรธรรม(บุญส่ง วรธรรมโม) อดีตเจ้าอาวาสวัดศาลาลวงได้เล่าให้ผู้เขียนฟังเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่ว่า เมื่อครั้งที่ท่านพระครูอุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ทำพิธีบิณฑบาตกลางน้ำแม่วัง โดยมีครูบาขึ้นแก้ว นามวังโส เจ้าอาวาสวัดศาลาดงลาน เจ้าคณะหัวหมวดตำบลศาลาเป็นพระอุปัชฌาย์ จากนั้นจึงไปแจ้งออกหนังสือสุทธิรับรองเป็นพระอุปัชฌาย์โดยพระครูอุดมสัทธาคุณ เจ้าอาวาสวัดป่าแข เจ้าคณะอำเภอเกาะคา

⁸² ข้อมูลจากการสัมภาษณ์หลวงพ่พระครูปัญญาศีลวิมล วัดท่าผาได้กล่าวเพิ่มเติมว่า เมืองครั้งสมัยเป็นเจ้าคณะอำเภอเกาะคาในยุคแรก ท่านยังเป็นพระภิกษุหนุ่ม จึงมีความเกรงใจในพระเถระอาวุโสที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก อีกทั้งครูบาเหล่านั้นท่านยังเป็นนักปราชญ์ ผู้แตกฉานบาลีและคล่องวินัยตามจารีตล้านนา การจะเอากฎหมายพระ.คณะสงฆ์ไปบังคับกฎเกณฑ์มากเกินไปอาจทำให้เกิดความแตกแยกขึ้นได้ ท่านจึงใช้แนวทางการปกครองในช่วงยุคแรกแบบค่อยเป็นค่อยไปอุปมาว่า “บัวไม่ช้ำน้ำไม่ขุ่น”

ภาพ คณะสงฆ์ตำบลนาแก้วในอดีต พระเถระในภาพนี้มีครูบาบุญตา กุศลจิตโต หรือพระครูรัตน
เขตโสภณ อดีตเจ้าอาวาสวัดสองแควใต้ เจ้าคณะหัวหมวดตำบลนาแก้ว เป็นประธาน (ยืนกลาง)
นอกจากนี้ในภาพยังมีครูบาคำปัน ปากโร วัดนาแสง (แถวยืนรูปที่ 2 จากขวามือ) และพระครูสุเขต
รัตนานุรักษ์ สมัยที่ยังเป็นพระภิกษุหนุ่ม (แถวนั่งรูปที่ 3 จากซ้ายมือ)
ที่มา : วัดนาแก้ว

ภาพ ครูบาปั่นแก้ว นามวังโส (ยืนกลาง) อดีตเจ้าคณะหัวหมวดตำบลศาลา
เจ้าอาวาสวัดศาลาดงลาน ถ่ายภาพร่วมกับคณะพระภิกษุสามเณรวัดศาลาดงลาน
ที่มา : พระครูพิสุทธิพัฒนพิธาน

ภาพ ครูบาถา ถาวโร หรือพระครูมหาเจติยาภิบาล
อดีตเจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง
อดีตเจ้าคณะหัวหมวดลำปางหลวง
ที่มา : พระสมศักดิ์ สิริบุญโญ

ในปีพุทธศักราช 2464 ในช่วงสมัยรัชกาลที่ 6 ได้มีการออกพระราชบัญญัติการศึกษา เพื่อกำหนดให้เด็กที่มีอายุ 7-14 ปีบริบูรณ์ เข้าเรียนหนังสือในระดับประถมศึกษาเรียกว่า โรงเรียนประชาบาล โดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ซึ่งมีผลบังคับใช้ทั่วราชอาณาจักร โดยในช่วงแรกนั้นยังไม่มียงบประมาณในการจัดสร้างโรงเรียน ด้วยเหตุนี้จึงมีการใช้สถานที่ของวัดเพื่อเป็นโรงเรียนชั่วคราวเช่นอาคารศาลาบาตร วิหาร ไตถุณภูมิ เป็นห้องเรียน ภายหลังจากที่มีการอนุมัติงบประมาณในการจัดสร้างอาคารเรียน แต่ไม่มีงบประมาณในส่วนของการจัดซื้อที่ดิน โรงเรียนส่วนใหญ่จึงตั้งอยู่ในเขตพื้นที่วัด ต่อมาภายหลังได้ย้ายโรงเรียนประชาบาลออกจากวัด และมีการกำหนดพรบ.คณะสงฆ์ ให้วัดประจำตำบลต้องมีโรงเรียนพระปริยัติธรรมเพื่อสอนพระภิกษุสามเณร ในการเรียนนักรธรรมตามระเบียบพรบ.คณะสงฆ์ ด้วยเหตุนี้หลายวัดจึงมีการสร้างอาคารเรียนพระปริยัติธรรมภายในวัด ซึ่งยังคงปรากฏมาจนถึงทุกวันนี้

เดิมรูปแบบอาคารและแผนผังทางสถาปัตยกรรมของวัดในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้นเป็นไปตามรูปแบบจารีตล้านนา ซึ่งมีการวางแผนผังของวัดเป็นเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาส โดยมีอาคารศาลาบาตรเป็นแนวกั้นระหว่างทั้งสองเขตนี้ ในส่วนเขตพุทธาวาสประกอบด้วยอาคารหลัก คือ วิหารหรือเจดีย์ หากเป็นวัดสำคัญมักจะมีอุโบสถอยู่ภายในเขตพุทธาวาสด้วย ส่วนเขตสังฆาวาสจะประกอบด้วยอาคารกุฏิสงฆ์ โรงครัว ห้องน้ำ หอไตร หรืออาคารอื่น ๆ ต่อมาภายหลังในช่วงของการเปลี่ยนแปลงพรบ.คณะสงฆ์หรือนับตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ได้มีอิทธิพลทางศิลปะแนวความคิดทางผังวัด รวมถึงอาคารแบบใหม่ที่มาจากภาคกลางเข้ามามากขึ้น ส่งผลให้ค่านิยมทางศิลปะชาวพื้นเมืองปรับเปลี่ยนไป กล่าวคือ อาคารที่สร้างด้วยไม้ เก่าแก่คร่ำครึดูเป็นสิ่งที่ไม่สวยงามดูล้าสมัย การสร้างวิหารด้วยปูนซีเมนต์ทรงสูงประดับปูนปั้นด้วยลวดลายไทย

และกระจกเงาเรียบสีสนัสนวงามกลายเป็นค่านิยมสมัยใหม่ ส่งผลให้หลายวัดในพื้นที่อำเภอเกาะคาได้ทำการรื้ออาคารวิหารและอุโบสถโบราณเพื่อสร้างอาคารตามแบบศิลปกรรมภาคกลาง นอกจากนี้ยังมีการรื้ออาคารศาลาบาตรที่เป็นเส้นแบ่งเขตระหว่างเขตพุทธาวาสและเขตสังฆาวาสออกจากกัน ทำให้วัดมีพื้นที่โล่งกว้างมากขึ้นและเพื่อความสะดวกต่อการนำรถยนต์เข้าเขตพุทธาวาส นอกจากนี้ยังมีอาคารสมัยใหม่ที่ไม่เคยปรากฏในสถาปัตยกรรมวัดในล้านนามาก่อนคือศาลาการเปรียญ หอฉัน หรืออาคารหอรชังหรือหอกลองสูงสองชั้นแบบภาคกลาง รวมถึงกุฏิที่สร้างด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กหลังคาทรงไทย ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวทำให้แบบแผนของวัดแบบล้านนาสูญหายไปเกือบทั้งหมด ปัจจุบันในเขตพื้นที่อำเภอเกาะคายังคงหลงเหลือวัดที่ยังคงรักษาแบบแผนการแบ่งเขตพื้นที่วัดแบบจารีตโบราณ ได้แก่ วัดพระธาตุลำปางหลวง วัดไหล่หินหลวง วัดศาลาบัวบก วัดนางแตง วัดจู้ดหลวง วัดท่าผา วัดพระธาตุจอมปิง เป็นต้น

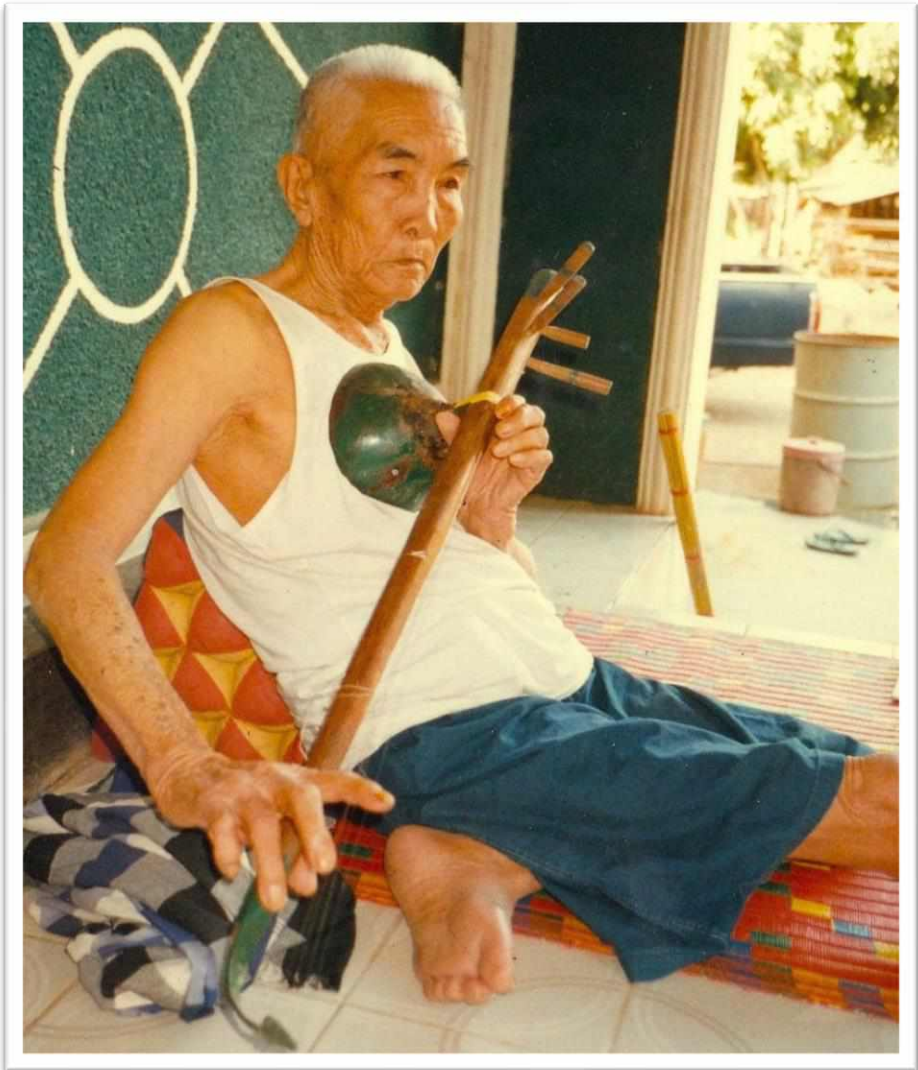
ภาพพระครูประสาทศรัทธาคุณ พระอุปฌาย์ อดีตเจ้าคณะตำบลลำปางหลวงเขต 2
วัดม้าเหนือ ถ่ายภาพร่วมกับคณะพระภิกษุสามเณรที่หน้าวิหารวัดม้าเหนือ
ที่มา : วัดม้าเหนือ

นอกจากการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบอาคารสถาปัตยกรรมและงานศิลปกรรมภายในวัดตามค่านิยมแบบภาคกลางซึ่งถือเป็นของทันสมัยในช่วงเวลาดังกล่าว ยังพบว่าในช่วงเวลานี้ถือเป็นช่วงรอยต่อที่ทำให้ศาสนสมบัติที่เป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่ทรงคุณค่าของวัดต่าง ๆ ในพื้นที่อำเภอเกาะคาสูญหายไปเป็นจำนวนมาก ด้วยเหตุปัจจัยหลายประการ กล่าวคือ กรณีแรก สูญหายเนื่องจากการถูกโจรกรรม กรณีนี้มักเป็นพระพุทธรูปสำคัญของวัด โดยเฉพาะพระพุทธรูปหล่อด้วยโลหะสำริด หรือพระพุทธรูปทองคำหรือเงิน ซึ่งเป็นเป้าสายตาให้กับเหล่ามิจฉาชีพในสมัยนั้น ที่มีใบสั่งจากนักสะสม หรือจากข้าราชการในภาคกลางและตลาดการค้าโบราณวัตถุจากต่างประเทศ ส่งผลให้ช่วงเวลาก่อนและหลังสงครามโลกและต่อเนื่องมาจนกระทั่งเมื่อไม่นานมานี้ ยังคงมีกรณีพระพุทธรูปสำคัญของวัดถูกโจรกรรมอยู่เรื่อยมา กรณีที่ 2 คือ การนำโบราณวัตถุของวัดออกไปจำหน่ายหรือแลกเปลี่ยนเป็นของอย่างอื่นที่ทันสมัยและจำเป็นต้องใช้ภายในวัด เช่น กรณีการนำพระพุทธรูปไม้โบราณเป็นจำนวนมากใส่กระสอบเพื่อนำไปแลกกับพระพุทธรูปประจำวันเกิด ที่เป็นทองเหลืองหล่อจากโรงงาน ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในอำเภอเกาะคา หรือการเอาโบราณวัตถุอื่น ๆ เช่น ไม้แกะสลักวิหารเก่า ธรรมาสเทศน์ สัตภัณฑ์เชิงเทียน ช้องสำริดโบราณ ฯลฯ นำไปแลกเครื่องเสียง เครื่องครัวหรือของที่จำเป็นต้องใช้ภายในวัด กรณีที่ 3 คือการแจกจ่ายโบราณวัตถุ โดยเฉพาะพุทธรูปไม้ให้เป็นของที่ระลึกสำหรับคณะผ้าป่าหรือคณะกฐินที่มาจากต่างถิ่น และกรณีสุดท้ายคือการปล่อยทิ้งร้างหรือเผาทำลายโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์ อย่างไรก็ตามยังโชคดีที่มีหลายชุมชนในพื้นที่อำเภอเกาะคาเห็นคุณค่าของศิลปะและโบราณวัตถุที่อยู่ในวัดและชุมชน กอปรกับการมีแนวคิดในการอนุรักษ์มรดกวัฒนธรรมเหล่านี้ โดยเฉพาะวัดไหล่หินหลวงและวัดพระธาตุลำปางหลวง ซึ่งได้มีการจัดทำพิพิธภัณฑ์จัดแสดงโบราณวัตถุและมีการประชาสัมพันธ์เพื่อรับบริจาคโบราณวัตถุในท้องถิ่น เพื่อนำมาจัดแสดง โดยเริ่มต้นที่วัดพระธาตุลำปางหลวงเป็นวัดแรก ต่อมาวัดไหล่หินหลวงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาเป็นนโยบายและสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์ขึ้นเป็นวัดที่ 2 ภายหลังได้มีวัดอื่น ๆ ที่หันมาดูแลมรดกวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยการรวบรวมโบราณวัตถุของวัดและการรับบริจาคจากประชาชน เพื่อทำการอนุรักษ์และจัดตั้งเป็นพิพิธภัณฑ์ชุมชน เช่น วัดจู้ดหลวง วัดนาแก้วตะวันตก วัดสองแควเหนือ วัดวังพร้าว เป็นต้น

ภาพ ธรรมมาลโบริณของวัดศาลาหม้อ เป็นธรรมมาลทรงปราสาทศิลปะล้านนา ประดับด้วย
 ลวดลายและภาพเขียนกระจกแบบจีนซึ่งเป็นที่นิยมในสมัยเจ้าหลวงวรญาณรังสี เจ้าผู้ครอง
 นครลำปาง ซึ่งตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 จากภาพถ่ายนั้นธรรมมาลหลังนี้ได้ถูกรื้อลงจากวิหาร
 นำมาเก็บไว้ใต้ถุนกุฏิ เนื่องจากการสร้างวิหารหลังใหม่แบบทรงไทย ทำให้ธรรมมาลหลังนี้
 ไม่เข้ากับสถาปัตยกรรมวิหารหลังใหม่ ต่อมากรมศิลปากรได้มาสืบรวจและถ่ายภาพนี้เก็บไว้
 ด้วยเห็นคุณค่าและความสำคัญของธรรมมาลหลังนี้ แต่ด้วยความที่รู้เท่าไม่ถึงการณ์
 ของชาวบ้านในสมัยนั้นจึงมีมติให้ขายธรรมมาลพร้อมโบริณวัตถุอื่น ๆ ให้กับพ่อค้าของเก่าไป
 ในราคาสวมหมื่นบาทเพื่อนำเงินมาสมทบทุนสร้างกำแพงวัด

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ภาพ พ่ออ้าย แพงเสน ชาวบ้านนาเวียง อดีตนักดนตรีพิณเป๊ยะแบบโบราณรุ่นสุดท้าย
ของอำเภอเกาะคา ซึ่งเดิมพิณเป๊ยะเคยเป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับความนิยมของชายหนุ่ม
ชาวเกาะคา ในการใช้เป็นเครื่องมือในการจีบสาวในอดีต
ที่มา : ผศ.ณรงค์ สมิทธิธรรม

บทที่ 6

ที่นาพระธาตุเจ้าลำปางหลวงและพิธีกรรมแห่ช้างเผือก

ด้วยความสำคัญของวัดพระธาตุลำปางหลวง จึงมีผู้สนใจค้นคว้าศึกษามาแล้วมากมาย ทั้งทางด้านทางพุทธศาสนา ด้านสถาปัตยกรรมศิลปกรรม ทางด้านประวัติศาสตร์ แต่ทว่าในมิติของพระธาตุลำปางหลวงกับบทบาทความสำคัญเชิงพื้นที่เกษตรของบริเวณพื้นที่นาพระธาตุซึ่งเป็นบริเวณพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอเกาะคานั้นยังไม่มีผู้กล่าวถึงมากนัก บริบทดังกล่าวเป็นภาพสะท้อนความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ขององค์พระธาตุลำปางหลวงกับความอุดมสมบูรณ์บนพื้นที่ที่เรียกว่านาพระธาตุ ซึ่งเจ้านายในสมัยโบราณได้ถวายกัลปนาพื้นที่ดังกล่าวไว้เป็นสมบัติของพระธาตุ หรือนาจันทนพระธาตุ โดยมีข้าวัด หรือข้าพระธาตุเป็นผู้บริหารจัดการดูแลพื้นที่ทั้งทางด้านผลประโยชน์โดยผ่านพิธีการแก้มือนา หรือ การแรกเก็บผลประโยชน์บนพื้นที่เขตนาพระธาตุดังเช่น การหาปลาในหนองน้ำต่าง ๆ ที่อยู่ในเขตนาพระธาตุต้องเป็นชาวบ้านลำปางหลวงเริ่มต้นก่อนเป็นต้น รวมถึงบทบาทหน้าที่ของข้าพระธาตุในการเป็นผู้นำในการประกอบพิธีเพื่อร้องขอความอุดมสมบูรณ์จากองค์พระธาตุและเจ้าอารักษ์พระธาตุคือเจ้าพ่อขุนตาน ซึ่งมีบทบาทต่อความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ดังกล่าวเนื่องจากเป็นผีขุนน้ำ คือผู้ดูแลป่าน้ำและดลบันดาลให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล ผ่านพิธีกรรมแห่ช้างเผือก ในอดีตชาวบ้านที่อาศัยทำกินบนเขตพื้นที่นาพระธาตุโดยรอบต้องมีส่วนร่วมในประเพณีดังกล่าวเนื่องจากสังคมที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็วองค์ความรู้ดังกล่าวเริ่มเลือนลางหายไปและขาดการสืบทอด เหลือเพียงชุมชนวัดลำปางหลวงที่ยังยึดถือจารีตประเพณีเดิม ชุมชนอื่นที่เคยมีส่วนร่วมในประเพณีดังกล่าวจึงถูกกลืนเลือนหรือหลงเหลือเพียงร่องรอยแห่งความทรงจำ

❖ นาพระธาตุและข้าพระธาตุลำปางหลวง

หลักฐานจากการทำนุบำรุงวัดพระธาตุลำปางหลวง นอกจากการก่อสร้างหรือบูรณะวัดโดยเจ้านายในอดีตที่ยังปรากฏอยู่จนถึงปัจจุบันคือการถวายข้าวัดหรือข้าพระธาตุเพื่อให้ดูแลรักษาพระบรมธาตุและเสนาสนะอื่น ๆ ภายในวัด รวมไปถึงการกัลปนาที่ดินไว้กับองค์พระธาตุจำนวนมาก โดยปรากฏหลักฐานการบันทึกเขตที่ดินของพระธาตุลำปางหลวง ในปีพุทธศักราช 2281 โดยหมื่นมโน ชาวบ้านลำปางหลวงที่อพยพย้ายไปอยู่

ที่บ้านสองแควระบุไว้ว่า “ตั้งแต่หัวนาคตินคันไผ่พระธาตุเจ้า หนวันออกไปศาลาไฟไหม้ ชุมดินหม้อ มีสามพันวาแดนที่มหาธาตุเจ้ารอดหั้นแล ตั้งแต่หัวนาคไปถึงต้นตาลหนองแดง สามพันวาแดนที่มหาธาตุเจ้ารอดหั้นแล ตั้งแต่หัวนาคไปวันตรอดต้นฝั่งโป่งร้อนแดนที่มหาธาตุเจ้ารอดหั้นแล ตั้งแต่หัวนาคไปทางใต้รอดค่าแจ้ หนองเตื่อ แดนที่มหาธาตุเจ้ารอดหั้นแล สามด้านนี้ด้านสามพันวา ทางวันออกพันวารอดหัวหนองข้าว มีหินก้อนหนึ่ง ฝังไว้หั้นสูงประมาณเพียงหัวเข่าแดนที่มหาธาตุเจ้าพันถ้วนต้นรอดหั้น ยามนั้นน้ำแม่วัง ก่ไปข้างหนองทางวันตกหั้นแล พันถ้วนสามรอดเด่นสะตายน้อยหั้นแลด้วยแท้ที่มหาธาตุเจ้ามณทลตาย”

พื้นที่นาพระธาตุลำปางหลวงที่ระบุตามบันทึกดังกล่าว ปัจจุบันครอบคลุมพื้นที่อาณาเขตในตำบลปงยางคก อำเภอห้างฉัตร บางส่วนของตำบลปงแสนทอง อำเภอเมืองลำปาง ตำบลลำปางหลวงตำบลไหล่หิน ตำบลเกาะคา ตำบลท่าผา ตำบลศาลา และ บางส่วนของตำบลใหม่พัฒนา อำเภอเกาะคา กล่าวอธิบาย คือ ตำนานได้นับจุดเริ่มต้นที่หัวนาคราวบันไดด้านทิศเหนือของวัดพระธาตุลำปางหลวง ไปทางทิศตะวันออก ผ่านชุมดินหม้อ และ ศาลาไฟไหม้ หนองข้าว ถึงเด่นสะตายน้อย ปัจจุบันคือที่ตั้งของชุมชนบ้านศาลา ในอดีตบริเวณทุ่งนาด้านทิศใต้ของป่าช้าบ้านศาลาหม้อมีหลุมดินขนาดใหญ่ จำนวนหลายหลุมเรียกว่า **ชุมดินหม้อ** จากศาลาหม้อข้ามปากแม่น้ำวังฝั่งตะวันออก มีหนองสี่เหลี่ยม หนองน้ำ โบราณที่ในอดีต

ภาพ บันไดนาคด้านเหนือของวัดพระธาตุลำปางหลวง หมุดหมายของจุดศูนย์กลางเขตนาพระธาตุลำปางหลวงออกไปด้านละสามพันวา

มีประเพณียึดถือกันว่าหากจะลงหาปลา ในแต่ละปีจะต้องให้ชาวบ้านลำปางหลวงมาเริ่มก่อน ส่วนในเขตรอยต่อระหว่างตำบลศาลากับตำบลน้ำโจ้ อำเภอแม่ทะมีบริเวณป่าแพะหรือป่าเบญจพรรณจุดหนึ่งซึ่งเรียกว่า **เด่นสะตาย** ล่องลงไปทางทิศใต้หลังวัดพระธาตุตอยน้อย เขตรอยต่อตำบลท่าผาและตำบลนาแก้ว เคยเป็นที่ตั้งของต้นค่าแจ้ ค่างาม และหนองกุ่ม หนองเตื่อ ซึ่งอยู่บริเวณทุ่งนاب้านสองแควเหนือและสองแควใต้ตำบลนาแก้ว อันมีประเพณีที่ยึดถือเรื่องของการหาปลาในหนองน้ำนี้ต้องให้ชาวบ้านลำปางหลวงมาเริ่มก่อนเช่นกัน ถัดไปทางด้านทิศตะวันตกเขตนาพระธาตุระบุไว้ว่าโป่งร้อน

ต้นฝั้ง ซึ่งปัจจุบันคือบ้านโป่งน้ำร้อน ตัดไปที่บ้านแม่ปืมและบ้านต้นฝั้ง เขตตำบลใหม่พัฒนา ส่วนด้านทิศเหนือครอบคลุมพื้นที่ถึงเขตตำบลปางยางคกและตำบลปางแสนทอง ในตำนานพระธาตุลำปางหลวงได้ระบุถึงตอนที่พระนางมหาเทวี⁸³ ถวายนามูลค่าล้านเบี้ยไว้กับองค์พระธาตุลำปางหลวง ซึ่งในส่วนนี้จะระบุชื่อของพื้นที่นาพระธาตุไว้ บางแห่งสามารถระบุตำแหน่งปัจจุบันได้ บางแห่งชื่อของพื้นที่ได้ปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลา จึงไม่สามารถระบุตำแหน่งที่ชัดเจนได้ยกตัวอย่าง เช่น นาร้อยหมวก นารางผา ตูบนางเมือง⁸⁴ นาพาทยนาปีนาลู้⁸⁵ นาล่ามปืม⁸⁶ นาตัดตอง นากันโถ้ง นาคะแมต นาวิหาร นาครัว⁸⁷ นาบังนาเกลือ⁸⁸ นาซากหมาก นาโอกาส นาหนองหาก นาม่วงน้อย⁸⁹ นาข่อย⁹⁰ นารอม⁹¹ นาจังหัน นาขามหลวง⁹² นาจังหันป่าพร้าว⁹³ นาพระเจ้าหนองงู⁹⁴ นาสบยาว⁹⁵ นาโห่งป่าเป้า รอดสילה⁹⁶ โห่งเข้าซ้อน⁹⁷ โห่งชี้ควายบ้านดอนม่วง⁹⁸ หนองช้าง⁹⁹ หนองเหนียว¹⁰⁰ ฯลฯ พื้นที่นาดังกล่าวบางส่วนอยู่ในเขตรัศมี สามพันวารอบองค์พระธาตุ บางส่วนอยู่นอกเขตกระจายอยู่ตามพื้นที่ต่าง ๆ อีกมาก ดังตำนานได้ระบุไว้ตอนท้ายเกี่ยวกับพื้นที่นาพระธาตุไว้ว่า “*นาล้านเบี้ยอันจามเทวีหื้อทานไว้มีเท่านี้ก่อนแล ห้องทั่วพญานักบุญ*

⁸³ ต้นฉบับตำนานพระธาตุลำปางหลวงได้ระบุว่ามหาเทวีผู้กลปนาถวายที่นาพระธาตุและข้าทาสบริวารของตน เพื่อดูแลรักษาพระธาตุลำปางหลวงคือแม่ของเจ้าเมืองแม่ใน ซึ่งหมายถึงพระนางติโลกจุฑาผู้เป็นพระราชมารดาของพระเจ้าสามฝั่งแกน หรือเจ้าสามพระยาแม่ใน กษัตริย์ล้านนาในราชวงศ์มังราย

⁸⁴ หลวงพ่อพระครูปัญญาคีลวิมล ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดลำปาง วัดท่าผา ได้สันนิษฐานว่า นาตูบนางเมือง น่าจะเป็นพื้นที่เดียวกันกับวัดร้างห้างแม่ หรือห้างแม่นางเมือง คือสถานที่ที่เจ้านายโบราณจะมาห้างดาครัว หรือจัดเตรียมข้าวของเครื่องไทยทานก่อนขึ้นพระธาตุ ปัจจุบันคือบริเวณพื้นที่ที่ถังขยะของวัดพระธาตุลำปางหลวง เนื่องจากคำว่าห้าง มีความหมายคล้ายกันกับคำว่า ตูบ ภายหลังสำเนียงท้องถิ่น ออกเสียงเป็น อำแม่

⁸⁵ อยู่ด้านทิศเหนือของชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง

⁸⁶ บ้านแม่ปืม ตำบลใหม่พัฒนา

⁸⁷ นาครัว ปัจจุบันอยู่ในเขตตำบลนาครัว อำเภอแม่ทะ

⁸⁸ ปัจจุบันคือบ้านฝั้งนาเกลือ ในเขตตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา

⁸⁹ บ้านม่วงน้อย ตำบลเกาะคา

⁹⁰ อยู่ระหว่างบ้านสันทุ่งแถมกับบ้านหนองหล่าย

⁹¹ บ้านลอมศรีป้อ ตำบลลำปางหลวง

⁹² บ้านทุ่งขาม ตำบลใหม่พัฒนา

⁹³ นาจังหันสำหรับวัดป่าพร้าว หรือวัดลุ่ม เป็นวัดบริวารของวัดพระธาตุลำปางหลวง

⁹⁴ วัดหนองงูปัจจุบันเป็นวัดร้างอยู่ทางทิศตะวันตกวัดพระธาตุลำปางหลวง

⁹⁵ นาสบยาวคือบริเวณพื้นที่น้ำแม่ยาวไหลมาบรรจบแม่น้ำวัง

⁹⁶ บริเวณพื้นที่ตั้งแต่ม่วงน้อยไปจนถึงบ้านศิลา ตำบลเกาะคา

⁹⁷ พื้นที่นาในเขตชุมชนบ้านไหล่หินและบ้านเข้าซ้อน ตำบลไหล่หิน

⁹⁸ บ้านดอนม่วง ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่ หมู่ 8 ตำบลลำปางหลวง

⁹⁹ หนองช้าง บริเวณอ่างเก็บน้ำบ้านท่าช้าง ตำบลท่าผา

¹⁰⁰ หนองเหนียว ปัจจุบันเป็นหอยมบ้านซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนบ้านน้ำล่อม ตำบลเกาะคา

ขุนธรรมเจ้าทั้งหลายผู้อื่น ทานไว้กับมหาธาตุเจ้าก็ยังมียี่ที่อื่นที่ไกลมากอยู่แล้ว” ข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพื้นที่นาพระธาตุลำปางหลวงนั้นยังมีอีกเป็นจำนวนมาก เนื่องจากการถวายเป็นที่ดินจากท้าวพญา หรือเจ้านาย ดังปรากฏหลักฐานการถวายเป็นที่ดินไว้กับองค์พระธาตุในยุคสมัยต่าง ๆ อยู่เสมอ

นอกจากการถวายเป็นที่ดินในอดีตเจ้านายจะมีการถวายข้าทาสบริวารของตนเองให้เป็นข้าวัดพร้อมกันด้วย โดยเหล่าข้าวัดหรือข้าพระธาตุนั้นจะมีหน้าที่ดูแลทำนุบำรุงเสนาสนะรวมทั้งสมบัติของพระธาตุ ตามคำสั่งของเจ้านาย ซึ่งหมายถึงขอบเขตพื้นที่ที่ต้องดูแลรับผิดชอบ โดยเริ่มต้นจากการถวายเป็นข้าวัดขึ้นครั้งแรกในสมัยพระนางมหาเทวีติโลภจุฬา ในคราที่ถวายนาถ้านเบี้ยไว้กับองค์พระธาตุ พร้อมทั้งถวายล้ามพันทองและนางดอกไม้ซึ่งเป็นข้ารับใช้ของตน พร้อมทั้งข้ารับใช้อีก 8 ครอบครัวให้อยู่ดูแลรักษาพระธาตุ และมอบอีก 2 ครอบครัวเพื่อดูแลน้ำบ่อเลี้ยง¹⁰¹ ในช่วงเวลาต่อมา ปรากฏว่ามีการถวายเป็นข้าพระธาตุไว้อีกจำนวนมาก โดยเฉพาะในสมัยเจ้ามหาสุทนต์ ซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์องค์พระธาตุให้มีขนาดสูงใหญ่ดังปรากฏในปัจจุบันอีกทั้งหล่อพระเจ้าล้านทองเป็นพระประธาน สร้างพระวิหารหลวง วิหารน้ำแต้ม วิหารต้นแก้วและวิหารละโว้ และสังฆาวาส ตำนานระบุจำนวนข้าพระธาตุที่ถวายโดยเจ้ามหาสุทนต์เป็นจำนวนมากกว่า 18 ครัว

ข้าวัดหรือข้าพระธาตุเหล่านี้จะมีหน้าที่รับผิดชอบต่างกัน เช่น ทำหน้าที่เป็นล้าม ทำหน้าที่ปัดกวาดทำความสะอาดจุดต่าง ๆ ภายในบริเวณวัด ทำหน้าที่ช่างซ่อมบำรุง ฯลฯ แต่ครัวจะได้รับการจัดสรรพื้นที่นาไว้สำหรับทำกิน โดยมีกฎ คือ ต้องแบ่งส่วนผลผลิตเข้ามาเป็นจ้งหันของวัด โดยบทบาทหน้าที่ของข้าวัดมักจะกลายเป็นที่มาของชื่อนาพระธาตุ เช่น ข้าวัดผู้มีหน้าที่ทำไม้กวาดไว้สำหรับกวาดดินธรณีพระธาตุและวิหารทุกหลังสำหรับพระสงฆ์หรือคณะศรัทธาที่เข้ามาอยากจะทำบุญด้วยการกวาดลานวัด จะได้กินนาพันหนึ่ง ชื่อนาคันไท้ง อันมาจากชื่อ ยุกันไท้ง¹⁰² เป็นต้น ดังนั้นการจัดการนาพระธาตุทั้งหมดจึงมีข้าวัดเป็นผู้ดูแล จนกระทั่งระบบข้าวัดในช่วงแรกเสื่อมสลายไปเนื่องด้วยเหตุสงครามและการกวาดต้อนผู้คนไปในการศึก ซึ่งตำนานพระธาตุลำปางหลวงระบุว่า “ข้ามหาธาตุเจ้าก็ฉิบหาย บางเมื่อลาวหลวงมาเอานันที่นี้ บางเมื่อชาวไ้มาเอาล่องที่นี้ ยังค้างหลอเท่าใด” ชี้ให้เห็นว่าผู้คนที่เคยเป็นข้าพระธาตุเดิมถูกกวาดต้อนไปถึงสองครั้งสองครา จึงเหลือคนที่เคยเป็นข้าพระธาตุจำนวนไม่มาก ต่อมา

¹⁰¹ เนื่องจากน้ำบ่อเลี้ยงดังกล่าวเกิดขึ้นจากแรงอธิฐานของพระนางกับองค์พระธาตุลำปางหลวง นอกจากอภินิหารขององค์พระธาตุแล้วยังถือว่าเกิดจากบุญบารมีของพระนางอีกด้วย

¹⁰² ไม้กวาดชนิดหนึ่ง

เมื่อพระเจ้าสุทโธทรมราชา¹⁰³ ได้เข้ามาตีอาณาจักรล้านนาจึงได้รื้อฟื้นและกัลปนาถวายข้าไว้กับพระธาตุลำปางหลวงตามระบบเดิมอีกครั้ง นอกจากนี้ตำนานได้บันทึกการกัลปนาถวายข้าพระธาตุครั้งหลังสุดในปีพุทธศักราช 2373 โดยพญาชัยสงครามได้ถวายข้าพระธาตุไว้สองคนพ่อลูก พร้อมช้างพังหนึ่งตัว

ภาพ รูปปั้นเจ้าพ่อขุนตานตนปู่และตนหลาน ผู้เฝ้าปกป้องรักษาพระธาตุลำปางหลวงและผู้ดลบันดาลฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์มาให้กับนาพระธาตุลำปางหลวง หรือเขตพื้นที่อำเภอเกาะคา

ปัจจุบันข้าววัดหรือข้าพระธาตุลำปางหลวงประกอบด้วยชุมชนทั้งหมด 5 หมู่บ้านคือหมู่ 1 หมู่ 2 หมู่ 8 หมู่ 11 และหมู่ 12 ของตำบลลำปางหลวง เรียกรวมกันว่าหมู่บ้านลำปางหลวง เนื่องจากเป็นชุมชนขนาดใหญ่จึงมีการแบ่งเป็นหมู่บ้านเพื่อการบริหารจัดการที่ง่ายขึ้น โดยภายในชุมชนและชุมชนใกล้เคียงจะเรียกชุมชนเหล่านี้ออกเป็นหย่อมบ้านต่าง ๆ คือ บ้านลอมศรีป้อ บ้านแม่แก้หัวเวียง บ้านหนองงู บ้านกองหาญ บ้านดอนม่วง โดยมีอัตลักษณ์ชุมชนคือสำเนียงคำพูดที่เล่าสืบทอดกันมาว่าเป็นสำเนียงที่สืบเชื้อสายจากชาวลัวะ และกลุ่มข้าววัดหรือข้าพระธาตุลำปางหลวงที่ถูกถวายกัลปนาเพิ่มเติมในช่วงหลัง คือ ในสมัยพระเจ้าสุทโธทรมราชา ซึ่งอาจจะอพยพมาจากถิ่นอื่นอย่างไรก็ตาม บทบาทข้าววัดหรือข้าพระธาตุของชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงยังคงสืบทอดจารีตประเพณีของชุมชนที่มีต่อวัดพระธาตุลำปางหลวงอย่างเหนียวแน่น รวมถึงการดูแล ศาสนสมบัติของวัดที่มีการผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันโดยตลอด

ข้อสังเกตจากประเพณีหลายอย่างของชุมชนกับวัดที่มีนัยยะของการสืบทอดโดยสายตระกูลโดยเฉพาะในงานประเพณีตานก๋วยสลาก สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับพื้นที่บนพระธาตุ กล่าวคือ ในประเพณีการตานก๋วยสลากโดยทั่วไปนั้น ก่อนวันงาน ชาวบ้านโดยทั่วไปจะต้องเข้าไปจับจองพื้นที่ภายในบริเวณวัดเพื่อใช้จัดวางก๋วยสลากหรือข้าวของครุฑทวนรูปแบบต่าง ๆ ที่จะนำไปถวายพระสงฆ์ใครไปก่อนก็จะได้พื้นที่ทำเลที่ดีสะดวกสบาย แต่ขณะที่ชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงมีจารีตในการจองพื้นที่งานตานก๋วยสลากที่ยึดถือสืบทอดกันมาแต่โบราณว่า หากบรรพบุรุษของตนเอง

¹⁰³ กษัตริย์กรุงอังวะ ครองราชย์ พุทธศักราช 2172 – 2191

เคยนั่งประจำอยู่ที่ตำแหน่งใดของวัดลูกหลานก็ต้องอยู่ตำแหน่งนั้นเสมอ ไม่สามารถเคลื่อนย้ายไปจุดอื่นได้ หรือไม่สามารถจับจองตามลำดับการมาก่อนหลังเหมือนชุมชนอื่น ๆ เช่น ชุมชนบ้านลอมศรีป้อมจะต้องนั่งอยู่ในวิหารน้ำแต้มเสมอ หรือสายตระกูลที่นั่งอยู่ใต้ต้นชะจาว ไม่สามารถจะย้ายไปจองพื้นที่บนวิหารหลวงได้ เมื่อครั้งที่บูรณะวิหารหลวงสายตระกูลที่นั่งอยู่บนวิหารหลวง จำเป็นต้องออกไปนั่งบริเวณเขตสังฆาวาสบริเวณประตูศรีลังกา เนื่องจากไม่สามารถย้ายไปจับจองพื้นที่อื่นในเขตพุทธาวาสได้เช่นกัน ประเพณีดังกล่าวสะท้อนถึงนัยยะของการเป็นเจ้าของพื้นที่ ที่สืบทอดกันโดยสายตระกูลตามบทบาทหน้าที่ที่ได้รับมอบหมายจากเจ้านายได้ถวายกลปนาให้เป็นข้าวัดไว้ตามจุดต่าง ๆ เช่น มหาเทวีถวายข้าไว้กับพระธาตุ 8 ครว เจ้าหมื่นคำเป็ก ถวายข้า 4 ครว ไว้กับวิหารพระพุทธร เจ้าหาญสีหัตถ์ถวายข้า 3 ครว ไว้กับพระเจ้าล้านทอง เป็นต้น

นอกจากนี้ความสำคัญขององค์พระธาตุลำปางหลวงยังมีบริบทต่อชุมชนและสังคมในด้านความอุดมสมบูรณ์ บนพื้นที่เกษตรกรรมโดยรอบวัดพระธาตุลำปางหลวง โดยเฉพาะในเขตอำเภอเกาะคา อำเภอห้างฉัตรและบางส่วนของอำเภอเมืองลำปาง ด้วยถือว่าพื้นที่นาบริเวณนั้นเคยเป็นสมบัติขององค์พระธาตุนับตั้งแต่การถวายกลปนาที่ดินพื้นที่โดยรอบไว้เป็นขององค์พระธาตุโดยเจ้านายในสมัยโบราณ จึงถือเป็นประเพณีของชุมชนที่ทำนาหรือครอบครองนาบนพื้นที่เขตนาพระธาตุ โดยเรียกประเพณีดังกล่าวว่า **แก้มือนาธาตุ** คำนี้สื่อหมายถึงการการชดใช้หรืออุปมาเป็นการจ่ายค่าเช่านาของพระธาตุ พิธีกรรมดังกล่าวจะสืบทอดกันโดยสายตระกูล ไม่เฉพาะชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงเท่านั้น แต่หมายรวมถึงชุมชนอื่น ๆ ที่อยู่เขตพื้นที่นาพระธาตุทั้งหมดโดยชาวบ้านที่จะมาแก้มือนาธาตุจะเตรียมข้าวปลาอาหารมาร่วมทำบุญทุกวันพระในช่วงเข้าพรรษา โดยแต่ละชุมชนจะมีกำหนดเวลาที่ต่างกันยกตัวอย่างเช่น วันพระแรกเป็นชุมชนบ้านศาลา วันพระที่ 2 เป็นชุมชนบ้านท่าช้างนาเวียง วันพระที่ 3 เป็นชุมชนบ้านน้ำล่อม เกาะคา เป็นต้น โดยทางวัดจะมีสถานที่จัดเตรียมไว้สำหรับพิธีการแก้มือนาแยกออกมาจากทำบุญวันพระทั่วไปบริเวณห้องท้ายสุดของวิหารหลวง ในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวจะหันหน้าเข้าหาองค์พระธาตุ ในอดีตพบว่าในพื้นที่ชุมชนที่อยู่ในเขตนาพระธาตุจะมีประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการทำนาโดยเฉพาะ คือการไหว้หรือยกคุณองค์พระธาตุลำปางหลวงเพื่อร้องขอความอุดมสมบูรณ์ด้วยเสมอ ดังปรากฏในพิธีการแรกนาของชาวบ้านที่ทำนาบนพื้นที่นาพระธาตุ กล่าวคือ การแรกนาปลูกข้าวของชาวบ้านที่ทำนาบนพื้นที่นาพระธาตุที่สืบทอดมาแต่โบราณนั้น จะต้องปักเสาหลักไม้ไว้สี่มุมของนา โดยที่ปลายของเสาแต่ละต้นจะผูกตาแห้วหรือแฉลวพร้อมทั้งกรวยดอกไม้ธูปเทียนที่เรียกว่า สวยดอก โดยการอุปโลกน์เสาไม้แต่ละต้นเพื่อเช่นไหว้บูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ตามทิศต่าง ๆ คือ “ตะวันออกแจ้งใต้สวยเจ้าที่เจ้าแดน ตะวันออกแจ้งเหนือ

เป็นสวญจับจองฮ่องน้ำ ตะวันตกแจ้งเหนือของอารักษ์เจ้าขุนตาน สวญทิศตะวันตกแจ้งใต้เป็นของพระธาตุเจ้าลำปาง” เมื่อเสร็จแล้วจึงจะเริ่มแรกนาโดยการลงต้นข้าวแต่ละกอจะมีคำกล่าวพร้อมกับการปลูกต้นข้าวคือเมื่อลงกอแรกจะต้องกล่าวว่า พุทธังสระณังคัจฉามิ ลงกอที่ 2 กล่าวว่า อัมมังสระณังคัจฉามิ ลงกอที่ 3 กล่าวว่า สังฆังสระณังคัจฉามิ จากนั้นก็เป็นทุติยัมปิและตติยัมปิจนครบสรวงคม เรียกว่าสรวงคม 9 บั้ง พิธีดังกล่าวสะท้อนถึงการร้องขออำนาจจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ คือ เจ้าอารักษ์ขุนตานเจ้าที่ เจ้านา ผีผู้ปกปักษ์รักษาลำห้วยฝายเหมือง องค์พระธาตุลำปางหลวง และอำนาจจากพุทธคุณหรือพระรัตนตรัยช่วยดลบันดาลความอุดมสมบูรณ์ของน้ำและคุ้มครองผลผลิตทางการเกษตรคือข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักที่สำคัญ

ภาพ แนวเขตพื้นที่นาพระราชดูลำปางหลวง ซึ่งมีขอบเขตพื้นที่ มากกว่าร้อยละ 80 ของพื้นที่อำเภอเกาะคา บางส่วนของอำเภอดำรงวิทย์ และอำเภอเมืองลำปาง

❖ ระบบการบริหารจัดการน้ำเพื่อหล่อเลี้ยงนาพระธาตุลำปางหลวง

ในพิธีกรรมต่าง ๆ ของวัดพระธาตุลำปางหลวงมักจะมีคำเวณتان หรือ คำโองการถวายทาน ทุกครั้งหลังพิธีสงฆ์แล้วเสร็จโดยพ่อนานผู้เป็นมัคนายกจะเป็นคนกล่าวคำเวณتانดังกล่าว เป็นจารีตของชาวล้านนาที่พบได้ทั่วไปโดยแต่ละแห่งมีสำนวนที่แตกต่างกันออกไป ในสำนวนคำกล่าวเวณتانของวัดพระธาตุลำปางหลวงมักจะกล่าวถึงคุณพระบรมธาตุ พระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ โดยเฉพาะพระแก้วมรกตตอนต้น นอกจากนี้ยังกล่าวถึงอารักษ์หรือผู้ปกปักรักษาวัดพระธาตุลำปางหลวงซึ่งมีสถานะทั้งเทวดาอารักษ์และผี¹⁰⁴ ซึ่งเทวดาอารักษ์ต่าง ๆ ที่กล่าวในคำเวณتانส่วนใหญ่จะมีสถานที่สถิตบริเวณภายในวัด หรือภายในชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงในรูปแบบของรูปปั้น ศาลเจ้าหรือหอเจ้านาย ยกเว้นแต่ เจ้าพ่อขุนตาน เจ้าพ่อพระบาททางคำเจ้าเปลวป่องฟ้า เจ้าข้อมือเหล็ก ซึ่งบรรดาเจ้าพ่อต่าง ๆ เหล่านี้จะมีหอเจ้านายอยู่ที่ชุมชนบ้านห้างฉัตร อำเภอห้างฉัตร ซึ่งมีบทบาทต่อชุมชนในเขตอำเภอห้างฉัตรว่าเป็นผีโสมหลง¹⁰⁵ เป็นผู้ดูแลรักษาป่าไม้และขุนน้ำต่างๆที่ไหลมาจากเทือกเขาตอยขุนตาน แต่ในบริบทของชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง เจ้าพ่อต่าง ๆ ดังกล่าวมีความสำคัญอีกนัยยะหนึ่ง คือผู้เป็นเจ้าอารักษ์ปกปักรักษาองค์พระธาตุและเป็นผู้ลดบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ให้แก่พื้นที่นาพระธาตุ ดังปรากฏคำอำขอฝนที่สะท้อนถึงบทบาท

¹⁰⁴ ในบรรดาผี เทวดา อารักษ์ ของวัดพระธาตุลำปางหลวงและชุมชน แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ ผีชั้นในที่มิบทบาทหน้าที่ในการดูแลรักษาพระบรมสารีริกธาตุ พระพุทธรูปและเสนาสนะต่าง ๆ ภายในวัด ได้แก่ อุตระเทวบุตร อันพญาอินทราธิราชใช้ให้มาเฝ้ารักษาพระธาตุ สถิตอยู่หอदानทิศตะวันตกของต้นชะจาว ปิสนุหลวง ตัวแทนอีกองค์หนึ่งของพญาอินทราธิราช สถิตอยู่แท่นหน้าพระธาตุกันตวิหารหลวง ภูมิภัณฑ์เจ้าสองตนอันรักษาพระธาตุ (อดีตนักโทษที่ถูกประหารและให้วิญญาณรักษาพระธาตุตามตำนาน) ท้าวทั้งสี่และอัคมหาเสนา สถิตรักษาหอยอี่ด้าน บ่าวแบ้วแก้วหาญหรือน้อยลิกใหม่ ยืนบนตัวมอมมือถือดาบสององค์ ตนรักษาประตูทางเข้าพระธาตุด้านใต้ (ปัชขุนเทวบุตร) เทวบุตรเทวดาตนรักษาพระมหาชินะธาตุเจ้าจุน (อากาศเทวดา) เทวบุตรเทวดาตนรักษาแก้วไม้ศรีมหาโพธิ์ ไม้ชะจาว (รุกขเทวดา) เสือวัดเสือว่า สถิตอยู่ที่ป่องเบี้ย (ช่องทางต่างทางเดินจากหอพระเจ้าแก้วกับหอธรรม) เจ้ากุลหงส์สองพี่น้องตนรักษาวัดพร้าว สถิตอยู่หอใต้ต้นโพธิ์หลังวัดป่าพร้าว (วัดเปลือกว้าวที่พระพุทธเจ้าฉันแล้วเอาเปลือกมาทิ้งที่นี่) อารักษ์เจ้าเงินเมือง สถิตอยู่หอเจ้าอารักษ์หลังวัดพระธาตุลำปางหลวง อารักษ์เจ้าข้อมือเหล็ก สถิตอยู่หอหน้าบ่อเลี้ยง อารักษ์เจ้าเมืองคำ (พ่อคำสามหมื่น) สถิตอยู่ที่หอบริเวณวัดร้างประตุนองงู อารักษ์เจ้าราชคฤห์ลือชัย (สุละลือชัย) สถิตที่หอบ้านแม่แก้วเวียง (ด้านเหนือของน้ำบ่อเลี้ยง) อารักษ์เจ้าขุนตาน ตั้งตนหลานและตนปู่ เจ้าพระบาททางคำพร้อมอัคมหาเสนา บ่าวแบ้วแก้วหาญ สถิตอยู่หอโสมหลงบ้านห้างฉัตร และบนตอยขุนตาน ในบรรดาเจ้าอารักษ์กลุ่มนี้จะปรากฏชื่ออยู่ในคำกล่าวเวณتانในงานบุญสำคัญของวัดพระธาตุลำปางหลวงเสมอ กลุ่มที่ 2 คือกลุ่มอารักษ์บ้านผู้ดูแลชุมชนซึ่งกระจายอยู่ในชุมชนอีกเป็นจำนวนมาก เช่น ปู่เจ้าแสนคำ ปู่เจ้าปู่เบี้ย ปู่เจ้าองค์ดำ ปู่เจ้าเถิน ปู่เจ้าเกาजूต ปู่เจ้าหนองหิน ฯลฯ

¹⁰⁵ ผีโสมหลงหมายถึง ผีที่มีศาล หรือหอผีขนาดใหญ่ อีกทั้งในอดีตเล่าขานสืบต่อกันว่า โสมหลงแห่งนี้ถูกสร้างขึ้นโดยเจ้าหลวงลำปางเป็นผู้อุปถัมภ์ แสดงถึงความสำคัญของเจ้าพ่อขุนตานที่มีบริบทต่อบ้านเมือง

ของเจ้าอารักษ์ขุนตานไว้ว่า “สาธุพ่อเจ้าตนยศใหญ่ ไหว้สาพ่อเจ้าพระบาทกว้างคำ เจ้าพ่อขุนตาน เจ้าหาญเจ็ดเตี้ย เจ้าเปลวป่องฟ้า เจ้าหล้าฟ้าเขียว เจ้าข้อมือเหล็ก เจ้าเสนาหล้า ตนฮักษาเวียงลมและเวียงดำน ตนเจนบ้านแลเจนเมือง ขอผายโผดลูกหล้า ข้าวแบ่ง จูงอย่าหื้อบ้านแห่งเมืองแล้ง เปิดตึงจันฟ้าแลประตูดอย¹⁰⁶ หื้อน้ำไหลหลังถ้งลงมา ตามมรรคน้ำแม่แลฮ้องห้วย ไหลล่องสู่ลำปาง¹⁰⁷ หื้อฝนตกตวยตามทาง ตั้งหัววังแลยางอ้อย ลงเปนน้อยสู่สันทราย ล่องไปก่ายสู่บ้านโฮ้ง เลี้ยวคดโค้งตวยตามทาง ผดแผวบ้านจู้ดหื้อตกปกก่า ตกที่บ้านจำหื้อป่อซ้า ตกบ้านม้าหื้อป่อต้าง ตกลำปางกลางหื้อเป็นเกลียวเป็นลำ หื้อตกอาบตักฮ้านาพระธาตุเจ้าลำปางจิมเตอะ” (สัมภาษณ์พระครูปิโยโชติธารง)

การที่กลุ่มเจ้าพ่อที่เป็นอารักษ์ดอยขุนตานเข้ามามีบริบทในฐานะเจ้าอารักษ์พระธาตุลำปางหลวงสะท้อนให้เห็นเหตุผลบางประการ ที่แฝงมากับความอุดมสมบูรณ์เนื่องจากพื้นที่นาพระธาตุส่วนใหญ่อาศัยน้ำในการทำนาจากแม่น้ำลำห้วยที่ไหลมาจากเทือกเขาดอยขุนตานทั้งสิ้น คือ ลำน้ำแม่ตาน ลำน้ำแม่ยาว ลำห้วยแม่แก้ว¹⁰⁸ โดยเฉพาะลำน้ำแม่ตาน ถือเป็นแม่น้ำสายหลักที่ไหลตรงสู่เขตนาพระธาตุ มีการจัดการลำน้ำแม่ตานอย่างเป็นระบบเพื่อหล่อเลี้ยงเขตพื้นที่นาพระธาตุเป็นบริเวณกว้าง นับตั้งแต่อำเภอห้างฉัตรอำเภอเมืองและอำเภอเกาะคา โดยการขุดคลองเพื่อผันน้ำกระจายเป็นลำเหมืองต่าง ๆ ผ่านการจัดการระบบเหมืองฝาย แยกเป็นสายน้ำขนาดเล็กจำนวนหลายสาย คือ น้ำแม่ฮาว แม่มั่ง แม่กีย สายน้ำเหล่านี้แท้จริงคือลำน้ำแม่ตานที่ถูกแยกออกไปตามเส้นทางต่าง ๆ และยังไม่รวมลำเหมืองที่ผันน้ำเข้าจากระบบการทำฝายแบบโบราณ

¹⁰⁶ หลังจากพิธีแห่ช้างเผือกแล้วราวจะมีพิธีเปิดประตูดอย ซึ่งเป็นหนึ่งในพิธีการเลี้ยงผีขุนน้ำ

¹⁰⁷ หมายถึง ลำปางหลวง

¹⁰⁸ ลำห้วยแม่แก้ว มีต้นกำเนิดจากขุนน้ำในพื้นที่ตำบลใหม่พัฒนา โดยลำห้วยจากต้นน้ำจะเรียกว่า ลำห้วยแม่ปุม ไหลผ่านบ้านโป่งร้อนและบ้านกิวซึ่งมีการสร้างฝายกั้นลำห้วยดังกล่าวเพื่อจัดการน้ำให้เข้ามาหล่อเลี้ยงเวียงพระธาตุและนาพระธาตุลำปางหลวง เมื่อถูกฉีกเป็นสองเส้นที่บริเวณฝายบ้านกิว ชื่อลำห้วยแม่ปุมจึงหายไปและปรากฏชื่อใหม่ว่า ลำห้วยแม่แก้ว และเหมืองแอ้ว

ภาพ พิธีแห่ช้างเผือกไปถวายเจ้าพ่อขุนตานในอำเภอห้างฉัตร โดยมีจุดเริ่มต้นจากการบอกกล่าวหอบิสนุทเวดอารักษ์และเจ้าพ่อขุนตานบนช่วงวัดพระธาตุลำปางหลวง ก่อนจะแห่ขบวนออกไป โดยมีหมุดหมายจุดพักทำพิธีแห่งแรกที่วัดปงยางคค

ภาพ ขบวนแห่ช้างเผือกของชาวมุสลิมบ้านลำปางหลวงนำช้างเผือกไปไหว้หอบิสนุทเวดอารักษ์ภายในวัดปงยางคค จากพิธีกรรมนี้เป็นที่มาของชื่อวัดดั้งเดิมของวัดปงยางคคคือ วัดปงช้างนบ

การจัดสรรลำน้ำแม่ตานเพื่อกระจายน้ำสู่พื้นที่นาของลำน้ำแม่ตาน สายแรก ถูกแยกเป็นลำน้ำแม่ฮาว คือคลองที่ขุดแยกจากลำน้ำแม่ตานไหลผ่านชุมชนบ้านแม่ฮาว ผ่านมาจนถึงบ้านนางแลเขตอำเภอห้างฉัตร เมื่อเข้าสู่เขตอำเภอเมืองกลับเรียกว่า น้ำแม่ตานตามเดิม ผ่านไปเส้นทางบ้านทุ่งบ่อแบน บ้านกาด บ้านป่าตันกุ่มเมือง บ้านปากกล้วย ในเขตตำบลปงแสนทองและไหลไปบรรจบกับน้ำแม่กีย บริเวณชุมชน บ้านแม่กียและไหลลงสู่แม่น้ำวัง ส่วนน้ำแม่ตานสายหลัก ไหลล่องผ่านหมู่บ้านห้างฉัตร บ้านสันทราย บ้านโฮ้งทะล้า บ้านช่วง บ้านบงใต้ บ้านจำ ในเขตอำเภอห้างฉัตรและไหล เข้าสู่ชุมชนบ้านม้าเหนือ ในเขตอำเภอเกาะคา ตั้งแต่เขตบ้านจำ และบ้านม้า ลำน้ำแม่ตาน จะถูกแยกออกไปเป็นลำเหมืองขนาดเล็กทั้งหมดโดยลัดเลาะผ่านไปตามทุ่งนา ของหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น แยกจากบ้านจำ เข้าเขตบ้านจู้ด ผ่านทุ่งนาบ้านนาแะ ด้านตะวันตก และตรงเข้าสู่ชุมชนพระธาตุลำปางหลวงบรรจบกับลำห้วยแม่แก้ว ซึ่งไหลมาจากทางด้าน ทิศตะวันตกของพระธาตุ อีกสายหนึ่งแยกจากบ้านม้าเหนือสู่บ้านม้าใต้ ผ่านทุ่งนา บ้านนาแะด้านตะวันออก มุ่งตรงสู่ทุ่งนาบริเวณหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวง อีกสาย หนึ่งแยกจากบ้านม้าผ่านทุ่งนาบ้านลำปางกลางฝั่งตะวันตก ลัดเลาะสู่ทุ่งนาเขตชุมชน บ้านศาลาเม็ง ศาลาบัวบก ศาลาหม้อ และท่าช้าง ลำเหมืองแม่ตานทั้งหมดเมื่อไหล เลาะผ่านหน้าวัดพระธาตุลำปางหลวงแล้ว จะกลับมารวมตัวกันเป็นลำน้ำแม่ตานอีกครั้ง ที่บ้านท่าช้างและไหลล่องผ่านบ้านนาเวียง และบ้านสบตาน คือตำแหน่งที่ลำน้ำแม่ตาน ไปบรรจบกับลำน้ำแม่อายและไหลลงสู่แม่น้ำวังที่บ้านสบยาว

นอกจากเส้นทางการจัดการน้ำแบบโบราณที่สะท้อนให้เห็นถึงความสำคัญ ของพื้นที่การเกษตรซึ่งพบอยู่ทั่วไปในพื้นที่ภาคเหนือ แต่จุดหมายสำคัญประการหนึ่ง คือการแก้ไขลำน้ำแม่ตานดังกล่าวเป็นการจัดการน้ำเพื่อพื้นที่นาพระธาตุอย่างชัดเจน เนื่องจากยังมีสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งที่เป็นตัวบ่งชี้ถึงหน้าที่รับผิดชอบร่วมกัน ของชุมชนที่ทำนาอยู่บนพื้นที่นาพระธาตุลำปางหลวงอีกประการหนึ่ง คือ ประเพณี การแห่ช้างเผือก เพื่อบูชาผิขุนน้ำ คือ กลุ่มเจ้าพ่ออารักษ์ขุนตาน โดยการสร้างรูป ช้างเผือกขึ้นจำนวน 1 ตัว เป็นสัญลักษณ์ของช้างปัจจัยนาเคนทร์ ตามวรรณกรรม มหาชาติชาดกเรื่องพระเวสสันดร ซึ่งถือเป็นช้างมงคลที่คลบนาคาลความอุดมสมบูรณ์ แก่บ้านเมือง นอกจากนี้ยังมีนิทานปรัมปราท้องถิ่นที่ผูกเรื่องขึ้นมาเกี่ยวกับช้างเผือก มงคลของเจ้าเมืองเวียงจันทน์ ซึ่งเป็นเวียงโบราณในเขตพื้นที่อำเภอห้างฉัตร ที่ถูก แยกชิงโดยกษัตริย์เมืองใต้ที่ยกทัพมาข่มขู่ เมื่อเจ้าเมืองเวียงจันทน์ทราบจึงได้ออกอุบาย โดยการเอาช้างธรรมดามาทาปูนขาวมามอบให้แต่โดยดี โดยมีข้อแม้ว่า ห้ามนำช้างนั้น ลงน้ำเป็นอันขาดจนกว่าจะครบ 7 วัน กษัตริย์เมืองใต้จึงยกทัพกลับ เมื่อครบ 7 วันช้างเผือก ปลอมลงน้ำจึงปรากฏสีที่แท้จริงว่าเป็นช้างธรรมดา จึงเป็นเหตุกษัตริย์เมืองใต้โกรธกริ้ว

ยกทัพกลับมาตีเมืองเวียงตานและได้นำเอาช้างเผือกมงคลดังกล่าวไป จากนั้นท่านเรื่องนี้ จึงมีการสร้างแท่นช้างเผือกไว้สำหรับวางช้างเผือกจำลองเพื่อเป็นการระลึกถึงช้างเผือก มงคลนั้นและเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมืองจะได้กลับมาอีกครั้ง

ภาพ พิธีกรรมการถวายช้างเผือกให้กับเจ้าพ่อขุนตาน ที่แท่นช้างเผือก บริเวณพื้นที่บ้านห้างฉัตรเหนือ อำเภอห้างฉัตร โดยชาวบ้านชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง และชุมชนพื้นที่โดยรอบที่ทำกินบนพื้นที่เขตนาพระธาตุลำปางหลวง

ประเพณีแห่ช้างเผือกจัดให้มีขึ้นทุกปีในวันขึ้น 14 ค่ำเดือน 9 เหนือ โดยชุมชน วัดพระธาตุลำปางหลวงจะต้องเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมดังกล่าวร่วมกับชุมชน หมู่บ้านอื่น ๆ ที่อยู่ในเขตนาพระธาตุซึ่งเป็นเป็นจารีตที่สืบทอดมาแต่โบราณ ชาวชุมชน วัดจะร่วมกันสร้างช้างเผือกที่ขึ้นโครงด้วยไม้ไผ่แล้วหุ้มด้วยผ้าหรือกระดาษ พร้อมทั้ง ข้าวของเครื่องเซ่นไหว้จำนวนมาก โดยชุมชนอื่นที่อยู่โดยรอบจะร่วมโดยการถวายปัจจัย สมทบเพื่อซื้อหาข้าวของเครื่องเซ่นไหว้ ซึ่งจะเป็นประเภท ไก่ หัวหมู อาหารคาวหวาน ต่าง ๆ รวมถึงเครื่องไทยทานเพื่อนำไปถวายพระสงฆ์ที่จะมาประกอบพิธีกรรมดังกล่าว เมื่อถึงเวลาตามกำหนด ขบวนจะเริ่มจากวัดพระธาตุลำปางหลวง มัคณายกจะเป็น ผู้ทำพิธีบอกกล่าวแก่เทวดาอารักษ์ของวัดโดยเฉพาะรูปปั้นเจ้าพ่อขุนตานตนหลานและ ตนปุบนลานพระธาตุเสียก่อน จึงเริ่มออกขบวนมุ่งหน้าสู่อำเภอห้างฉัตร โดยต้องแวะ ที่วัดปงยางคกก่อนเพื่อนำช้างเผือกนั้นมาบูชาไหว้ผีหรือบอกกล่าวแก่เทวดาอารักษ์ ขจึงเป็นที่มาของชื่อเดิมของวัดปงยางคกว่า **วัดปงช้างนบ** จากนั้นมาทำพิธีที่บริเวณ ชุมชนบ้านช่วง ซึ่งจะมีหอเจ้าพ่อช่วงช้างงามตั้งอยู่ โดยประเพณีที่สืบทอดกันมาจะต้องมี ร่างทรงจากชุมชนบ้านลำปางหลวงมาลงช่วงเพื่อพ่อนึงร่วมกับสลาเจิงที่เป็นชาวบ้าน

จากชุมชนบ้านลำปางหลวง และตัวแทนจากชุมชนอื่นๆที่มาร่วมขบวนเช่น สล่าเจิงจากบ้านศาลา บ้านลำปางกลาง บ้านม้า บ้านจู้ด ฯ เสร็จแล้วจึงมุ่งหน้าเดินทางต่อไปที่วัดห้างฉัตร¹⁰⁹ เพื่อจัดเตรียมข้าวของและแวแพ้ภัตตาหารกลางวัน เมื่อพร้อมแล้วจึงนิมนต์พระสงฆ์จำนวน 4 รูปจากวัดห้างฉัตรร่วมขบวนไปด้วย เมื่อแล้วเสร็จจึงออกเดินทางไปประกอบพิธีบอกกล่าวแก่เจ้าอารักษ์ขุนตานที่โฮงหลวงเสร็จ จากนั้นไปประกอบพิธีทางพุทธศาสนา คือการทำบุญถวายช้างเผือกพร้อมเครื่องไทยทานต่าง ๆ เพื่ออุทิศให้แก่เจ้าอารักษ์ขุนตานที่แทนช้างเผือกโดยจะมนายโฮง¹¹⁰ จะเป็นผู้นำเครื่องประกอบพิธีและข้าวของเครื่องใช้โบราณจากโฮงหลวงมาร่วมพิธี หลังจากเสร็จพิธีแล้วในอดีตจะมีการขับขอ การฟ้อนดาบฟ้อนเจิงพร้อมทั้งจุดบั้งไฟ ถวายเจ้าพ่อขุนตานเป็นเสร็จพิธี

พิธีกรรมดังกล่าวสะท้อนถึงบทบาทหน้าที่ของชาวชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง กับบทบาทการเป็นข้าพระธาตุที่เป็นแกนนำสำคัญในการบริหารจัดการน้ำสำหรับพื้นที่นาพระธาตุผ่านพิธีกรรมที่สืบทอดกันมารุ่นสู่รุ่น เชื่อมโยงกับคำบอกเล่าที่กล่าวถึงจารีตโบราณในการจัดการหนองน้ำโบราณต่าง ๆ ที่จะต้องให้ชาวบ้านลำปางหลวง มาจัดการก่อนถึงแม้จะเป็นพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลก็ตาม หากย้อนกลับไปในอดีตเมื่อใกล้ถึงช่วงพิธีการแห่ช้างเผือกถวายเจ้าพ่อขุนตานนั้นทุกชุมชนในพื้นที่เขตหน้าพระธาตุ จะมีส่วนร่วมโดยการบริจาคเงินหรือการเดินทางไปร่วมพิธีที่แทนช้างเผือกอำเภอห้างฉัตร กันอย่างครึกครื้นหลังจากขาดการส่งต่อความรู้ความเชื่อและขาดการสืบทอดเรื่องเขตพื้นที่หน้าพระธาตุของผู้คนในปัจจุบัน ทำให้พิธีกรรมดังกล่าวกลายเป็นเพียงบทบาทหน้าที่ของชาวชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวงเท่านั้น แต่ทว่ายังโชคดีที่เทศบาลตำบลลำปางหลวง และชุมชนบ้านลำปางหลวงยังสืบทอดจารีตประเพณีดังกล่าวนี้ไว้อย่างเหนียวแน่น อีกทั้งยังได้มีการแห่ช้างเผือกไปยังชุมชนต่าง ๆ ที่เป็นเขตหน้าพระธาตุดั้งเดิม ส่งผลให้ชาวบ้านหรือชุมชนในเขตหน้าพระธาตุยังมีส่วนร่วมในการบริจาคเงินในการแห่ช้างเผือกไปถวายเจ้าพ่อขุนตานเพื่อความอุดมสมบูรณ์ตามความเชื่อดั้งเดิมถึงแม้องค์ความรู้หรือใจความสำคัญจะสูญหายและขาดการสืบทอดไปแล้วแต่ก็ว่าเป็นความโชคดีที่ยังคงเหลือร่องรอยแห่งจารีตประเพณีดั้งเดิมของชาวเกาะคาเอาไว้

¹⁰⁹ ในอดีตในสมัยที่ยังไม่มีรถยนต์ ขบวนแห่ช้างเผือกต้องมานอนค้างแรมที่นี้ เพื่อหางดาคาร์วไปแทนช้างเผือก เป็นที่มาของ**วัดห้างสัตว์**คือห้างดาสัตว์หรือช้างเผือกที่นำไปบูชาเจ้าพ่อขุนตาน อีกทั้งตำนานของวัดห้างฉัตรยังกล่าวถึงครุฑมหาปาสาทองที่เนื่องจากวัดลำปางหลวงและวัดไหล่หินร่วมกันสร้างวัดนี้ขึ้น

¹¹⁰ หัวหน้าผู้ดูแลโฮงหลวงของเจ้าพ่อขุนตาน ในชุมชนบ้านห้างฉัตร ซึ่งตำแหน่งนายโฮงนี้จะสืบทอดกันโดยสายเลือดจากรุ่นสู่รุ่น

ในปัจจุบันบทบาทความเป็นข้าพระธาตุของชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง จะเริ่มเลือนรางเนื่องจากสังคมที่พัฒนาไปอย่างรวดเร็ว คนรุ่นใหม่ที่ได้รับการศึกษาตามแบบแผนทางการจำเป็นต้องเดินทางตามวิถีแห่งโลกสมัยใหม่ จึงทำให้จารีตประเพณีบางอย่างขาดผู้สืบทอด ประเพณีและพิธีกรรมบางอย่างจึงจำเป็นต้องมีการปรับเปลี่ยนตามยุคสมัย ประเพณีการแก้มือนาพระธาตุก็เป็นอีกหนึ่งประเพณีที่กำลังสูญหายไปเนื่องจากคนรุ่นใหม่ไม่ได้รับการสืบทอดหรือตระหนักถึงความสำคัญของพื้นที่ของตนเอง ครอบครัว แม้แต่บทบาทขององค์พระธาตุลำปางหลวงในปัจจุบันกลับกลายเป็นจุดขายทางการท่องเที่ยวมากกว่าจะเป็นสถานที่สำหรับนักจาริกแสวงบุญ หรือสถานที่ปฏิบัติธรรมดังเช่นในอดีต ระบบการบริหารจัดการนาพระธาตุตลอดจนประเพณีและพิธีกรรมที่เคยยึดถือเป็นธรรมเนียมปฏิบัติเริ่มเลือนหายไปจากความทรงจำของผู้คนในพื้นที่ไปอย่างน่าเสียดาย

ภาพ บรรยากาศในงานแห่ช้างเผือกบูชาเจ้าอารักษ์ขุนตาน โดยชาวบ้านกำลังพ้อนดาบ
พ้อนเจิง พร้อมทั้งเตรียมบั้งไฟ และเครื่องพลีกรรมต่าง ๆ
ในภาพ เป็นภาพถ่ายบริเวณหน้าโฮงหลวง ตั้งอยู่ชุมชนบ้านห้างฉัตรเหนือ อำเภอห้างฉัตร
ก่อนจะเดินขบวนไปทำพิธีที่แท่นช้างเผือก
ที่มา : พิพิธภัณฑ์บ้านท่าทอง

ภาพ วงดนตรีปี่พาทย์คณะ ศ.ดงลานศิลป์ จากบ้านศาลาดงลาน ตำบลศาลา หนึ่งในวงดนตรี
พื้นเมืองที่มีชื่อเสียงและได้รับความนิยมกันในภาคเหนือ เป็นต้นแบบทางเพลงลำเนียงลำปาง
แบบสายใต้ที่คนในวงการดนตรีพื้นเมืองล้านนามักจะเรียกว่า ปี่พาทย์ลำปางลำเนียงบ้านศาลา
ที่มา : พระอธิการดณุล มุนีวังโส

บทที่ 7

คริสต์เตียนในอำเภอเกาะคา

ภาพ ศาสนาจารย์แดเนียล
แมคกิลวารี มิชชันนารี
ชาวอเมริกันผู้นำศาสนาคริสต์
นิกายโปรเตสแตนต์เข้ามา
เผยแพร่ในหัวเมืองล้านนา
ที่มา : มหาวิทยาลัยพายัพ

คริสต์เตียนชาวต่างประเทศกลุ่มแรกที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในจังหวัดลำปางคือ ชาวอเมริกันที่เป็นมิชชันนารีคณะเพรสไบทีเรียน ที่เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปแตสแตนต์ โดยมีศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารี และศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน ซึ่งทั้งสองท่านนี้ถือเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการเผยศาสนาคริสต์ในหัวเมืองล้านนา หรือในภาคเหนือในปัจจุบัน โดยมีจุดเริ่มต้นที่เมืองเชียงใหม่เป็นครั้งแรก ในสมัยพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์ ต่อมาได้เกิดปัญหา

ไม่ลงรอยระหว่างพระเจ้ากาวิโลรสและกลุ่มชาวคริสต์เตียนรุ่นแรกถึงขั้นสั่งประหารชีวิต จึงทำให้คณะของศาสนาจารย์แดเนียล แมคกิลวารี จำต้องกลับลงไปอยู่ที่กรุงเทพฯ เป็นการชั่วคราว จนกระทั่งพระเจ้ากาวิโลรสสุริยวงศ์สิ้นพระชนม์ ท่านจึงได้กลับขึ้นมาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในหัวเมืองล้านนาเป็นการถาวร โดยเริ่มจากเมืองเชียงใหม่เป็นเมืองแรก และเมื่อมีความมั่นคงแล้วท่านทั้งสองจึงได้เลือกมาที่เมืองละคอน หรือเมืองนครลำปางเป็นเมืองที่สอง โดยได้ก่อตั้งคริสตจักรที่ 1 ลำปาง ในปีพุทธศักราช 2423 นอกจากการเผยแพร่ศาสนาคริสต์แล้ว คณะมิชชันนารีอเมริกาเหล่านี้ยังได้วางรากฐานทางการศึกษาและการรักษาพยาบาลแบบสมัยใหม่ในเมืองนครลำปาง ซึ่งต่อมากลายเป็นโบสถ์ฟลิสัน เมโมเรียล โรงเรียนเคนเน็ตแมคเคนซี โรงเรียนวิชานารี และโรงพยาบาลแวนแซนวุตในปัจจุบัน (ภิญญาพันธุ์ น.85-92)

ภาพ ศาสนาจารย์ โจนาธาน วิลสัน
 ผู้เป็นแกนนำหลักในการเผยแพร่ศาสนาคริสต์นิกายโปแตสแตนต์
 ในพื้นที่อำเภอเกาะคาและจังหวัดลำปาง
 ที่มา : มหาวิทยาลัยพายัพ

จุดเริ่มต้นของการนับถือศาสนาคริสต์ในเขตอำเภอเกาะคานั้นเกิดขึ้นช่วงราวปี พุทธศักราช 2445 - 2460 สืบเนื่องจากการเข้ามาตั้งคริสตศาสนาของศาสนาจารย์ทั้งสองซึ่งภายหลังบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนศาสนาคริสต์ในเมืองลำปาง คือ ศาสนาจารย์โจนาธาน วิลสัน ส่วนศาสนาจารย์แมคกิลวารีได้เดินทางไปเผยแพร่ศาสนาต่อยังเมืองอื่น ๆ ในยุคนั้นได้มีการแบ่งสายมิสชันนารีไปตามเส้นทางต่าง ๆ เพื่อเผยแพร่ศาสนา โดยการเดินทางด้วยม้า หรือล่องมาตามสายน้ำแม่วัง จากตัวเมืองนครลำปาง เข้ามาเผยแพร่ศาสนาคริสต์ในแถบชุมชนบ้านศาลา เขตพื้นที่อำเภอเกาะคาในปัจจุบัน ศาสนาจารย์โจนาธานวิลสันได้มาอาศัยพักอยู่ที่เรือนหลวงของพ่อท้าวปิงชัย ขุนนางท้องถิ่นในสมัยนั้น ซึ่งตั้งอยู่ที่บ้านศาลาหม้อ การที่มีมิสชันนารีมาพักที่เรือนหลวงของท้าวปิงชัย ด้วยเหตุว่าท้าวปิงชัยเป็นขุนนางท้องถิ่นและเป็นพี่เกรงขามของชาวบ้านในชุมชนแถบนี้ จึงถือว่าที่นี้ปลอดภัย อีกทั้งพญาสีนาต (พญาสีหนาท) ผู้เป็นสหายกับท้าวพิมพิสารผู้เป็นบิดาของท้าวปิงชัย และเป็นขุนนางผู้ใหญ่ของเมืองลำปางที่หันมานับถือศาสนาคริสต์ในยุคแรกของลำปาง ได้ฝากฝังมิสชันนารีกับพ่อท้าวปิงชัยไว้ แต่ทว่าการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ในช่วงแรกนั้นยังไม่ประสบความสำเร็จเนื่องจากยังไม่มีผู้ใดหันไปเข้ารับมากนัก

เดิมท้าวปิงชัย ชื่อหนานชี้หนู แต่งงานอยู่กับแม่หลวงเที่ยงชาวบ้านหนองม่วงคำ (ปัจจุบันคือหมู่บ้านไร่อ้อย ตำบลศาลา) ต่อมาได้รับการแต่งตั้งให้เป็นท้าวปิงชัย มีอำนาจดูแลปกครองแคว้นศาลาในช่วงระยะเวลาหนึ่งหลังจากท้าวปิงชัยเป็นแสนไชยวงศ์ หลังจากนั้นระบบการปกครองแบบเก่าได้ยกเลิกไปตำแหน่งแสนไชยวงศ์ผู้ปกครองในเขตนี้จึงถูกเปลี่ยนเป็นตำแหน่งขุนไชยศาลา จนกระทั่งเปลี่ยนเป็นแคว้นและกำหนดในเวลาต่อมา อีกทั้งท้าวปิงชัยยังเคยร่วมพิธีถือน้ำสังฆาที่วัดหลวงกลางเวียงหรือวัดบุญญาวิทยาทาร ท้าวปิงชัยเป็นบุตรของท้าวพิมพิสาร ท้าวพิมพิสารเป็นบุตร

ของท้าวจักกาย ท้าวจักกายเป็นบุตรของท้าวบุญเรือง ด้วยเหตุนี้เมื่อ พรบ.นามสกุล เกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 6 ท้าวปิงชัยจึงตั้งนามสกุลว่า **เรื่องมณี** ตามชื่อของบรรพบุรุษ เท่าที่สามารถสืบความได้คือท้าวบุญเรือง ท้าวปิงชัยมีอุปนิสัยค่อนข้างเด็ดขาด อารมณ์ ฉุนเฉียวง่ายจนเป็นที่เกรงกลัวแก่ชาวบ้านทั่วไป ครั้งหนึ่งหลังจากที่มักกลับจากในเวียง ลำปาง กลับมาถึงบ้านหมูร้องส่งเสียงดังด้วยอารมณ์ที่หงุดหงิดจึงได้เอาดาบที่สะพาย มานั้นฟันหลังหมูจนขาดสองท่อน ด้วยอารมณ์ร้อนดังกล่าวจึงเป็นชนวนเหตุให้เกิดกรณี พิพาทระหว่างชาวบ้านลำปางหลวงกับท้าวปิงชัยขึ้น

ท้าวปิงชัยมีที่ดินกว้างขวางมากทั้งสองฟากฝั่งแม่น้ำวังของบ้านศาลาหม้อและ ศาลาไชยส่วนใหญ่จะอยู่พื้นที่บ้านใหม่ศาลาไชย ยาวไปจรดน้ำแม่ปูน (ปัจจุบันคือบริเวณ วิทยาลัยการอาชีพเกาะคา) ขอบเขตพื้นที่ทางทิศใต้จรดหนองสีเสียว ซึ่งหนองน้ำแห่งนี้ ครั้งหนึ่งถือเป็นเขตของท้าวปิงชัย ในอดีตพื้นที่ของอำเภอเกาะคาส่วนใหญ่ถือเป็นพื้นที่ นาพระธาตุลำปางหลวง โดยมีจารีตการแก้มือนาและการให้ข้าพระธาตุลำปางหลวง มาใช้ประโยชน์ก่อนเช่นการหาปลาในหนองน้ำก็ต้องให้ชาวลำปางหลวงมาเริ่มก่อน เป็นต้น วันหนึ่งได้มีชาวลำปางหลวงมาหาปลาและมาตัดไม้ไผ่ในเขตที่ดินของท้าวปิงชัย โดยไม่แจ้งล่วงหน้า ทำให้ท้าวปิงชัยโมโหใช้สืนาดหรือปืนคาบศิลายิงลูกชายของชาวลำปางหลวงเสียชีวิต สร้างความเคียดแค้นให้แก่พ่อแม่ของผู้ตาย แต่ด้วยท้าวปิงชัยเป็นผู้ มีอำนาจ คู่กรณีจึงไม่สามารถทำอะไรได้ จึงได้ทำคุณไสยให้เกิดอาเพศแก่ครอบครัวของ ท้าวปิงชัย โดยทำให้ลูกชายของท้าวปิงชัยตายโดยไร้สาเหตุถึงสามคนติดต่อกันในเวลา แค่ 1 เดือน ท้าวปิงชัยจึงเหลือเพียงลูกสาวสองคนและลูกชายคนสุดท้ายคือ แม่หลวงนำ แม่หลวงซุ่ม และพ่อโตน เรื่องมณี ส่วนท้าวปิงชัยเสียชีวิตด้วยโรคชราในราวปี 2476 (สัมภาษณ์แม่อำพร เรื่องมณี)

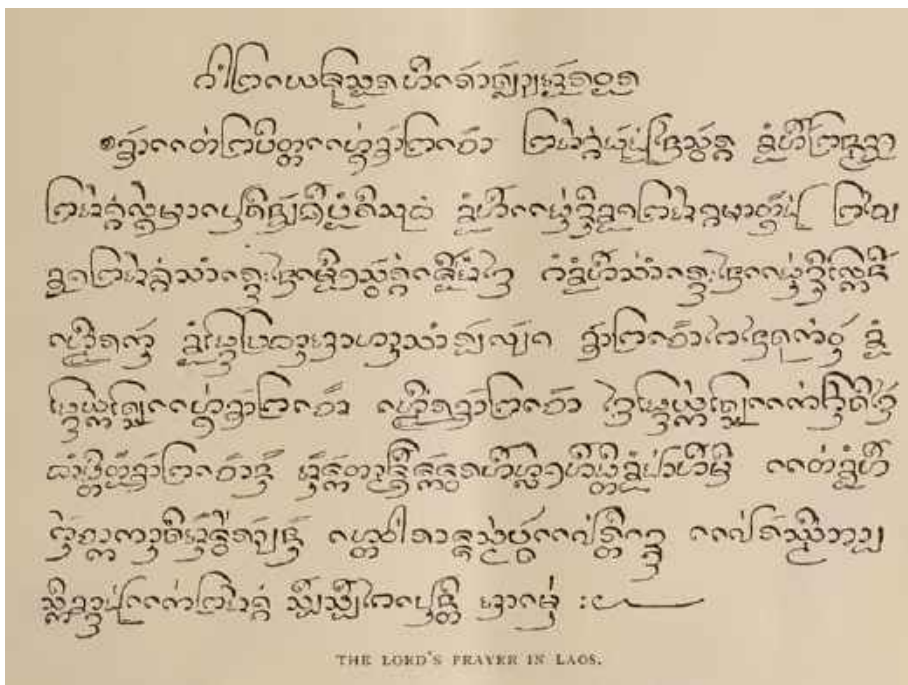
ภาพพ่อโตน เรื่องมณี ผู้ก่อตั้งคริสตจักรเกาะคา
ที่มา : ครอบครัวเรื่องมณี

พ่อโทน เรื่องมณี เกิดเมื่อปี 2448 เสียชีวิตเมื่อปี 2534 เป็นบุตรชายคนสุดท้องของพ่อท้าวปิงชัย อดีตตำรวจกองเมืองลำปาง อยู่มาด้วยความหวาดระแวงและเชื่อว่าอาเพศนี้ยังไม่หมดไปเนื่องจากเชื่อว่าถูกรบกวนจากคุณไสยและผีเกาะอยู่ตลอดเวลา จนกระทั่งได้แต่งงานกินอยู่กับแม่หลวงสุข บุญเกิด ผู้เป็นบุตรสาวของพ่อหนานปวง หรือท้าวเตจ๊ะราชราชาแห่งบ้านหางปายาง จนกระทั่งตั้งท้องลูกคนแรกพ่อโทนยังกระวนกระวายใจอยู่ไม่เป็นสุข จึงได้ขอแยกทางกับภรรยาเพื่อตั้งใจจะหนีไปบวชกับตุ๊อาวที่วัดลำปางกลางฝั่งตะวันออก (ตุ๊อาวในที่นี้คือ ครูบาคันธวัช อดีตเจ้าอาวาสวัดลำปางกลางตะวันออก มีศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับพ่อท้าวปิงชัย) เมื่อมาถึงวัดตุ๊อาวได้ผสมยาสมุนไพรให้กินทำพิธีสวดกุ่มให้แล้วทำยันต์ห้อยคอเอาไว้ก็รู้สึกโล่งสบายใจขึ้นอยู่ต่อมาถึงวันที่ 7 อาการกระวนกระวายอยู่ไม่เป็นสุขก็กลับมาอีก จนกระทั่งกลับมาอยู่บ้านกับพี่สาวคือยายขุ่ม พ่อโทนได้ฝันถึงพ่ออ้ายอุ่น ได้กวักมือเรียกให้เข้าไปหาที่บ้าน พอตื่นเช้าขึ้นมาจึงได้เดินทางไปหาพ่ออ้ายอุ่นที่บ้าน

พ่ออ้ายอุ่น อัยกา อดีตผู้ใหญ่บ้านหางปายางหรือปัจจุบันคือบ้านศาลาบัวบก ถือเป็นคริสเตียนคนแรกของอำเภอเกาะคา การที่พ่ออ้ายอุ่นเข้ารับเชื่อเนื่องด้วยสาเหตุเรื่องถูกผีกระรังควาญเป็นผลกรรมถึงความเจ็บป่วยทางกายที่ยังไม่รู้จักวิธีการรักษาแบบวิทยาศาสตร์ก็เชื่อว่าถูกผี จึงได้รับการชักชวนให้หันมานับถือศาสนาคริสต์ขึ้นโดยมิสชันนารีที่มาพำนักที่บ้านพ่อท้าวปิงชัย ต่อมาพ่ออ้ายอุ่นได้ตั้งลูกชายของตนมานับถือศาสนาคริสต์ด้วย คือพ่อปุด พ่อจันทร์ พ่อแสน อัยกา เมื่อครอบครัวพ่ออ้ายอุ่นเสียชีวิตจำต้องฝังศพที่สวนของตนเองเนื่องจากยังไม่เป็นที่ยอมรับในสังคมมากนัก ส่วนภรรยาของพ่ออ้ายอุ่นเสียชีวิตก่อน พ่ออ้ายอุ่นได้เอาศพใส่แพลากขึ้นไปตามแม่น้ำวังเพื่อนำไปฝังที่สุสานร่องสามดวง ภายหลังครอบครัวลูกหลานของพ่ออ้ายอุ่นบางส่วนได้ย้ายขึ้นไปอยู่บ้านดงชัยในตัวเมืองลำปาง

เมื่อพ่อโทนมาพบพ่ออ้ายอุ่นจึงได้รับเชื่อตามคำแนะนำของพ่ออ้ายอุ่น โดยการเอามือวางบนพระคัมภีร์แล้วอธิษฐานรับเชื่อ จากนั้นอาการที่เคยกระวนกระวายไม่สบายกายและใจก็หายเป็นปกติทั้ง จึงได้กลับไปหาภรรยาและลูก พ่อโทนจึงเชื่อในศาสนาคริสต์อย่างสนิทใจ อีกทั้งได้รับการเยียวยาความเจ็บป่วยที่ถูกวินิจฉัยว่าเป็นไข้ป่า หรือมาลาเรียที่โรงพยาบาลแวนแชนวูด และได้เข้าโบสถ์เป็นครั้งแรกที่คริสตจักรที่ 1 ลำปาง การเข้านับถือศาสนาคริสต์ของพ่อโทนได้รับการดูแลเป็นอย่างดีจากแม่ครูฮันนา ซึ่งเป็นมิสชันนารีชาวอเมริกันที่มาประจำอยู่ที่คริสตจักรที่ 1 ลำปางในช่วงก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 ภายหลังพ่อโทนได้ชักชวนภรรยาลูกหลานครอบครัวเข้ามาเป็นคริสเตียน

ในช่วงแรกของการเป็นคริสเตียนพ่อโทนพร้อมครอบครัวจะเดินเท้าจากบ้านใหม่ศาลาไชยเพื่อไปนมัสการพระเจ้าที่คริสตจักรที่ 1 ลำปาง ตลอดทุกวันอาทิตย์ ทั้งพ่อโทนและยายสุขจะแต่งตัวเรียบร้อยตามสมัยนิยม โดยพ่อโทนมักจะเอาเสื้อราชปะแตนของพ่อท้าวปิงชัยมาใส่สำหรับงานพิเศษ ส่วนยายสุข ภรรยาของพ่อโทนได้เอาผ้าจกกระเบนที่ได้รับพระราชทานประจำปีจากเจ้าหลวงของพ่อท้าวปิงชัย มาตัดเป็นกระโปรงสำหรับใส่ไปโบสถ์เช่นกัน โดยเดินทางแต่เช้ามีดราวตี 4 และจะหยุดพักกินข้าวเช้าแถวบ้านศรีปิงชัยหรือบ้านนาแก้วและเดินทางต่อเพื่อให้ทันเวลานมัสการพระเจ้า พระคัมภีร์และเนื้อเพลงที่ใช้สรรเสริญพระเจ้าในยุคแรกจะเขียนด้วยตัวเมือง ตอนหลังมีพระคัมภีร์ภาษาไทยพ่อโทนยังเขียนตัวเมืองกำกับไว้เป็นระยะ ๆ เพื่อแปลภาษาไทยให้เป็นภาษาเมือง หากถึงวันคริสต์มาสพ่อโทนจะเอาข้าวใหม่ไปถวายที่โบสถ์เสมอ

ภาพ ตัวอย่างบทอธิษฐานสรรเสริญพระเจ้าของชาวคริสเตียนในหัวเมืองล้านนา

ในยุคแรกที่เผยแพร่ตีพิมพ์ด้วยอักษรธรรมล้านนา

ที่มา : มหาวิทยาลัยพายัพ

ยายผัด แก้วมีสุข ในวัย 88 ปี ลูกสาวคนโตของพ่อโทนเล่าให้ฟังว่าสมัยเป็นเด็ก จะเดินตามพ่อจากบ้านศาลาไชยไปงานคริสต์มาสที่คริสตจักรที่ 1 ลำปาง ต้องขนข้าวของไปร่วมงานบุญฉลองคริสต์มาสพร้อมสัปดาห์เนื่องจากต้องไปนอนในเมืองถึงสองคืน โดยไปอาศัยพักบ้านพ่ออ้ายและแม่หลวงแผ่น ซึ่งเป็นคริสเตียนที่มีบ้านอยู่หลังคริสตจักรที่ 1 บริเวณชุมชนบ้านปงสนุกใต้ การเดินทางไปแต่ละครั้ง มีระยะทางที่ไกลการเดินทางลำบาก ภายหลังการตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นที่เกาะคา มีความเจริญขึ้นมากได้มีคนจากต่างถิ่นเข้ามาอาศัยอยู่ในอำเภอเกาะคาจำนวนมากรวมถึงคนที่เป็นคริสต์เตียนนอกจากนี้ การเดินทางเข้าสู่ตัวเมืองก็ง่ายและสะดวกขึ้นทั้งรถยนต์โดยสาร และเส้นทางรถไฟของโรงงานน้ำตาล

พ่อโทนได้รับความเอื้อเฟื้อช่วยเหลือจากชาวคริสเตียนด้วยกันอยู่ตลอดเวลา เช่น ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 แม่ครูฮันนาจะส่งเสื้อผ้า ข้าวของเครื่องใช้มาให้ตลอด จนพ่อโทนสงสัยเสียไว้ว่าให้ผัดศพทานไว้ข้างแม่ครูฮันนา นอกจากนี้ยังมีพ่อเลี้ยงขึ้นแม่ฟองจันทร์ (คำว่าพ่อเลี้ยงในที่นี้หมายถึงหมอยา) ชาวเมืองแพร่ ทั้ง 2 เป็นคริสเตียนเช่นกัน และได้เข้ามาตั้งคลินิกแห่งแรกของอำเภอเกาะคา บริเวณบ้านท่าผา ใกล้กันกับที่ว่าการอำเภอหลังเก่า ซึ่งท่านทั้ง 2 ได้ดูแลช่วยเหลือกันมาตลอด จนกระทั่งชาวคริสต์ในอำเภอเกาะคามีมากพอจึงได้รวมตัวกันจัดตั้งคริสตจักรแห่งแรกของอำเภอเกาะคาขึ้น โดยการก่อตั้งคริสตจักรแห่งแรกของอำเภอเกาะคาใช้ชื่อว่า **คริสตจักรศาลาชัย** นำโดยพ่อโทน เรืองมณี พอร์ตัน ใจขวัญ ผู้เป็นนายด้านของโรงงานน้ำตาล และครูประสงค์ อินธิมา (ครูตัน) ชาวบ้านศาลาชัยซึ่งเรียนจบชั้นมัธยมจากโรงเรียนเคนเนตแมคเคนซี ร่วมกันก่อตั้งคริสตจักรขึ้นเพื่อใช้เป็นที่มีสการพระเจ้าระยะหนึ่ง ต่อมาสายตระกูลของพ่อโทน ได้แยกตัวมาก่อตั้งคริสตจักรใหม่ขึ้นบนที่ดินของตนเองและใช้ชื่อว่า **คริสตจักรเกาะคา** มาจนถึงปัจจุบัน

เรือนและหลองข้าวชาวเกาะคาในอดีต จากชุมชนบ้านสบตำ ตำบลนาแก้ว

ถ่ายเมื่อปีพุทธศักราช 2478

ที่มา : Arnold Heim, ETH-Bibliothek, Switzerland

บทที่ 8

โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง กับความเปลี่ยนแปลงอำเภอเกาะคา

น้ำตาล ถือเป็นสินค้าบริโภคที่สำคัญของผู้คนนับตั้งแต่อดีตมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีวิธีการผลิตน้ำตาลชนิดต่าง ๆ ตามวัตถุดิบธรรมชาติที่หาได้ในท้องถิ่น ในช่วงรัชกาลที่ 4-5 ประเทศสยาม ได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงประเทศตามกระแสสังคมโลก ตะวันตกที่มีการปฏิวัติอุตสาหกรรมเปลี่ยนแปลงพืชผลทางการเกษตรให้เป็นสินค้าอุปโภคบริโภคนานาชนิดซึ่งหนึ่งในนั้นคือโรงงานผลิตน้ำตาลทรายส่งผลให้เริ่มมีการจัดตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นจากภาคเอกชนเพื่อผลิตขายภายในประเทศ อย่างไรก็ตามกำลังการผลิตจากภาคเอกชนดังกล่าวยังไม่เพียงพอต่อความต้องการของผู้บริโภค จึงได้มีการนำเข้าน้ำตาลทรายจากต่างประเทศเข้ามาจำหน่ายในสยามประเทศเรื่อยมา จนกระทั่งได้มีการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปีพุทธศักราช 2475 โดยคณะราษฎรจัดตั้งรัฐบาลเพื่อปกครองประเทศในระบบประชาธิปไตยเป็นครั้งแรก คณะรัฐบาลในสมัยนั้นจึงได้มีแนวคิดในการจัดตั้งโรงงานน้ำตาลของรัฐบาลขึ้นเป็นครั้งแรกที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง

ภาพ พันเอกพระยาพหล พลพยุหเสนา
อดีตนายกรัฐมนตรีคนที่ 2 ของประเทศไทย
และเป็นผู้ก่อตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง
ที่อำเภอเกาะคา
ที่มา : เพจสถาบันปรีดี พนมยงค์

❖ จุดเริ่มต้นโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง

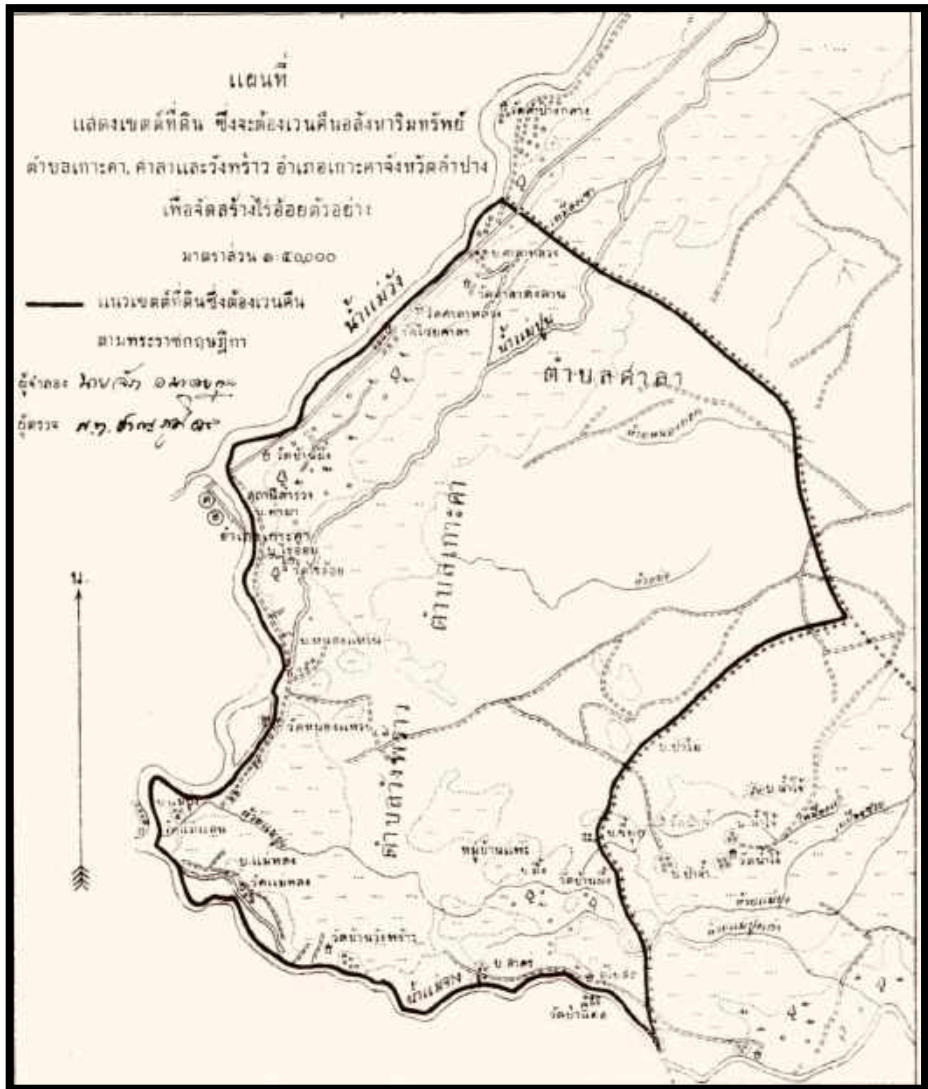
การก่อตั้งโรงงานน้ำตาลของรัฐบาลคณะราษฎรนั้น เกิดจากการที่นายพันเอก พระบริภัณฑ์ยุทธกิจ (ยศสุดท้ายคือพลเอก เกา เพียรเลิศ บริภัณฑ์ยุทธกิจ) รัฐมนตรีว่าการกระทรวงเศรษฐกิจได้เสนอให้รัฐบาลในสมัยพระยาพหลพลพยุหเสนา เป็นนายกรัฐมนตรี จัดตั้งโรงงานน้ำตาลทรายขาวขึ้น ซึ่งมีมติเห็นชอบและรัฐบาล ได้ลงมติอนุมัติในวันที่ 19 ตุลาคม พุทธศักราช 2478 จากนั้นจึงได้เปิดประมูล การก่อสร้างโรงงานน้ำตาลในเดือนมกราคม พุทธศักราช 2479 พร้อมกำหนดหมุดหมาย สถานที่ตั้งโรงงานที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง เนื่องจากพระยาพหลฯได้เล็งเห็นว่า พื้นที่บริเวณอำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง มีประชาชนจำนวนมากปลูกอ้อยเป็นอาชีพ เสริมอยู่แล้ว ประกอบกับในจังหวัดลำปางยังไม่มีโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ ดังนั้น พระยาพหลฯ จึงเสนอให้ตั้งโรงงานน้ำตาลเพื่อส่งเสริมการปลูกอ้อยและสร้างความเจริญ ทางเศรษฐกิจให้แก่พลเมืองในจังหวัดลำปาง อีกทั้งยังมีความมุ่งหมายที่ต้องการ ให้โรงงานน้ำตาลตกอยู่กับคนไทย เนื่องด้วยท่านพิจารณาแล้วเห็นว่า ในยุคนั้นพื้นที่ ปลูกอ้อยทำน้ำตาลส่วนมากนั้นตกอยู่กับคนจีนเป็นส่วนใหญ่ กอปรกับรัฐบาลได้กำหนด คุณสมบัติของที่ตั้งโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลไว้หลายประการ อาทิ ต้องเป็นพื้นที่ เหมาะสมแก่การปลูกอ้อยและมีการปลูกอ้อยเป็นอาชีพอย่างยาวนาน ผู้ที่ปลูกอ้อย ต้องเป็นคนไทย กรรมกรหรือแรงงานสามารถหาง่ายและค่าจ้างถูก พื้นที่มีน้ำบริบูรณ์ หรือสามารถทำชลประทานได้อย่างประหยัด และพื้นที่มีการคมนาคมสะดวก ทั้งการขนส่งอ้อยเข้าโรงงานและขนน้ำตาลออกสู่ตลาด โดยกระทรวงเศรษฐกิจ ได้เปรียบเทียบกับจังหวัดชลบุรี นครปฐม และลำปาง แล้วเห็นว่า จังหวัดลำปางเป็นบริเวณ ที่เหมาะสมสำหรับการเริ่มต้นอุตสาหกรรมน้ำตาลของรัฐบาล ดังนั้นรัฐบาลจึงมีมติ เห็นชอบตามที่กระทรวงเศรษฐกิจเสนอมา

ภาพ อัดอ้อย จากชุมชนบ้านหนองแหวน
ในปี พุทธศักราช 2480 เป็นเครื่องมือในการคั้น
น้ำอ้อยโดยใช้แรงควายหมุนเพื่อให้เฟืองไม้ขนาดใหญ่
หมุนเข้าหากันเพื่อบีบอัดคั้นน้ำอ้อย เมื่อคั้นน้ำอ้อย
แล้วจะนำไปเคี่ยวไฟจนเหนียวและจับตัวเป็นก้อน
เรียกว่า น้ำอ้อย

ที่มา : ดร.โรเบิร์ต ลาริมอร์ เพนเดิลตัน
(Dr. Robert Larimore Pendleton)

แต่เดิมพื้นที่ที่ใช้ตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปางนั้นเป็นที่นากร้างเนื่องจากใช้ทำการเกษตรไม่ได้ผลที่คุ้มค่าที่ควรภายหลังพ่อสล่ากองแก้ว สิทธิ ได้ทดลองจัดตั้งเป็นตลาดก็มีประสบผลสำเร็จมากนัก ต่อมาในวันที่ 15 มกราคม ปีพุทธศักราช 2479 คณะรัฐบาลได้ประกาศออกพระราชกฤษฎีกาในการกำหนดเขตที่ดินบริเวณที่จะเวนคืนเพื่อทำแปลงทดลองปลูกอ้อยตัวอย่างของโรงงานน้ำตาลไทยลำปางในพื้นที่ตำบลเกาะคา ตำบลศาลา และตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง และประกาศเวนคืนในวันที่ 20 มีนาคม ปีพุทธศักราช 2479 โดยมีการกำหนดขอบเขตพื้นที่เวนคืนไว้ดังนี้ ทิศเหนือเริ่มตั้งแต่วัดบ้านผึ่งขึ้นไปตามแนวลำน้ำแม่วังไปจรดบ้านศาลาหลวง ทิศตะวันออกเริ่มตั้งแต่บ้านศาลาหลวงลงมาตามแนวเส้นเขตอำเภอเกาะคาไปจรดวัดอุโบสถ (อุโบสถของวัดบ้านต่อ เขตอำเภอแม่ทะ) ทิศใต้เริ่มตั้งแต่วัดอุโบสถไปตามแนวลำน้ำแม่จางไปจรดบ้านแม่ปุง (ฝั่งตรงข้ามบ้านสบปุง ตำบลท่าผาในปัจจุบัน) ทิศตะวันตกเริ่มตั้งแต่บ้านแม่ปุงขึ้นไปตามลำน้ำแม่วังไปจรดวัดบ้านผึ่ง โดยทั้งหมดเป็นที่นาหรือที่ดินทำกินของประชาชนทั้งสามตำบล จำนวนทั้งหมด 608 แปลง หลังจากนั้นได้เริ่มทำการทำแปลงทดลองปลูกอ้อยขึ้นเป็นครั้งแรก ต่อมาในวันที่ 11 เมษายน พุทธศักราช 2480 ได้มีการประกอบพิธีวางศิลาฤกษ์ มีนายพันเอก หลวงชำนาญยุทธศิลป์ เป็นประธานในพิธี และมีบริษัทโกคาร์เวิร์คแห่งประเทศไทยเซโกสโลวาเกีย เป็นผู้ก่อสร้างและติดตั้งเครื่องจักรโดยทางกระทรวงเศรษฐการได้มอบหมายให้นายสาย นิธินันท์ หัวหน้ากองอุตสาหกรรม ซึ่งมีความเชี่ยวชาญด้านวิศวกรรมโรงงาน เป็นผู้ควบคุมดูแลและกำกับการก่อสร้างทั้งหมด เมื่อโรงงานก่อสร้างแล้วเสร็จ จึงได้ทำการทดลองผลิตน้ำตาลจนประสบความสำเร็จ จากนั้นได้ทำพิธีเปิดฤดูหีบอ้อยเป็นปฐมฤกษ์เมื่อวันที่ 18 ธันวาคม พุทธศักราช 2480 และได้ตั้งชื่อโรงงานแห่งนี้ว่า “โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง” โดยมีนายสาย นิธินันท์ ผู้จัดการโรงงานน้ำตาลไทยลำปางคนแรก (พุทธศักราช 2480-2487)

ภาพแผนที่ ที่ดินในเขตตำบลศาลา ตำบลเกาะคา และตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา และบางส่วนของอำเภอแม่ทะ ที่ถูกประกาศเวนคืนเพื่อทำแปลงทดลองปลูกอ้อย ในปี พุทธศักราช 2479
ที่มา : ราชกิจจานุเบกษา เล่มที่ 53 หน้า 1133

ภายหลังจากการเปิดโรงงานน้ำตาลอย่างเป็นทางการนั้นสิ่งสำคัญคือวัดฤทธิบ ที่นำมาป้อนโรงงานซึ่งหากนโยบายจากรัฐบาลมีเป้าหมายเน้นการส่งเสริมอาชีพการปลูกอ้อยของประชาชนโดยจะมีแปลงทดลองปลูกอ้อยสายพันธุ์ต่าง ๆ รวมถึงการทดลองผสมอ้อยข้ามสายพันธุ์ในพื้นที่ไร่อ้อยของโรงงานน้ำตาล ซึ่งได้เวนคืนที่ดินจากชาวบ้านในสามตำบลคือตำบลศาลา ตำบลเกาะคา ตำบลวังพร้าวเมื่อปีพุทธศักราช 2479 เมื่อผลผลิตพันธุ์อ้อยที่ทดลองปลูกได้ผ่านมาตรฐานแล้ว จึงทำการแจกจ่ายพันธุ์อ้อยและส่งเสริมการปลูกอ้อยให้กับเกษตรกร โดยโรงงานจะมีหน้าที่จ่ายเงินล่วงหน้าเพื่อใช้จ่ายในการบำรุงรักษาอ้อย พื้นที่ทดลองการปลูกอ้อยของโรงงานน้ำตาลนั้นมีอาณาเขตพื้นที่กว้างขวางมากดังจะเห็นได้จากพื้นที่ที่ได้รับการเวนคืนนั้นส่วนใหญ่เป็นพื้นที่นา จากนั้นจึงนำมาปรับพื้นที่ใหม่ให้กลายเป็นแปลงปลูกอ้อยที่ทันสมัยได้มาตรฐานและมีการปรับเส้นทางสายน้ำลำเหมืองเพื่อใช้ในการดูแลต้นอ้อย โดยมีการตั้งสถานีสูบน้ำจากแม่น้ำวังบริเวณหลังวัดศาลาหลวงแล้วส่งผ่านท่อ ลอดใต้ถนนพหลโยธินเข้าสู่แปลงทดลองปลูกอ้อย ส่วนทางเข้านั้นปัจจุบันคือบริเวณ 3 แยกไฟแดงถนนพหลโยธินเข้าสู่อำเภอเกาะคาเรียกว่า **ประตูไร** ภายในไร่นอกจากจะเป็นแปลงทดลองปลูกอ้อยแล้วยังมีอาคารสำนักงาน อาคารบ้านพักพนักงานและลูกจ้างแผนกต่าง ๆ เมื่อพันธุ์อ้อยที่ทดลองปลูกประสบความสำเร็จและแจกจ่ายให้กับเกษตรกรแล้ว การดูแลคุณภาพและควบคุมปริมาณของการปลูกอ้อยจะมีตัวแทนผู้ควบคุมดูแลไร่อ้อยในพื้นที่แต่ละหมู่บ้านที่เรียกว่า **แกไร** ซึ่งมักเป็นผู้นำชุมชนหมู่บ้านจะคอยตรวจตราพื้นที่ปลูกอ้อยในชุมชนของตนให้ได้ตามมาตรฐานของโรงงานแล้วทำบันทึกรายงานให้กับโรงงาน¹¹¹ นอกจากนี้ใกล้เคียงกับประตูไรไปทางทิศใต้จะเป็นที่ตั้งสนามบินของโรงงานน้ำตาลซึ่งจะใช้ขนส่งเป็นกรณีเฉพาะกิจหรือสำหรับผู้บริหารระดับสูง ภายหลังจากในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 กลายเป็นจุดพักของทหารบกและฐานการบินของกองทัพอากาศไทย ภายหลังจากได้กลายเป็นสถานีเรดาร์ และสนามบินของฐานทัพอเมริกันในช่วงสงครามเวียดนามอีกด้วย

¹¹¹ ในกรณีชุมชนพื้นที่ห่างไกลจากเส้นทางทางรถไฟจะมีโรงน้ำเหลือง คือโรงงานขนาดเล็กที่จะที่รับซื้ออ้อยจากชาวบ้าน เพื่อมาหีบคั้นเอาน้ำอ้อยมาเคี่ยวไฟจนสุกเป็นสีเหลืองแล้วบรรจุลงถึงสองร้อยลิตรเพื่อส่งมาที่โรงงานน้ำตาลที่เกาะคา เช่น โรงน้ำเหลืองที่บ้านสบเสริม ตำบลเสริมซ้าย และโรงน้ำเหลืองที่บ้านสองแควเหนือ ซึ่งโรงน้ำเหลืองดังกล่าวมีทั้งเอกชน และโรงงานในเครือโรงงานน้ำตาลเกาะคาซึ่งบางครั้งอาจส่งน้ำเหลืองให้กับโรงงานน้ำตาลแห่งอื่นๆ เมื่อบรรจุลงถึงแล้วจะทำการขนส่งด้วยรถยนต์และมาต่อด้วยเส้นทางรถไฟ ซึ่งเป็นอีกทางเลือกหนึ่งของเกษตรกรที่อยู่ห่างไกล

ภาพ ชาวไร่ช่วยกันผ่าถากวัชพืชเพื่อให้รถไฟวิ่งได้สะดวก บนเส้นทางรถไฟลำเลียงอ้อย
สายที่ 2 ที่มุ่งตรงสู่พื้นที่ไร่อ้อยในพื้นที่ตำบลเกาะคาและตำบลไหล่หิน ก่อนฤดูกาลตัดอ้อย
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ในส่วนการขนส่งวัตถุดิบหรือการขนส่งอ้อยจากไร่สู่โรงงานนั้นจะใช้รถไฟเป็นหลัก เพื่อความสะดวกและประหยัดในการตัดและส่งอ้อยเข้าโรงงานส่งผลให้มีการเวนคืนซื้อที่ดินเพื่อตัดเส้นทางรถไฟสายต่าง ๆ¹¹² เพื่อใช้ขนส่งลำเลียงอ้อยโดยมีจุดเริ่มต้นจากโรงงานน้ำตาล โดยมีลานพักอ้อย¹¹³ และต้นทางสถานีอยู่บริเวณเทศบาลตำบลเกาะคา พิพิธภัณฑสถานธรรมชาติและอนุสาวรีย์สมเด็จพระนเรศวร พื้นที่ดังกล่าวเป็นที่โล่งกว้างโดยจะเรียกพื้นที่นี้ว่า **หัวสนาม**¹¹⁴ หรือ **หลีกไร่ด้าน 1** เป็นจุดเริ่มต้นของสถานีรถไฟสายไปสู่พื้นที่ต่าง ๆ จำนวน 5 สาย หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า 5 ด้าน

¹¹² การเวนคืนดังกล่าวมักจะมีนายหน้าเป็นผู้ที่มีอิทธิพลในพื้นที่เป็นผู้ประสานระหว่างโรงงานกับชาวบ้าน ซึ่งมักเป็นการเวนคืนและจ่ายค่าตอบแทนในราคาถูกซึ่งชาวบ้านจำนวนไม่น้อยที่จำยอม ถึงขั้นกล่าวกันสืบมาว่า หากไม่ยอมให้ก็จะยึดเอาฟรี

¹¹³ ลานพักอ้อยของโรงงานนอกจากหัวสนามแล้วยังมีลานพักอ้อยก่อนลำเลียงเข้าโรงงานอยู่ที่บ้านม่อนหินแก้ว

¹¹⁴ พ่อเน้ย ยอดศาลา อดีตพนักงานชั่วคราวของโรงงานน้ำตาลเล่าว่า ในกรณีชาวบ้านที่อยู่พื้นที่ใกล้เคียงมักจะขนส่งอ้อยเข้าเข้าสู่โรงงานโดยไม่ต้องใช้รถไฟ คือขนส่งโดยการใช้อ้อยเกวียนขนลากอ้อยมาลงไว้ที่หัวสนาม จากนั้นจะใช้รถไฟลำเลียงอ้อยเข้าสู่โรงงาน โดยก่อนหน้านี้จะมีรถยนต์จะใช้เกวียนส่วนตัวหรือว่าจ้างเกวียนขนส่งอ้อยมาที่หัวสนามในช่วงหลังปีพุทธศักราช 2500 เป็นต้นมาในราคาเที่ยวละ 2-3 บาท

โดยแต่ละด้านจะมี **นายด่าน** เป็นหัวหน้าแผนกดูแลงานซ่อมบำรุงเส้นทางรถไฟในแต่ละด้าน จะมีนายด่านเส้นทางละ 1 คน เส้นทางรถไฟของโรงงานน้ำตาลที่กล่าวมานี้ ได้แก่

สายที่ 1 เส้นทางรถไฟสายเหนือ เริ่มต้นจากสถานีโรงงานน้ำตาล จุดที่สองคือสถานีรับส่งอ้อยบ้านศาลาดงลาน จุดที่สามคือสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟบ้านลำปางกลางฝั่งตะวันออก จุดที่สี่คือสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟที่บ้านพ่อน และปลายทางคือสถานีรถไฟลำปาง

สายที่ 2 เส้นทางรถไฟสายตะวันตก เริ่มต้นจากโรงงานน้ำตาล จุดที่สองคือ สถานีรับส่งอ้อยบ้านหัวเต จุดที่สามคือ สถานีรับส่งอ้อยบ้านศิลา จุดที่สี่คือ สถานีรับส่งอ้อยม่วงน้อย และจุดที่ห้าปลายทางคือสถานีดงปู่หม่อม ในเขตบ้านมะกอกนาบัว เป็นสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟ

สายที่ 3 เส้นทางรถไฟสายใต้เรียบแม่น้ำวังฝั่งตะวันออก เริ่มต้นจากโรงงานน้ำตาล จุดที่สองคือ สถานีรับส่งอ้อยแม่จาง จุดที่สามคือ สถานีบ้านนาแก้วตะวันตก เป็นสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟ และปลายทางอยู่ที่สถานีบ้านแม่ไฮ

สายที่ 4 เส้นทางรถไฟสายตะวันออก เริ่มต้นจากโรงงานน้ำตาล จุดที่สองคือ สถานีรับส่งอ้อยบ้านวังพร้าว จุดที่สามคือ สถานีบ้านตอเป็นสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟ จุดที่สี่คือ สถานีบ้านป่าตัน เขตอำเภอแม่ทะเป็นสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟ จุดที่ห้าคือ สถานีรับส่งอ้อยบ้านสบทะ บ้านนาศต บ้านหนองถ้อย บ้านดอกสะบันงา ตามลำดับ

สายที่ 5 เส้นทางรถไฟสายใต้เรียบแม่น้ำวังฝั่งตะวันตก เริ่มต้นจากโรงงานน้ำตาล จุดที่สองคือ สถานีรับส่งอ้อยบ้านใหม่ จุดที่สามคือ สถานีรับส่งอ้อย บ้านนางแตน จุดที่สี่คือ สถานีรับส่งอ้อยหนองกกบ้านสองแควเหนือ จุดที่ห้าคือ สถานีรับส่งอ้อย บ้านสองแควใต้ จุดที่หกคือ สถานีบ้านนาแก้วตะวันตกเป็นสถานีรับส่งอ้อย เติมน้ำและเชื้อเพลิงสำหรับรถไฟ จุดที่เจ็ดคือ สถานีรับส่งอ้อยบ้านนาгимเหนือ และจุดที่แปดปลายทางคือบ้านสบต้า

ในบรรดาสถานีรถไฟที่กล่าวมานั้นจะแบ่งเป็น 2 กลุ่มสถานี คือ สถานีขนาดเล็ก สำหรับใช้ลำเลียงอ้อยเข้าสู่โรงงาน และสถานีแบบที่สองคือสถานีสำหรับเติมเชื้อเพลิง คือ ฟืนไม้และเติมน้ำสำหรับหม้อต้มเพื่อใช้พลังไอน้ำในการขับเคลื่อนเครื่องจักร ซึ่งในแต่ละปี

โรงงานน้ำตาลจำเป็นต้องใช้ไม้ฟืนเป็นจำนวนมาก ซึ่งนอกจากจะใช้ขับเคลื่อนรถจักรไอน้ำ ยังใช้กับการขับเคลื่อนเครื่องจักรกลระบบไอน้ำภายในโรงงาน พอค่าที่ส่งฟืนให้กับโรงงานน้ำตาลจึงต้องทำสัมปทานกับป่าไม้และลำเลียงมาส่งที่โรงงานและนำไปกองไว้ตามสถานีต่าง ๆ ซึ่งในส่วนสถานีนอกจะมีฟืนแล้วยังจะต้องมีสระน้ำหรือแทงค์น้ำเพื่อใช้เติมน้ำในรถไฟ ในกรณีสถานีรับส่งอ้อยนั้นชาวบ้านจะนำอ้อยที่ตัดแล้วใส่ล้อเกวียนมาพักรอที่สถานี เมื่อรถไฟมาก็จะลำเลียงอ้อยขึ้นรถไฟ ซึ่งการลำเลียงอ้อยนั้นค่อนข้างล่าช้า แต่ละสถานีจึงมีทางเลี้ยวสำหรับรถไฟที่จะวิ่งหลบบนเส้นทางเดียวกันซึ่งเป็นที่มาของคำว่า **หลัก** ที่หมายถึงสถานีรถไฟ เช่น หลักหัวตะ แหลักนางแต่น หลักแม่จาง เป็นต้น¹¹⁵

เส้นทางรถไฟดังกล่าวนอกจากจะใช้เป็นเส้นทางขนส่งลำเลียงอ้อยเข้าสู่โรงงานแล้ว โดยเฉพาะเส้นทางสายที่ 1 ยังใช้ขนส่งน้ำตาลที่ผลิตจากโรงงานน้ำตาลที่อำเภอเกาะคา นำส่งไปที่สถานีรถไฟนครลำปางเพื่อกระจายน้ำตาลทรายที่ผลิตได้ออกขายสู่ตลาดทั่วประเทศ ส่วนเส้นทางรถไฟสายอื่นยังช่วยอำนวยความสะดวกให้กับชาวบ้านตามเส้นทาง โดยเฉพาะในช่วงของการเปิดหีบลำเลียงอ้อยของเส้นทางรถไฟทั้งห้าสาย ในการคมนาคมสัญจรของชาวบ้านในอำเภอเกาะคาและพื้นที่ใกล้เคียง รวมถึงการจัดขบวนรถไฟรอบพิเศษสำหรับชาวบ้านทั่วไปที่จะไปเที่ยวชมงานเทศกาลหีบอ้อยด้วย¹¹⁶

ในราวปีพุทธศักราช 2518-2519 ช่วงเวลาดังกล่าวเส้นทางถนนเริ่มเข้าถึงชุมชนทั่วทุกพื้นที่แล้วการลำเลียงขนส่งอ้อยจึงนิยมใช้รถยนต์มากกว่า คณะผู้บริหารโรงงานน้ำตาลในสมัยนั้นจึงได้มีมติให้ยุติบทบาทเส้นทางรถไฟลำเลียงอ้อยทั้ง 5 สาย โดยทำการรื้อถอนรางรถไฟและสถานีออกทั้งหมด แล้วปรับเส้นทางรถไฟเดิมให้เป็นถนนสำหรับรถยนต์ ในส่วนการขนส่งอ้อยเข้าสู่โรงงานนั้นจะใช้รถบรรทุกของโรงงานและรถขนส่งเอกชนในพื้นที่ซึ่งง่ายต่อการขนส่งอ้อยและกลายเป็นเส้นทางคมนาคมของชาวบ้านในพื้นที่อำเภอเกาะคา ในส่วนของการลำเลียงขนส่งน้ำตาลที่สำเร็จรูปออกสู่ตลาดนั้นได้มีการว่าจ้าง องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ หรือ ร.ส.พ. ซึ่งเป็นหน่วยงานรัฐวิสาหกิจของไทยในอดีต ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงคมนาคม หน่วยงานนี้มีหน้าที่ดำเนินการขนส่งสินค้า ให้บริการแก่หน่วยงานราชการ และ

¹¹⁵ สัมภาษณ์พ่อคำ กำไล อดีตพนักงานโรงงานน้ำตาลไทยลำปางรุ่นสุดท้าย

¹¹⁶ คุณพ่อน้อย ยอดศาลา ชาวบ้านศาลาชัยในวัย 95 ปี ได้เล่าให้ฟังว่า รถไฟรอบพิเศษดังกล่าวเป็นการจัดให้เฉพาะชาวเข้าไปชมงานเท่านั้น ส่วนชากลับชาวบ้านต้องกลับกันเอง ส่งผลให้ชาวบ้านหลายคนต้องหลงทางกลับบ้านในเวลากลางคืนเนื่องจากเดินเลียบไปตามเส้นทางรถไฟผิดสาย เช่นชาวบ้านศาลา เดินตามเส้นทางรถไฟผิดสายจึงหลงไปที่บ้านวังพร้าว กว่าจะรู้ตัวก็รุ่งสางแล้ว

รัฐวิสาหกิจในการรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ที่มีขนาดใหญ่ทั่วประเทศ ซึ่งหน่วยงานนี้ได้รับการประมูล และว่าจ้างจากโรงงานน้ำตาลต่อสัญญาเป็นรายปีเพื่อส่งน้ำตาลทรายออกสู่ตลาดทั่วประเทศ มาจนถึงปัจจุบัน

ภาพ บรรยากาศภายในโรงงานน้ำตาลไทยลำปางถ่ายจากประตูลำเลียงอ้อยด้านทิศตะวันออก
ซึ่งในภาพยังปรากฏตู้รถไฟที่ใช้ลำเลียงอ้อยจากลานพักอ้อยมาเรียงคิวรอสำหรับการหีบอ้อยต่อไป
ที่มา : เทศบาลตำบลท่าผา

ภาพบรรยากาศภายในโรงงานน้ำตาลไทยลำปางถ่ายจากประตูลำเลียงอ้อยด้านทิศตะวันออก
โดยในภาพด้านขวามือปรากฏตู้รถไฟที่ใช้ลำเลียงฟืนที่ใช้สำหรับเป็นเชื้อเพลิงในการขับเคลื่อน
เครื่องจักรไอน้ำ
ที่มา : เทศบาลตำบลท่าผา

ภาพ รถขนส่งของ องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ หรือ ร.ส.พ.หน่วยงานที่ได้รับประมุขการขนส่งน้ำตาลทรายให้กับโรงงานน้ำตาลเกาะคาภายหลังการยกเลิกระบบลำเลียงด้วยรถไฟ
ที่มา : เทศบาลตำบลเกาะคา

❖ โรงงานน้ำตาลไทยลำปางจุดเปลี่ยนและความเปลี่ยนแปลงอำเภอเกาะคา

นับตั้งแต่ตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปางเกิดขึ้นที่อำเภอเกาะคา ถือเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญที่ทำให้อำเภอขนาดเล็กอำเภอหนึ่งของจังหวัดลำปางได้พลิกโฉมหน้าทางประวัติศาสตร์จากสังคมจารีตที่ประชาชนตั้งถิ่นฐานที่อยู่อาศัยในพื้นที่อำเภอเกาะคามานานนับพันปี เข้าสู่ยุคแห่งการพัฒนาสังคมในรูปแบบเมืองอุตสาหกรรมชิ้นครั้งแรก ทำให้พื้นที่อำเภอเกาะคาเจริญขึ้นอย่างก้าวกระโดดและกลายเป็นจุดหมายของการโยกย้ายและตั้งถิ่นฐานของผู้คนจากต่างถิ่นเพื่อเข้ามาทำงานหารายได้จากโรงงานน้ำตาล รวมถึงนักแสวงโชคจากการค้าขายส่งผลให้มีผู้คนจากต่างถิ่นทั้งชาวต่างประเทศและคนไทยจากภูมิภาคต่าง ๆ เข้ามาตั้ง ถิ่นฐานอยู่ในพื้นที่อำเภอเกาะคา และพื้นที่ใกล้เคียง เชื่อมโยงความสัมพันธ์กับความเจริญก่อนหน้านี้ที่เกิดจากการตัดเส้นทางรถไฟผ่านตัวเมืองลำปางส่งผลให้พื้นที่จังหวัดลำปางโดยเฉพาะอำเภอเมืองและอำเภอเกาะคา จึงกลายเป็นพื้นที่ที่ทันสมัยและมีความเจริญทัดเทียมกับพื้นที่อื่น ๆ ของประเทศ

ภายใต้ระบบโรงงานอุตสาหกรรมของรัฐบาลซึ่งได้มีการศึกษาดูงานแนวทางการบริหารจัดการโรงงานและการดูแลบุคลากรรวมถึงชุมชนในพื้นที่จากต่างประเทศทำให้รัฐบาลไทยในสมัยนั้นได้นำรูปแบบการจัดการดังกล่าวมาใช้ในการจัดการ

สวัสดิการพนักงานโรงงานและการบริการชุมชนในพื้นที่โดยรอบโรงงานโดยเฉพาะระบบการศึกษาได้มีการจัดตั้งโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์ ขึ้นเพื่อการศึกษาขั้นพื้นฐานในระดับประถมศึกษาที่มีคุณภาพสำหรับบุตรหลานพนักงานของโรงงาน รวมถึงชุมชนโดยรอบ อีกทั้งยังมีการจัดตั้งโรงพยาบาลหรือสุซศาลาเพื่อให้บริการด้านสุขภาพสำหรับครอบครัวพนักงานของโรงงาน และชุมชนในพื้นที่ก่อนที่จะมีการจัดตั้งโรงพยาบาลเกาะคาในภายหลัง นอกจากนี้ยังมีการตัดเส้นทางคมนาคมถนนหนทางเพื่ออำนวยความสะดวกในการเดินทางด้วยรถยนต์ มีการพัฒนาย่านเมืองใหม่รอบโรงงานน้ำตาลให้มีไฟฟ้าใช้ก่อนผึ่งที่ว่าการอำเภอและพื้นที่อื่น ๆ ของอำเภอเกาะคา อีกทั้งยังมีการสร้างวัดชาวไร่อ้อยเพื่อเป็นศูนย์รวมจิตใจของเหล่าพนักงานในโรงงานน้ำตาล ซึ่งภายหลังชาวชุมชนบ้านฝั้ได้ผนวกรวมเอาวัดประจำหมู่บ้านชื่อวัดต้นฝั้ ซึ่งเป็นวัดโบราณที่มีมาแต่ดั้งเดิม ตั้งอยู่บริเวณริมแม่น้ำวังภายในชุมชนมารวมกัน จึงเป็นที่มาของ **วัดน้ำฝั้ชาวไร่อ้อย** ในปัจจุบัน

นอกจากนี้ยังมีการอำนวยความสะดวกด้านอื่น ๆ อีกมาก ที่สำคัญมีสวัสดิการช่วยเหลือด้านสุขภาพรวมถึงประกันชีวิต และเงินบำนาญเมื่อถึงวันเกษียณอายุให้กับเหล่าพนักงานในโรงงานอีกด้วย ในส่วนพนักงานของโรงงานน้ำตาลได้มีการจัดตั้งสมาพันธ์แรงงานขึ้นเพื่อคานอำนาจหรือต่อรองสิทธิประโยชน์ของพนักงานในโรงงานส่วนภายนอกนั้น ชาวไร่อ้อยได้รวมตัวกันจัดตั้ง สมาคมชาวไร่อ้อย ขึ้นเพื่อสร้างเครือข่ายความร่วมมือของเกษตรกรในการรับฟังข่าวสารที่เกี่ยวข้องกับการปลูกอ้อยจากโรงงานน้ำตาลในขณะที่ยังสามารถเจรจาต่อรองราคาอ้อยหรือการต่อรองผลประโยชน์อื่น ๆ ที่พึงได้จากโรงงานอีกด้วย

ภาพ คนงานในแปลงทดลองปลูกอ้อย

ของโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง

ที่มา : ดร.โรเบิร์ต ลาริมอร์ เพนเดิลตัน

(Dr. Robert Larimore Pendleton)

ภาพ แปลงทดลองปลูกอ้อยของโรงงานน้ำตาลที่บ้านตอ ตำบลน้ำโจ้ อำเภอแม่ทะ

ปีพุทธศักราช 2509

ที่มา : เทศบาลตำบลเกาะคา

การเข้ามาของโรงงานน้ำตาลไทยลำปางนั้นส่งผลให้เศรษฐกิจในพื้นที่เจริญเติบโตอย่างรวดเร็วเนื่องจากชาวบ้านสามารถมีรายได้ประจำที่มั่นคงทั้งที่เป็นพนักงานในโรงงานและเกษตรกรที่ปลูกอ้อยต่างมีรายได้เป็นกอบเป็นกำทุกปี ซึ่งต่างจากในอดีตก่อนหน้านี้สภาพสังคมเศรษฐกิจค่อนข้างแร้นแค้นไม่มีอาชีพและรายได้เป็นหลักแหล่งแน่นอน¹¹⁷ เมื่อเกาะคาเป็นเมืองที่เศรษฐกิจเติบโตอย่างรวดเร็วส่งผลให้มีการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่รอบโรงงานกลายเป็นย่านการค้าใหม่ โดยเฉพาะถนนเส้นหน้าโรงงานน้ำตาลได้มีกลุ่มพ่อค้าจากต่างถิ่นจำนวนมากได้เข้ามาจับจองพื้นที่เพื่อทำการค้าขายสินค้าอุปโภคบริโภคที่ทันสมัย และนำเข้าจากภาคกลางกลุ่มพ่อค้าต่าง ๆ เหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นชาวจีน ชาวพม่าไทยใหญ่ และคนไทยภาคกลาง ส่วนในตลาดสดนั้นจะเป็นกลุ่ม

¹¹⁷ นอกจากผู้คนต่างถิ่นที่อพยพเข้ามาทำงานเป็นพนักงานในโรงงาน ยังพบว่า มีชาวพะเยา ชาวเชียงราย ชาวเมืองแพร่จำนวนมากที่เข้ามาเป็นลูกจ้างในแปลงทดลองปลูกอ้อย ซึ่งมักจะเรียกว่าคนงานในไร่หลายคนอพยพโยกย้ายมาตั้งถิ่นฐานถาวรมาจนถึงปัจจุบัน นอกจากนี้ จากสภาพเศรษฐกิจที่ดีคือของชาวอำเภอเกาะคาอันเนื่องมาจากสาเหตุของการตั้งโรงงานน้ำตาลเมื่อครั้งมีการสร้างโรงพยาบาลประจำจังหวัดลำปางหรือโรงพยาบาลกลางได้ัง ได้มีการเรียโรขอบริจาคจากโรงงาน พนักงานภายในโรงงานและสมาชิกชาวไร่อ้อย เพื่อสมทบทุนร่วมสร้างตึกมสันต์จนแล้วเสร็จ

พ่อค้าแม่ค้าชาวพื้นเมือง ที่จะนำสินค้าท้องถิ่นโดยเฉพาะพืชผักหรืออาหารปรุงสำเร็จรูปมานั่งขายตามแผงในตลาดสร้างความคึกคักให้กับย่านเมืองใหม่เป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีโรงแรมและโรงแรมเพื่อให้บริการผู้ที่เดินทางเข้ามาติดต่อประสานงานหรือทำธุระในพื้นที่อำเภอเกาะคาอีกด้วย

ภาพ คุณถาวร บริราช อดีตผู้จัดการโรงงานน้ำตาลและคณะถ่ายภาพ
บริเวณด้านหน้าสมาคมชาวไร่อ้อยลำปาง
ที่มา: เทศบาลตำบลเกาะคา

❖ สงครามมหาเอเชียบูรพา

ภายหลังจากการตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปางที่อำเภอเกาะคาและเปิดทำการได้ไม่นาน ในปีพุทธศักราช 2484 ได้เกิดสงครามมหาเอเชียบูรพาหรือสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น ซึ่งรัฐบาลไทยในสมัยนั้นโดยการนำของจอมพลป.พิบูลสงคราม นายกรัฐมนตรี ได้ลงนามทำสนธิสัญญาเป็นพันธมิตรกับกองทัพญี่ปุ่น ซึ่งกองทัพญี่ปุ่นได้ขอใช้เส้นทางประเทศไทยเพื่อลำเลียงยุทธโปกรณ์และกองกำลังทหารเพื่อตัดผ่านเข้าสู่เขตประเทศพม่าและอินเดียจากสองเส้นทางหลักคือเส้นทางที่ 1 กองทัพญี่ปุ่นได้ตัดเส้นทางรถไฟจากสถานีรถไฟบ้านโป่ง จังหวัดราชบุรีผ่านจังหวัดกาญจนบุรีมุ่งตรงเข้าสู่ประเทศพม่าโดยมีปลายทางอยู่ที่เมืองตันบูชายัต เส้นทางที่ 2 กองทัพญี่ปุ่น

ได้อาศัยเส้นทางรถไฟสายเหนือเพื่อลำเลียงกองกำลังและยุทโธปกรณ์เข้าสู่ประเทศพม่า ที่ด่านห้วยตื้นตันนูน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน

เนื่องด้วยจังหวัดลำปางถือเป็นพื้นที่ยุทธศาสตร์สำคัญที่อยู่ใจกลางของภูมิภาค จึงส่งผลให้กองทัพญี่ปุ่นได้ใช้พื้นที่จังหวัดลำปางเป็นศูนย์บัญชาการในระดับภูมิภาค ในการควบคุมและส่งกองกำลังรวมถึงเสบียงยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ไปสู่หัวเมืองชายแดน ด้วยเหตุนี้ในช่วงสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 จังหวัดลำปางจึงเป็นจังหวัดหนึ่งที่ได้รับผลกระทบจากการสงครามในครั้งนั้นเนื่องด้วยกองทัพฝ่ายพันธมิตรมีเป้าหมายโจมตี ตำแหน่งที่ตั้งของกองทัพญี่ปุ่นอยู่ตลอด โดยเฉพาะสถานที่ราชการ สถานีรถไฟ ค่ายทหาร ย่านการค้าและตลาดโดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเมืองและอำเภอเกาะคา ซึ่งเป็นเป้าหมายสำคัญในการโจมตีโดยการทิ้งระเบิด ส่งผลให้ชาวบ้านในพื้นที่อำเภอ เกาะคาโดยเฉพาะพื้นที่ชุมชนใกล้เคียงกันกับโรงงานน้ำตาลและย่านการค้าตลาดใหม่ เป็นเป้าหมายของการทิ้งระเบิด จึงทำให้ประชาชนในพื้นที่จำเป็นต้องชุดหลุมหลบภัย เพื่อหลบระเบิดโดยจะรอฟังสัญญาณเสียงหวูดเตือนภัยจากโรงงานน้ำตาล เมื่อไหร่ ก็ตามที่โรงงานน้ำตาลเปิดหวูดเตือนภัยต้องรีบหลบหลุมหลบภัยโดยทันที นอกจากนี้ ผู้คนแล้วยังมีการขนข้าวของสมบัติต่าง ๆ ลงไปเก็บไว้ในหลุมหลบภัยอีกด้วย เนื่องจาก ในช่วงเวลานั้นถือเป็นช่วงเวลาที่ข้าวยากหมากแพง โจรผู้ร้ายชุกชุม นอกจากต้องระวังภัย จากระเบิดรวมถึงปืนกลอากาศยานแล้วยังพบว่ามีกระปะทะกันพื้นที่อำเภอเกาะคาและ อำเภอเมืองจำนวนหลายจุดระหว่างกองทัพญี่ปุ่นและกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตรร่วมกับ กองกำลังเสรีไทยในสมัยนั้น โดยในพื้นที่อำเภอเกาะคาได้มีการปะทะกันระหว่างกองกำลัง ญี่ปุ่นและกองกำลังฝ่ายสัมพันธมิตรหรือเสรีไทยที่ริมตลิ่งแม่น้ำแม่ปิงในเขตพื้นที่ระหว่าง บ้านแม่หลงและบ้านนางแต่นเป็นเหตุให้มีผู้เสียชีวิตไม่ทราบฝ่ายจำนวน 3 ราย (สัมภาษณ์คุณพ่อแก้วมา ปันคำ)

จากการที่สนามบินของโรงงานน้ำตาลถูกกองทัพอากาศไทยใช้เป็นฐานที่มั่น ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นั้น ทำให้ทหารญี่ปุ่นซึ่งเป็นพันธมิตรกับกองทัพไทยกระจายตัว อยู่ในพื้นที่เกาะคาบริเวณสนามบิน ตลาดและบริเวณโดยรอบโรงงานน้ำตาลเป็นจำนวนมาก โดยชาวบ้านมักจะนำเอาพืชผักผลไม้ออกมาขายให้กับทหารญี่ปุ่น ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ชาวบ้านจะไม่ค่อยมีปัญหาเกี่ยวกับทหารญี่ปุ่นเท่าไหร่นักยกเว้นแต่กองทหารญี่ปุ่นที่ขึ้นมา ตลาดตระเวนและขนส่งยุทธปัจจัยตามเส้นทางแม่น้ำวังโดยใช้เรือหรือแพ ซึ่งในวิถี ชาวบ้านในอดีตมักจะมีค้ำไซ คือไม้ไผ่ที่ถูกสานเป็นแผงขวางลำน้ำไว้เพื่อใช้ดักจับปลา เมื่อทหารญี่ปุ่นที่เดินทางตามเส้นทางแม่น้ำวังเมื่อเจอค้ำไซขวางลำน้ำก็จะใช้มีดดาบฟัน

ทำลายล้างไข่ของชาวบ้านจนเสียหาย แต่ในขณะที่ชาวบ้านกลับมีปัญหาภัยกับทหารไทย ที่ในขณะนั้นเข้ามาตั้งค่ายอยู่บริเวณอำเภอเกาะคา ดังกรณี พ่อแคว่นถา ชันวาทา กำนัน ตำบลศาลาในสมัยนั้น ได้นำชาวบ้านในตำบลศาลาจำนวนมากพร้อมระดมอาวุธเท่าที่มี คือ หอก ดาบ หรือไม้ค้อน ไปขับไล่กองทหารไทยที่บริเวณสนามบินของโรงงานน้ำตาล เนื่องจากทหารไทยเหล่านั้นมาเอาไรต์เอาเปรียบชาวบ้านในการซื้อขายอาหารพืชผลทางการเกษตร หรือการลักขโมยพืชผักชาวบ้านจากสวน รวมถึงการใช้อำนาจหรือกำลัง ช่มชู่ชาวบ้าน และหนักสุดคือการพยายามล่อลวงละเมิดหญิงสาวจนทำให้ชาวบ้านลุกฮือ ขึ้นมาขับไล่ทหารไทยดังกล่าว ท้ายที่สุดเหตุการณ์ครั้งนั้นจบลงด้วยการเจรจาด้วยดีและ กลุ่มทหารที่เป็นชนวนเหตุดังกล่าวก็ถูกลงโทษตามวินัย (สัมภาษณ์พ่อน้อย ยอดศาลา)

ภาพ เจ้าสร้อย ณ ลำปาง อดีตสมาชิกสภาผู้แทนราษฎร คนแรกของจังหวัดลำปาง ผู้มีส่วนขับเคลื่อนในการจัดตั้ง โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง ที่อำเภอเกาะคา ภายหลังจาก พันวาระการเป็นส.ส. ท่านได้เข้ามารับตำแหน่งผู้จัดการ โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง และย้ายถิ่นฐานในบั้นปลายชีวิต มาอยู่ที่เกาะคาเป็นการถาวร โดยเมื่อครั้งงานศพของเจ้า สร่อยนั้นได้มีการจัดงานมหรสพอย่างยิ่งใหญ่พอ ๆ กับงาน ปิดหีบของโรงงาน ซึ่งเรื่องราวมหรสพในงานศพของ เจ้าสรอยนั้น ยังคงอยู่ในความทรงจำของยังชาวบ้าน มาจนถึงปัจจุบันโดยเรียกติดปากว่า งานนายสรอย
ที่มา : กรกช อินพรหม

ในช่วงสงครามดังกล่าวรัฐบาลไทยได้ถือโอกาสในการบุกยึดพื้นที่เมืองต่าง ๆ ที่เคยเป็นอาณาเขตของประเทศไทยมาก่อน ทั้งทางภาคใต้ ภาคอีสานและภาคเหนือ ในส่วนภาคเหนือนี้รัฐบาลได้ส่งกองกำลังเข้าไปยึดเมืองเชียงตุง ซึ่งอยู่ในเขตรัฐฉาน ประเทศพม่า และภายหลังจากการยึดครองเชียงตุงได้แล้วนั้น ได้ตั้งเมืองเชียงตุงขึ้นเป็น จังหวัดสหรัฐไทยเดิม เหตุการณ์ในครั้งนั้นได้มีการเกณฑ์กองกำลังทหารในภาคเหนือ นับตั้งแต่จังหวัดพิษณุโลก นครสวรรค์ ขึ้นมารวมตัวกันที่ค่ายสุรศักดิ์มนตรี จังหวัด ลำปาง ก่อนกระจายกำลังแบ่งเป็นกรมกองเพื่อไปโจมตีหัวเมืองต่าง ๆ ก่อนถึงเชียงตุง เป็นระลอก เช่น เมืองโก เมืองปุ เมืองสาต เมืองพยาก เมืองยองฯ โดยเรียกกองทหาร ที่ขึ้นไปทำสงครามในครั้งนี้ว่า กองทัพพายัพ โดยมีพลโทหลวงเสรีเรงฤทธิ์ เป็นแม่ทัพ มีกองบัญชาการกองทัพบกตั้งอยู่ที่สถานกงสุลอังกฤษ จังหวัดลำปาง นอกจากนี้

ในด้านยุทธศาสตร์พื้นที่อำเภอเกาะคา โดยเฉพาะโรงงานน้ำตาล ถูกใช้เป็นศูนย์ประสานงานลับของฝ่ายเสรีไทย ในขณะที่ฝ่ายรัฐบาลไทยนั้นได้ใช้สนามบินของโรงงานน้ำตาลเป็นสนามบินของกองทัพอากาศไทย เนื่องจากสนามบินอื่น ๆ ของจังหวัดลำปาง ถูกกองทัพญี่ปุ่นใช้เป็นสนามบินของกองทัพอากาศญี่ปุ่น เพื่อการลำเลียงขนส่งยุทธโศปกรณ์ และใช้เป็นฐานการบินสำหรับการโจมตีประเทศใกล้เคียงอันได้แก่ ประเทศพม่าและจีน โดยสนามบินที่กองทัพญี่ปุ่นได้ยึดไว้ใช้นั้น ได้แก่ สนามบินลำปาง สนามบินห้างฉัตร และสนามบินแม่เมาะ นอกจากนี้อาจารย์ศักดิ์ รัตนชัย ได้ถ่ายทอดเรื่องราวเกี่ยวกับยุทธเวหาในจังหวัดลำปางกับเหตุการณ์สมัยสงครามโลกครั้งที่ 2 ไว้ว่า “ภารกิจลับของขบวนการเสรีไทยปรากฏในเขตจังหวัดลำปาง เกิดจากการประสานงานช่วยเหลือฝ่ายสัมพันธมิตร โดยมีโรงงานน้ำตาลเกาะคาเป็นศูนย์กลางการประสานงาน ตั้งค่ายอยู่บริเวณบ้านฝั่ง อำเภอเกาะคา และได้สร้างสนามบินในปลายทศวรรษ 2480 หัวหน้าเสรีไทยลำปาง คือ นายทศ พันธุมเสน บทบาทก็คือการหาข่าวความเคลื่อนไหว และกำหนดจุดยุทธศาสตร์เพื่อมิให้ฝ่ายสัมพันธมิตรโจมตีได้แม่นยำ และยังมีเรื่องเล่าว่า พ.ท.สฤษดิ์ ธนะรัชต์ ได้เคยช่วยเหลือนักบินชาวอเมริกันที่กระโดดร่มไปส่งที่โรงงานน้ำตาลที่เกาะคา ซึ่งคาดว่าจะเป็ฐานติดต่อของเสรีไทย สมาชิกขบวนการเสรีไทยลำปางนั้น ส่วนหนึ่งเป็นเหล่าข้าราชการและพ่อค้าหรือทายาทชาวจีนในลำปาง เช่น ถนอม ไยบัวเทศ ชาวปากเกร็ดที่มาทำงานโรงงานน้ำตาล มานะ วงศ์ตะอินทร์ ครูโรงเรียนบ้านท่าผา ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ลาออกมารับราชการทหารได้เข้าอบรมหลักสูตรทหารเสรี ของเสรีไทยที่บ้านท่าโทก” (ศักดิ์ รัตนชัย, 2534, น.76-78)

นอกจากนี้ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ยังมีชายหนุ่มชาวจังหวัดลำปางจำนวนมากที่ถูกเกณฑ์ไปเป็นทหารเพื่อเข้าไปทำสงครามยึดเมืองเชียงตุงในครั้งนั้น ทำให้มีแนวคิดในการสร้างเครื่องรางของขลังเพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจให้กับเหล่าทหาร โดยในช่วงเวลาดังกล่าวมีหลวงพ่พระครูประสาทศรัทธา อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา เจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง เป็นผู้ที่มีความแตกฉานด้านภาษาบาลีและเป็นพระเกจิที่มีชื่อเสียงในเรื่องของคาถาอาคมและความคงกระพันชาตรี หลวงพ่อจึงได้รับการร้องขอให้ช่วยสร้างเครื่องรางของขลังเพื่อมอบเป็นขวัญและกำลังใจให้แก่เหล่าทหารในครั้งนั้น หลวงพ่อจึงรับปาก และได้สร้างพระพุทธรูปขนาดเล็กจากเศษโลหะสำริดที่มาจากรั้วพระธาตุและเศษทองงักโกหุ้มพระธาตุลำปางหลวงมาหลอมหล่อให้เป็นพระพุทธรูปที่รู้จักกันในนามพระรอดลำปางหลวง โดยให้เหล่าทหารที่จะไปสงครามขึ้นมำตั้งแถวรับพระรอดจากมือหลวงพ่ที่วัดพระธาตุลำปางหลวง พร้อมทดสอบพุทธคุณความ

คงกระพันชาตรี ซึ่งสร้างขวัญและกำลังใจให้กับเหล่าทหารเป็นอย่างมาก ต่อมาภายหลังไม่นานโรงงานน้ำตาลได้ร้องขอให้หลวงพ่อดำสร้างพระรอดแบบเดียวกันนี้เพื่อแจกจ่ายให้กับเหล่าพนักงานภายในโรงงานเพื่อความแคล้วคลาดจากภัยสงครามที่ยังไม่ยุติ จนกลายเป็นพระรอดลำปางหลวงรุ่นโรงงานน้ำตาล¹¹⁸ หลังจากสงครามสงบลงในปี พุทธศักราช 2488 ทหารผ่านศึกในสงครามโลกครั้งที่ 2 ส่วนใหญ่ที่มีพื้นเพอยู่ใกล้กับโรงงานน้ำตาลจะได้รับสิทธิพิเศษในการบรรจุเข้าเป็นพนักงานภายในโรงงานน้ำตาลในตำแหน่งพนักงานทั่วไปซึ่งถือเป็นอาชีพหลักให้กับเหล่าทหารผ่านศึกชาวอำเภอเกาะคา ตลอดจนเกษียณอายุ ในส่วนสภาพเศรษฐกิจและสังคมภายหลังสงครามที่ยืดเยื้อมาเป็นเวลานานทำให้ช่วงแรกเศรษฐกิจยังไม่ดีนักเนื่องจากผลพวงจากสงครามที่ส่งผลทั้งมิติด้านการเมืองการปกครองซึ่งมีการเปลี่ยนแปลงรัฐบาลในช่วงปลายสงครามโลกถึง 4 รัฐบาลคือ รัฐบาลจอมพลป.พิบูลสงคราม รัฐบาลนายควง อภัยวงศ์ รัฐบาลรักษาการของนายทวี บุณยเกตุ และมรว.เสนีย์ ปราโมทย์ ซึ่งยังวุ่นวายเนื่องจากคดีทางการเมืองในช่วงสงครามทั้งภายในประเทศและระหว่างประเทศ ภายหลังจากการเจรจาแก้ปัญหาเรื่องอาชญากรรมสงครามและข้อหาอื่น ๆ ที่รัฐบาลไทยถูกกล่าวหาจากฝ่ายสัมพันธมิตรได้สิ้นสุดลง มรว.เสนีย์ ปราโมทย์ จึงได้ประกาศยุบสภา โดยรัฐบาลต่อจากนี้ยังกลับไปให้นายควง อภัยวงศ์ เป็นนายกรัฐมนตรีไทยสมัยที่ 2 ซึ่งภายหลังจากนี้บ้านเมืองจากภาวะสงครามจึงสงบลงและจึงได้มีการฟื้นฟูบ้านเมืองโดยเฉพาะเส้นทางคมนาคม อาคารสำนักงานและย่านการค้าบ้านเรือนที่ถูกทำลายไปในช่วงสงครามที่ผ่านมา

ภาพ ตัวอย่างพระรอดลำปางหลวง
พิมพ์พระลือ และพิมพ์เขียดอี่แอ้ม ที่สร้างขึ้น
ในปีพุทธศักราช 2485 เพื่อแจกจ่ายเป็นขวัญ
กำลังใจให้แก่ทหารในการเดินทางขึ้นไปยึด
เมืองเชียงตุง

¹¹⁸ ภายหลังจากการสร้างพระรอดลำปางหลวง ในปีพุทธศักราช 2531 โรงงานน้ำตาลเกาะคา ได้ทำการสร้างอนุสาวรีย์พลเอกพระยาพล พลพยุหเสนา จึงได้ถือโอกาสนี้สร้างเหรียญหลวงพ่อกษมรุ่นปลั่งอ้อย ขึ้นเพื่อให้พนักงานในโรงงานและประชาชนโดยทั่วไปได้เข้าบูชาไว้สักการะ โดยรายได้จากการสร้างเหรียญหลวงพ่อกษมนี้นำไปเป็นค่าใช้จ่ายในการสร้างอนุสาวรีย์ดังกล่าว

ภาพบรรยากาศตลาดหน้าโรงงานน้ำตลเกาะคาและท่ารถโดยสาร (รถคอกหมู)

ปีพุทธศักราช 2508

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

❖ บทบาทของโรงงานน้ำตลภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2

เมื่อบ้านเมืองสงบลงภายหลังจากช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 และเศรษฐกิจเริ่มฟื้นตัว โรงงานน้ำตลได้กลับมาเป็นหัวใจหลักของเศรษฐกิจในพื้นที่อีกครั้ง โดยเฉพาะการส่งเสริมและพัฒนารูปแบบการปลูกอ้อยให้กับเกษตรกรเพื่อเพิ่มกำลังการผลิตมากขึ้นส่งผลอำเภอเกาะคาโดยเฉพาะพื้นที่โดยรอบโรงงานน้ำตลกลับมาคึกคักอีกครั้ง โดยเฉพาะการตั้งตลาดสมบูรณ์ซึ่งเป็นตลาดใหญ่แบบถาวรของพ่อเลี้ยงตาแม่เลี้ยงหมา เทพสันต์และการเข้ามาตั้งร้านค้าถาวรบริเวณหน้าโรงงานน้ำตลเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะคนไทยเชื้อสายต่าง ๆ เช่น ชาวจีน ชาวไทยภาคกลาง ชาวพม่าไทใหญ่ เป็นต้น โดยสินค้าที่นำมาจำหน่ายส่วนใหญ่คือสินค้าอุปโภคบริโภคทั่วไป มีจำนวนหลายร้านที่มีการออกโปรโมชั่นให้พนักงานในโรงงาน หรือแม้แต่เกษตรกรที่ปลูกอ้อยที่ขาดเงินไม่มีเงินสามารถนำของกินของใช้ที่ต้องการไปใช้ก่อนแล้วค่อยมาชำระกันภายหลังจากที่เงินเดือนออกหรือได้รับค่าอ้อยหลังฤดูเก็บเกี่ยว การเป็นย่านตลาดการค้าใหม่ที่พัฒนาอย่างรวดเร็วนี้ ส่งผลให้ย่านตลาดเดิมของชาวเกาะคา

ซึ่งตั้งอยู่บริเวณถนนด้านทิศเหนือของที่ว่าการอำเภอหลังเก่า ยาวตามถนนมาถึงซอยเข้าวัดท่าผาและสะพานแม่แอนได้ลัดบ่อบาทลงและร้านค้าต่าง ๆ¹¹⁹ ที่อยู่บนถนนนี้จึงได้ยุติบ่อบาทลงในที่สุด

นอกจากโรงงานน้ำตาลไทยลำปางที่เกาะคาเป็นหมุดหมายของผู้คนที่ต้องการทำงานสร้างรายได้จากทั่วสารทิศ อีกทั้งยังเป็นตัวอย่างโรงงานอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ระดับประเทศ จึงมักมีแขกบ้านแขกเมืองเข้ามาเยี่ยมชมและดูงานทั้งฝ่ายรัฐบาลและแขกจากต่างประเทศจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีพระบรมวงศานุวงศ์จำนวนหลายพระองค์ได้เสด็จราชดำเนินเข้าเยี่ยมชมกิจการ การผลิตน้ำตาลทรายที่โรงงานน้ำตาลไทยลำปาง โดยในช่วงเดือนมกราคมปีพุทธศักราช 2496 สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 7 ได้เสด็จพระราชดำเนิน โดยรถไฟพระที่นั่ง เพื่อทรงเยี่ยมชมราษฎรในพื้นที่ภาคเหนือและได้ทรงเสด็จมาเยี่ยมชมกิจการโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง ต่อมาในวันศุกร์ ที่ 14 มีนาคม ปีพุทธศักราช 2501 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตรฯ ในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จฯ พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมชมโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง ซึ่งในการเสด็จพระราชดำเนินมาโรงงานน้ำตาลในครั้งนี้สร้างความปิติยินดีให้กับประชาชนเป็นชาวอำเภอเกาะคาเป็นอย่างยิ่ง โดยมีประชาชนในพื้นที่อำเภอเกาะคาเป็นจำนวนมากมาตั้งแถวรอรับ ขบวนเสด็จและได้มีการจัดเตรียมแถวขบวนนักเรียนจากโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์และโรงเรียนบ้านท่าผาให้มายืนรอเฝ้าฯ รับเสด็จ นอกจากนี้ยังได้มีการแสดงฟ้อนรำพื้นเมืองจากกลุ่มนักเรียนหญิงของโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์ถวายต่อหน้าพระที่นั่ง ภายหลังจากที่พระองค์ทรงเยี่ยมชมโรงงานน้ำตาลไทยลำปางเสร็จสิ้นแล้วจึงได้พระราชดำเนิน

¹¹⁹ จากความทรงจำของอาจารย์กนิษฐา ซ้อนสุขและคุณแม่สายบัว บัวศรี ได้เล่าถึงบรรยากาศตลาดบ้านท่าผาเมื่อราวกว่า 60 ปีที่ผ่านมา ยังคงมีร้านของของจำนวนมากเรียงรายตามถนนเส้นดังกล่าวได้แก่ร้านของของชำ และร้านก๋วยเตี๋ยวของโกสุยแม่ป่า ศรีสุวรรณค์ ร้านขายของชำซึ่งตั้งอยู่ในบ้านของ แม่บุญเฮียง และแม่บัวเกียงวงศ์เรืองศรี ขายสินค้าเบ็ดเตล็ดทั่วไปรวมถึงขายเต้าเจี้ยว และยาขาง ซึ่งแม่บุญเฮียงเป็นผู้ผลิตเอง นอกจากนี้ยังมีร้านขายยาสิทธิโฮสดี ของพ่อสล่าก่องแก้ว สิทธิ เป็นร้านขายยาสมุนไพรขนาดใหญ่มีชื่อเสียงของอำเภอเกาะคาในสมัยนั้น ร้านของของพ่อสง่าหมีขายสินค้าเบ็ดเตล็ด ร้านโกต้้วยขายจีนส้มและแคบหมู ร้านโกซี่ขายข้าวสารและน้ำมันก๊าด ร้านยายตุตขายจีน ส้ม ร้านป่าเลี่ยมขายแคบหมู ขายแกงกระด้าง ร้านป่าจันทร์ตุ้ยขายขนมถาด และกลุ่มแม่ค้าหาบเร่จากชุมชนในพื้นที่ใกล้เคียงที่จะนำสินค้าทางการเกษตรรวมถึงอาหารตามฤดูกาลต่าง ๆ ใส่กระบุงเดินไปมาจากหัวตลาดไปจนถึงท้ายตลาดจนสินค้าหมดแล้วจึงเดินกลับบ้าน บรรยากาศในสมัยนั้นค่อนข้างคึกคักผู้คนเดินจับจ่ายใช้สอยตลอดทั้งวัน ภายหลังจากตลาดหน้าโรงงานน้ำตาลเจริญขึ้น ย่านตลาดเก่าของอำเภอเกาะคาบริเวณชุมชนท่าผาแห่งนี้จึงหลงเหลือแต่ความทรงจำ

ไปพระตำหนักที่ประทับแรมในค่ายสุรศักดิ์มนตรีต่อไป ภายหลังจากการรับเสด็จในครั้งนั้น โรงงานน้ำตาลได้มอบน้ำตาลทรายคนละหนึ่งกิโล เพื่อตอบแทนผู้มีส่วนร่วมในการเตรียมการรับเสด็จฯ ทั้งตำรวจ ทหารที่ถวายอารักขา พนักงานโรงงาน ลูกเสือชาวบ้าน นักเรียนและช่างฟ้อน (สัมภาษณ์คุณแม่ระจิต สร้างโสภ/ศิลปินพรหม)

ภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 และและสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระราชปฏิสันถารกับประชาชนชาวอำเภอเกาะคาที่มาเฝ้า
รอรับเสด็จ ขณะพระราชดำเนินเสด็จเยี่ยมโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง
เมื่อวันศุกร์ ที่ 14 มีนาคม ปีพุทธศักราช 2501
ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนลุษ

ภาพ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 และสมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์
พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินถึงพลับพลาที่ประทับภายในโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง
เมื่อวันศุกร์ที่ 14 มีนาคม พุทธศักราช 2501
ที่มา : เพจสำนักศิลปะและวัฒนธรรมมหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

ภาพ ชาวอำเภอเกาะคาที่มาเฝ้ารอรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 และ
สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์พระบรมราชินีนาถ บริเวณหน้าโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์
ภายในโรงงานน้ำตาลไทยลำปาง เมื่อวันศุกร์ที่ 14 มีนาคม พุทธศักราช 2501
บริเวณสนามหน้าโรงเรียนน้ำตาลอนุเคราะห์
ที่มา : เทศบาลเกาะคา

จากการตั้งโรงงานน้ำตาลไทยลำปางในครั้งนั้น นอกจากจะพลิกฟื้นเศรษฐกิจและสังคมของอำเภอเกาะคาแล้ว การตั้งโรงงานน้ำตาลยังสร้างสีสันความครึกครื้นให้กับชุมชนชาวอำเภอเกาะคา รวมถึงอำเภอใกล้เคียง เนื่องด้วยในอดีตเมื่อถึงฤดูการปิดหีบอ้อยของโรงงานน้ำตาลจะมีการจัดงานฉลองปิดหีบอ้อย ซึ่งจัดเป็นเทศกาลยาวนานกว่า 5 วัน ถือเป็นงานประจำปีของอำเภอเกาะคา รวมถึงจังหวัดลำปางที่ทุกคนต่างตั้งหน้ารอคอย เนื่องจากชาวไร่อ้อยจะได้รับค่าตอบแทนเงินค่าอ้อย ซึ่งถือเป็นผลตอบแทนหรือเงินก้อนโตของเกษตรกรในพื้นที่ในรอบปี โดยโรงงานน้ำตาลจะว่าจ้างมหรสพมากมายจากกรุงเทพฯ รวมถึงการออกร้านขายสินค้า การแสดงดนตรีสากลของวงดนตรีประจำสโมสรโรงงานน้ำตาล¹²⁰ คณะลิเกของพนักงาน รวมถึงการประกวดสาวงาม คือธิดาโรงงานน้ำตาล¹²¹ ภายหลังเทศกาลปิดหีบอ้อยนี้ได้ปรับเปลี่ยนกลายเป็นงานฤดูหนาวของอำเภอเกาะคา นับได้ว่าเป็นอำเภอที่สองของจังหวัดลำปางรองจากอำเภอเมืองที่มีการจัดงานเทศกาลรื่นเริงที่ยังคงเล่าขานกันสืบมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากงานปิดหีบที่กล่าวมานั้นงานมหรสพรื่นเริงของโรงงานน้ำตาลอีกอย่างคือ งานถวายผ้ากฐินสามัคคีของโรงงานน้ำตาลซึ่งจะจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี โดยทอดถวายปีละหนึ่งวัด ซึ่งจะหมุนเวียนไปตามเส้นทางรถไฟสายต่าง ๆ ทั้ง 5 ด้าน โดยในแต่ละด้านนั้น นายไร่หรือแก่ไร่ จะเป็นผู้แจ้งว่าปีนี้จะนำไปถวายที่วัดใด เมื่อทราบเป้าหมายแล้วก็จะดำเนินการประชาสัมพันธ์และระดมทุนเพื่อจัดตั้งกองกฐินสามัคคี โดยเริ่มจากการหักเงินเดือนพนักงานภายในโรงงานและขอบริจาคจากชาวไร่อ้อย นอกจากนี้ยังมีการตั้งขบวนเพื่อเรียไรที่ตัวอำเภอเกาะคาและในตัวเมืองลำปาง โดยจะมีการตั้งขบวนเรียวกฐินซึ่งจะมีขบวนกลองยาวของพนักงานโรงงานน้ำตาลและขบวนรยนต์ซึ่งจะบรรทุกพนักงานโดยเฉพาะผู้หญิง ถือขันสรงเดินไปตามเส้นทางสายต่าง ๆ ในตัวเมืองลำปาง หลังจากนั้นก่อนวันทำบุญถวายผ้ากฐินจะมีงานสมโภชผ้ากฐินเป็นเวลาหนึ่งคืน ซึ่งจัดขึ้น

¹²⁰ นอกจากจะเป็นวงดนตรีสากลประจำสโมสรของโรงงานน้ำตาลแล้วคณะนักดนตรีดังกล่าวยังสามารถปรับเปลี่ยนเป็นวงบรรเลงซึ่งมักจะใช้บรรเลงในงานบุญกฐินของโรงงานน้ำตาลและนำคณะบรรเลงเหล่านี้ไปร่วมบรรเลงในงานศพของพนักงานโรงงานน้ำตาลที่เสียชีวิตอีกด้วย

¹²¹ การประกวดธิดาโรงงานน้ำตาลนั้นถือเป็นกิจกรรมที่ทุกคนตั้งตารอ และคอยเลือกเฟ้นสาวงามในชุมชนหมู่บ้าน หรือจากหน่วยงานต่างๆทั้งในพื้นที่อำเภอเกาะคาและอำเภอใกล้เคียง แต่ที่ขาดไม่ได้คือตัวแทนจากพนักงานหรือลูกจ้างชั่วคราวในแปลงทดลองปลูกอ้อยของโรงงานน้ำตาลซึ่งจะมีการคัดสรรและส่งตัวแทนเข้าประกวดทุกปี เนื่องจากมีพนักงานและลูกจ้างชั่วคราวจำนวนมากซึ่งส่วนใหญ่เป็นวัยรุ่นโดยเฉพาะหญิงสาวจากต่างจังหวัด จึงทำให้ตัวแทนสาวในไร่มีโอกาสดำรงตำแหน่งทุกปี นอกจากนี้สาวงามที่เข้าประกวดธิดาโรงงานน้ำตาลทุกคน ถึงแม้จะไม่ได้รับตำแหน่งใดๆ ในการประกวดก็ตามแต่ก็มักจะถูกเรียกเป็นสมญานามว่าเป็นธิดาโรงงานน้ำตาลทุกคน

ภายในโรงงานน้ำตาล โดยจัดให้มีมหรสพต่าง ๆ มากมายและเปิดให้ชาวบ้านทั่วไปได้เข้ามาเที่ยวชมอย่างสนุกสนาน โดยจะมีการตั้งโต๊ะวางสูงและตั้งกลิ้งไว้ที่หน้าประตูโรงงาน เพื่อให้ชาวบ้านได้ร่วมบริจาคในงานบุญกลิ้งครั้งนี้ เมื่อถึงวันถวายผ้ากลิ้ง คณะพนักงานโรงงานจะชนเครื่องกลิ้งไส้รถไฟหรือรถยนต์ เพื่อเดินทางไปสู่วัดตามเส้นทางต่าง ๆ เมื่อถึงปลายทางจึงตั้งขบวนแห่เข้าวัดอย่างสนุกสนาน จากความทรงจำของพ่อคำ ก่าโล อดีตพนักงานโรงงานน้ำตาลได้เล่าว่าในช่วงปี 2520-2525 ยอดเงินกลิ้งในแต่ละปีเฉลี่ยอยู่ราว 8,000-12,000 บาท เงินจำนวนนี้ถือเป็นเงินก้อนโตที่จะนำไปใช้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ บนในพื้นที่อำเภอเกาะคาและอำเภอแม่ทะสมัยนั้น

ภาพ ขบวนแห่กลิ้งของโรงงานน้ำตาลบริเวณหน้าตลาดเกาะคา
ที่มา : เทศบาลตำบลท่าผา

ภาพ ขบวนแห่กลืนของโรงงานน้ำตาล ตามเส้นทางรถไฟด้านที่ 2 ทอดถวายเป็นวัดไหล่หินหลวง
ที่มา : คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล

นอกจากนี้การก่อตั้งโรงงานน้ำตาลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของชาวอำเภอเกาะคาและภาพรวมในจังหวัดลำปางเนื่องจากเป็นโรงงานของรัฐบาล จึงมักมีตัวแทนจากรัฐบาลเข้ามาดูงานหรือตรวจการเสมอ ในช่วงแรกของการเปิดโรงงานน้ำตาลตรงกับรัฐบาลสมัยจอมพลป.พิบูลสงคราม ซึ่งมีแนวนโยบายในการปฏิรูปวัฒนธรรมไทยให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทั่วประเทศหรืออาจเรียกเป็นทางการว่า นโยบายรัฐนิยม ซึ่งถือเป็นแนวปฏิบัติทางวัฒนธรรม ซึ่งประกาศเป็นแนวทางปฏิบัติจำนวนทั้งหมด 12 ฉบับ โดยมีเนื้อหาสำคัญคือการเปลี่ยนแปลงชื่อประเทศสยามมาเป็นประเทศไทย การแต่งเพลงชาติและการยืนตรงเคารพธงชาติรวมถึงการปรับแก้เพลงสรรเสริญพระบารมี การเรียกประชาชนโดยทั่วไปในประเทศว่า คนไทย โดยไม่แบ่งแยกเผ่าพันธุ์ นโยบายด้านความมั่นคง การใช้สินค้าอุปโภคบริโภคของคนไทย การเรียนภาษาไทยและบรรจุรายวิชาหน้าที่พลเมืองดี การแต่งกายและกิจประจำตัวของประชาชนชาวไทย ซึ่งนโยบายต่าง ๆ เหล่านี้ได้ส่งผลต่อความเปลี่ยนแปลงในเชิงสังคมและวัฒนธรรมของชาวเกาะคาเป็นอย่างมาก เริ่มต้นจากการแต่งกายที่เริ่มนิยมแต่งกายแบบทันสมัยตามแบบแผนชาวกรุงเทพฯหรือตามนโยบายรัฐนิยมคือการสวมกางเกงสวมเสื้อสวมหมวกหรือผู้หญิงสวมกระโปรง ไม่เคี้ยวหมาก เป็นต้น นอกจากนี้ในอดีตเวลา

ตอนเช้าและตอนเย็นของทุกวัน โรงงานน้ำตาลจะต้องเปิดเพลงชาติ เพื่อให้ประชาชนที่อยู่โดยรอบ รวมถึงรถยนต์ที่สัญจรผ่านไปมาได้หยุดเพื่อเคารพธงชาติ จากนั้นนโยบายรัฐนิยมของรัฐบาลในยุคสมัยดังกล่าว ยังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจารีตประเพณีท้องถิ่น โดยเฉพาะงานบุญต่าง ๆ ให้เป็นไปตามแบบจารีตภาคกลาง โดยเปลี่ยนแปลงเรื่องวันให้ตรงกับภาคกลาง ดังเช่นประเพณีล่องสะเปาของชาวเกาะคา ซึ่งแต่เดิมจะล่องสะเปาหลังวันออกพรรษาหนึ่งวันซึ่งเป็นจารีตประเพณีที่สืบมาแต่โบราณ ภายหลังได้มีการปรับเปลี่ยนให้ตรงกับเทศกาลลอยกระทงแบบภาคกลาง คือวันเพ็ญเดือน 12 หรือเดือนยี่เป็งของล้านนา ซึ่งโดยจารีตประเพณีแล้วในเดือนยี่เป็งชาวอำเภอเกาะคาจะไปรวมตัวกันฟังสวดเบิกพุทธาภิเษกที่วัดพระธาตุลำปางหลวงตลอดทั้งคืน เนื่องจากถือเป็นงานบุญสำคัญสูงสุดประจำปี

นับเป็นเวลากว่า 60 ปีที่โรงงานน้ำตาลไทยลำปางสร้างความเปลี่ยนแปลงให้กับอำเภอเกาะคาในมิติของการพัฒนาบ้านเมืองและสังคมของอำเภอเกาะคา ให้ทัดเทียมทันสมัยจนทำให้อำเภอเกาะคาเจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน ด้วยสังคมที่เปลี่ยนแปลงอาชีพการปลูกอ้อยของชาวอำเภอเกาะคาและอำเภอใกล้เคียงเริ่มลดลง พร้อมกับโรงงานได้ประสบปัญหาการไม่คุ้มทุนในการบริหารจัดการ โดยเกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นในวันที่ 1 สิงหาคม ปีพุทธศักราช 2541 ได้เปลี่ยนชื่อโรงงานน้ำตาลไทยลำปางเป็นโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลแม่วัง ภายหลังคุณเจริญ สิริวัฒนภักดี ได้ซื้อโรงงานและได้ยุบรวมโรงงานอุตสาหกรรมน้ำตาลแม่วังที่อำเภอเกาะคาไปรวมกับโรงงานน้ำตาลทิพย์กำแพงเพชร ซึ่งถือเป็นการปิดตำนานโรงงานน้ำตาลไทยลำปางที่เกาะคาเป็นการถาวร คงเหลือไว้แต่ความทรงจำและเรื่องราวในอดีตที่แสนงดงาม

ภาพ นางสาวสงสื แก้วชม ผู้เข้าประกวดธิดาน้ำตาลไทย
ในเทศกาลปิดหีบของโรงงานน้ำตาลปีพุทธศักราช 2484
ที่มา : พิพิธภัณฑสถานทำทอง

ภาพ เครื่องบินชื่อ "โรงเรียนน้ำตลิ่งเหนือและชาวลำปาง"

ในปี พุทธศักราช 2483 กองทัพอากาศไทยได้จัดซื้อเครื่องบินสี่ล้อแบบ Fairchild 24 J จากบริษัทแฟร์ไชลด์ สหรัฐอเมริกา จำนวน 10 เครื่อง โดยงบประมาณในการจัดซื้อส่วนหนึ่งมาจากเงินบริจาคของพ่อค้าประชาชน และหากจังหวัด ประชาชน หรือเอกชนใดร่วมบริจาคเงินซื้อเครื่องบินให้ทางราชการ ก็จะได้รับรางวัลที่ข้างลำตัวเครื่องบิน อาทิ จังหวัดตรัง และ โรงเรียนน้ำตลิ่งเหนือและชาวลำปาง ซึ่งร่วมบริจาคเงินซื้อ 1 เครื่อง

ในราคาเครื่องละ 21,005.60 บาท

ที่มา : พ.อ.รัชต์ รัตนวิจารณ์

ภาพ ปราสาทศิลปศิลป์พะม่า
ในงานศพครูบาเจ้าปิ่นตา ปิณโท
อดีตเจ้าคณะหัวหมวดตำบลเกาะคา
เจ้าอาวาสวัดท่าผา ปีพุทธศักราช 2480
ที่มา : วัดท่าผา

บทที่ 9

สถานีเรดาห์เกาะคา

อีกหนึ่งเรื่องราวในหน้าประวัติศาสตร์ของอำเภอเกาะคา ที่ควรค่าแก่การบอกเล่าสืบต่อไปให้กับคนรุ่นหลัง คือเรื่องราวของสถานีเรดาห์เกาะคา ซึ่งเป็นสถานที่ตั้งศูนย์เรดาห์ขนาดใหญ่ของกองทัพอากาศสหรัฐอเมริกาในช่วงยุคสงครามเวียดนาม รวมถึงสงครามในประเทศลาวและกัมพูชา อันมีสาเหตุเนื่องมาจากแนวคิดลัทธิคอมมิวนิสต์ที่เข้ามาบดบาทสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงการปกครองของทั้ง 3 ประเทศ และเป็นฉนวนเหตุของการแบ่งแยกดินแดนของประเทศเวียดนามให้กลายเป็นเวียดนามเหนือและเวียดนามใต้ซึ่งกองทัพฝ่ายเวียดนามเหนือนั้นได้รับการสนับสนุนจากฝ่ายสหภาพโซเวียตและสาธารณรัฐประชาชนจีนซึ่งเป็นหัวเรือใหญ่ในการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ ส่วนเวียดนามใต้ได้เลือกแนวทางประชาธิปไตยในการปกครองประเทศและมีประเทศสหรัฐอเมริกาเป็นผู้หนุนหลังให้การสนับสนุนซึ่งจากการแตกแยกแนวคิดทางการเมืองของประเทศเวียดนามนี้ก่อให้เกิดสงครามขึ้นซึ่งลุกลามมายังประเทศใกล้เคียง คือ ประเทศลาว กัมพูชา รวมถึงประเทศไทยด้วย

ภาพประตูทางเข้าสถานีเรดาห์อำเภอเกาะคาในอดีต
ที่มา : เพจ ย้อนอดีต สถานีเรดาห์เกาะคา (Ko Kha Radar Site)

สถานการณ์สงครามในครั้งนั้นกองทัพของสหรัฐอเมริกาได้ขออนุญาตรัฐบาลไทย เพื่อจัดตั้งสถานีเรดาร์ขึ้นที่อำเภอเกาะคา ซึ่งเป็นพื้นที่สนามบินเก่าของโรงงานน้ำตาล และฐานการบินของกองทัพอากาศไทยช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ซึ่งด้านหน้าสถานี จะปรากฏป้ายชื่ออยู่บริเวณซุ้มประตูเหล็กตัดปากทางเข้าสถานีว่า เกาะคาไอซีเอส สถานีแห่งนี้ได้แห่งนี้ได้เป็นที่ตั้งของกองเรดาร์ที่ 17 และเป็นที่ตั้งของกองตรวจการ ในห้วงอากาศที่ 17 ซึ่งในการจัดหน่วยของกองเรดาร์หรือหน่วยต่าง ๆ ของกองทัพอากาศ สหรัฐฯ การจัดตั้งสถานีเรดาร์ที่อำเภอเกาะคานั้น สืบเนื่องมาจากสงครามเวียดนาม ได้ขยายตัวอย่างรุนแรงขึ้นในภูมิภาคอินโดจีน โดยกองทัพกำลังทหารจากสหรัฐอเมริกา ได้เดินทางมาประจำการที่อำเภอเกาะคา ตั้งแต่วันที่ 1 กันยายน พุทธศักราช 2514 โดยอยู่ใต้สายการบังคับบัญชาของกองทัพอากาศที่ 14 กองทัพอากาศสหรัฐ ซึ่งที่ตั้งอยู่ที่รัฐแคลิฟอร์เนีย นอกจากนี้สถานีเรดาร์แห่งนี้ยังมีหน่วยอื่น ๆ ซึ่งประกอบไปด้วย กองสื่อสาร และหน่วยสารวัตรทหารของกองทัพอากาศสหรัฐฯ ที่มีการกิจรับผิดชอบ การรักษาความปลอดภัยในสถานที่ต่าง ๆ ของสหรัฐฯ ในประเทศไทย เช่น อุดรธานี โคราช และอุบลราชธานี รวมทั้งยังมีกองควบคุมทางยุทธศาสตร์ และกองสนับสนุน ห้วงอากาศ และหน่วยกองร้อยรบพิเศษที่ 46 สังกัดกองทัพบกสหรัฐฯ ทำหน้าที่ในการ รักษาความปลอดภัยสถานีเรดาร์แห่งนี้ ซึ่งกองร้อยรบพิเศษที่ 46 นี้ถือเป็นหน่วย รบพิเศษ ที่ผ่านสมรภูมิการสู้รบในสงครามเวียดนามมาแล้วภายหลังได้เข้ามาช่วย กองทัพไทยในการต่อสู้กับกลุ่มผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์ที่กระจายตัวอยู่ตามป่าเขา ตามแนวพื้นที่ตะเข็บชายแดนรวมถึงพื้นที่ป่าเขาในภาคเหนือ

ภาพประตูทางเข้าสถานี
เรดาร์เกาะคาด้านทิศใต้
เมื่อปีพุทธศักราช 2516
ที่มา : เพจ ย้อนอดีต
สถานีเรดาร์เกาะคา
(Ko Kha Radar Site)

บทบาทหน้าที่ของสถานีเรดาห์ที่อำเภอเกาะคาแห่งนี้ มีภารกิจในการตรวจการณ์และติดตามความเคลื่อนไหวของดาวเทียมและวัตถุแปลกปลอมในชั้นบรรยากาศ เพื่อคอยสอดส่องดูความเคลื่อนไหวของขีปนาวุธจากคู่สงครามอันได้แก่จีน และสหภาพโซเวียตรวมไปถึงการตรวจจับความเคลื่อนไหวของอากาศยานทุกชนิดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยใช้วิธีการทวนสัญญาณไมโครเวฟ ซึ่งเชื่อมโยงการติดต่อสื่อสารระหว่างหน่วยต่าง ๆ ของสหรัฐฯในประเทศไทยและพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยไม่ต้องใช้ระบบโทรศัพท์พื้นฐานของประเทศไทย และสามารถทวนสัญญาณจากจังหวัดเชียงใหม่ กรุงเทพฯ และครอบคลุมพื้นที่ต่าง ๆ ที่เป็นที่ตั้งของฐานทัพอากาศในภูมิภาคนี้ อีกทั้งสถานีแห่งนี้ยังมีระบบอำนวยความสะดวกของอากาศยานหรือเครื่องบินครอบคลุมพื้นที่เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ทั้งหมด โดยใช้ระบบคอมพิวเตอร์นำร่องที่เรียกกันว่าระบบโปรแลน ซึ่งถือเป็นระบบที่ทันสมัยที่สุดในขณะนั้น เพื่อใช้นำร่องเครื่องบินในการทิ้งระเบิดเพื่อการเข้าโจมตีเป้าหมายต่าง ๆ ในสมรภูมิสงครามเวียดนาม ลาว และกัมพูชา ถือเป็นสถานีเรดาห์ที่มีขีดความสามารถในการตรวจจับความเคลื่อนไหวการขึ้นลงของอากาศยานทุกชนิดในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้อย่างแม่นยำ ซึ่งจะส่งสัญญาณแจ้งเตือนไปยังฐานทัพอากาศต่าง ๆ ของสหรัฐฯ ได้ทราบถึงความเคลื่อนไหวเหล่านั้น โดยในสถานีเรดาห์เกาะคาแห่งนี้มีกำลังพลของกองทัพอากาศและเจ้าหน้าที่พลเรือนประจำการอยู่ในสถานีเรดาห์ราว 300 นายพร้อมกับลูกจ้างคนไทย

มูลเหตุของการเคลื่อนย้ายสถานีเรดาห์ออกจากอำเภอเกาะคานั้นมีที่มาจากจากกรณีมีการเดินขบวนใหญ่ของนักศึกษาและประชาชน จากมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ไปยังสถานทูตสหรัฐฯ ในวันที่ 21 มีนาคม 2518 เพื่อกดดันให้ประเทศสหรัฐอเมริกาถอนทหารและฐานทัพออกจากประเทศไทย เหตุการณ์ดังกล่าว เกี่ยวข้องโดยตรงกับการเมืองไทยและทิศทางการเคลื่อนไหวทางการเมืองของขบวนการนักศึกษาหลังกรณี 14 ตุลาคม 2516 กล่าวคือ ทิศทางสำคัญอย่างหนึ่งของขบวนการนักศึกษา เพื่อการเคลื่อนไหวต่อต้านอิทธิพลต่าง ๆ ของสหรัฐอเมริกาที่มีอยู่ในประเทศไทย ซึ่งเป็นปัญหาสืบเนื่องมาจาก สมัยรัฐบาลไทยก่อนหน้านั้นได้ตกลงทำสัญญาร่วมมือเป็นพันธมิตรกับสหรัฐอเมริกา ในการรุกรานเวียดนาม และยอมให้กองทัพอากาศฯ ใช้ดินแดนประเทศไทยเป็นฐานทัพในการโจมตีเวียดนาม เพื่อแลกเปลี่ยนกับผลประโยชน์และเงินช่วยเหลือที่ฝ่ายสหรัฐตอบแทนให้ จากกรณีนี้ แนวคิดของขบวนการนักศึกษาไทยในช่วงหลัง 14 ตุลาคม 2516 เห็นว่า ประเทศไทยไม่ได้มีเอกราชสมบูรณ์ หากแต่ต้องตกอยู่

ในสถานะกึ่งเมืองขึ้น และถูกรอบงำโดยสหรัฐอเมริกา ดังนั้น ทิศทางของขบวนการนักศึกษาคือการต่อสู้เพื่อเอกราชที่สมบูรณ์ โดยมุ่งที่จะคัดค้านและต่อต้านลัทธิจักรวรรดินิยมของสหรัฐอเมริกา เพื่อจะให้มีการถอนทหารและฐานทัพอเมริกาออกจากประเทศไทย จากกระแสกดดันนี้ ส่งผลให้เกิดนโยบายในสมัย ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช เป็นนายกรัฐมนตรีเมื่อเดือนมีนาคม พุทธศักราช 2518 ซึ่งได้แถลงนโยบายว่าจะดำเนินการให้มีการถอนทหารและฐานทัพสหรัฐออกจากประเทศไทย ภายใน 1 ปี (ธิดานต์ ศรีนารา, 2554) ด้วยเหตุนี้จึงเป็นมูลเหตุให้ สถานีเรดาร์แห่งนี้ยุติการปฏิบัติหน้าที่ลงอย่างถาวร ในวันที่ 31 พฤษภาคม พุทธศักราช 2519 ภายหลังได้มีการรื้อถอนอุปกรณ์เรดาร์ที่สำคัญเป็นชิ้นส่วนเพื่อลำเลียงส่งกลับไปยังฐานทัพสหรัฐอเมริกาในพื้นที่อื่น ๆ

ในช่วงเวลาที่สถานีเรดาร์ยังคงปฏิบัติการกิจในพื้นที่อำเภอเกาะคาอยู่นั้น ถือเป็นช่วงหนึ่งที่เกี่ยวกับก่อให้เกิดความเปลี่ยนแปลงทางสังคมของพื้นที่อำเภอเกาะคา เนื่องด้วยการเข้ามาของชาวต่างประเทศคือทหารชาวสหรัฐอเมริกา ที่เข้ามาประจำการอยู่ในสถานีเรดาร์ รวมถึงเจ้าหน้าที่ทหารจากหน่วยอื่น ๆ ที่ผลัดเปลี่ยนหมุนเวียนกันเข้ามาสถานีแห่งนี้ ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อเศรษฐกิจในพื้นที่อำเภอเกาะคา โดยเฉพาะสถานบริการต่าง ๆ ถึงแม้ว่าภายในสถานีเรดาร์จะมีคลับเฮาส์หรือสถานบริการเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจให้กับทหารแต่ทว่า ทหารอเมริกันเหล่านั้นก็สามารถที่จะเดินทางออกมาเที่ยวภายนอกสถานีได้โดยเฉพาะในพื้นที่อำเภอเกาะคาและอำเภอเมืองลำปาง ซึ่งมักจะพบเรื่องราว ทหารชาวอเมริกันที่ขี่มอเตอร์ไซด์เดินทางมาจีบหญิงสาวชาวอำเภอเกาะคา โดยเฉพาะในเขตพื้นที่ ตำบลศาลา ตำบลเกาะคา ซึ่งอยู่บริเวณใกล้เคียงกับสถานีเรดาร์ ส่งผลทำให้มีชาวอำเภอเกาะคาหรืออำเภออื่น ๆ ไปเป็นสะใภ้ชาวอเมริกันมาจนกระทั่งถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้กลุ่มทหารเสนารักษ์หรือหน่วยแพทย์ทหารของฐานทัพเรดาร์สหรัฐอเมริกายังมีบทบาทสำคัญอันเป็นคุณูปการกับชาวเกาะคา เนื่องจากในช่วงดังกล่าวประเทศไทยได้มีนโยบายในการเร่งส่งเสริมการฉีดวัคซีนป้องกันโรคต่าง ๆ ให้กับประชาชนผ่านหน่วยงานอนามัยของอำเภอ ด้วยจำนวนบุคลากรของอนามัยและงบประมาณที่จำกัดทำให้ทหารเสนารักษ์ของกองทัพบกสหรัฐอเมริกาได้ออกมาช่วยฉีดวัคซีนให้กับชาวบ้านในชุมชนของพื้นที่อำเภอเกาะคา โดยเป็นการลงงานภาคสนามพร้อมกับหน่วยบริการประชาชนของสถานีอนามัยอำเภอเกาะคา ซึ่งการลงพื้นที่แต่ละครั้งทางสถานีอนามัยอำเภอเกาะคาจะเป็นผู้แจ้งนัดหมายวันเวลาที่将会ออกพื้นที่ นอกจากมาช่วยในการบริการประชาชน กลุ่มทหารเหล่านี้ยังได้นำเอาวัคซีนป้องกัน

โรคอหิวาต์และวัณโรคป้องกันอื่น ๆ รวมถึงอุปกรณ์ทางการแพทย์ที่ทันสมัยมาให้บริการให้กับประชาชนโดยไม่คิดค่าใช้จ่าย (สัมภาษณ์คุณแม่สายบัว บัวศรี)

ภาพ บรรยากาศบริเวณสถานีเรดาร์เกาะคา อาคารสำนักงาน จานเรดาร์ และเสาสัญญาณเรดาร์ในอดีต

ภาพ บรรยากาศงานออกบูธนิตรรศการของสถานีเรดาร์เกาะคาในงานฤดูหนาวจังหวัดลำปาง
ที่มา : เพจ ย้อนอดีต สถานีเรดาร์เกาะคา (Ko Kha Radar Site)

นอกจากนี้การเข้ามาของทหารอเมริกันที่มาประจำอยู่ที่สถานีเรดาห์แห่งนี้ ก่อให้เกิดค่านิยมและกระแสธุรกิจใหม่ที่เกิดขึ้น ในช่วงสงครามเวียดนาม คือ ธุรกิจเมียเช่า ซึ่งเกิดขึ้นเช่นเดียวกันพื้นที่อื่นที่เป็นที่ตั้งของฐานทัพอเมริกันในของประเทศ อาชีพเมียเช่าถือเป็นหนึ่งในอาชีพที่เกิดขึ้นใหม่ อันเป็นผลมาจากความร่ำรวยและเศรษฐกิจที่ตกต่ำของประเทศ ประจวบเหมาะกับทหารอเมริกันที่มาประจำการอยู่ในประเทศไทย นั้นถือเงินดอลลาร์ที่มาจากรายได้และเบี้ยเลี้ยงของกองทัพ ซึ่งถือว่ามีศักยภาพทางเศรษฐกิจสูง ส่งผลให้เกิดอาชีพเมียเช่า รวมทั้งหญิงขายบริการ ที่จะได้ค่าตอบแทนสูง สร้างรายได้จำนวนมากอย่างง่ายดายและรวดเร็ว จึงสร้างแรงจูงใจให้กับหญิงสาวจำนวนมากที่แบกรับภาระครอบครัวและแรงกดดันจากภาวะเศรษฐกิจและสังคม ในขณะนั้น ในกรณีเมียนั้นทหารอเมริกันมักจะพามาจากที่อื่นและมาอยู่อาศัยด้วย ในอำเภอเกาะคาแต่ด้วยกฎระเบียบทางการทหารของกองทัพสหรัฐ จึงไม่สามารถพาเมียเช่า หรืออาจเป็นภรรยาคนไทยที่อยู่กินอย่างถูกต้องเข้าไปอยู่ในศูนย์เรดาห์ได้ จึงต้องออกมาเช่าบ้านอยู่ข้างนอกศูนย์เรดาห์ โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณบ้านผึ่ง ซึ่งไม่ไกลจากศูนย์เรดาห์มากนัก ในส่วนของหญิงสาวที่เข้ามาประกอบอาชีพขายบริการในพื้นที่อำเภอเกาะคานั้น ส่วนใหญ่หญิงสาวจากต่างถิ่นโดยเฉพาะพื้นที่ห่างไกลเช่น จากอำเภอแจ้ห่ม อำเภอวังเหนือ อำเภอแม่สลด จังหวัดตาก จังหวัดเชียงราย หรือจังหวัดพะเยา รวมทั้งหญิงสาวจากรัฐฉานประเทศสหภาพเมียนมาร์ โดยแหล่งพื้นที่บริการดังกล่าว อยู่บริเวณด้านหลังพื้นที่โรงงานน้ำตาลเกาะคา หลังจากที่ถูกกองกำลังทหารสหรัฐอเมริกาได้ย้ายออกไปแล้ว สถานที่บริการดังกล่าวยังคงเปิดให้บริการเรื่อยมา จนกระทั่งเศรษฐกิจเริ่มซบเซาลงอีกทั้งธุรกิจดังกล่าวถือเป็นเรื่องผิดกฎหมาย รวมถึงปัญหาการแพร่ระบาดของกามโรคต่าง ๆ และที่สำคัญคือโรคเอดส์ซึ่งถือเป็นโรคร้ายแรงที่คร่าชีวิตคนไปเป็นจำนวนไม่น้อย จึงทำให้ผู้ประกอบการและผู้ให้บริการดังกล่าวได้ยุติบทบาทลงเหลือไว้แต่เพียงความทรงจำในอดีต ซึ่งเป็นหนึ่งในหน้าประวัติศาสตร์ของอำเภอเกาะคา ภายหลังจากการย้ายสถานีเรดาห์ออกไปแล้ว สถานที่แห่งนี้กลายเป็นสถานีวิทยุระบบ FM 107.5 M ของกองทัพบก ซึ่งยังคงใช้อาคารหลังเดิมของสถานีเรดาห์เป็นอาคารสำนักงานของสถานีวิทยุ จนกระทั่งมีการรื้อถอนอาคารดังกล่าวออกไปและเป็นพื้นที่ด้านหลังของวิทยาลัยเทคนิคนครลำปางของศูนย์เชรามิก จังหวัดลำปางมาจนถึงปัจจุบัน

ภาพ บรรยากาศการพักผ่อนภายหลังจากการทำงานของทหารอเมริกันกับสาว ๆ
ในอำเภอเกาะคา

ที่มา : เพจ ย้อนอดีต สถานีเรดาร์เกาะคา (Ko Kha Radar Site)

ภาพขบวนแห่ศพชาวบ้านฝั่งไปสู่สาน ซึ่งอยู่ด้านหลังของศูนย์เรดาร์ในอดีต

ที่มา : ผู้ใหญ่ภักธนะ บุษชาติ

ภาพ ขบวนแตงวง และเหล่าข้าราชการอำเภอเกาะคา
นำโดยนายอำเภอพงศ์เดช จงกล อัญเชิญไฟพระราชทาน ในงานพระราชทานเพลิงศพพระครู
อุดมสัทธาคุณ อดีตเจ้าคณะอำเภอเกาะคา วัดป่าแข
ที่มา : วัดป่าแข

บทที่ 10

อำเภอเกาะคาแหล่งผลิตลื้อเกวียนสกุลช่างลำปาง

ปฐมเหตุที่มาของแหล่งผลิตลื้อเกวียนที่อำเภอเกาะคา ซึ่งถือเป็นเกวียนที่มีเอกลักษณ์เฉพาะแบบสกุลช่างลำปาง เริ่มต้นจากการเข้ามาสัมปทานป่าไม้ในเขตหัวเมืองล้านนาของกลุ่มชาวพม่าในนามตัวแทนของรัฐบาลอังกฤษราวช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 25 ส่งผลให้เกิดชุมชนชาวพม่าที่มีความหลากหลายทางชาติพันธุ์เข้ามาตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในหัวเมืองต่าง ๆ ของล้านนา โดยเฉพาะเมืองลำปาง มีการตั้งถิ่นฐานของชาวพม่าเป็นชุมชนขนาดใหญ่โดยปรากฏหลักฐานเชิงประจักษ์เป็นวัดวาอาราม ศิลปะแบบพม่าจำนวนมาก ประวัติศาสตร์การก่อตั้งวัดและรูปแบบงานศิลปกรรมของวัดพม่าในเมืองลำปางสะท้อนให้เห็นปริมาณกลุ่มคนพม่าที่เข้ามาอาศัยอยู่ในเมืองลำปาง รวมถึงความมั่งคั่งทางเศรษฐกิจที่สามารถสร้างวัดวาอารามขนาดใหญ่โตและงดงามวิจิตร ชาวพม่าในลำปางไม่ได้มีเฉพาะกลุ่มที่ทำป่าไม้เท่านั้นแต่ยังมีกลุ่มอื่น ๆ อีกจำนวนมาก เช่น คณะสงฆ์ชาวพม่าที่เข้ามาจำพรรษาตามวัดต่าง ๆ กลุ่มนายฮ้อยกองคาราวานหรือพ่อค้าวัวต่างที่นำสินค้าจากพม่าอินเดียและยุโรปเข้ามาค้าขาย กลุ่มหมอยาสมุนไพร ที่เข้ามาตั้งห้างร้านผลิตยาขายทั่วภาคเหนือ¹²² กลุ่มช่างเงินและช่างทอง หรือกลุ่มช่างที่เข้ามาสร้างวัดวาอารามบ้านเรือนของชาวพม่าที่อาศัยอยู่ในเมืองลำปาง เป็นต้น

การกำเนิดเกวียนในเมืองลำปางนั้นเกิดจากกลุ่มช่างชาวพม่าที่เข้ามารับจ้างทำไม้ และรับเหมาก่อสร้างวัดในเมืองลำปางจนตั้งถิ่นฐานอาศัยอยู่ในเมืองลำปางเป็นการถาวร ซึ่งใช้เวลาในยามว่างจากการสร้างวัดผลิตเกวียนขายให้กับชาวบ้าน โดยตั้ง

¹²² ยาสมุนไพรที่ผลิตโดยชาวพม่าที่ได้รับความนิยมกันอย่างแพร่หลายคือ ยามงแดง ยาลม ยาหอม จนกลายเป็นยาสามัญประจำบ้านของคนเมืองในสมัยนั้น นอกจากนี้ยังผลิตเครื่องแกงฮังเลจำหน่ายควบคู่กันไปด้วย หมอยาชาวพม่าที่มีชื่อเสียงในเมืองลำปางในได้แก่ หม่อมขุนเส่ง ซึ่งในบั้นปลายชีวิตท่านได้รับใบประกอบโรคศิลป์จากแพทยสภา นอกจากนี้ยังมีหม่องเจ้ผู้เป็นหมอสมนไพรอีกท่านหนึ่งซึ่งปัจจุบันทายาทของท่านยังคงสืบทอดวิชาชีพรักษาทำยาสมุนไพรและผงแกงฮังเลจำหน่ายมาจนถึงปัจจุบัน

เตาผลิตลื้อเกวียน¹²³ ครั้งแรกในชุมชนท่ามะโอจำนวนสามเตาคือ เตาลื้อสล้าไอ้ เตาลื้อสล้าปู่ และเตาผลิตลื้ออยู่ ในช่วงแรกของการตั้งเตาลื้อ ช่างได้นำเข้าเหล็กจากพม่าเข้ามาใช้ โดยการขนส่งตามสายน้ำสาละวินขึ้นท่าใกล้เขตชายแดน แล้วจึงขนส่งโดยกองคาราวาน พ่อค้าวัวต่าง และช้างต่าง ภายหลังจากที่ระบบขนส่งสะดวกขึ้นจากทางรถไฟที่มาถึงเมืองลำปางในปีพุทธศักราช 2459 จึงมีการนำเข้าเหล็กจากกรุงเทพฯ ใช้ในการผลิตเกวียนจำนวนมาก เนื่องจากความนิยมในการใช้เกวียนมีมากขึ้น ส่งผลให้มีช่างชาวพื้นเมืองเข้าไปเรียนรู้วิชาการทำเกวียนจากช่างชาวพม่าในชุมชนท่ามะโอหลายกลุ่ม จึงเป็นจุดเริ่มต้นของการแพร่กระจายของกลุ่มช่างทำเกวียนในอำเภอเกาะคา

ภาพ ขบวนเกวียนขนสัมภาระคณะสำรวจของกรมทาง โดยการนำของเจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ เพื่อตัดถนนเส้นทางบ้านนาгим-ปงกา อำเภอเกาะคา เมื่อปีพุทธศักราช 2478
ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

❖ การกระจายตัวของกลุ่มช่างทำเกวียนมาสู่อำเภอเกาะคา

การขยายตัวของกลุ่มช่างทำเกวียนในเมืองลำปางเกิดขึ้นภายหลังเศรษฐกิจการค้าและการคมนาคมขนส่งเจริญขึ้น การตั้งเตาทำเกวียนจึงเป็นทางเลือกหนึ่งของชาวพื้นเมืองที่จะสร้างรายได้ให้เป็นกอบเป็นกำ แต่ทว่าผู้ที่ตั้งเตาลื้อได้นั้นจะต้อง

¹²³ บ้านหรือโรงงานผลิตเกวียนจะเรียกกันโดยทั่วไปว่า “เตาลื้อ” เนื่องจากกรรมวิธีในการผลิตเกวียนที่สำคัญ นอกจากงานช่างไม้แล้วยังมีงานช่างเหล็กที่เป็นตัวยึดตรึงไม้และเสริมสร้างความแข็งแรงให้กับตัวเกวียน จึงจำเป็นต้องมี “เตาเส้” เพื่อใช้ในการหลอมเชื่อมเหล็กและขึ้นรูปเหล็กเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ของเกวียน

มีทุนรอนพอสมควร เนื่องจากจากการตั้งเตาล้อมจะมีค่าใช้จ่ายในส่วนวัสดุและอุปกรณ์ รวมถึงค่าแรงในการจ้างลูกมือในการทำเกวียน เตาล้อมจึงกระจายตัวอยู่ตามชุมชนต่าง ๆ ไม่มากนัก โดยเตาล้อมที่มีชื่อเสียงในเขตอำเภอเมืองซึ่งถือว่าผลิตเกวียนที่มีคุณภาพดี และราคาแพงที่สุดในบรรดากลุ่มช่างผลิตเกวียนเมืองลำปางคือ เตาล้อมบ้านดง¹²⁴ ซึ่งมีชื่อเสียงในคุณภาพของการพิถีพิถันในการคัดไม้ และการประกอบไม้และเหล็กที่แข็งแรง สวยงาม วิธีทดสอบคุณภาพเกวียนของบ้านดงคือการเคาะที่เกวียน หรือทดสอบโดยการ ลากเกวียนจะมีเสียงดัง¹²⁵ นอกจากนี้ยังมีกลุ่มผลิตเกวียนรายย่อยกระจายตัวตามชุมชน ต่าง ๆ เช่น บ้านท่าล้อ อำเภอเมือง บ้านท่าโป่ง บ้านนาเอี้ยง อำเภอเสริมงาม บ้านนาคต อำเภอแม่ทะ บ้านนาสะแดง อำเภอสบปราบ ฯลฯ

แหล่งผลิตเกวียนที่สำคัญและเป็นแหล่งใหญ่ที่สุดของจังหวัดลำปางนั้น อยู่ในเขตอำเภอเกาะคา คือกลุ่มชุมชนบ้านลำปางหลวง บ้านน้ำล้อม-หนองเหนียว บ้านเกาะคา บ้านหัวแต บ้านม่วงน้อย บ้านศิลา บ้านม้า บ้านจู้ด ฯ ในอดีตเตาล้อมกลุ่มนี้ ค่อนข้างมีชื่อเสียงและเป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปในเรื่องคุณภาพของเกวียนที่มาจากเกาะคา โดยเฉพาะบ้านลำปางหลวง อีกทั้งราคายังถูกกว่าเกวียนบ้านดง¹²⁶ เนื่องจากในชุมชน บ้านลำปางหลวงมีเตาล้อมจำนวนหลายเตา และมีกลุ่มนายทุนท้องถิ่นเป็นพ่อค้าคนกลาง รับซื้อเกวียนจากชาวบ้านนำมาขาย ดังนั้นหากต้องการซื้อหาเกวียนที่มีคุณภาพปาน กลางขึ้นไปถึงคุณภาพดีแบบรวดเร็วทันใจต้องมาที่บ้านลำปางหลวง ในขณะที่เกวียน บ้านดงมีคุณภาพแต่ต้องรอคิวซึ่งต้องใช้เวลาพอสมควร อีกทั้งหากซื้อเกวียนจากบ้าน ลำปางหลวงยังมีกาดจ๊วหรือตลาดนัดวัวควายให้เลือกหาว่าที่จะใช้ลากเกวียนงาม ๆ อีกด้วย

เมื่ออุตสาหกรรมทำเกวียนในเกาะคาเป็นที่เฟื่องฟูทำให้ช่างทำเกวียนท้องถิ่น จำเป็นต้องมีการแข่งขันกันมากขึ้น จึงมีกลุ่มช่างทำเกวียนจากเกาะคาจำนวนมาก ออกแสวงหาโอกาสและพื้นที่ทางการตลาดของตนเอง เริ่มจากการผลิตเกวียนที่ละ จำนวนหลายคันและลากเกวียนเป็นขบวนไปขายตามพื้นที่ต่าง ๆ หรือการออกเดินทาง ไปต่างถิ่นเพื่อผลิตเกวียนตามใบสั่งเช่น หากหมู่บ้านในพื้นที่ห่างไกลต้องการเกวียน

¹²⁴ บ้านดงชัย ต.สบตุ๋ย อ.เมือง จ.ลำปาง

¹²⁵ กล่าวกันว่า เกวียนบ้านดงจะเสียงแน่นดัง “ต๋อง ต๋อง” หากเกวียนลำใดเสียงดังที่บตันไม้ไผ่แสดงว่าไม้ ยังไม่แห้งสนิท หรือ ช่างเข้าไม้ไม่สนิทฝีมือไม่ดี

¹²⁶ หากราคาเกวียนบ้านดงราคาเล่มละ 800 บาท เกวียนจากบ้านลำปางหลวงจะราคาประมาณ 650-700 บาท

จำนวนสามสี่เล่มจะเดินทางมาบอกพร้อมกับการวางเงินมัดจำไว้ ช่างก็จะเตรียมการหาวัสดุโดยเฉพาะเหล็กและขึ้นรูปให้เรียบร้อย จากนั้นจึงเดินทางไปพร้อมกับอุปกรณ์ที่จำเป็นและดุมล้อที่กลึงสำเร็จรูป ส่วนอื่น ๆ ที่เป็นไม้สัก หรือไม้เหียง จะไปหาซื้อในชุมชนที่ไปทำเกวียนซึ่งหาได้ง่ายในสมัยนั้น เมื่อไปถึงจะตั้งเตาแบบชั่วคราวเพื่อจัดประกอบเกวียนเมื่อแล้วเสร็จก็เดินทางกลับ ในช่วงเวลาที่มาตั้งเตาล้อชั่วคราวตามชุมชนต่าง ๆ นั้นมักจะมีชาวบ้านใกล้เคียงนำเกวียนมาซ่อม โดยเฉพาะการรัดตีนล้อ ซึ่งมักมีปัญหาบ่อยจากการหลุดหลวมของเหล็ก ต้องเผาไฟเพื่อรัดใหม่ ส่วนนี้จึงถือเป็นรายได้พิเศษ กรณีการออกไปนอกพื้นที่มักทำให้ช่างทำเกวียนหนุ่มโสดหลายคนไปพบรักต่างถิ่นจนมีครอบครัว หรือหากชุมชนภายนอกที่มีความต้องการใช้เกวียนจำนวนมาก ช่างทำเกวียนก็จะอพยพโยกย้ายครอบครัวไปตั้งเตาล้อในเขตพื้นที่ดังกล่าว เช่น แม่เมาะแจ้ห่ม วังเหนือ อีกทั้งปัญหาที่สำคัญของสภาพอากาศพื้นที่ตอนกลางของลำปางคือภัยแล้ง ส่งผลให้ผู้คนอพยพโยกย้ายไปตั้งถิ่นฐานในที่ที่อุดมสมบูรณ์กว่า โดยส่วนใหญ่จะขึ้นไปอยู่ที่จังหวัดพะเยาและเชียงราย¹²⁷ ส่งผลให้กลุ่มช่างทำเกวียนที่อพยพจากลำปางโดยเฉพาะชุมชนบ้านลำปางหลวง บ้านน้ำล้อม บ้านม่วงน้อย บ้านศิลา บ้านสองแควไปตั้งเตาล้อในพื้นที่ดังกล่าวด้วย นี่จึงเป็นเหตุผลของลักษณะร่วมที่เป็นอัตลักษณ์ของเกวียนกลุ่มพื้นที่ ลำปาง พะเยาและเชียงราย

❖ รูปแบบและองค์ประกอบของเกวียนสกุลช่างลำปาง

อัตลักษณ์ของเกวียนแบบลำปาง สามารถบ่งบอกได้จากลักษณะของดุมล้อและตัวเรือนล้อที่มีมาตรฐานชัดเจน ซึ่งหากถอดแยกชิ้นออกมาก็สามารถแยกแยะได้ว่าอันไหนคือชิ้นส่วนจากเกวียนลำปาง ส่วนกรรมวิธีในการทำเกวียนนั้นมีหลายขั้นตอน สิ่งสำคัญคือการเลือกวัสดุที่จะใช้ในการประกอบเกวียนสองอย่างคือไม้และเหล็ก

การเลือกวัสดุที่ใช้ในการประกอบเกวียนนั้น ให้ความสำคัญกับการเลือกไม้ที่เป็นพิเศษ ในองค์ประกอบของเกวียนแต่ละส่วนจะใช้ไม้ต่างชนิดกันเช่น ไม้สัก ไม้ประดู่

¹²⁷ คุณพ่อน้อยสิงห์ เทพกุล วัย 78 ปีได้เล่าให้ผู้เขียนฟังว่า เมื่อครั้งครอบครัวบรรพบุรุษต้องอพยพขึ้นไปอยู่พะเยารุ่นสุดท้ายนั้นถนนขึ้นสู่พะเยามีทางเกวียนแล้ว ชาวบ้านที่มีเกวียนก็จะใช้ใส่สิ่งของสัมภาระใส่ไปในเกวียน โดยวัวที่ใช้ลากเกวียนนั้น จะใช้กะลามะพร้าวที่มีรูปทรงป้านและพอดีกับเท้าวัวมาขัดแต่งเพื่อใช้เป็นรองเท้าให้กับวัวเนื่องจากต้องเดินทางในระยะไกล เท้าวัวอาจจะบาดเจ็บซึ่งอาจทำให้วัวเจ็บป่วยหรือเดินไม่ได้

ไม้เหียง ไม้ตึง¹²⁸ ตามรูปแบบการใช้งานของส่วนประกอบนั้น ๆ สิ่งสำคัญคือไม้จะต้อง แก่จัดและแห้งสนิท ไม่มีปมหรือตาไม้ โดยเฉพาะส่วนที่จะต้องเป็นส่วนรับน้ำหนัก คือ ชีล่อ ฝักขาม คันชัก ก้นคอ จะต้องเป็นไม้ที่มีเส้นตรงเป็นแนวเดียวกันเนื่องจากจะมีความแข็งแรงและคงทน หากใช้ไม้ที่มาปมมีตา หรือแม้กระทั่งไม้สนเสี้ยน¹²⁹ อาจจะทำให้ องค์ประกอบของเกวียนในส่วนดังกล่าวชำรุดแตกหักได้ง่าย หากเกวียนเล่มใดใช้ไม้ ที่มีตำหนิดังกล่าวจะถือว่าเป็นเกวียนที่ไม่มีคุณภาพ ดังนั้นการเลือกไม้จึงถือว่าเป็นขั้นตอน ที่สำคัญมาก¹³⁰ ทั้งช่างทำเกวียนและผู้ใช้งานจะคำนึงถึงเรื่องไม้เป็นสำคัญ นอกจาก จะเลือกไม้ที่มีคุณภาพดีจากการดูเสี้ยนไม้แล้ว วิธีการเลือกเกวียนจากเสียงของเกวียน เวลาที่ลากแสดงถึงคุณภาพของไม้ และช่างมีฝีมือดี หากลากเกวียนแล้วเสียงอับทึบ ไม้ก้อง แสดงว่าไม้ที่ใช้ทำเกวียนยังไม่แห้งอาจมีความชื้นในเนื้อไม้หรือช่างทำเกวียนเข้าไม้ ไม่สนิท หากซื้อหามาใช้อาจทำให้เกวียนชำรุดได้ง่าย การใช้ไม้ชื้นหรือไม้แห้งมาทำเกวียน จะทำให้เหล็กที่รัดตรึงไม้ในส่วนต่าง ๆ โดยเฉพาะส่วนคุมและวงล้อหลุดออกจากไม้ได้ง่าย เนื่องจากไม้จะหดตัวเวลาที่อากาศร้อน หากเหล็กหลุดจะทำให้ไม้ฝักขามแตกเสียหายได้ การเลือกใช้นิคมของไม้ในองค์ประกอบของเกวียนลำปางจะเป็นสูตรตายตัว คือ คุมล้อ ไม้ประกับ ไม้หมอน จะต้องทำจากไม้ประดู่เหลืองหรือประดู่แดง ชีล่อ ฝักขาม จะต้องใช้ ไม้สัก ตัวเรือนล้อจะใช้ไม้สองชนิดคือไม้ประดู่สำหรับทำขอบราวที่เรียกว่า “แม่เหียน” โดยตัวบนจะยาวกว่าตัวล่างพร้อมกับตัดหางให้โค้งขึ้นเล็กน้อย ส่วนซี่ของเหียนจะทำจาก ไม้สัก เช่นเดียวกับไม้ปูพื้น บางรายใช้ไม้ไผ่สานขัดตะ ส่วนไม้เหียง ไม้ตึงนั้นนิยมใช้เป็นคัน ชักหรือเรียกว่า “ส้าวล้อ” จะต้องมีความสมบัติคือความเหนียวบางครั้งอาจจะใช้ไม้ชนิดอื่น แทนได้ ส่วนสุดท้ายคือ “ก้นคอ” หรือ “แอกคอ” สำหรับพาดลงบนคอสัตว์ที่ใช้ลากจูง ในกรณีใช้วัวไม้ก้นคอจะมีขนาดเล็กกว่าของควายเนื่องจากมีกำลังมากกว่ามักจะฝืนดื้อ ไม่ยอมทำตามคำสั่งหรือเกิดอาการ “บิดแอก” ทำให้ไม้ลูกแอกหรือก้นคอหักเสียหายได้ จึงจำเป็นต้องใช้ไม้ที่มีความแข็งแรงเป็นพิเศษ(สัมภาษณ์พ่อผัด ยะติน)

วัสดุสำคัญในการทำเกวียนอีกประเภทหนึ่งคือเหล็ก ซึ่งมีความสำคัญต่อการ ทำเกวียนเป็นอย่างมาก เหล็กที่ใช้ทำเกวียนมีทั้งหมดสามขนาดกล่าวคือ เหล็กกลม

¹²⁸ ไม้เต็งไม้รัง

¹²⁹ เสี้ยนไม้สานขัดกันไม่ตรง

¹³⁰ พ่ออู้อยู่ผัดเล่าว่าในอดีต การเลือกไม้ทำเกวียนจะมีชาวบ้านจากชุมชนอื่นที่อยู่ใกล้ป่าไม้จะตัดไม้สำหรับ ทำเกวียนมาขายซึ่งจะต้องคัดให้ดี ช่างบางคนพิถีพิถันในรายละเอียดมาบางครั้งรถบรรทุกขนาด 6 ล้อ มาส่งไม้ จะคัดไม้สำหรับทำเกวียนได้เพียง 1 คันเท่านั้น

ขนาดผ่าศูนย์กลาง 1.7 นิ้วสำหรับใช้ทำแกนหมุนและรับน้ำหนัก เหล็กแบนขนาดหนา 1 เซนติเมตร กว้าง 1.7 นิ้ว ใช้เป็นเหล็กรัดดินล้อ และเหล็กแบนขนาด 1.5 นิ้วหนาราว 0.7 เซนติเมตร ใช้รัดดุมล้อ เศษที่เหลือจากเหล็กแบนก็จะนำมาทำส่วนประกอบอื่น ๆ เช่น ท่อของแกนเหล็กที่ฝังไว้ในดุมไม้ที่เรียกว่า “ป่าดา” เหล็กที่ใช้ล๊อคหมอน ส้าวล้อ และไม้ประกับให้ยึดตรึงกันเรียกว่า “เขี้ยวหมา” เหล็กที่รัดไม้ประกับแกนเหล็ก เหล็กลิ้มหัวกับ และเหล็กแซ่ ที่ใช้ตอกล๊อคล้อกับแกนล้อ เหล็กเหล่านี้จะเป็นเหล็กสำเร็จรูปที่มาจากโรงงานโดยช่างจะนำมาเผาและตีขึ้นรูปตัดแปลงเป็นส่วนประกอบต่าง ๆ ทั้งหมด เช่นเหล็กแกนจะต้องตัดให้ได้ขนาดมาตรฐาน 82 นิ้ว แล้วนำมาเผาไฟ แล้วตีหัวทั้งสองข้างให้กลมเล็กลงแล้วเจาะรูสำหรับตอกแซ่ด้วยวิธีการคือการเผาให้เหล็กแดงแล้วค่อย ๆ เจาะทีละน้อยจนกว่าจะทะลุถึงกัน หรือการตัดเหล็กให้โค้งกลมให้มีขนาดพอดีกับวงล้อแล้วเชื่อมกันให้สนิทโดยวิธีเผาหัวเหล็กทั้งสองข้างให้ถึงจุดเกือบกลมละลาย แล้วนำมาตีเชื่อมกันซึ่งถือเป็นขั้นตอนที่สำคัญขั้นตอนนี้ต้องใช้ช่างที่มีประสบการณ์สูง ในยุคหลัง มีการทำแกนเหล็กสำเร็จที่ผ่านโรงกลึงลดกระบวนการหลอมหัวเหล็กและเจาะรูแซ่ อีกทั้งมีเครื่องมือในการเชื่อมเหล็กด้วยระบบไฟฟ้าที่สะดวกขึ้น (สัมภาษณ์พ่อแก้ว รินพล)

ภาพ วัวเทียมเกวียนแบบลำปาง ซึ่งปกติเกวียนโดยทั่วไปจะไม่มีหลังคาคลุม ยกเว้นแต่กรณีต้องเดินทางไกลจึงจะสานกะลา หรือเสื่อไม้ไผ่มาตัดโค้งด้วยโครงไม้ไผ่เพื่อมุงกันแดด ในภาพเป็นเกวียนรับจ้างขนสัมภาระของคณะเจ้ากาวิละวงศ์ ณ เชียงใหม่ ผู้เป็นนายช่างกรรมทางขณะลาภของขึ้นดลิ่งแม่น้ำวังที่บ้านนาгимได้ ภาพถ่ายเมื่อปีพุทธศักราช 2478

ที่มา : หอจดหมายเหตุแห่งชาติ

ด้วยมาตรฐานการใช้เหล็กของช่างทำเกวียนลำปาง จึงทำให้ร้านขายเหล็กทั่วไป จัดชุดอุปกรณ์เหล็กที่ใช้ในการประกอบเกวียนขายโดยเฉพาะซึ่งหาซื้อได้ง่ายในย่านสบตุ๋ย และห้าแยกหอนาฬิกา ส่วนที่ชุมชนลำปางหลวงจะมีนายทุนที่ซื้อเหล็กมาจำหน่ายโดยตรง ซึ่งเป็นที่นิยมของช่างในพื้นที่อำเภอเกาะคาเป็นอย่างมากเนื่องจากสามารถนำชุดอุปกรณ์เหล็กไปใช้ก่อนได้ขายเกวียนแล้วจึงนำเงินมาจ่าย สนนราคาเกวียนจากบ้านลำปางหลวงในราวปีพุทธศักราช 2500 ราวเล่มละ 600 - 700 บาท คิดเป็นต้นทุนค่าเหล็กราว 200 บาท ส่วนไม้ที่ใช้จะมีชาวบ้านจากต่างหมู่บ้านบรรทุกใส่เกวียนมาขายเป็นชุด โดยจะถากไม้แต่ละชิ้นส่วนให้ใกล้เคียงกับขนาดจริงแล้วนำมาขายเป็นชุด โดยค่าไม้สำหรับเกวียนทั้งเล่มราคาประมาณ 100 บาท บางคนขยันก็เข้าป่าหาไม้เองก็จะลดต้นทุนในส่วนนี้ไป กรณีทำคนเดียวทั้งเล่มจะใช้เวลาราวเดือนครึ่ง หากอยู่ในช่วงฤดูทำนาตลอดพรรษาจะทำเกวียนได้แค่เล่มเดียว การทำคนเดียวนี้ในกรณีหากต้องเข้าดินล่อ หรือใช้แรงมากก็จะขอแรงจากเพื่อนบ้านมาช่วยหรือเป็นการเอามือชาวบ้านที่ทำเองขายเองจะได้กำไรราวครึ่งหนึ่งของราคาเกวียน ในส่วนของบ้านที่มีเตาขนาดใหญ่มีลูกจ้างทำงาน จะมีค่าใช้จ่ายในส่วนค่าแรงซึ่งจะจ่ายเป็นชิ้นงานตามความสามารถเช่น ค่าเจาะดุมล้อสำหรับใส่ซี่ล้อราคาดุมละ 5 - 8 บาท ค่าเหลาแต่งซี่ล้อซี่ละบาทเป็นต้น ในกลุ่มเตาใหญ่นี้ผลกำไรต่อเล่มจะน้อยกว่ากลุ่มชาวบ้าน โดยเฉลี่ยราว 30 - 40 เปอร์เซ็นต์ของราคาเกวียน แต่ด้วยการผลิตเป็นจำนวนมากจึงทำให้มีรายได้ที่ดีกว่า เกวียนที่สมบูรณ์พร้อมขายจะต้องทาด้วยน้ำมันผสมสีฝุ่นแดงพร้อมอุปกรณ์ครบครันยกเว้นสัตว์ที่ใช้ลากจูง ซึ่งต้องไปหาซื้อหรือเตรียมไว้เอง

การเลือกใช้สัตว์สำหรับลากเกวียนปกติจะใช้วัวกับควายเท่านั้น โดยเฉลี่ยจะนิยมใช้วัวมากกว่า เนื่องจากวัวเป็นสัตว์ที่ฉลาด สอนง่าย และทนความร้อนได้ดี ส่วนควายนั้นสอนยากหรือเรียกว่า “ปึก” ไม่ชอบบอกราคาร้อน เคยมีกรณีควายลากทั้งเกวียนและเจ้าของลงหนองน้ำเพื่อคลายร้อน แต่ข้อดีของควายคือมีกำลังดีแข็งแรงนิยมใช้ชักลากของหนักโดยเฉพาะไม้ซุงขนาดใหญ่ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับทางเลือกใช้งานของเจ้าของวัวหรือควายที่ใช้ลากเกวียนจะต้องได้รับการฝึกมาก่อนจึงจะลากเกวียนได้ เนื่องจากจะต้องรู้จักจังหวะการเดิน ชินกับน้ำหนักที่กดทับคอและการลากที่สำคัญคือจังหวะการเลี้ยว การทำความเข้าใจคำสั่งของเจ้าของ คู่วัวหรือควายที่ลากเกวียนไม่สามารถสลับข้างกันได้เนื่องจากจะเกิดความสับสน การหาซื้อวัวควายสำหรับใช้ลากเกวียนมักจะหาซื้อกันในชุมชนหรือพื้นที่ใกล้เคียง ส่วนใหญ่นิยมเดินทางมาที่กาดวัวในชุมชนบ้านลำปางหลวง ซึ่งเป็นตลาดนัดวัวควายที่ใหญ่ที่สุดในจังหวัดลำปาง โดยชุมชนแห่งนี้มีรายได้เสริม

จากการฝึกวัวลากเกวียนขายเป็นคู่สำเร็จรูป หรือขายพร้อมกับเกวียน เรียกได้ว่าคนที่อยากได้เกวียนหรือวัวเทียมเกวียน หากมาบ้านลำปางหลวงจะไม่ผิดหวัง¹³¹

ภาพล้อเกวียนผลิตภัณฑ์จากชุมชนบ้านลำปางหลวง

ภาพ กระบวนการขัดแต่งไม้ฝักขามให้เรียบภายหลังการเข้าต้นล้อ โดยพ่อแก้ว รินพล
แห่งบ้านน้ำล้อม ตำบลเกาะคา

¹³¹ นอกจากนี้ภายหลังช่วงฤดูเก็บเกี่ยวชาวบ้านในพื้นที่อำเภอเกาะคามักจะนำวัวเทียมเกวียนของตนเองออกมาประชันต่อสู้ในสนามวัวชนซึ่งในอดีตในพื้นที่อำเภอเกาะคาและพื้นที่ใกล้เคียงนั้นมีสนามวัวชนจำนวนหลายแห่งและที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมกันมากคือสนามวัวชนบ้านไหล่หิน สนามวัวชนบ้านลำปางกลาง สนามวัวชนบ้านต้าเป็นต้น

ภาพ ขั้นตอนหลังจากการไสหน้าไม้ ฝักขามแล้วเสร็จ จะเป็นขั้นตอนการเก็บคิ้วขอบล้อ หรือการเซาะร่องขอบล้อเพื่อความสวยงาม โดยพ่อผัด ยะดิน ช่างทำเกวียนรุ่นเก่า แห่งชุมชนบ้านลำปางหลวง

จากการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของชาวพม่าในเมืองลำปางก่อให้เกิดเกวียนแบบลำปางขึ้น และมีบทบาทต่อวิถีชีวิตของคนเมืองลำปางเป็นอย่างมาก โดยหน้าที่ของเกวียน คือใช้ขนส่งสินค้าและพืชผลทางการเกษตร รวมถึงการใช้เป็นพาหนะในการเดินทางสัญจรไปมาก่อนที่จะมีรถยนต์มาแทนที่ เกวียนอยู่ในวิถีชีวิตชาวลำปางมากกว่า 150 ปี ในอดีตผู้ที่มีเกวียนถือว่ามีฐานะปานกลาง เนื่องจากมีเงินหาซื้อเกวียนและสามารถใช้เกวียนในการรับจ้างขนส่งสินค้าสร้างรายได้เสริมให้กับครอบครัว โดยเฉพาะชาวอำเภอชาวเกาะคา อำเภอเมือง อำเภอแม่ทะ และเสริมงาม ที่จะใช้เกวียนรับจ้างขนอ้อยให้กับโรงงานน้ำตาล ซึ่งถือเป็นยุคที่เกวียนเฟื่องฟู ซึ่งนอกจากจะผลิตใช้ในท้องถิ่นยังเป็นสินค้าส่งออกไปทั่วทุกสารทิศโดยเฉพาะกลุ่มผลิตเกวียนจากบ้านเกาะคา หัวแต ม่วงน้อย นิยมลากเกวียนไปขายถึงชัยนาทและอุทัยธานี โดยเดินทางล่องไปเป็นกองคาราวานเกวียนซึ่งใช้เวลาเป็นแรมเดือน บางครั้งก็นำสินค้าจากท้องถิ่นบรรทุกใส่หลังเกวียนไปขายตามรายทาง โดยจะขึ้นเรือหรือรถไฟเพื่อเดินทางกลับ หรือส่งไปขายในเขตอำเภอลี้ อำเภอทุ่งหัวช้าง จังหวัดลำพูน เกวียนจากบ้านลำปางหลวงรุ่นสุดท้ายผลิตส่งขายไปจังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดอื่น ๆ ในภาคอีสาน นอกจากนี้ยังส่งไปขายถึง จังหวัดเชียงราย และเมืองเชียงตุง นอกจากนี้ในอดีตเกวียนยังใช้แสดงสถานะทางสังคม โดยเฉพาะหนุ่มวัยรุ่น จะนิยมการตกแต่งเกวียนและประดับัวให้สวยงามโดยการใส่น้ำกากัว ส่ายห้อยคอัวที่ถักทอด้วย

สีสันต่าง ๆ ไว้เพื่ออวดสาว โดยเรียกร้องความสนใจจากเสียงของเกวียน และเสียงของ “เต็ง” หรือกระดิ่งคอวัวถือเป็นสุนทรียของผู้คนในอดีตทั้งดงาม

ด้วยพัฒนาการทางเทคโนโลยี ความเติบโตของเศรษฐกิจ และความเจริญทางด้าน การคมนาคม รถยนต์ จึงเป็นทางเลือกใหม่ให้กับผู้มีฐานะซึ่งเอื้อประโยชน์ต่อระบบขนส่ง สินค้าและการเดินทางรวดเร็วทั่วถึง ทำให้ค่านิยมในการใช้เกวียนลดลง ส่งผลให้กลุ่มช่าง ทำเกวียนมีรายได้ที่ลดลงอย่างมาก ราคาต้นทุนในการผลิตสูงขึ้นจากวัสดุโดยเฉพาะ ไม้ที่หายากและเป็นของสงวนตามกฎหมาย รวมถึงค่าครองชีพที่สูงขึ้นทำให้เตาล้อ ส่วนใหญ่จำเป็นต้องยกเลิกกิจการลง ราคาเกวียนยุคสุดท้ายก่อนที่จะยกเลิกกิจการราวปี 2528 – 2530 มีราคาต่อเล่มราว 3000 บาท ถึงแม้จะมีราคาไม่สูงมากแต่ขายได้ยากขึ้น เนื่องจากไม่มีใครต้องการใช้เกวียนอีกต่อไป วิธีแห่งช่างทำเกวียนจึงหายไป เกวียนถูกจอด ทิ้งร้างไว้ตามใต้ถุนบ้าน หรือใต้ถุนยุงข้าว ต่อมาไม่นานมีกระแสการกว้านซื้อเกวียนเก่า เพื่อนำไปทำแหและทำเฟอร์นิเจอร์หรือซื้อหาเอาวงเกวียนมาทำรั้วบ้าน ส่งผลให้เกวียน หายไปจากท้องถิ่นโดยปริยาย เหลงเหลือเพียงตำนานเล่าขานของความรู้เรื่องและงดงาม ของล้อเกวียนเกาะคาเมื่อครั้งอดีตเท่านั้น

ภาพ พ่อน้อยมอญ ศิลปินชาวบ้านท่าชุมเงิน อำเภอแม่ทา สล้าปั้นพระพุทธรูปฝีมือดีและเป็นที่นิยมของวัดต่าง ๆ ในอำเภอเกาะคา โดยผลงานของท่านยังคงปรากฏอยู่จำนวนมาก เช่น พระประธานวัดศาลาบัวบก วัดนางแตง วัดม่อนศรีบุญโยงหัวแต วัดป่าแข วัดนาแก้ว ตะวันตก วัดนาгимเหนือ วัดนาแสง เป็นต้น
ที่มา : คุณจินต์ อธิสุภรัตน์

บทที่ 11

การบริหารจัดการน้ำและระบบเหมืองฝายในพื้นที่ อำเภอเกาะคา

ระบบเหมืองฝายถือเป็นภูมิปัญญาโบราณที่สืบทอดกันมาตั้งแต่โบราณปรากฏหลักฐานกล่าวถึงระบบเหมืองฝายมาตั้งแต่ครั้งยุคล้านนาและปรากฏเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการระบบเหมืองฝายในกฎหมายมังรายศาสตร์ว่าด้วยการบริหารจัดการน้ำและการจัดแบ่งทรัพยากรน้ำอย่างเท่าเทียมกัน อีกทั้งยังอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการร่วมแรงร่วมมือในการจัดการน้ำเพื่อใช้ในการเกษตรโดยเฉพาะการทำนา เนื่องจากลักษณะภูมิประเทศของอาณาจักรล้านนาในอดีตหรือพื้นที่ภาคเหนือของประเทศไทยในปัจจุบันจะตั้งถิ่นฐานชุมชนตามที่ราบลุ่มแอ่งหุบเขาที่มีแม่น้ำลำธารไหลผ่าน เมื่อมีการตั้งถิ่นฐานชุมชนสิ่งสำคัญคือการเลือกพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการทำการเกษตร ซึ่งเป็นบ่อเกิดของอาหารอันถือเป็นปัจจัยหลักในการดำรงชีวิต ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีระบบชลประทานที่เหมาะสม เพื่อการทำเกษตรกรรมโดยเฉพาะการทำนา ดังนั้นระบบการจัดการเหมืองฝายจึงมีความสำคัญในฐานะที่เป็นปัจจัยต่อการหล่อเลี้ยงชีวิตและความมั่นคงของบ้านเมือง

ระบบการชลประทานแบบล้านนานั้น มีการพัฒนาต่อเนื่องยาวนาน ถือเป็นการวางระเบียบแบบแผนการจ่ายน้ำ ทั้งในพื้นที่เป็นระบบขนาดใหญ่และระบบขนาดเล็ก ดังปรากฏเป็นสาระสำคัญในตราบทกฎหมายล้านนาหรือกฎหมายมังรายศาสตร์ว่าด้วยข้อกำหนดในเกณฑ์แรงงานที่ใช้น้ำเพื่อการเกษตรร่วมฝายเดียวกันที่เรียกว่า **ลูกฝาย** เพื่อร่วมแรงกันในการสร้างฝายและการดูแลบำรุงรักษาเหมืองฝายร่วมกันทั้งระบบ รวมถึงการบทลงโทษสำหรับผู้สร้างความเสียหายให้กับระบบเหมืองฝาย เช่น การปรับโทษในการขโมยน้ำและการจงใจทำให้เหมืองฝายเกิดการชำรุดเสียหาย โดยการจัดการเหมืองฝายนี้ นอกจากการบริหารจัดการน้ำ ยังมีสิ่งสำคัญอีกประการหนึ่งคือ ความรู้ทางภูมิศาสตร์ที่จะสร้างเหมืองฝาย ซึ่งส่วนใหญ่จะเลือกทำเลที่ตั้งฝายในพื้นที่สูงกว่าระดับท้องนาขึ้นไป โดยจะกั้นฝายบริเวณลำห้วย หรือแม่น้ำขนาดเล็ก เพื่อหนูนน้ำให้สูงขึ้น และเอ่อขึ้นไหลไปตามลำเหมืองที่จะเป็นเส้นทางส่งต่อน้ำไปยังพื้นที่เกษตร

ผ่าน **เหมืองหลวง** ซึ่งเป็นลำเหมืองสายหลักเชื่อมจากฝายและเป็นเส้นทางน้ำ เพื่อส่งต่อไปยังพื้นที่นาต่าง ๆ จากลำเหมืองหลวงจะแยกเป็น **เหมืองซอย** หรือ **เหมืองคั่น** ซึ่งแยกจากเหมืองหลวงโดยจะมี **แต** ซึ่งหมายถึงประตูน้ำ หรือทำนบกั้นเหมืองหลวง เพื่อบังคับน้ำให้แยกไปตามเหมืองซอยหรือเหมืองคั่น หรือยกระดับน้ำให้มีความสูงขึ้นกรณีที่เหมืองซอยหรือเหมืองคั่นมีความต่างระดับกัน เมื่อผ่านเข้าเหมืองคั่นหรือเหมืองซอยแล้ว อาจมีเหมืองขนาดเล็กหรือไม่มีก็ได้ กรณีที่มีเหมืองขนาดเล็กลงไปอีกจะเรียกว่า **เหมืองไล่ไก่**

ภาพ ลูกฝายชุมชนบ้านไหล่หินถ่ายภาพร่วมกันในกิจกรรมการสร้างฝายในลำน้ำแม่ยาว

เมื่อพุทธศักราช 2496

ที่มา : คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล

จากลำเหมืองคั่นที่แยกมาจากเหมืองหลวงนั้น การจะผันน้ำเข้าแปลงนาจะมี **ต้าง** ซึ่งเป็นประตูน้ำขนาดเล็ก แยกน้ำจากเหมืองเข้าสู่แปลงนา โดยประตูน้ำเข้านาในแต่ละแปลงนั้นจะมีตัวแปรคือ ขนาดพื้นที่นาของแต่ละคนจะมีพื้นที่มากน้อยต่างกัน ดังนั้น ผู้ที่มีแปลงนาขนาดใหญ่ จะมีช่องทางเข้าของน้ำที่กว้างกว่าแปลงนาคนที่มีพื้นที่น้อย การกำหนดความกว้างของต้าง หรือประตูน้ำที่จะเข้านาจะเรียกว่า **บัน** โดยหน่วย **บัน**

ถือเป็นหน่วยย่อยที่สุดของความกว้างประตูน้ำ หนึ่งบั้น จะมีความกว้างประมาณ สามนิ้วมือ สองบั้นเท่ากับ ฝ่า สองฝ่า หรือสี่บั้นจะกว้างเท่ากับหนึ่ง ตีง ดังนั้น หนึ่งตีง จะมีความกว้างประมาณ หนึ่งฟุต ซึ่งบั้นนี้เองจะเป็นตัวแปรในการประเมินเก็บค่าใช้จ่าย ในการจัดการระบบเหมืองฝายประจำปี ซึ่งอาจกำหนดไว้ว่า หนึ่งบั้น เท่ากับความกว้าง ของประตูน้ำที่เข้าแปลงนาจำนวนหนึ่งไร่ และต้องเสียค่าบั้นเป็นเงิน 50 บาท ดังนั้น กรณีคนที่มีที่นาจำนวน 4 ไร่ จะต้องเสียค่าบั้นจำนวน 200 บาท และขนาดประตูน้ำ ก็จะกว้างเท่ากับขนาด 4 บั้นเป็นต้น ปัจจุบันการจ่ายค่าบั้นที่กล่าวมานั้น ได้เปลี่ยนเป็น การจ่ายเงินค่าส่วนกลางของลูกฝายซึ่งคิดเป็นจำนวนพื้นที่ไร่ซึ่งมีความชัดเจนและเป็น มาตรฐานมากกว่า

เมื่อน้ำที่ใช้เกินความต้องการ เช่นกรณีฝนตกจนน้ำท่วมนาหรือใกล้ถึงช่วง การเก็บเกี่ยวก็จะระบายน้ำออกจากท้องนาลงลำเหมือง ที่จะส่งน้ำทิ้งลงสู่แม่น้ำลำห้วย ลำเหมืองนี้จะเรียกว่า **เหมืองเสีย** หรือ **เหมืองล่อง** ซึ่งการทำนาของเกษตรกร ชาวอำเภอเกาะคาในอดีตนั้น ทุกชุมชนใช้ระบบเหมืองฝายแบบเดียวกัน ยกเว้นพื้นที่นา ที่อยู่ที่ดอนหรือห่างไกลจากแม่น้ำลำห้วย ไม่สามารถผันน้ำเข้าในพื้นที่นาได้ ก็จะทำฝาย การร่อนน้ำจากฝน หรือที่เรียกว่า **น่าน้ำฟ้า** ในส่วนของลำน้ำสายสำคัญที่ใช้ผันน้ำ เพื่อการเกษตรในพื้นที่อำเภอเกาะคาประกอบด้วยลำน้ำแม่ยาว และลำน้ำแม่ตาน ซึ่งมีต้นกำเนิดมาจากเทือกเขาขุนตานไหลผ่านอำเภอห้างฉัตรเข้าสู่อำเภอเกาะคา นอกจากนี้ยังมีสายน้ำขนาดเล็กที่มีการขุดปรับเส้นทางน้ำเพื่อใช้ประโยชน์ในการเกษตร เช่น ลำห้วยแม่ปืม ถูกปรับแก้เส้นทางน้ำเพื่อมาหล่อเลี้ยงนาพระธาตุลำปางหลวง จึงได้ชื่อว่า ลำห้วยแม่แก้ หรือลำห้วยสายอื่น ๆ ที่สามารถสร้างระบบเหมืองฝายขนาดเล็ก ในอดีตเช่น ลำห้วยแม่ฮวก แม่ฮาม แม่เสลียม แม่ปูน แม่ปุง เป็นต้น ในส่วนแม่น้ำวังนั้น ถือเป็นแม่น้ำสายใหญ่ ไม่สามารถกั้นฝายได้เนื่องจากฤดูน้ำหลากฝายที่กั้นอาจพังได้ง่าย ดังนั้นการผันน้ำจากน้ำแม่วังเพื่อใช้ในการทำนาจึงมีน้อย นอกจากการตั้ง **หลุก** หรือ **หลูป** ซึ่งหมายถึงกั้นน้ำที่สามารถผันน้ำขึ้นจากที่ต่ำขึ้นสู่ลำเหมืองได้แต่ก็ไม่เป็นที่นิยม มากนัก เนื่องจาก ความไม่แน่นอนของกระแสน้ำอาจทำให้หลุกเสียหายหรือพัดพาหลุก ให้ไหลไปตามกระแสน้ำได้ง่าย

ภาพ หลกหรือกังหันวิดน้ำบริเวณสบน้ำแม่ปูนกับแม่วังบริเวณชุมชนบ้านไร่อ้อย

ตำบลศาลา

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ปัจจุบันระบบเหมืองฝายในพื้นที่อำเภอเกาะคายังคงมีระบบการจัดการแบบดั้งเดิมปรากฏอยู่ในพื้นที่ทำการเกษตรบริเวณลุ่มน้ำแม่ยวมนับตั้งแต่ตำบลใหม่พัฒนา ตำบลไหล่หิน ตำบลเกาะคา จนกระทั่งลำน้ำแม่ยวมาบรรจบแม่น้ำวัง เขตตำบลท่าผา ระบบการจัดการลุ่มแม่น้ำยาวถือเป็นโครงข่ายเหมืองฝายขนาดใหญ่ที่มีระบบเหมืองฝายเฉพาะในพื้นที่ทั้งสิ้นตำบลมากกว่า 7 ฝาย คือ ฝายทุ่งขาม ฝายทุ่งเตียม ฝายเตาปูนหรือฝายหัวขัว ฝายเข้าซ้อน(บ้านไหล่หิน) ฝายบ้านเข้าซ้อน ฝายม่วงน้อย และฝายน้ำล้น โดยแต่ละฝายจะผันน้ำแม่ยวไปหล่อเลี้ยงพื้นที่นาในพื้นที่ทั้งสิ้นตำบล ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากชาวนาผู้ที่อาศัยน้ำจากระบบฝายต่าง ๆ ในการบริหารจัดการน้ำอย่างเท่าเทียมกัน โดยระบบการจัดการเหมืองฝายนี้จะมีผู้นำสูงสุดในการบริหารจัดการคือ แก่ฝาย บางพื้นที่มีตำแหน่ง แก่เหมือง ถัดจากแก่ฝายและแก่เหมืองลงมาคือ ลูกฝาย ซึ่งหมายถึงเจ้าของพื้นที่นาทุกคนที่ใช้น้ำจากฝายเดียวกัน

ภาพ ชุมชนบ้านไหล่หินรวมตัวกันในกิจกรรมการเอาชี้เหมือง หรือการล่องเหมือง
ที่มา : วัดไหล่หินหลวง

ในส่วนบทบาทหน้าที่ของแก่ฝาย¹³² หรือแก่เหมือง จะทำหน้าที่ในการบำรุงรักษาดูแลเหมืองฝาย การควบคุมการแจกจ่ายน้ำ การยุติข้อพิพาทแย่งชิงน้ำกัน และการแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ เพื่อให้การบริหารจัดการน้ำจากฝายเกิดประโยชน์และมีความเท่าเทียมกัน บางพื้นที่จะมีตำแหน่งแก่เหมือง ที่จะคอยเป็นผู้ช่วยแก่ฝายในการระบายน้ำเข้าไร่นา ดูแลลำเหมืองและจัดสรรปันน้ำให้แก่ลูกเหมืองอย่างยุติธรรม โดยทั่วไปนั้นแก่ฝายจะเป็นผู้ที่ถูกคัดเลือกมาจากลูกฝาย ซึ่งจะต้องเป็นผู้ที่มีลักษณะมีความเป็นผู้นำสูง เป็นที่ยอมรับนับถือของชาวบ้าน เป็นคนที่ตัดสินใจเด็ดขาด และจะต้องเสียสละเวลาส่วนตัวเพื่อการดูแลรับผิดชอบทั้งระบบนับตั้งแต่ต้นน้ำคือ ฝาย ไปจนกระทั่งถึง เหมืองล่อง หรือเหมืองเสีย รวมถึงการจัดประชุมปรึกษารื้อหรือกับลูกฝายในงานซ่อมแซมฝาย หรือบอกกล่าวเกณฑ์แรงงานลูกฝายในการเอาชี้เหมือง หรือการทำความสะอาดแพ้วางวัชพืชหรือดินที่เป็นอุปสรรคทำให้การไหลของน้ำในลำเหมืองติดขัด โดยแก่ฝายหรือแก่เหมืองจะมีบทบาทรับผิดชอบดังนี้

¹³² สัมภาษณ์ พอวันชัย สมณา และพอสาดิต อินปัน แก่ฝายของชุมชนบ้านไหล่หินที่ยังคงปฏิบัติหน้าที่แก่ฝายมาจนถึงปัจจุบัน

- จัดสรรปันน้ำในหมู่บ้านให้ทั่วถึงยุติธรรม
- ตรวจตราดูแลลำเหมืองหลวงและเหมืองคั่นรวมถึง แด่ และต้าง ต่าง ๆ ไม่ให้ชำรุดเสียหาย
- นัดหมายชาวบ้านให้มาช่วยกันทำสร้างฝายรวมถึงการซ่อมแซมฝาย การเอาขี้เหมือง
- แก้ไขปัญหาและตัดสินกรณีพิพาทเมื่อเกิดกรณีพิพาทเรื่องน้ำในกลุ่มลูกฝาย
- ทำบัญชีรายชื่อชาวณาผู้ร่วมใช้น้ำและเป็นสมาชิกของระบบเหมืองฝาย
- หากพบผู้ใดฝ่าฝืนกฎต้องตามตัวมารับโทษ ปรับไหมหรือส่งเรื่องราวให้กับฝายปกครอง
- ประสานงานกับฝายบริหารบ้านเมืองหรือปกครอง เพื่อเสนองบประมาณในการแก้ไขปัญหาการจัดการน้ำ เป็นต้น

ภาพ การใช้ลำไม้ไผ่มาวัดค่า ตามความยาวของลำเหมืองหลวง ก่อนที่จะลงมือเอาขี้เหมือง
ที่มา : วัดไหล่หินหลวง

ยกตัวอย่างกรณีศึกษาการจัดการระบบเหมืองฝายของชุมชนบ้านไหล่หิน ซึ่งถือเป็นชุมชนตัวอย่างในการรักษาระบบการจัดการเหมืองฝายแบบโบราณที่ยังคงใช้ในการบริหารจัดการน้ำมาถึงปัจจุบัน จากคำบอกเล่าของ พ่อวันชัย สมณาและพ่อสาธิต อินปัน ผู้เป็นแก่ฝายของบ้านไหล่หินได้เล่าเรื่องราวการจัดการเหมืองฝายของชุมชนบ้านไหล่หินไว้ว่า

ระบบเหมืองฝายของชุมชนบ้านไหล่หินนี้เป็นระบบโบราณที่สืบทอดกันมาและยังคงใช้สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน เหมืองฝายถือเป็นระบบที่สร้างความสามัคคีให้กับชุมชนและเป็นระบบที่สามารถบริหารจัดการได้อย่างยุติธรรม เป็นระบบประชาธิปไตยที่ไม่มีการเอาเอารัดเอาเปรียบกันในสังคม ในอดีตกระบวนการจัดการเหมืองฝายของชุมชนบ้านไหล่หินมีผู้นำสูงสุดคือแก่ฝาย ซึ่งจะมียบทบาทในการควบคุมดูแลลูกฝายและการบริหารจัดการน้ำในโครงข่ายฝายที่ตนเองรับผิดชอบดูแล โดยในพื้นที่นาของชุมชนบ้านไหล่หินนั้นอาศัยระบบเหมืองฝายจำนวน 4 ลูก ได้แก่ ฝายทุ่งเตียม ฝายหัวขัว หรือฝายเตาปูน และฝายเข้าซ้อน โดยแต่ละฝายนั้นจะมี แก่ฝาย และลูกฝายที่แตกต่างกันตามแต่พื้นที่นาและเจ้าของไร่นา โดยฝายที่อยู่ตอนเหนือสุดที่นำมาหล่อเลี้ยงไร่นาบ้านไหล่หินนั้นคือฝายทุ่งเตียมซึ่งอยู่บริเวณบ้านทุ่งขาม

ในอดีตการบริหารจัดการระบบฝายของชุมชนบ้านไหล่หินนั้นจำเป็นต้องอาศัยแรงงานจำนวนมากจากลูกฝายในการสร้างฝายและการเอาชี้เหมือง หรือการล่องเหมือง ซึ่งกิจกรรมทั้งสองอย่างนี้ต้องใช้เวลาและแรงงานจำนวนมากเพื่อให้งานสำเร็จลุล่วง และส่งผลต่อผลผลิตคือข้าว ซึ่งหมายถึงปากท้องความเป็นอยู่ของผู้คนในชุมชนตลอดทั้งปี ดังนั้นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝายจึงถือเป็นกิจกรรมหนึ่งที่ชุมชนให้ความสำคัญสูงสุด ในแต่ละรอบปีจะมีกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝาย ดังนี้

ภาพ ชาวบ้านลงมือเอาซีเหมือง
ในเหมืองหลวงของชุมชนบ้านไหล่หิน
ที่มา : วัดไหล่หินหลวง

กิจกรรมการสร้างฝายในอดีตการสร้างฝายนั้นถือเป็นเรื่องสำคัญและเป็นงานหนักที่จะเป็นต้องอาศัยกำลังแรงของลูกฝายที่เป็นผู้ชายจำนวนมาก เพื่อมาร่วมแรงในการสร้างฝายซึ่งมีรายละเอียดคือ ฝายกั้นน้ำในอดีตคือฝายที่ใช้ไม้ตอกเป็นหลักขวางแม่น้ำ โดยการตอกหลักไม้ให้ถี่และแทรกช่องว่างระหว่างไม้ด้วยก้อนหินถมให้สูงและหนาซึ่งจำเป็นจะต้องใช้หลักไม้จำนวนมาก¹³³ โดยก่อนการสร้างฝาย แก่ฝายจะประกาศให้ลูกฝายทุกคนได้รับทราบ ว่า ขอความร่วมมือให้ลูกฝายทุกคนเตรียมไม้เพื่อมาทำหลักฝาย นอกจากนี้ยังมีการเกณฑ์เหล่าผู้ชายให้ไปช่วยกันหาก้อนหินขนาดพอดีที่สามารถยกได้มาจำนวนมากที่สุดเท่าที่จะทำได้ เพื่อจะนำมาใช้หนุนฝายให้ระดับน้ำยกสูงขึ้น ในส่วนของหลักไม้นั้นสามารถหาได้ง่าย บริเวณพื้นที่ป่าภายในชุมชน ซึ่งในแต่ละปีจะขอความร่วมมือให้เตรียมหลักไม้เฉลี่ยคนละ 3 ถึง 5 หลัก ส่วนก้อนหินนั้น เนื่องจากมีการสร้างฝายทุกปีก้อนหินภายในป่าในพื้นที่ชุมชนจึงหายากขึ้นเมื่อราว 40 ปีที่แล้ว จึงได้มีการนำรถยนต์พร้อมทั้งลูกฝาย ไปขนก้อนหินจากป่าหลังเนินในเขตตำบลนาแสง เพื่อนำมาสร้างฝายดังกล่าว เมื่อวัสดุในการทำฝายพร้อมแล้ว ก็จะนัดลูกฝายให้มาร่วมแรงกันตอกหลักสร้างฝาย ในระดับที่คาดว่าสายน้ำที่ไหลมาตามลำน้ำแม่ยาวจะเอ่อสูงขึ้นตามระดับความสูงของฝายและไหลเข้าสู่เหมืองหลวงต่อไป กิจกรรมการสร้างฝาย

¹³³ การตอกหลักฝายฝายนี้ บางชุมชนกลายเป็นที่มาของชื่อบ้านนามเมือง คือบ้านแสนตอ ซึ่งมาจากตอกหลักฝายจำนวนมากที่ตอกขวางลำห้วยภายในชุมชน

แบบโบราณนี้ได้หายไปจากชุมชนบ้านโหล่หินเป็นเวลานานแล้ว เนื่องด้วยกรมชลประทานได้อนุมัติงบประมาณในการสร้างฝายด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กแบบถาวรในตำแหน่งบริเวณฝายโบราณจึงทำให้กิจกรรมการสร้างฝายแบบโบราณนั้นเหลือเพียงแต่เรื่องราวที่เล่าขานให้กับเยาวชนรุ่นหลัง

นอกจากการสร้างฝายแล้วยังมีกิจกรรมการเอาชี้เหมืองหรือการล่องเหมือง ซึ่งยังคงเป็นกิจกรรมที่ยังคงดำเนินอยู่จนถึงปัจจุบัน การเอาชี้เหมืองหรือการล่องเหมือง คือ การแพ้วถางวัชพืชหรือเศษตะกอนดินในลำเหมือง โดยธรรมชาติภายหลังฤดูเก็บเกี่ยว มักจะมีวัชพืชประเภทต้นหญ้าหรือเถาวัลย์ต่าง ๆ ขึ้นปกคลุมลำเหมือง ซึ่งหากไม่ทำการเอาชี้เหมืองหรือล่องเหมืองดังกล่าวก็จะทำให้กระแสน้ำที่ไหลมาตามลำเหมืองติดขัดหรือไหลล่าช้า รวมถึงปริมาณน้ำที่ไม่เพียงพออีกนานปีก็จะทำให้ลำเหมืองตื้นเขินไปเรื่อย ๆ ด้วยเหตุนี้จึงจำเป็นต้องมีกิจกรรมล่องเหมืองเป็นประจำทุกปี กระบวนการเอาชี้เหมืองจะเป็นบทบาทหน้าที่ของแก่ฝายจะเป็นผู้ประกาศนัดหมายวันที่จะมาเอาชี้เหมือง โดยแก่ฝายจะมีบัญชีรายชื่อลูกฝายทุกคน หากลูกฝายคนไหนไม่มาช่วยเอาชี้เหมืองก็จะถูกปรับเป็นเงินตามจำนวนที่ตกลงในแต่ละปี เช่น คนละ 300 หรือ 350 บาท กรณีนี้ถือเป็นมิตรรับทราบกันโดยทั่วไป หากใครไม่สามารถที่จะมาร่วมกิจกรรมการเอาชี้เหมืองจะต้องจ่ายเงินตามจำนวนที่ตกลงกันในที่ประชุม หรืออีกกรณีหนึ่งคือการว่าจ้างบุคคลอื่นไปแทน เมื่อไปถึงเหมืองหลวงแก่ฝายจะเป็นผู้จัดการนับจำนวนคนที่เข้าร่วมเอาชี้เหมือง จากนั้นจะหารจำนวนคนทั้งหมดให้เป็นกลุ่มเฉลี่ยกลุ่มละ 8-10 คน จากนั้นแบ่งส่วนพื้นที่ตามความยาวของลำเหมืองด้วยไม้ไผ่ยาวทั้งลำ อาจจะมี ความยาว 4-6 เมตรตามแต่จะกำหนด แล้วใช้ไม้ไผ่นั้นเป็นตัวกำหนดระยะในการเอาชี้เหมืองให้กับแต่ละกลุ่ม โดยช่วงความยาวหนึ่งลำไม้ไผ่นั้นจะเรียกว่า ต่ำ หากในวันนั้นสามารถแบ่งกลุ่มได้ทั้งหมดจำนวน 10 กลุ่มก็จะแบ่งระยะความยาวได้จำนวน 10 ต่ำ แต่หากจำนวน 10 ตำนั้นยังไม่ถึงปลายทางคือ ต่ แต่ซึ่งเป็นทางแยกของเหมืองคั่น ก็จะนำไม้ตำนั้น มาวัดใหม่เพื่อแบ่งส่วน ต่ำ วนไปอีก ทำอย่างนี้เรื่อยไปจนถึงปลายทาง ดังนั้นในแต่ละปี หนึ่งกลุ่มอาจจะได้ 2-3 ต่ำ ขึ้นอยู่กับจำนวนของลูกฝายที่เข้าร่วมกิจกรรม และไม้ต่ำ ที่กำหนดในแต่ละปีซึ่งมีขนาดไม่เท่ากัน การจัดการลักษณะนี้เป็นการป้องกันการทํางานแบบเอา راحتเอาเปรียบหรือกินแรงคนอื่น เพราะจะเห็นได้ชัดว่า ในหนึ่งกลุ่มที่รับผิดชอบ คือ 8-10 คนนั้นทำงานเร็วหรือล่าช้าเพียงใดก็จะสังเกตได้ง่าย ในส่วนการเอาชี้เหมืองของเหมืองคั่นหรือเหมืองซอยนั้นเป็นหน้าที่ของลูกฝายผู้เป็นเจ้าของนาที่มีตํางนาอยู่ตามลำเหมืองคั่นหรือเหมืองซอยนั้น ๆ

ภาพการเอาขี้เหมืองขอยหรือเหมืองคิ่นของชาวบ้านไหล่หิน
ที่มา : วัดไหล่หินหลวง

ภาระหน้าที่ของแก่ฝายที่จำเป็นต้องเป็นผู้ดูแลจัดการ คือ กรณีของการทำผิดย้ายแรงที่เกี่ยวข้องกับระบบเหมืองฝายซึ่งถึงขั้นต้องปรับใหม่เป็นเงินจำนวนมาก หรืออาจต้องดำเนินคดีตามกฎหมายบ้านเมืองเช่น การลักน้ำด้วยวิธีการต่าง ๆ โดยเฉพาะการ ลักโฮงแต คือการแอบเจาะพื้นแต่เพื่อให้น้ำไหลลอดเข้าพื้นที่นาตนเอง หรือการลักเจาะเหมืองเพื่อให้น้ำลอดเข้านาตนเอง รวมถึงการสูบน้ำกลางลำเหมืองซึ่งถือว่าผิดกฎหมายเนื่องจากเป็นการลัดคิวผู้อื่นและลักน้ำไปใช้โดยอำเภอใจ และกรณีสุดท้ายเป็นกรณีที่ร้ายแรงที่สุดในการจัดการระบบเหมืองฝายคือ การทำลายฝาย บุกแต่ หรือทุบทำลายประตูน้ำ ซึ่งนอกจากการปรับใหม่แล้วยังอาจต้องดำเนินคดีความทางอาญาอีกด้วย

นอกจากนี้ยังมีเรื่องราวของความเชื่อและพิธีกรรมที่แฝงอยู่ในระบบเหมืองฝาย คนบ้านไหล่หิน กล่าวคือก่อนช่วงฤดูน้ำหลากของทุกปีหรือช่วงก่อนเข้าพรรษามีพิธีกรรมการเล่นฝายที่เรียกว่า “พิธีฮี่ฝาย” โดยในอดีตแก่ฝายจะประกาศให้ลูกฝายในชุมชนทราบโดยทั่วกัน ถึงกำหนดการวันเล่นฝาย กลุ่มลูกฝายก็จะเตรียมไก่ต้มและเหล้าไปรวมตัวกันบริเวณใกล้กับฝายที่ตนเองเป็นลูกฝาย ประเพณีดังกล่าวมีเป้าหมายในการร้องขอสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีผู้ปกครองฝาย รวมถึงผีขุนน้ำ และเทวดาอารักษ์ให้ช่วยดลบันดาลให้ฟ้าฝนตกต้องตามฤดูกาลและมีน้ำท่าที่อุดมสมบูรณ์ ภายหลังจากการเล่นฝายเสร็จสิ้นลูกฝายก็จะช่วยกันปรุงอาหารคือไก่ที่นำมาเลี้ยงผิวนั้นเป็นกับแกล้มกินกับเหล้าอย่างสนุกสนาน ปัจจุบันบรรยากาศกิจกรรมการรวมตัวเล่นฝายแบบโบราณได้หายไปหมดแล้ว กลายเป็นเพียงภาระหน้าที่ของแก่ฝายในการเล่นผิเท่านั้น นอกจากนี้ในอดีตยังมีพิธีกรรมเลี้ยงผีเจ้าบ้าน หรือผีเสื้อบ้านซึ่งถือเป็นผีที่มีบทบาทสำคัญต่อความอุดมสมบูรณ์ของฟ้าฝนและพืชผลธัญญาหาร ซึ่งในอดีตจะมีร่างทรงที่เชื่อกันว่าเป็นร่างสำหรับเจ้าพ่อหรือผีจะลงมาประทับร่างเพื่อสื่อสารในลักษณะการทำนายทายทักถึงสภาพดินฟ้าอากาศ ความอุดมสมบูรณ์และผลผลิตทางการเกษตร รวมถึงอาเพศที่จะเกิดขึ้นในแต่ละปี เช่น ข้าวตายแดด เพลี้ยลง พายุหรือน้ำท่วม เป็นต้น เมื่อทราบดังนั้น ชาวบ้านก็จะร้องขอให้เจ้าพ่อช่วยเหลือด้วยวิธีการต่าง ๆ ซึ่งมักจะปรากฏในรูปแบบพิธีกรรม ซึ่งการเล่นผิและทรงเจ้าที่กล่าวมานั้น ปัจจุบันได้หายไปจากชุมชนบ้านไหล่หินไปแล้ว

ด้วยภาระหน้าที่ของแก่ฝายที่กล่าวมาข้างต้น ผู้ที่จะเป็นแก่ฝายจึงจำเป็นต้องเป็นผู้ที่เสียสละเวลาเพื่อส่วนรวมเป็นอย่างยิ่งและเป็นหน้าที่ที่ไม่มีผลประโยชน์รายได้ที่เป็นกอบเป็นกำจากการบริหารจัดการเหมืองฝายนั้น นอกเสียจากเงินที่ได้จากการเก็บค่าหัวไร่หรือเงินค่าบั้นในอดีต ซึ่งนำมาใช้ในการบริหารจัดการในระบบเหมืองฝายและใช้ในการอำนวยความสะดวกสำหรับการเดินทางเช่นค่าน้ำมันหรือค่าจัดการที่จำเป็นต้องใช้ในกิจการที่เกี่ยวข้องระบบเหมืองฝาย โดยในอดีตลูกฝายมักจะตอบแทนแก่ฝายด้วยข้าวเปลือกที่ได้จากผลผลิตในแต่ละปี ซึ่งจำนวนมากน้อยนั้นขึ้นอยู่กับพื้นที่ไร่นาของลูกฝายแต่ละคนหากมีนาเยอะอาจจะมอบให้แก่ฝายคนละ 3-5 ต่าง กรณีที่มีพื้นที่นายน้อย จะมอบให้แก่ฝายราว 1-2 ต่าง คำว่าต่างในที่นี้ หมายถึงหน่วยชั่งตวง

แบบโบราณเทียบเท่าหนึ่งถังข้าวสาร¹³⁴ การมอบข้าวเปลือกให้กับแก่ฝายนั้นถือเป็น การแบ่งปันผลประโยชน์ที่ไม่ถือว่าเป็นสินจ้างรางวัลแต่เป็นน้ำใจในสังคมของผู้คน ในอดีตที่อยู่กันอย่างสามัคคีและมีน้ำใจเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ให้กัน ซึ่งจารีตดังกล่าวได้หายไปแล้ว อย่างไรก็ตามถึงแม้ระบบเหมืองฝายของชุมชนบ้านไหล่หินจะมีความเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่โดยภาพรวมระบบโครงสร้างของการจัดการยังเป็นรูปแบบเดิม คงเหลือไว้เป็น กรณศึกษาให้คนรุ่นหลังได้เห็นถึงรูปแบบการบริหารจัดการน้ำของผู้คนในท้องถิ่นอำเภอ เกาะคาได้เป็นอย่างดี

¹³⁴ การชั่งตวงแบบโบราณนั้นได้กำหนดไว้ว่า ข้าวสาร 1 ถังจะมีน้ำหนักประมาณ 15 กิโลกรัม ส่วนข้าวเปลือก 1 ถัง จะมีน้ำหนักประมาณ 10 กิโลกรัมเท่านั้น ทั้งนี้ถั่ง คือหน่วยวัดปริมาตร กิโลกรัม คือหน่วยวัดน้ำหนัก ของสองสิ่งขนาดปริมาตรเท่ากัน แต่มวลน้ำหนักจะต่างกัน

ภาพ ช่างพื่อนำขบวนแห่ครัวตานของชาวอำเภอเกาะคา
ในงานฉลองสะพานประชารัฐพงเดช ปีพุทธศักราช 2506

ภาพถ่ายโดยปลัดมณู คั่นธวะ

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

บรรณานุกรม

❖ เอกสารชั้นต้น

- คัมภีร์ใบลานตำนานพระธาตุลำปางหลวง แต่งประพันธ์โดยครูบามหาปาเกสระปัญโญ
วัดป่าหิน เอกสารโบราณ วัดพระธาตุลำปางหลวง ตำบลลำปางหลวง อำเภอ
เกาะคา จังหวัดลำปาง
- พบสาส์นชี้การเก็บภาษีของพญาปิงแก้ว เจ้าแก้วแสนสาลา ต้นฉบับของวัดศาลาลหลวง
อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง
- พบสาส์นทีกเชียงแสน ละกอน ฉบับวัดศรีก้ำ ตำบลปงแสนทอง อำเภอเมืองลำปาง
จังหวัดลำปาง
- พบสาประกาศการแต่งตั้งขุนนางและการแบ่งเขตการปกครองหัวเมืองล้านนาและ
การประกาศถือน้ำสัจจา พิพิธภัณฑ์บ้านท่าทอง ม.7 ตำบลท่าผา อำเภอเกาะคา
จังหวัดลำปาง

❖ หนังสือ ตำรา และบทความ

- กนกวรรณ อุ่ทองทรัพย์. (2556). ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจเมืองนครลำปาง : หลัง
สนธิสัญญาเบาว์ริง ถึง พ.ศ. 2503. มนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ปริทัศน์ 1
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์ลำปาง.
- ชัยวัฒน์ สุนทรสวัสดิ์. (2521). การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทาง
ภาคเหนือของไทย ตั้งแต่ พ.ศ.2439 ถึง พ.ศ. 2475. กรุงเทพมหานคร :
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธวัชชัย ท่าทอง. (2563). คร่าวเชียงแสนแตก : วรรณกรรมบันทึกเหตุการณ์
ประวัติศาสตร์. ลำปาง : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ
ลำปาง.
- _____. (2564). รวมวรรณกรรมบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมืองนคร
ลำปาง. ลำปาง : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.

- _____. (2563). **ตำนานเจ้า 7 พระองค์ และพงศาวดารพระเจ้าสุวรรณทองคำ ดวงทิพย์ นครลำปาง**. ลำปาง : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.
- _____. (2564) **คร่าวตำนานพระธาตุลำปางหลวง (ฉบับเจ้าหลวงพรหมมาภิ พงษ์ธาดา)**. ลำปาง:มูลนิธิวัดพระธาตุลำปางหลวง.
- ธิกานต์ ศรีนารา. (2554). “การต่อต้านประชาธิปไตยแบบฝรั่ง และสถาปนา ประชาธิปไตยแบบพุทธ ของปัญญาชนฝ่ายค้านไทยสายพุทธศาสนาในช่วง ระหว่างปี 2524-2534”. รัฐศาสตร์สาร (ปีที่ 33 ฉบับที่ 2). กรุงเทพฯ : แสงดาว
- บัญชา พงษ์พานิช (2563). **ไขความร้อยลูกปัดในพื้นที่ภาคเหนือ**. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 46 ฉบับที่ 4 เดือนตุลาคมถึงธันวาคม 2563
- ประกาศกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง **ตั้งและกำหนดเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง**. ราชกิจจานุเบกษา. ฉบับพิเศษ. เล่ม110. ตอนที่ 217, 59.
- ประชาภิจักรจักษ์ (แซม บุนนาค) พระยา. (2516). **พงศาวดารโยนก/พระยาประชาภิ จกรจักษ์ (แซม บุนนาค)**. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- พระครูวาทีรัตโนภาส. (2558). **จดหมายเหตุวัดบุญวาทย์วิหาร อนุสรณ์สมโภชพระ อารามหลวงครบ 100 ปี**
- พระรัตนปัญญาเถระ. (2501).**ชินกาลมาลีปกรณ์(แสง มนวิฑูร แปล)**. พระนคร : ศิวพร.
- ภิญญพันธ์ พจนะลาวัณย์. (2559). “**รถไฟและระบบรางกับการเปลี่ยนแปลงผังเมือง ลำปาง พ.ศ. 2459 - สงครามโลกครั้งที่ 2**”. ร้อยปีเปลี่ยนไป ลำปาง เปลี่ยนแปลง. ลำปาง: สำนักงานจังหวัดลำปาง สังกัดสำนักงาน กระทรวงมหาดไทย.
- _____. (2559). **ทวนกระแสประวัติศาสตร์ลุ่มน้ำวัง**. เชียงใหม่ : Maxxprint.
- _____. (2559). **เล่าเรื่องเมืองลำปาง เล่ม 3 คนลำปาง ชาติพันธุ์ในชั้น ประวัติศาสตร์**. ลำปาง : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏ ลำปาง.
- _____. (2558). “**เมืองเก่าลำปางกับโจทย์ว่าด้วยวิกฤตความเป็นตัวเอง**”. 2 **ปากแม่น้ำวัง 2 ผังนครลำปาง**. (พิมพ์ครั้งที่ 2), 85-92. ลำปาง : สำนักงาน จังหวัดลำปาง.
- ภูเดช แสนสา. (2556). **คร่าว กฎหมาย จาริต ตำนาน หลักฐานทางประวัติศาสตร์ ล้านนา**. เชียงใหม่: แม็กซ์พริ้นติ้ง.
- โรงเรียนเกาะคาวิทยาคม. (2545). **มนุษย์โฮโมอีเรคตัสในประเทศไทย**. ลำปาง:องค์การ บริหารส่วนจังหวัดลำปาง

- ศรีศักร วัลลิโภดม. (2549). **ประวัติศาสตร์ โบราณคดี : เมืองอุทอง**. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.
- _____. (2563). “ไขความร้อยลูกปัดในพื้นที่ภาคเหนือ”. วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 46. ฉบับที่ 4.
- ศักดิ์ รัตนชัย. (2512). **ประวัตินครลำปาง**. ใน **ของดินนครลำปาง**. ลำปาง : กิจเสรีการพิมพ์.
- _____. (2534) **คู่มือประวัติศาสตร์ศึกษายุทธเวหาลำปางเรื่อง ลำปางกับเหตุการณ์ญี่ปุ่นสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2**. ลำปาง : ภาคเหนือนิวส์-เสียงโยนก.
- สร้อยดี อ่องสกุล. (2552). **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.
- สุรพล ดำริห์กุล. (2562). **เขลางค์นคร และเมืองลำปาง มรดกประวัติศาสตร์แห่งลุ่มน้ำวัง**. เชียงใหม่ : สำนักศิลปะและวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, และ เดวิด เค. ้วยอาจ, ปรีวรรต, (2543) **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่ ฉบับปรับปรุงใหม่**. เชียงใหม่: ซิลค์เวอร์ม,

❖ อ้างอิงเว็บไซต์

- โดม ไกรปรกรณ์. (2560). **บทความ มณฑลเทศาภิบาล** (สืบค้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2567) ที่มา <https://www.kpi.ac.th/> สถาบันพระปกเกล้า
- ธิดานต์ ศรีนารา (2554) **บทความ นักศึกษาเดินขบวนประท้วงที่สถานทูตสหรัฐอเมริกา**. (สืบค้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2567) ที่มา <https://www.kpi.ac.th/> สถาบันพระปกเกล้า
- ราชกิจจานุเบกษา (2460) เล่มที่ 34 เรื่อง **ยุบอำเภอสบปราบลงเป็นกิ่งอำเภอสบปราบ** (สืบค้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2464) เล่มที่ 38 เรื่อง **ออกพระทนต์ราพระราชสีห์ตั้งข้าราชการ** (สืบค้นเมื่อวันที่ 1 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2466) เล่มที่ 40 เรื่อง **ออกพระทนต์ราพระราชสีห์ตั้งข้าราชการ** (สืบค้นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2467) เล่มที่ 41 เรื่อง **ออกพระทนต์ราพระราชสีห์ตั้งข้าราชการ** (สืบค้นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>

- _____. (2473) เล่มที่ 47 เรื่อง **ออกประทวนบรรดาศักดิ์** (สืบค้นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2474) เล่มที่ 47 เรื่อง **ออกประทวนบรรดาศักดิ์** (สืบค้นเมื่อวันที่ 2 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2479) เล่มที่ 53 เรื่อง **พระราชกฤษฎีกากำหนดที่ดินในบริเวณที่ที่จะเวนคืน ตำบลเกาะคา ตำบลศาลา และตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง พุทธศักราช 2479** (สืบค้นเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2479) เล่มที่ 53 เรื่อง **พระราชบัญญัติเวนคืนอสังหาริมทรัพย์เพื่อสร้างไร้อยู่ตัวอย่าง ตำบลเกาะคา ตำบลศาลา และตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง พุทธศักราช 2479** (สืบค้นเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2481) เล่มที่ 55 เรื่อง **การเปลี่ยนแปลงเขตตำบลและอำเภอในจังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2504) เล่มที่ 63 เรื่อง **ตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคาและอำเภอห้างฉัตรจังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2504) เล่มที่ 78 เรื่อง **ตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคาและอำเภอห้างฉัตรจังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 5 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2514) ตอนที่ 90 เรื่อง **แบ่งท้องที่อำเภอเกาะคา ตั้งเป็นกิ่งอำเภอเสริมงาม จังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2516) ตอนที่ 89 เรื่อง **ตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคาจังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2518) ตอนที่ 116 เรื่อง **พระราชกฤษฎีกาตั้งอำเภอแวงน้อย อำเภอป่าแดด อำเภอเรณูนคร อำเภอคูเมือง อำเภอคุระบุรี อำเภอแม่ลาน้อย อำเภอเสริมงาม อำเภอไพรบึงและอำเภอหนองโดน พ.ศ.2518** (สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>

- _____. (2526) ตอนที่ 114 เรื่อง **ตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคาจังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2534) ตอนที่ 28 เรื่อง **ตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- _____. (2536) ตอนที่ 217 เรื่อง **ตั้งและเปลี่ยนแปลงเขตตำบลในท้องที่อำเภอเกาะคาจังหวัดลำปาง** (สืบค้นเมื่อวันที่ 6 มีนาคม 2567) ที่มา <https://ratchakitcha.soc.go.th/>
- ย้อนอดีต สถานีเรดาห์เกาะคา (Ko Kha Radar Site) (สืบค้นเมื่อวันที่ 1 เมษายน 2567) ที่มา <https://pantip.com/topic/31011243>

❖ สัมภาษณ์

พระครูปัญญาศีลวิมล ที่ปรึกษาเจ้าคณะจังหวัดลำปาง เจ้าอาวาสวัดท่าผา
 พระครูสุเขตรัตนานุรักษ์ ที่ปรึกษาเจ้าคณะอำเภอเกาะคา เจ้าอาวาสวัดนาแก้วตะวันตก
 พระครูพิสุทธิพัฒนพิธาน เจ้าคณะอำเภอเกาะคา เจ้าอาวาสวัดศาลาดงลาน
 พระครูพิธานนพกิจ รองเจ้าคณะอำเภอเกาะคา เจ้าอาวาสวัดพระธาตุลำปางหลวง
 พระครูปิโยธิตำรง เจ้าอาวาสวัดห้วยฉัตร อำเภอห้วยฉัตร
 พระครูนิวิฐวรธรรม อดีตเจ้าอาวาสวัดศาลาหลวง (ปัจจุบันมรณภาพ)
 พระครูโฆสิตจันทสุนทร เจ้าอาวาสวัดโป่งร้อน ตำบลใหม่พัฒนา อำเภอเกาะคา
 พระปลัดเกียรติชัย กลวัชรศีลย์ เลขานุการเจ้าคณะอำเภอเกาะคา วัดนาแก้วตะวันตก
 คุณพ่อแก้ว เทพเสาร์ อดีตผู้ใหญ่บ้าน บ้านศรีลังกา ตำบลเสริมกลาง อำเภอเสริมงาม
 คุณพ่อแก้วมา ปันคำ อดีตผู้ใหญ่บ้านแม่หลง ตำบลวังพร้าว อำเภอเกาะคา
 คุณพ่อน้อย ยอดศาลา อดีตพนักงานโรงงานน้ำตาล บ้านศาลาชัย
 คุณพ่อน้อยสิงห์ เทพกุล หัวหน้าวงดนตรีปี่พาทย์ ศ.ดงลานศิลป์ บ้านศาลาดงลาน
 คุณแม่บุญรอด อินชัยเทพ ข้าราชการบำนาญ ตำแหน่งการเงินการบัญชี กองงาน
 ศึกษาธิการ อำเภอเกาะคา
 คุณแม่ระจิต สร้างโสภ/ศิลปะพรหม ทายาทพ่อน้อยมา แม่ปุ๋ย ศิลปพรหม
 คุณแม่สว้างจิตร พันธุ์เจริญ ข้าราชการบำนาญ อดีตสาธารณสุขอำเภอเกาะคา
 คุณแม่สายบัว บัวศรี ข้าราชการบำนาญ อดีตสาธารณสุขอำเภอเกาะคา
 คุณพ่อแก้ว รินพล ช่างทำล้อเกวียนบ้านน้ำล้อม ตำบลเกาะคา

คุณพ่อคำ กำไล อดีตพนักงานโรงงานน้ำตาล บ้านเกาะคา ตำบลเกาะคา
 คุณพ่อผัด ยะติน ช่างทำล้อเกวียน บ้านลำปางหลวง
 คุณพ่อวันชัย สมณา แก่ฝายบ้านไหล่หิน ตำบลไหล่หิน
 คุณพ่อสาธิต อินปิ่น แก่ฝายบ้านไหล่หิน ตำบลไหล่หิน
 คุณพ่อวัชรินทร์ ถาวรธนา มัคคนายก วัดพระธาตุลำปางหลวง
 คุณแม่เฮือน เทียดใส บ้านลำปางหลวง
 คุณแม่คำ ปูลิง บ้านศาลาชัย
 คุณพ่อปี่ วาฤณี บ้านศาลาบัวบก
 คุณพ่อวงศ์ ธรรมญาติ บ้านศาลาหม้อ
 คุณแม่อำพร เรืองมณี ทายาทผู้ก่อตั้งคริสตจักรเกาะคา บ้านศาลาชัย
 คุณแม่ผัด แก้วมีสุข ทายาทผู้ก่อตั้งคริสตจักรเกาะคา บ้านศาลาชัย
 คุณแม่ปราณี กล้านรงค์ ทายาทแม่หลวงแห่ว อินตะชัย
 คุณแม่สุวรรณา ยอดคำ ทายาทขุนเกาะคาคณินท์
 คุณพ่อพรหมมินทร์ ยะอินทร์ ทายาทขุนโสภณเขตนิवास
 ร.ต.ต. เจริญ อินตะชัย ข้าราชการบำนาญ บ้านท่าผา
 ร.ต.ท.อินปิ่น ชัยมณี ข้าราชการบำนาญ (ปัจจุบันเสียชีวิต)
 อาจารย์สมคิด อินตะพรหม ข้าราชการบำนาญ บ้านจอมปิง
 อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข ข้าราชการบำนาญ บ้านท่าผา
 อาจารย์น้อม จันสุภาเสน ข้าราชการบำนาญ บ้านวังพร้าว ทายาทขุนไชยศาลา
 อาจารย์สมเด็จ เกี้ยวผื่น ข้าราชการบำนาญ บ้านศาลาชัย
 อาจารย์สมศักดิ์ มโนธรรม ข้าราชการบำนาญ บ้านศาลาหลวง
 อาจารย์ธัญญพร ธรรมวันทา ข้าราชการบำนาญ บ้านศาลาเม็ง
 อาจารย์นิกร พรหมเสน ข้าราชการบำนาญ บ้านสองแควใต้ ทายาทขุนแต่นตันตเขตร์
 อาจารย์เฉลิมเขตร์ ไชยกาล ข้าราชการบำนาญ บ้านหนองจอก
 คุณทรงศักดิ์ แก้วมูล ไวยาวัจกร วัดไหล่หินหลวง อดีตประธานสภาวัฒนธรรมอำเภอเกาะคา
 คุณกรี ฉิมพลี บ้านแสนตอ
 คุณอ่อง เลิศรัตนกร บ้านลำปางหลวง
 คุณผดดี เรนทร บ้านลำปางหลวง

ส.ค.ส. รูปสะพานประจักษ์ศิลปาคม จากท่านปลัดจังหวัดพจนเดช จงกล ปลัดจังหวัดอุตรดิตถ์
อดีตนายอำเภอกะเคา หนึ่งในผลงานของท่านที่สร้างคุณูปการให้กับชาวอำเภอกะเคา

มาจนถึงปัจจุบัน

ที่มา : อาจารย์กนิษฐา ช้อนสุข

ประวัติผู้เขียน

รัชชัย ทำทอง

อาจารย์ประจำสาขาวิชานวัตกรรม
การท่องเที่ยวและธุรกิจบริการ
คณะวิทยาการจัดการ
มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

❖ ประวัติการศึกษา

โรงเรียนบ้านศาลาสამัคคี
โรงเรียนเกาะคาวิทยาคม
โรงเรียนวิสุทธิวิทยาการ
ศิลปบัณฑิต สาขาศิลปะไทย คณะจิตรศิลป์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต การจัดการศิลปะและวัฒนธรรม บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

❖ ผลงานวิชาการประเภทหนังสือ

- 2551 มองพม่าผ่านเขาดากอง (เขียนร่วม)
- 2560 ประวัติศาสตร์ชุมชนวัดชมพูหลวง
- 2560 ดาราศาสตร์กับวิถีชีวิตคนล้านนา

- 2560 ตำนานมูลศาสนา ฉบับ ครูบามหาเถระหลวงเจ้าญาณสมุทฺธ วัดศาลา
เมืองนครลำปาง
- 2563 วรรณกรรมบันทึกประวัติศาสตร์ คร่าวเชียงแสนแตก
- 2563 วรรณกรรมบันทึกประวัติศาสตร์ ตำนานเจ้า 7 พระองค์
และพงศาวดารพระเจ้าสุวรรณหอดำดวงทิพย์ นครลำปาง
- 2564 คร่าวตำนานพระธาตุลำปางหลวง ฉบับ เจ้าหลวงพรหมมาภิพงศ์ธาดา
- 2564 รวมวรรณกรรมบันทึกเหตุการณ์ประวัติศาสตร์เมืองนครลำปาง
- 2564 มรดกวัฒนธรรม ศิลปกรรมวัดปงสนุก (เขียนร่วม)
- 2565 พัฒนาการและประวัติศาสตร์ เครื่องปั้นดินเผาลำปาง
- 2565 มรดกทางวัฒนธรรม 8 วิถี จังหวัดลำปาง
- 2565 แผนที่ทางวัฒนธรรมจังหวัดลำปาง
- 2566 ศิลปะสกุลช่างลำปาง

❖ ผลงานทางวิชาการประเภทบทความ

2553 “ภาพดาวเพดานแบบพม่าที่วัดศรีชุม” รายงานการวิจัย ศิลปกรรม
และประวัติศาสตร์ชุมชน วัดรอบวัดพม่า-ไทใหญ่ในนครลำปาง โดยศูนย์โบราณคดี
ภาคเหนือ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2553

2559 “สถาปัตยกรรมวิหารลำปาง” บทความประกอบการสัมมนาวิชาการ
ลำปางศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. 2559

2560 “มอกวินาร วิธีกำหนดระเบียบสัดส่วนในการออกแบบวิหารในภาค
เหนือของไทย” วารสารหน้าจั่ว มหาวิทยาลัยศิลปากร ปีที่ 32 (2017) มกราคม -
ธันวาคม 2560

2560 “บทบาทการเป็นข้าพระธาตุ และบริบทการเป็นเจ้าของพื้นที่นาพระ
ธาตุผ่านพิธีกรรมแห่ช้างเผือก ของชุมชนวัดพระธาตุลำปางหลวง” รายงานการประชุม
วิชาการระดับชาติ ลำปางวิจัยครั้งที่ 3 บูรณาการนวัตกรรมและการวิจัยสู่ยุคไทยแลนด์
4.0 เพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืน มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง

2560 “หลาภูมิต้องค้ความรู้จากคร่าวตำนานสร้างวิหารวัดหลวงไชยสัณฐาน
เมืองนครลำปาง” บทความประกอบการสัมมนาวิชาการลำปางศึกษา คณะมนุษย
ศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏลำปาง. 2560

2561 “วิหารสกุลช่างเชียงแสนในเมืองนครลำปาง” วารสารร่มพะยอม ปีที่ 20 ฉบับที่ 1 สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2561

2561 “ลือละคอน ตามรอยเกวียนสกุลช่างลำปาง” วารสารร่มพะยอม ปีที่ 20 ฉบับที่ 2 สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. 2561

2563 “จากเวียงเหนือสู่เวียงใต้ ช่วงรอยต่อการย้ายศูนย์กลางเมืองนครลำปาง” วารสารเมืองโบราณปีที่ 46 ฉบับที่ 4 เดือนตุลาคมถึงธันวาคม 2563

ภาพ : บรรยากาศถนนเส้นทางหน้าอำเภอเกาะคา ปีพุทธศักราช 2478
ที่มา : Arnold Heim, ETH-Bibliothek, Switzerland